

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR

DOKTORI (PhD) DISSZERTÁCIÓ

A halmozottan hátrányos helyzet “lenyomata” serdülők szociális
attitűdjeiben - értékek és jövőkép eltérő szocializációs körülmények
függvényében

Készítette:
Szabó Beáta

2018

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR

Pszichológiai Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Demetrovics Zsolt, egyetemi tanár

Szocializáció és társadalmi folyamatok program

Programvezető: Dr. Nguyen Luu Lan Anh, egyetemi docens

Szabó Beáta

A halmozottan hátrányos helyzet “lenyomata” serdülők szociális attitűdjeiben-
értékek és jövőkép eltérő szocializációs körülmények függvényében

Témavezető:

Dr. Szabó Éva, habil. egyetemi docens

A bíráló bizottság tagjai:

Elnök: Prof. Dr. Hunyady György, professor emeritus, ELTE PPK
Bírálók: Dr. N. Kollár Katalin, egyetemi docens, ELTE PPK
Dr. Kőrössy Judit, egyetemi docens, SZTE
Titkár: Dr. Szabó Laura, egyetemi docens, ELTE PPK
Tagok: Dr. Héderné Berta Edina, adjunktus, SZTE
Dr. Győri János, habil. egyetemi docens, ELTE PPK
Póttagok: Dr. Jámberi Szilvia, adjunktus, SZTE
Dr. Ehmann Bea, tudományos főmunkatárs, MTA TTK KPI

Benyújtás dátuma: 2018. február

Budapest

¹ADATLAP

a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Szabó Beáta

MTMT-azonosító: 10029597

A doktori értekezés címe és alcíme: A halmozottan hátrányos helyzet “lenyomata” serdülők szociális attitűdjeiben - értékek és jövőkép eltérő szocializációs körülmények függvényében
DOI-azonosító²: 10.15476/ELTE.2018.014.

A doktori iskola neve: ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola

A doktori iskolán belüli doktori program neve: Szocializáció és társadalmi folyamatok program

A témavezető neve és tudományos fokozata: Dr. Szabó Éva, habil. egyetemi docens

A témavezető munkahelye: SZTE BTK Pszichológiai Intézet

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként³

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola hivatalának ügyintézőjét, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (datum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Budapest, 2018. 01. 26.

a doktori értekezés szerzőjének aláírása

---

¹ Beiktatta az Egyetemi Doktori Szabályzat módosításáról szóló CXXXIX/2014. (VI. 30.) Szen. sz. határozat. Hatályos: 2014. VII.1. napjától.

² A kari hivatal ügyintézője tölti ki.

³ A megfelelő szöveg aláhúzendő.

“Ha a rókákat a világon mindenki megbízhatatlannak és sunyinak látja, akkor nincs értelme másképp viselkedni.” (Nick, a róka- Részlet a Zootropolis című meséből)

„Minden állami gyermekvédelem s a legtökéletesebb gyermekvédelmi törvények értéktelenek, ha hiányzik a társadalmi lelkiismeret, amelyik egyedül tudja a gyermekvédelmet élő valósággá tenni.” (dr. Dréhr Imre, 1929)

Köszönetnyilvánítás

Az értekezésben bemutatott kutatás hosszú évek során érlelődött, formálódott. Ebben az időszakban számos embertől kaptam segítséget, hogy elképzeléseim megvalósulhassanak. Közülük ki kell emelnem Dr. Hunyady György professzor urat, a doktori program akkori vezetőjét, akinek bizalma és támogatása hatalmas segítséget jelentett a disszertáció elkészítésében. Témavezetőm, Dr. Szabó Éva éveken át mellettem állt, amikor szükség volt rá. Hálával tartozom neki ezért.

Köszönettel tartozom annak a több száz fiatalnak, aki idejét és energiáját áldozta, hogy kérdéseimen elgondolkodjon, azokra válaszoljon. Külön kiemelem, és mondok köszönetet azoknak a gyermekotthonban élő fiataloknak, akik részt vettek a vizsgálatban. Mindvégig az a cél vezérelt, hogy egykor az ő hasznukra válják a kutatás.

Az egy éves adatgyűjtés folyamatában a megkérdezett fiatalokhoz történő eljutást lehetővé tévő személyeknek is köszönöm a közreműködését, segítségét! A gyermekvédelmi intézmények vezetőinek, az otthonokban dolgozó pszichológus kollégáknak, és nevelőknek, a pedagógusoknak, akik segítettek az adatfelvételek folyamatának sokszor nehézkes megszervezésében.

Szeretném megköszönni a statisztikai elemzésben nyújtott segítségét Dr. Takács Szabolcsnak és Homolyáné Csete Zsófiának!

Köszönöm Szüleimnek a támogatásukat!

Köszönöm Gyermekeim türelmét és biztatását!

Végül külön köszönöm Férjem segítségét, türelmét, azt, hogy ebben a folyamatban is Társam volt

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés.....	7
2.	Elméleti háttér	9
2.1	Gondolatok a szocializációról	10
2.1.1	Elméletek a szocializációról.....	11
2.1.2	A család szerepe a szocializáció folyamatában	14
2.1.3	A gyermekvédelmi intézmények mint a szocializáció sajátos színterei- intézményi oldal	17
2.2	A gyermekvédelemben élők szociális háttérének bemutatása	23
2.3	A hátrányos helyzet és az újratermelődés, a transzgenerációs átörökítés kérdése	25
2.3.1	Szociológiai aspektusok.....	25
2.3.2	Az átörökítés lehetséges pszichológiai mechanizmusai	27
2.3.3	A hátrányos helyzet szociálpszichológiai kontextusban (szociális reprezentációk, társas megismerés, rendszerigazolás).....	29
2.3.4	A transzgenerációs átörökítés magyarázatainak összefoglalása.....	40
2.4	Az értékek	41
2.4.1	Az értékek pszichológiai vizsgálata.....	42
2.4.2	Az értékutatók objektivitásával kapcsolatos kérdések.....	50
2.4.3	Az értékek feltárására alkalmazott mérőeszközök	51
2.4.4	Az értékszocializáció folyamata.....	56
2.4.5	Értékek és életcélok	59
2.4.6	Serdülők értékvizsgálatai, hátrányos helyzet és értékek	63
2.5	Jövőkép	70
2.5.1	Az értékek és a jövőkép kapcsolata	70
2.5.2	A jövőkép pszichológiai vizsgálata- a fogalmi sokszínűség bemutatása...	70
2.5.3	Módszertani lehetőségek a jövőkép vizsgálatára- serdülők jövőképe	83
2.5.4	Gondozottak jövőképe	87
2.6	Alkalmazkodás a kedvezőtlen körülmények ellenére- a reziliencia megközelítés	90
2.7	A társadalmi beilleszkedés szempontjából releváns kognitív konstrukciók -további vizsgált változók.....	103
2.7.1	Az igazságos világba vetett hit	104
2.7.2	Felelősségérzet.....	106
2.8	Halmazottan hátrányos helyzetű serdülők- A gyermekvédelmi intézményben élő fiatalok pszichológiai sajátosságai.....	107
2.8.1	Néhány gondolat a serdülőkorról.....	107
2.8.2	Személyiségjegyek.....	110

2.8.3	Iskolai előmenetel	115
2.8.4	Társas kapcsolatok	116
2.8.5	Az utógondozottak, illetve a rendszerből kikerültek társadalmi beilleszkedése	118
2.9	Gyerekvédelmi kutatások általános módszertani tanulságai	119
2.10	Elméleti összefoglaló	122
3.	A kutatás célkitűzései, menete.....	123
3.1	Kutatási kérdések- feltevések	124
3.2	Adatfelvétel körülményei	132
3.3	A minta leírása	133
3.3.1	Célcsoport.....	134
3.3.2	Kontrollcsoport	135
3.3.3	A két csoport demográfiai mutatóinak összevetése	136
3.4	A kutatás során felhasznált mérőeszközök és kérdéscsoportok bemutatása	137
3.4.1	A Schwartz-féle PVQ-40 (Portrait Values Questionnaire) értékkérdőív	138
3.4.2	Rövidített Aspirációs Index (Martos, Szabó, Rózsa, 2006)	138
3.4.3	Jövőkép vizsgálata	138
3.4.4	Az igazságos világba vetett hitet mérő skála.....	139
3.4.5	A felelősségérzet vizsgálata	139
3.4.6	Az érzelmi aspektus vizsgálata- A Semantic Selection Test (szemantikus szelekciós teszt), vagyis az SST módszere (Szabó és mtsai, 2013).....	140
3.4.7	Reziliencia kérdőív (Neill, Dias, 2001; Járai, 2008).....	141
3.4.8	Egyéni és szociális védőfaktorok feltérképezésére használt kérdéscsoportok bemutatása	141
4.	Eredmények	142
4.1	A célcsoport és a kontrollcsoport összehasonlítása a főbb változók mentén	143
4.1.1	Értékpreferenciák - A Schwartz-féle PVQ-40 kérdőív eredményei	143
4.1.2	Jövőkép- A Jövő-orientáció Kérdőív eredményei alapján	149
4.1.3	Az igazságos világba vetett hit és az egyéni felelősségérzet alakulása- Az igazságos világba vetett hitet mérő skála (Dalbert, 1999), valamint a Felelősségérzetet mérő skála (Szabó, Kékesi, 2016) eredményei alapján	155
4.1.4	Egyes célváltozók (jövőkép, felelősség) érzelmi aspektusának feltárása- SST mérőeszköz eredményei alapján	156
4.1.5	Reziliencia és egyes összetevőinek vizsgálata- A Reziliencia kérdőív (Neill, Dias, 2001; Járai, 2008), valamint az összetevőket mérő kérdéscsoportok elemzése alapján	159
4.2	A reziliens és sérülékeny csoport összehasonlítása	166

4.2.1	Értékpreferenciák (A Schwartz-féle PVQ-40 kérdőív eredményei alapján).....	167
4.2.2	Jövőkép	169
4.2.3	Az igazságos világba vetett hit alakulása.....	170
5.	Megvitatás	170
5.1	A célcsoport és a kontrollcsoport összehasonlítása	170
5.1.1	Értékpreferenciák.....	170
5.1.2	Jövőkép	175
5.1.3	Igazságos világba vetett hit és felelősségérzet	178
5.1.4	SST eredmények értelmezése.....	178
5.1.5	Reziliencia	178
5.2	A reziliens és sérülékeny csoport összehasonlítása	181
5.2.1	Értékpreferenciák.....	182
5.2.2	Jövőkép, és igazságos világba vetett hit.....	183
6.	Összegzés	184
6.1	Módszertani tanulságok	186
7.	Kitekintés	188
7.1	A vizsgálat korlátai	188
7.2	A kutatás hasznosíthatósága: felhasználási lehetőségek, további kutatási irányok	189
8.	Felhasznált irodalom.....	193
9.	Mellékletek.....	224
9.1	Melléklet 1.: A célcsoportban felhasznált kérdőívek és a strukturált interjú kérdései	224
9.1.1	A kérdőív instrukciója.....	224
9.1.2	Rövidített Aspirációs Index (Martos, Szabó, Rózsa, 2006)	224
9.1.3	Reziliencia kérdőív	224
9.1.4	A Schwartz-féle PVQ-40 (Portrait Values Questionnaire) értékkérdőív.....	225
9.1.5	Az igazságos világba vetett hitet mérő skála.....	226
9.1.6	A felelősségérzetet mérő kérdőív (Szabó, Kékesi, 2016)	227
9.1.7	A célcsoport interjú kérdései	227
9.2	Melléklet 2.: Kontroll csoport számára összeállított demográfiai kérdések.....	230
9.3	Melléklet 3.: Személyes célok elemzéséhez használható tartalomelemzési kategóriák	231
9.4	Melléklet 4.: Statisztikai eredmények.....	232

Táblázatok jegyzéke

1. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A VÉDŐFAKTOROK OSZTÁLYOZÁSA (FORRÁS: MASTEN, POWELL, 2003, 13.O.; KLEIN, KUFELDT, RIDEOUT, 2006, 37.O.; ÖRKÉNYI, 2014, 37.O.).....	94
2. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: UTÓGONDOZÓI ELLÁTÁSBAN, UTÓGONDOZÁSBAN RÉSZESÜLŐ FIATAL FELNÖTTEK CSOPORTJAI INTERJÚELEMZÉS ALAPJÁN (FORRÁS: RÁCZ, 2012, 78.O.).....	119
3. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A VIZSGÁLAT VÁLTOZÓI, VALAMINT A MÉRÉSÜKRE HASZNÁLT ESZKÖZÖK.....	137
4. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: AZ ÉRTÉKEK SORRENDJE A VIZSGÁLATI CSOPORTOK EREDMÉNYEI, EGY NEM REPREZENTATÍV MAGYAR MINTA (N=263), VALAMINT SCHWARTZ (2012) MODELLJE ALAPJÁN (*= P≤0,05; **= P≤0,001).....	143
5. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A VIZSGÁLATI CSOPORTOK DIMENZIÓÁTLAGAINAK ÖSSZEVETÉSE MAGYAR KÖZÉPISKOLÁS ÉS FELNÖTT MINTÁN FELVETT PVQ-21 KÉRDŐÍV DIMENZIÓÁTLAGAIVAL (*= P≤0,05; **= P≤0,001)	144
6. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A PVQ-40 ÉRTÉKSKÁLÁINAK ROTÁLT FAKTORSÚLY MÁTRIXA... 146	
7. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: AZ ASPIRÁCIÓS INDEX SKÁLÁINAK PREFERENCIASORRENDJE A CSOPORTOK, VALAMINT MARTOS ÉS MUNKATÁRSAI (2006) EREDMÉNYEI ALAPJÁN (*= P≤0,05; **= P≤0,001).....	148
8. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: AZ EGYES TARTALMI KATEGÓRIÁK ELŐFORDULÁSI GYAKORISÁGÁNAK SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁSA AZ ÖSSZES EMLÍTETT VÁGY ESETÉN.....	149
9. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A FŐBB TARTALMI KATEGÓRIÁK ÁTLAGOS SORSZÁMA A CSOPORTOK KÖZÖTT NEMEK LEBONTÁSÁBAN	151
10. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: AZ IGAZSÁGOS VILÁGBA VETETT HIT SKÁLAÁTLAGÁNAK ÖSSZEHAJONLÍTÁSA A KÉT VIZSGÁLATI CSOPORTBAN	155
11. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A FELELŐSSÉGÉRZET SZINTJEINEK SKÁLAÁTLAGA A KÉT VIZSGÁLATI CSOPORTBAN	156
12. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: AZ SST SZAVAK KÖZTI AZONOS VÁLASZTÁSOK ÁTLAGA ÉS SZÓRÁSA (*= P≤0,05; **= P≤0,001).....	157
13. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A VIZSGÁLATI CSOPORTOKBAN A NEMEK KÖRÉBEN AZ ÉSZLELT TÁMOGATÓ SZEMÉLYEK SZÁMA	165
14. SZÁMÚ TÁBLÁZAT EGYES VÁLTOZÓK VALAMINT A REZILIENCIAÉRTÉK KÖZTI KORRELÁCIÓ A VIZSGÁLATI CSOPORTOKBAN, VALAMINT A TELJES MINTÁN (*= P≤0,05; **= P≤0,001).....	166
15. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A REZILIENS ÉS SÉRÜLÉKENY MINTA ELOSZLÁSA A KONTROLL ÉS CÉLCSOPIORT KÖRÉBEN	167
16. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A REZILIENCIAMUTATÓ ÉS A PVQ-40 ÉRTÉKSKÁLÁINAK ROTÁLT FAKTORSÚLY MÁTRIXA	168

Ábrák jegyzéke

1. SZÁMÚ ÁBRA: BRONFENBRENNER ÖKOLÓGIAI MODELLJE (FORRÁS: N. KOLLÁR, SZABÓ, 2004).....	12
2. SZÁMÚ ÁBRA: AZ ALAPÉRTÉKEK STRUKTÚRÁJA SCHWARTZ ÉRTÉKELMÉLETE ALAPJÁN (FORRÁS: VÁRINÉ, 2003).....	49
3. SZÁMÚ ÁBRA: AZ ÉRTÉKEK ELHELYEZKEDÉSE KÉTDIMENZIÓS TÉRBEN A MULTIDIMENZIONÁLIS SKÁLÁZÁS EREDMÉNYEI ALAPJÁN LÁNYI MINTÁJÁBAN (FORRÁS: LÁNYI, 2008, 84.O.).....	54
4. SZÁMÚ ÁBRA: A JÖVŐORIENTÁCIÓ HÁROM KOMPONENS MODELLJE (FORRÁS: SEGINER, 2009, 15.O.).....	75
5. SZÁMÚ ÁBRA: CSOPORTOK FELOSZTÁSA NEMEK ALAPJÁN (N=171 FŐ).....	136
6. SZÁMÚ ÁBRA: CSOPORTOK FELOSZTÁSA ISKOLATÍPUS ALAPJÁN (N=166 FŐ).....	137
7. SZÁMÚ ÁBRA: PÉLDA AZ SST TESZT ÁBRAKÉSZLETÉBŐL (FORRÁS: SZABÓ ÉS MTSAI, 2013).....	140
8. SZÁMÚ ÁBRA: AZ ÉRTÉKEK ELHELYEZKEDÉSE KÉTDIMENZIÓS TÉRBEN A MULTIDIMENZIONÁLIS SKÁLÁZÁS EREDMÉNYEI ALAPJÁN.....	146
9. SZÁMÚ ÁBRA: AZ ASPIRÁCIÓS INDEX SKÁLÁINAK PREFERENCIASORRENDJE A CSOPORTOK, VALAMINT MARTOS ÉS MUNKATÁRSAI (2006) EREDMÉNYEI ALAPJÁN (*= $P \leq 0,05$; **= $P \leq 0,001$).....	148
10. SZÁMÚ ÁBRA: A NEMI KÜLÖNBSÉGEK BEMUTATÁSA TELJES MINTÁN AZ ASPIRÁCIÓS INDEX SKÁLÁIN.....	149
11. SZÁMÚ ÁBRA: AZ ELSŐ HELYEN EMLÍTETT LEGGYAKORIBB TARTALMI KATEGÓRIÁK SZÁZALÉKOS ELOSZLÁSA A CSOPORTOKON BELÜL.....	150
12. SZÁMÚ ÁBRA: AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK HELYEN EMLÍTETT LEGGYAKORIBB TARTALMI KATEGÓRIÁK SZÁZALÉKOS ELOSZLÁSA A CSOPORTOKON BELÜL.....	151
13. SZÁMÚ ÁBRA: A VIZSGÁLATI CSOPORTOK ÁLTAL MEGJELÖLT VÉGZETTSÉGI SZINT MEGOSZLÁSA.....	153
14. SZÁMÚ ÁBRA: AZ ELSŐ EMLÍTETT AGGODALOM TARTALMI MEGOSZLÁSA A CÉL- ÉS KONTROLLCSOPORTBAN, NEMI BONTÁSBAN.....	155
15. SZÁMÚ ÁBRA: AZ ÖRÖM ÉS A FÉLELEM DIMENZIÓIBAN MEGJELENÍTETT KATEGÓRIASZAVAK A VIZSGÁLATI CSOPORTOK ESETÉBEN.....	158
16. SZÁMÚ ÁBRA: AZ ÖRÖM ÉS A FÉLELEM DIMENZIÓIBAN MEGJELENÍTETT KATEGÓRIASZAVAK A VIZSGÁLATI CSOPORTOK KÖRÉBEN.....	158
17. SZÁMÚ ÁBRA: A VALLÁSOSSÁG MÉRTÉKÉNEK MEGÍTÉLÉSE A VIZSGÁLATI CSOPORTOK KÖRÉBEN.....	160
18. SZÁMÚ ÁBRA: A SPORT FONTOSSÁGÁNAK MEGÍTÉLÉSE A VIZSGÁLATI CSOPORTOK KÖRÉBEN.....	160
19. SZÁMÚ ÁBRA: A VIZSGÁLATI CSOPORTOK JELENLEGI HELYZETÜKKEL KAPCSOLATOS ELÉGEDETTSÉGE.....	161

20. SZÁMÚ ÁBRA: A MÁSOKHOZ VISZONYÍTOTT LEHETŐSÉGEK ÉRTÉKELÉSE A VIZSGÁLATI CSOPORTOKBAN.....	162
21. SZÁMÚ ÁBRA: A MÁSOKHOZ VISZONYÍTOTT AKADÁLYOK ÉRTÉKELÉSE A VIZSGÁLATI CSOPORTOKBAN.....	162
22. SZÁMÚ ÁBRA: A VIZSGÁLATI CSOPORTOK JÖVŐJÜK ALAKÍTÁSÁBAN ÉSZLELT KONTROLL MEGÍTÉLÉSE.....	163
23. SZÁMÚ ÁBRA: A JÖVŐBENI CÉLOK ELÉRÉSÉT SEGÍTŐ TÉNYEZŐK KATEGÓRIÁINAK ELOSZLÁSA A VIZSGÁLATI CSOPORTOK KÖRÉBEN.....	163
24. SZÁMÚ ÁBRA: A JÖVŐBENI CÉLOK ELÉRÉSÉT GÁTLÓ TÉNYEZŐK KATEGÓRIÁINAK MEGOSZLÁSA A VIZSGÁLATI CSOPORTOK KÖRÉBEN.....	164
25. SZÁMÚ ÁBRA: A MULTIDIMENZIONÁLIS ÉSZLELT TÁRSAS TÁMOGATÁS SKÁLA SKÁLAÁTLAGAI A VIZSGÁLATI CSOPORTOK KÖRÉBEN (*=SZIGNIFIKÁNS KÜLÖNBSÉG A VIZSGÁLATI CSOPORTOK KÖZÖTT).....	165
26. SZÁMÚ ÁBRA: AZ ELSŐ HELYEN EMLÍTETT LEGGYAKORIBB TARTALMI KATEGÓRIÁK SZÁZALÉKOS ELOSZLÁSA A CSOPORTOKON BELÜL.....	169

1. Bevezetés

Közel tíz évvel ezelőtt kerültem kapcsolatba a gyermekvédelmi szakellátással. Egy civil szervezetnél pszichológusi feladatok ellátását kezdtem meg, mely legfőképpen nevelőszülők, és nevelőcsaládokban élő, „állami gondozott” gyerekek mentálhigiénés támogatását jelentette. A nevelőcsaládoknál élő fiatalokról készült pszichológiai szakvéleményekben rendre olvasható a „kevert emocionális zavar” mint diagnózis, valamint a „hosszútávú pszichés megsegítésre” tett javaslat. Személyes tapasztalataim alátámasztották azon kutatási eredményeket, megfigyeléseket, melyek szerint a családi problémák, az instabil szocializációs folyamat tényezői egymást erősítve a gyermekek fejlődésének szinte minden területére jelentős negatív hatást fejtenek ki (Volentics, 1996; Veczkó, 2007; Varga, 2008; Gerhardt, 2009; IJzendoorn et al. 2011), s melyek ellensúlyozása, kiküszöbölése, korrekciója embertpróbáló feladat. A korábbi, gyermekvédelmi ellátásban élő fiatalokkal foglalkozó kutatások során többnyire az egyéni pszichológiai jellemzők, a pedagógiai szempontok, valamint magának a gyermekvédelmi rendszer működésének a feltárása került előtérbe, az eredmények alapján pedig kijelenthető, hogy egy halmozottan hátrányos csoportról van szó (jogilag is). A gyermekvédelmi rendszer sajátosságai nehezen tudják - többek között- a fiatalok biztonság- illetve valahová tartozás iránti igényét kielégíteni. Az őket körülvevő, gyakran változó szociális háló ritkán erősíti kapcsolati tőkéjüket. Többnyire sérült, negatív önértékelésüket pedig a társadalom részéről tapasztalható megbélyegzés tovább súlyosbítja (Varga, 2008), ezáltal a rendszerből kikerülve, a társadalomba való beilleszkedésük, az önálló életkezdés folyamatát számos akadály nehezíti. A (halmozottan) hátrányos helyzet több szállal kapcsolódik a társadalmi egyenlőtlenség, kirekesztés és a szegénység fogalmához, melyek régóta fennálló, folyamatosan aktuális problémát jelentenek világszerte, és releváns jellemzőjük, hogy továbbadódnak a generációk között.

A gondozott⁴ fiatalokkal folytatott munka során, az említett nehézségekkel való szembesülés ösztönzött egy olyan, alapvetően szociálpszichológiai perspektívájú kutatás lefolytatására, mely ezen célcsoport sajátosságainak, igényeinek, szükségleteinek, valamint erőforrásainak további megismeréséhez, megértéséhez járul hozzá, ezáltal segítve a jövőbeni támogató formák hatékonyságának növelését, szempontjaik bővítését.

---

⁴ A disszertációban a gyermekvédelmi szakellátásban, legfőképpen a gyermekotthonban élő fiatalokat gondozottakként, vagy gondozásban élőként említjük.

Az értekezésben bemutatott kutatás célja a gyermekotthonokban élő fiatalok társadalmi beilleszkedés szempontjából fontos jellemzőinek (pl. érték- és jövőképek) feltárása. Ezek a kognitív konstruktumok ugyanis meghatározzák az egyén társas/társadalmi viselkedését, kapcsolatban állnak mentális jóllétével. Felmerül a kérdés, hogy a családban élő kortársak vélekedéseivel összevetve, a szocializációs körülmények eltéréséből adódóan regisztrálhatók-e különbségek egyes kognitív tartalmak, például szociális attitűdök, értékek, jövőkép, vagy bizonyos személyes erőforrások mentén? Fenomenológiai célú vizsgálatunk erre keresi a választ. Feltételezzük, hogy a szocializációs különbségek, valamint az egyéni tényezők eltérései a kognitív beállítódások szintjén is azonosíthatók, és magyarázatul szolgálhatnak olyan viselkedési mintázatokra, melyeket a gondozottak és a családban élők körében tapasztalhatunk.

Az értékek és az aspirációk kialakítása már Havinghurst (1948, idézi Nurmi, 2004) munkájában a fejlődés feladatai között szerepel. Megfogalmazása szerint az egyén egyes életkori szakaszaiban megjelenő feladatok sikeres teljesítése hozzájárul az egyén boldogságához, míg a sikertelenség megnehezíti további feladatok teljesítését⁵, valamint boldogtalanságot vált ki, és helytelenítést a társas környezet részéről. A fejlődési feladatok az elmélet szerint három forrásból eredeztethetők: a biológiai, fizikai érssel kapcsolatban felmerülő feladat serdülőkorban például a nemi szerepek elfogadása, a másik nemmel történő kapcsolat kialakítása iránti igény. A társadalom, kultúra által támasztott elvárások jelentik a fejlődési feladatok másik forrását, ilyen elvárásnak tekinthető a felelős állampolgári viselkedés kialakítása a felnőttkor küszöbére. A pszichés fejlődésből mint forrásból származó feladatok pedig magukba foglalják a személyes értékeket és aspirációkat, továbbá az erkölcsi szabályokat. Az egyéni faktorok a személyiség fejlődése során megjelenő igényekből, valamint a biológiai és kulturális tényezők interakciójából alakulnak.

Kutatásunk szemléletében valamelyest illeszkedik a pozitív fiatalkori fejlődés elméletéhez, mely a gyermek és serdülőkori képességek és erősségek vizsgálatát, valamint a kibontakoztatásukhoz szükséges feltételek vizsgálatát helyezi fókuszába, szembe helyezkedve a hiányosságokat, a problémás viselkedést szem előtt tartó megközelítésekkel (Kőrössy, 2016). Utalva ezzel arra, hogy minden gyermek rendelkezik olyan erősségekkel, melyek megfelelő környezeti kontextus mellett eredményes fejlődést

---

⁵ Hasonlóképpen Erikson (2002) modelljéhez.

tesznek lehetővé. A pozitív fiatalkori fejlődés megközelítése szorosan kapcsolódik személyes álláspontomhoz. Hiszem, hogy minden fiatalban, a gondozásban élőkben is megtalálhatóak azok a személyes erőforrások, melyekre építve a sikeres beilleszkedés, felnőttkori boldogulás elősegíthető még számos nehezítő tényező, rizikófaktor ellenére is. A szociális attitűdök leírása mellett távlati célunk ezen erőforrások, pozitívumok feltárása, és „felhasználása” a társadalmi integrációt támogató gyermekvédelmi prevenció és intervenció folyamatában. A sikeres beilleszkedés megvalósításához differenciált fejlesztésre van szükség, melynek kiindulópontja a gyermekvédelmi ellátásban élők jellemzőinek, szükségleteinek megismerése. A vizsgálat ehhez kíván hozzájárulni. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a célcsoport semmiképpen nem tekinthető homogén közegnek, minden gyermek mögött egyedi életút áll. A várható eredmények tájékoztató, orientáló jellegűek, melyeket az egyénre szabott fejlesztés, támogatás meghatározásakor lehet figyelembe venni.

2. Elméleti háttér

Az értekezésben először egy tág elméleti kontextusból kiindulva bemutatjuk a főbb szocializációs elméleteket és ágenseket, kitérve az intézményi szocializáció sajátosságaira, melyben célcsoportunk érintett. Felvázoljuk a gyermekvédelemben élők szociális háttérét. A halmozottan hátrányos helyzet mint témakör a tárgyalt elméleti fogalmakkal összefüggésben újra és újra bemutatásra kerül (pl. a hátrányos helyzet és az értékek / jövőkép/ reziliencia kapcsolata). Részletesen foglalkozunk a hátrányos helyzet átörökítésének pszichológiai magyarázataival a vizsgálat relevanciájának indoklásául, ezen belül hangsúlyozottan a szociálpszichológiai kontextus taglalásával. A szociális kogníció irányzatának releváns teóriája, a rendszerigazolás elmélete magyarázatot nyújt az alacsony társadalmi státuszú, vagy kisebbségi csoportok vélekedéseinek tartalmára, a helyzetük fenntartását szolgáló ideológiák kialakítására (Jost, 2003). Az elmélet alapján feltételezhető, hogy a gondozásban élő fiatalok (mint halmozottan hátrányos helyzetű csoporttagok) mind a kognitív (pl. értékpreferenciák), mind a motivációs tényezőik (igazságos világba vetett hit) mentén hasonlóságot mutatnak az alacsony státuszú csoportok tagjaival, mely részben helyzetük továbbörökítésére is magyarázattal szolgál.

Bemutatjuk továbbá a vizsgálat főbb változóit: az értekezés alapjául szolgáló értékelméleteket (hangsúlyosan Schwartz (1992, 2012) elméletét) és az értékek mérésének módszertani sokféleségét, mely alapján láthatjuk, hogy a jövőképpel való kapcsolatuk meglehetősen szoros. Értekezünk a jövőorientáció pszichológiai

vizsgálatának elméleti és gyakorlati eredményeiről, valamint az értékek és a jövőkép kapcsolatáról. Mindkét fogalom olyan motiváló, (társas) viselkedést meghatározó tényezőnek tekinthető, melyek serdülőkorban fejlődnek jelentősen. Bár a társadalmi beilleszkedést több egyéni és szociális tényező veszélyeztetheti, ezek ellenére az egyéni adaptáció lehet sikeres. Ehhez kapcsolódóan mutatjuk be a reziliencia fogalmát, valamint összetevőit, a hozzá kapcsolódó legfontosabb protektív- illetve rizikófaktorokat, továbbá a többi vizsgált változóval és a hátrányos helyzettel való összefüggéseit. Végül kitérünk két további, a társadalmi beilleszkedés szempontjából releváns kognitív beállítódás bemutatására, melyek mérésével kutatásunkban foglalkozunk: ezek az igazságos világba vetett hit, valamint a felelősségérzet konstruktumai. Az elméleti bevezetőt a „tölcésrszerkezetnek” megfelelően a gondozott fiatalok pszichológiai jellemzőinek összefoglalásával zárjuk, ezután kerül sor a vizsgálat hipotéziseinek felvezetésére, az empirikus kutatás bemutatására.

2.1 Gondolatok a szocializációról

A szocializáció fogalmának vizsgálata- mellyel számos társadalomtudomány foglalkozik- több, mint száz évre tekint vissza. A szociológia, antropológia, filozófia és pedagógia mellett a pszichológia különböző ágainak (fejlődéslélektan, szociálpszichológia, személyiséglélektan) is kutatott területe (Kósa, 2005). Ennek megfelelően meglehetősen kiterjedt irodalommal rendelkezik. Teóriái közül azon aspektusokkal foglalkozunk jelen disszertációban, melyek a kutatás problémafelvetéséhez leginkább kapcsolódnak.⁶

A szocializáció a társas fejlődés, az “emberré válás” releváns folyamata, melynek során a társadalom és kultúra értékeinek, normáinak elsajátítása, a viselkedési szabályok megismerése, és internalizálása történik születésünktől kezdődően egész életünk folyamán (Bagdy, 2002). Az egyén személyiségének fejlődése és az ezzel egyidejű társadalmi integráció a folyamatos tanuláson, tanításon vagy befolyásoláson, nevelésen, valamint a társas interakciókon keresztül, a kölcsönös kommunikáció útján zajlik (Buda, 1986; Solymosi, 2004a). Aszerint, hogy ebben a folyamatban az egyéni aktivitás, viselkedés, kogníció, a biológiai adottságok, vagy a környezet szabályozó szerepére

---

⁶ Bővebb elméleti összefoglalás olvasható pl. Kósa (2005), Somlai (1997, 2008) tanulmányaiban.

helyezik inkább a hangsúlyt, számos elméleti megközelítést különíthetünk el (Somlai, 1997).

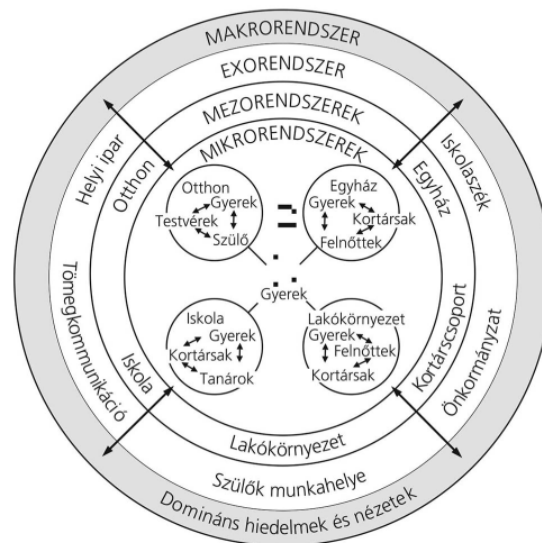
2.1.1 Elméletek a szocializációról

Az elméleti megközelítések egyik csoportosítási lehetőségét adja Kósa (2005) tematikája, mely a szocializáció tartalma (mit?), folyamata (hogyan?) és magyarázata (miért?) mentén bontja fel a kérdésköröket. Mi ezek közül főként a tartalmi szempontokra fókuszálunk, arra, hogy milyen kognitív tartalmak adódnak át az egyes szocializációs helyzetekben, formákban. Ugyanakkor a folyamat mikéntje is lényeges, hiszen a célcsoport kapcsán megjelenő reszocializáció éppen a szociális tanulás egyes mechanizmusaira épít (direkt instrukciók, formálás, modellálás) (Kósa, 2005). Kutatásunk azonban ezen folyamatok vizsgálatára nem tért ki.

2.1.1.1 Bronfenbrenner ökológiai modellje

Fejlődésünket jelentős módon befolyásolja a bennünket körülvevő környezet, hatással van attitűdjeinkre, értékrendünkre, alakítja viselkedésünket, ezért a szocializáció megértéséhez elengedhetetlen a tágabb fejlődési kontextus ismerete. A XX. század második felében megjelenő szemléleti változások az egyén szocializációjában betöltött *aktív szerepe*, a szocializáció *interaktív jellege* mellett a *kontextusba ágyazottság* kérdésére is felhívták a figyelmet (Kósa, 2005). Ezek a megközelítések már komplex rendszerben vizsgálták az egyént és környezetét, kiterjesztve a korábbi teoretikus kereteket. A gyermeket formáló társas hatásokat ugyanis az őt körülvevő szűkebb és tágabb szociális környezet együttesen közvetíti. Urie Bronfenbrenner (1994) nevéhez köthető *a szocializáció ökológiai modellje*, mely a szocializációs ágenseket egy rendszerbe foglalja, és az egyénnel való összetett kapcsolatát írja le öt különböző szinten.

A társas hatásokat közvetítő rendszerek koncentrikus körökként fogják közre a gyermeket (ld. 1. számú ábra).

1. számú ábra: Bronfenbrenner ökológiai modellje (Forrás: N. Kollár, Szabó, 2004)

A mikrorendszer a gyermeket és a közvetlen környezetét foglalja magába, beleértve a fizikai és személyi környezetet, vagyis a családi, iskolai és lakókörnyezetben gyakorolt közvetlen interakciókat. A tárgyi környezet fontossága többek között René Spitz (1946) hospitalizációval kapcsolatos vizsgálataiban, vagy később, a gyermekek médiahasználatával kapcsolatos kutatásokban is igazolódott (Kósa, 2005). A mezorendszer összekapcsolja a mikrorendszer elemeit. Amennyiben az elemek között feszültség áll fenn (pl. értékkülönbség a szülők és az iskola között), az hátráltató tényező lehet a gyermek fejlődése számára (Solymosi, 2004a). Az exorendszerek a fejlődést közvetett módon befolyásoló társadalmi intézmények, úgyis mint például a tömegkommunikáció, az önkormányzat, a szülői munkahely. A makrorendszer az a kulturális, szubkulturális kontextus, melyben a korábbi körök elhelyezkednek. Ide tartoznak a társadalomban uralkodó nézetrendszerek, a normák, a politikai és gazdasági rendszerek. Végül az ötödik szint foglalja magába az idői dimenziót, ezzel emelve be a modellbe a történetiség szerepét. A modell a gyermekotthonok működésének leírására is alkalmazható. Palareti és Berti (2009) eredményeit a gyermekotthonok szocializációs funkciójának feltérképezéséről a gyermekvédelmi intézmények bemutatásakor taglaljuk.

2.1.1.2 A kultúra szerepe a szocializációban

Az ökológiai elmélet kevésbé foglalkozik a kultúra környezetet meghatározó szerepével. Emellett a beágyazottság megnehezíti az összehasonlító vizsgálatokat, hiszen bizonyos ismeretek, készségek az eredeti kontextustól függetlenül is fennmaradnak. Ezt

a paradoxont próbálja feloldani Super és Harkness (2003) teóriája, mely a fejlődés kulturális szerveződését figyelembe vevő diszciplínákat kívánta összefoglalni, és integrálni. Modelljükben az egyén és környezete (mely a kultúra része) között nyitott, kölcsönös csere zajlik. A gyermek helyezkedik el a középpontban, akit körülölel a *fejlődési fülke* három alrendszere. Az első a gyermek életének színtere, környezete mind fizikai, mind társas értelemben véve. A második alrendszer a kultúrában élő implicit gyermeknevelési szokásokat jelenti, melyek használata automatikus és gyakran nem tudatos. A harmadik alrendszer magába foglalja a gyermek nevelőjének pszichológiai vonásait, beállítódásait, etnoteóriáit. Utóbbiak olyan vélekedések, melyek a gyereknevelésre vonatkoznak, valamint tartalmazzák a gyermekkel kapcsolatos elvárásokat (Edwards et al., 2006; Greenfield et al., 2003). A három alrendszer szervesen kapcsolódik egymáshoz, köztük egyensúly áll fenn és segítik a gyermek adaptációját annak környezetéhez. Ez a modell több figyelmet szentel a kognitív tartalmak szerepének a szocializáció folyamatában.

Hasonló dinamikus, interaktív kapcsolatot feltételez az egyén és az őt körülvevő biológiai, pszichológiai, környezeti (család, társadalom kultúra) és történeti fülkék között a *fejlődési rendszer elmélet*, mely az ennek következtében alakuló plasztikus egyéni fejlődésre hívja fel a figyelmet (Lerner et al., 2005). A plaszticitás, az egyén aktív szerepe, valamint az egyéni és környezeti források, kapacitások illeszkedése előre vetítheti az adaptív fejlődésszabályozást, a pozitív fejlődést.

Hátrányos helyzetűek attitűdjeinek vizsgálata szempontjából fontos kiemelni egy további megközelítést, mely a kultúra szocializációban megmutatkozó hatását eltérő mechanizmussal írja le, ugyanakkor ebben is fókuszot kap a társas ismeretek kognitív leképeződése. Ogbu (1981) *kulturális-ökológiai elmélete* kulturális modellnek nevezi az egyének azon –tulajdonképpen– reprezentációit, melyet a környezetükről alkotnak (Kósa, 2005). A reprezentációk, melyeket a tapasztalatok befolyásolnak, segítik az események értelmezését, befolyásolják az egyének viselkedését. Ogbu (1981) kiemeli, hogy nemcsak a kultúrák között, hanem egy társadalmon belül az egyes rétegek, kisebbségi csoportok között is eltérhetnek ezek a kulturális modellek. Más elképzelésekkel rendelkeznek az egyes társadalmi rétegek saját helyzetükről, a társadalom működéséről, mindez pedig magyarázhatja a teljesítményben, beilleszkedésben megjelenő különbségeket. Az értekezés későbbi szakaszában taglalásra kerülő szociálpszichológiai elméletekhez, azon belül is például a szociális reprezentációk elméletéhez hasonlóan Ogbu hangsúlyozza,

hogy a környezet az egyén vélekedéseinek alakításán keresztül hat a viselkedésre.⁷ Vizsgálatában kisebbségi csoportok iskolai teljesítményét hasonlította össze az Egyesült Államokban, a talált különbségeket pedig a csoportok kulturális modelljének tartalmi eltéréseivel, vagy másképpen fogalmazva a reprezentációik, attitűdjeik eltéréseivel magyarázta (Kósa, 2005; Pásztor, 2005). A csoportokra vonatkozó általánosítások miatt persze több bírálat is érte (pl. O'Connor, 1997 idézi Pásztor, 2005). Kutatásunk szempontjából ugyanakkor azért is fontos Ogbu perspektívája, mert felhívja a figyelmet, hogy a megszokott kutatási praktikák, módszertani eszközök, melyek a többségi kultúrában elterjedtek, nem feltétlenül használhatóak ugyanolyan formában egy speciális, sajátos, kisebbségi stb. csoport megértéséhez, vizsgálatához (Ogbu, 1981).

A szocializációs folyamat interaktív jellegének megfelelően tehát az egyén aktív szerepét sem hagyhatjuk figyelmen kívül saját szocializációja során, hiszen maga is szocializálja, alakítja környezetét, a kedvezőtlen körülmények pedig nem minden esetben indukálnak kedvezőtlen kimeneteket. A szocializációs hatások következményének feltárásában, a fejlődési kimenetek megértésében elengedhetetlen a fentiek alapján a környezeti kontextus mellett az egyén kognitív "szűrőjének", a szociális kogníció fejlődésének ismerete. A társas világ szabályainak, működésének megismerése a szocializáció folyamatában a szociális reprezentációk, és vélekedések kialakulását eredményezi. Az ehhez kapcsolódó szociálpszichológiai elméleteket a disszertáció később fejezetében mutatjuk be. A szociális attitűdök, reprezentációk vizsgálata mellett kutatásunkban egy személyiségjellemző vizsgálatára is vállalkoztunk. A reziliencia fogalmának bemutatására az elméleti rész második felében kerül sor. További, témához kapcsolódó fejlődés- és személyiséglélektani terminusok (pl. coping mechanizmusok, válaszkészség, alkalmazkodás stb.) vizsgálatától és taglalásától jelen értekezés keretein belül eltekintünk. Ugyanakkor fontos említés tenni arról, hogy a társadalmi integrációt, a (felnőtt) életben való boldogulást – sok egyéb mellett- természetesen ezek a tényezők is meghatározzák.⁸

2.1.2 A család szerepe a szocializáció folyamatában

Természetszerűleg a korai időszak, a gyermekkori szocializáció az a periódus, amikor a személyiség alapjai megteremtődnek. Az *elsődleges szocializáció* során a

---

⁷ A kognitív tartalmak feltárása kutatásunkban is fontos szerepet kap.

⁸ A jóllét, életminőség és boldogság mutatóival a pszichológia mellett egyéb társadalomtudományok is foglalkoznak.

gyermek az őt körülvevő fontos másokkal történő interakciói, valamint tapasztalatai internalizálása révén alapozza meg identitását (Buda, 1986). A legkorábbi szocializációs helyzet a kétszemélyes anya-gyerek viszony. Eleinte a fejlődéslélektan kutatásai erre a diádikus kapcsolatra fókuszáltak (Kósa, 2005). A személyiség differenciálásához természetesen további, gyermeket körülvevő személyek is hozzájárulnak. A család mint a társas hatások elsődleges közvetítője a kezdetektől hosszú távú hatást fejt ki, hiszen legtöbbször az általa kínált viselkedési és érzelmi modellekkel azonosul a gyermek (Bagdy, 2002; Solymosi, 2004a,b). Ez az első olyan szociális környezet, mely mintákat nyújt, vagyis a mintavétel első bázisa. A gyermek függő helyzetében pedig különösen fogékony a felnőttek visszajelzéseire (Gerhardt, 2009). A család egy, a kultúra értékei, normái által is befolyásolt, folyamatosan változó, életciklusokkal rendelkező kiscsoport, rendszer (Bagdy, 2002; Kagitcibasi, 2003; Solymosi, 2004b). Az anya, a szülők, a testvérek fejlődésben betöltött szerepével, a nevelési stílusokkal, csakúgy, mint a kötődéssel, mint ide kapcsolódó témákkal, számos elmélet és vizsgálat foglalkozik (lásd pl. Sallay, Münnich, 1999; Zsolnai, 2006; Vajda, Kósa, 2005). Mivel azonban a szociális attitűdök, értékek mint szocializációs tartalmak alakulásának szempontjából az értekezés központi kérdése a család szocializációs funkcióinak megléte, illetve hiánya, ezért ennek bemutatásával foglalkozunk részletesebben.

Általános értelemben Vajda (2005) három nagy csoportra osztja a családi funkciókat: a gazdasági, reprodukciós, valamint a segítő- támogató funkció.⁹ A reprodukciós funkció jelenti a gyermeknevelést, a gyermekekről való gondoskodást fizikai és pszichológiai értelemben. Vagyis a család kielégíti a biológiai és lelki szükségleteket, biztonságot, interakciós teret nyújt. Ide tartozik a modellnyújtás, az azonosulási minták biztosítása valamint a normák és szabályok közvetítése (Bagdy, 2002). A család védő, támogató funkciója szintén kiemelkedő szereppel bír: ennek megfelelően információt nyújt és interpretálja a gyermek számára a történéseket. Reflexiók, visszajelzések útján formálja az identitást, alakítja a személyiséget (Homoki, 2014). Gyakorlati segítséget biztosít, lehetőséget ad a regenerálódásra, továbbá kutatásunk szempontjából talán leglényegesebb- feladata pedig referenciacsoportként az értékátadás, az értékszocializáció biztosítása, a személyes célok, vélemények formálása (Vajda, 2005).

---

⁹ A család mint támogató rendszer funkcióinak bővebb leírását lásd Caplan (1976) tanulmányában.

A családi léghő, a rendszer működése meghatározza a benne élők lelki egészségét. A gondozásba került fiatalok csoportja legtöbbször nem tapasztalhatja meg „elég jó” formában ezeket a funkciókat. Azt mondhatjuk, hogy a család érték- és normaközvetítő szerepének köszönhetően segíti, ugyanakkor veszélyeztetheti is a fiatal társadalmi beilleszkedését, szerepvállalását (Lénárd, Rácz, 2003). A „nem elég jó” családi működés személyiségkárosító hatásával a személyiséglélektan gazdag irodalma foglalkozik (pl. Buda, 1986; Satir, 1999; Bagdy, 2002). Amikor a család a szükséges feladatait nem tudja ellátni, a gyermek számára más csoportok szerepe értékelődik fel, a másodlagos szocializációs folyamatban fogékonyabbá válik eltérő, esetlegesen deviáns normákra (Bagdy, 2002). Hiszen, ahogy Bronfenbrenner (1994) modelljében is láthattunk, a család nem izoláltan működő egység, beágyazódik a tágabb rendszerekbe.

Az elsődleges szocializáció mellett, azzal párhuzamosan, a társas tér növekedésével, a gyermek a családján kívüli intézmények (bölcsőde, óvoda, iskola) tagjává válik. A *másodlagos szocializáció során* a kortárs csoport, ezt követően pedig a késői szocializáció folyamatában a munkahelyi csoportok szerepe értékelődik fel. Az ezen szociális terek által képviselt értékek, a közvetített társas hatások, szereptapasztalatok is beépülnek az egyén önmagáról alkotott képébe, alakítva szociális attitűdjeit.

Az iskola mint a másodlagos szocializáció egyik közege, a társadalmi beilleszkedésre történő felkészítésben kitüntetett szereppel bír. Formálja a személyiséget, erősíti a teljesítménymotivációt, a szociális felelősség fejlődését (Jámbori, 2003). A társadalom kulturális hagyományait, szociális normáit képviseli és adja át, megküzdési stratégiákat mutat be. Teszi mindezt szervezeti kultúrája, a kortárs közösség, valamint a pedagógusok hatásán keresztül (Berta, Török, 2015). Itt is igaz a korábban tett megállapítás, miszerint a szocializációs közegek által képviselt nézetek közti diszkrépancia jelentősen megnehezítheti a fejlődést a személy számára (Solymosi, 2004a).

A továbbiakban azzal a helyzettel foglalkozunk, amikor a szocializációs folyamat valamilyen okból jelentősen eltér a „megszokottól”, és a gyermek nem tud a családjában nevelkedni. A gyermek fejlődésének veszélyeztetettsége esetén a családból történő kiemeléssel a speciális gyermekvédelem munkatársai, intézményei veszik át a szocializáció feladatait. Bizonyos funkciókat ilyen szocializációs közegek is egyenrangúan tudnak biztosítani, azonban számos feladat családon kívüli ellátására nincs mód „veszteségek” nélkül. A család hiányából fakadó problémák pszichológiai

következményeinek taglalására a kutatás célcsoportjának jellemzői kapcsán térünk ki. A következőkben a gyermekvédelem rövid bemutatása után, olyan sajátos szocializációs szintekkel foglalkozunk, ahol kutatásunk célcsoportja él.

2.1.3 A gyermekvédelmi intézmények mint a szocializáció sajátos szinterei-intézményi oldal

Ebben a fejezetben röviden bemutatjuk a szociális környezet sajátosságait a gyermekvédelem otthont nyújtó intézménytípusaiban, kiemelten a gyermekotthonokban. A témában csakis a hazai gyermekvédelemre fókuszálunk, a nemzetközi kitekintésre jelen keretek nem adnak lehetőséget. A hazai állami gyermekvédelem rendszerének alakulásáról több részletes, történeti összefoglaló született (pl. Veczkó, 2002, 2007; Volentics 1996; Varga, 2008; Papházi és mtsai, 2004; Rákó, 2010). A mai gyermekvédelem alapjait az 1997. évi XXXI. Gyermekvédelemről és a gyámügyi igazgatóságról szóló törvény (Gyvt.) tartalmazza. A gyermekvédelem területén azonban azóta is folyamatos átalakulások zajlanak. A legutóbbiak például a gyermekvédelmi gyámság jogintézményének bevezetése, az átmeneti és tartós nevelésbe vétel jogintézményének összevonása, a nevelőszülők foglalkoztatási jogviszonyának bevezetése, a befogadó szülő fogalmának meghatározása (Kecskés, 2013).

A gyermekvédelmet szakpolitikai, jogi, és intézményrendszeri sajátosságai (Szöllösi, 2004) mellett Rákó (2010) a szocializáció speciális színtérének is tekinti, mivel szocializáló funkciót tölt be, intézményei pedig sajátos szocializációs tereknek tekinthetők. Kutatásunkban mi is ezt a gondolatmenetet vettük alapul.

Megkülönböztetünk alap- és szakellátást, vagy Hanák (1978) fogalomhasználatával általános (megelőző) és speciális gyermekvédelmi tevékenységeket. Előbbi minden 18 év alatti gyermekre és szocializációs közegekre kiterjed, míg utóbbi alanyai a veszélyeztetett gyerekek, fiatalok, akik a többnyire családi környezetből származó problémák kezelése érdekében további védelemre szorulnak.¹⁰ „A speciális gyermekvédelem csupán része a tágabb tartalmú általános gyermek- és ifjúságvédelemnek, amely kiterjed a gyermek, a fiatalok szocializációjában szerepet játszó intézményekre, -mint a család, az iskola, az ifjúsági szervezetek, stb.- felőleli a gyermek, az ifjúság fizikai, szellemi, erkölcsi, valamint munkára nevelésének valamennyi területét” (Hanák, 1983, 15.o.).

---

¹⁰ A rendszer bővebb bemutatását lásd pl. Herczog, 2001; Szöllösi, 2004, Veczkó, 2007; Rákó 2010 munkáiban.

A gyermekvédelmi szakellátás alanyai halmozottan hátrányos helyzetűek (Kecskés, 2013). 2010-ben közel 21.000 kiskorú élt gyermekotthonban vagy nevelőcsaládokban, megközelítőleg 40-60% arányban (Papházi, 2012). 2015-ben ez a szám a KSH (2017) adatai szerint 20271 fő volt, vagyis az arányok évek óta ugyanazt a képet mutatják, alátámasztva ezzel a hátrányos helyzet átörökítésének tényét (is), melyről a következő fejezetben bővebben értekezünk.

Amikor a gyermek fizikai, érzelmi, morális fejlődése, vagy társadalmi integrációja veszélybe kerül, szükségessé válhat a családból történő kiemelése. A veszélyeztetettség okainak több felosztásával találkozhatunk, például anyagi, erkölcsi, egészségügyi, pedagógiai (Gáti, 1987), vagy anyagi, környezeti, magatartási, egészségügyi (Rákó, 2010). A családból történő kiemelés (veszélyeztetettség) okai legtöbbször az alábbiak:

1. Lakhatási problémák (pl. hajléktalanság);
2. Családszerkezeti problémák (pl. árvaság, megromlott családi kapcsolatok);
3. Szülői devianciák (pl. szenvedélybetegség, bántalmazás, lemondás);
4. Gyermeki devianciák (pl. iskolakerülés, magatartási problémák, szerhasználat);
5. Egészségügyi problémák (betegségek);
6. Egyéb okok (pl. kiskorú szülő) (Kiss és mtsai, 2008).

Kisebb életkorban legtöbbször a szülő devianciája, míg serdülőkortól gyakran a gyermek devianciája miatt történik kiemelés (Rákó, 2008). A családból kiemelt gyermek a speciális gyermekvédelem intézményrendszerébe kerül.

A gyermekvédelmi szakellátás otthon nyújtó ellátási formái közül két nagyobb forma emelhető ki: a nevelőszülői hálózatok és a különböző otthonok (gyermekotthon, lakásotthon, utógondozó otthon stb.) által biztosított elhelyezés (Varga, 2008). A családban (pl. nevelőszülőknél), vagy a minél családiasabb formában (pl. lakásotthonban) történő elhelyezés előnyben részesítése miatt a nagyobb létszámmal működő gyermekotthon mint gondozási hely a legkevésbé támogatott. A lakásotthonok legfeljebb 12 gyermek ellátását végzik, ezzel inkább családiasabb körülményeket biztosító otthonoknak tekinthetők. A gyermekotthonok ezzel szemben önálló egységekben legalább 12, legfeljebb 40 gyermek számára nyújtanak elhelyezést. Azt, hogy egy gyermek melyik ellátási formába kerül, olyan szakmai döntés határozza meg, ami mérlegeli a gyermek személyiségét, szükségleteit (Kiss és mtsai, 2008). A több problémával jellemezhető fiatalok kisebb valószínűséggel kerülnek lakásotthonokba. Ezzel szemben egy korábbi, 2005-ös vizsgálat arra hívta fel a figyelmet, hogy a bekerülési

okok, valamint a gondozási hely kiválasztása is területenként eltérő mintázatot mutatott az országban, az ellátási forma „kiválasztására” pedig hatással volt a gyermek neme, kora, és etnikai hovatartozása is (Neményi, Messing, 2007). Vagyis a gyermek sajátosságai, „pszichés állapota” mellett a struktúra adottságai, lehetőségei is „beleszólnak” a döntésekbe az elhelyezési formát, gondozási helyet illetően.

A nagykorúság elérésével a fiatal felnőtt 24 éves koráig még utógondozói ellátásban részesülhet, amennyiben nappali tagozaton tanulmányokat folytat, vagy önálló életfenntartását biztosítani nem tudja, ill. szociális intézménybe várja felvételét. Az ellátás utógondozó otthonban is kérhető 21 éves kor felett, mely a gyermekotthonok egy típusa. Vizsgálatunkban legnagyobb százalékban gyermekotthonban élő fiatalok vettek részt, ezért itt azok sajátosságaival foglalkozunk.

A *gyermekotthonok* ellátást nyújtanak a nevelésbe vett gyermekek, utógondozói ellátást a fiatal felnőttek részére egy adott szakmai program, valamint az egyéni gondozási nevelési terv alapján (Rákó, 2010). Gillian (1999) négy funkciót különít el az otthonokkal kapcsolatban, ezek a gondoskodás (a fejlődési szükségletek kielégítése), a védelem (pl. veszélyekkel szemben, vagy jogvédelem), a kompenzáció (hátrányok leküzdése, traumafeldolgozás), valamint a fiatal felkészítése az önálló, felnőtt életre (pl. gyakorlati tudással felruházni az önállóságot segítve). A védelmező funkció, a veszélyeztetettség megszüntetésével az ártalomcsökkentés, és az ehhez kapcsolódó korrekció pszichológiai szempontból kiemelt fontosságú. A gyakorlatban hangsúlyosan megjelenik az otthonok életében az iskolai előmenetel támogatása, a felzárkóztatás is. A nevelők mellett pedagógusok, pszichológusok is részt vállalnak a feladatok teljesítésében. Az önálló életre történő felkészítés a hátrányok átörökítésének megakadályozása, és a társadalmi beilleszkedés szempontjából releváns. Az intézmények ugyan átveszik a család bizonyos funkcióit, azonban az otthonokban nincsenek családi szerepek, a gondozók/nevelők a másodlagos szocializáció „eszközeivel” nevelik a gondozottakat, melyhez hozzákapcsolódik a bent élő többi fiatal, „testvér” indirekt szocializációs hatása, vagyis azt mondhatjuk, hogy a primer és szekunder szocializáció összemosódik (Varga, 2008). A családhoz hasonlóan az otthonok is teret biztosítanak a regenerálódásra, a szabadidő hasznos eltöltésére, kikapcsolódásra (Domszky, 1999). Mivel az otthonban élő gyermekek nagy százaléka tartja a kapcsolatot vérszerinti családjával (a szülőkkel és/vagy testvérekkel), ennek biztosítása is intézményi feladat. Vizsgálatunk szempontjából szükséges még kiemelni az otthonok mintaadó, értékközvetítő szerepét. A hozott értékek és az intézmény által képviselt normák gyakran kettős értéktudathoz

vezetnek a gondozottak körében (Vidra Szabó, 2001), melynek következményeiről a gondozottak jellemzőit ismertetve értekezünk.

A gyermekvédelmi intézmények szocializációs funkciójához kapcsolódik a *reszocializáció* fogalma, mely egy összetett nevelési, fejlesztési folyamat (Volentics, 1996). Alapvető célja kifejezetten az antiszociális fejlődéssel jellemezhető fiatalok szocializáltságának, ezáltal társadalmi integrációjának megsegítése, fejlesztése speciális szükségleteik kielégítésén keresztül. Másképpen fogalmazva cél a szocializáció hibáinak korrekciója, és a személyiségfejlődés elakadásainak oldása (Lénárd, Rácz, 2003). Bár ezt a funkciót főként a javító/nevelő intézetek látják el, a gyermekotthonokban is előfordulnak ilyen problémával küzdő fiatalok (Rákó, 2010). A javítóintézeti nevelésben érintett fiatalok 25%-a egy 2013-as adat szerint a gyermekvédelmi szakellátásból kerül intézetbe, vagyis magasan felülreprezentáltak a gondozottak (KSH, 2014). Az ilyen jellegű gondozást igénylők elmaradásai az elsődleges vagy másodlagos közegek maladaptív működése, vagy káros hatása, „és/ esetleg a fiatal kedvezőtlen alkati adottságaiból következnek” (Volentics, 1996, 78. o.). A fogalom tágabb értelmezése esetén, amennyiben általánosan a korrekciós jellegre helyezük a hangsúlyt, elmondhatjuk, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű, gondozott fiatalok szerepvállalásához, pozitív társadalmi mobilitásához is szükséges a személyre szabott, egyéniesített reszocializáció. Volentics szerint mindez magába foglalja a személyiségfejlesztést, központjában énkép korrekcióval, önkontroll és felelősségtudat fejlesztéssel, valamint a szociális működés fejlesztését. Utóbbi szempontjából releváns a működést meghatározó kognitív tartalmak, szociális attitűdök ismerete. Kutatásunk ezen témák egy szeletének feltárására tesz kísérletet, azért, hogy hozzájáruljon a célcsoport működési sajátosságai megértéséhez.

A gyermekotthonokkal szemben támasztott elvárások tehát sokrétűek, ugyanakkor a „megvalósítás” értékelése okozhat nehézségeket. Nem található egyértelmű meghatározás, vagy kritérium a sikeres szocializációra. Történelmi korszakonként is változhat, mit tekintünk sikeres folyamatnak (Berta, Török, 2015). A társadalmi integráció egyik alapfeltétele a szükséges iskolai végzettség elérésével a munkába állás megvalósítása (Rácz, 2016). Általánosságban akkor mondhatjuk, hogy a szocializáció elérte célját, ha az egyén felnőttkori viselkedése megfelel a társadalom által felé támasztott követelményeinek, vagyis integrálódni tud a társadalomba, betartja annak szabályait, alkalmazkodik a normákhoz. Ugyanakkor a teljes alkalmazkodás nem jelent feltétlenül ideális állapotot, valamint a definícióból kiindulva tudjuk azt is, hogy a

szocializáció élethosszig tartó folyamat. A fogalmi nehézségeket igazolja, hogy a serdülőkor kimenetével foglalkozó fejlődéslélektani vizsgálatok a fejlődési eredmények alapján, míg az egészségpszichológia a szubjektív jóllét, a pozitív pszichológia pedig az önmegvalósítás alapján értékeli a pszichológiai alkalmazkodás sikerességét (Örkényi, 2014). A pszichológiai alkalmazkodás önálló, összetett pszichológiai fogalom, mely szorosan kapcsolható a szocializációhoz.¹¹ Gondozott fiatalok esetén a szocializáció sikeressége a rendszerből kikerülés után vizsgálható meg igazán. Általában szembetűnőbb, amikor a társadalmi integráció zavart szenved. Ennek különböző fokozatait lehet megfigyelni. Robert Castel (1993) az egyén társadalmi helye alapján három csoportot különböztet meg. A betagozódók érett személyiséggel rendelkező, a társadalmi normákat elfogadó, a környezetüket és önmagukat megfelelően észlelő személyek. A gyermekvédelemből érkezők között alig találtak ide sorolható fiatalokat (Módszertani Kiadványok I., 2009). A sebezhetők többnyire elfogadják a társadalmi normákat, de alapvetően deviáns magatartás jellemzi őket. Legszélsőségesebb a kiilleszkedők csoportja, akiket a normák elutasítása, a teljes peremre kerülés jellemez (Castel, 1993). Ők könnyen utcára vagy börtönbe kerülnek a társadalom által nem tolerált magatartásuk miatt (Módszertani Kiadványok I., 2009).

A szocializációs folyamat számtalan ponton „félrecsúszhat”, már korai szakaszában is, amennyiben az egyén a környezete deviáns (nem elfogadott) normáit sajátítja el, vagy a normaközvetítés nem megfelelő, mert például nincs megfelelő, biztonságos közeg számára (Kósa, 2005). A pszichológia, pszichiátria célcsoportja sok esetben kerül ki ilyen jellegű társas helyzetekből. Az elsődleges családi környezet hiányában a szocializációt más társadalmi intézmények hivatottak biztosítani, a gyermekvédelmi szakellátás intézményei mellett az oktatási rendszer, a kortársak, média, az állami, egyházi, civil szervezetek szerepe válik hangsúlyosabbá.

A fentiek összegezve elmondható, hogy a gyermekotthonok feladata komplex, a szocializáló funkció sikeressége pedig egyaránt függ az intézmény és a fiatal sajátosságaitól. Ismerjük az intézménnyel kapcsolatos elvárásokat, követelményeket továbbá a kívánatos kimenetet, az úgynevezett „gyermeki oldalt”, a tényleges intézményi belső működést azonban Palareti és Berti (2009) „black box” jelenséggént írja le utalva ezzel az átláthatóság nehézségeire. Az olasz kutatópáros gyermekotthonok vizsgálatának

---

¹¹ Kapcsolódik továbbá az értékezés későbbi részében bemutatott reziliencia megközelítéshez.

elemzéséhez Bronfenbrenner ökológiai modelljét vette alapul, a különböző rendszereket megfeleltetve a gyermekvédelmi kontextusban található ágenseknek, és rávilágítva ezzel a teljes szocializációs tér elemei közti kölcsönhatás hatékonyságban betöltött szerepére. A gyermek körüli mikrorendszer részét képezik a nevelők, a gyerektársak, valamint az otthon által biztosított fizikai környezet és légkör egyaránt. A mezorendszerben találjuk az egyéni gondozási tervet, a további szinteken pedig a gyermekvédelmi intézmények egyéb tagjait, illetve a törvényi szabályozást. A transzparencia érdekében ökológiai modelljük vizsgálati keretet nyújt a gyermekotthon működésének értékeléséhez, meghatározhatóvá teszi a beavatkozási pontokat, segíti a monitorozást.

A gyermek- és lakásotthonban élő gyerekek életkörülményeit hasonlította össze egy hazai vizsgálat (Rákó, 2010). Az eredmények szerint a családiasabb légkörű lakásotthon lakói elégedettebbek, a szerhasználási szokásaik kedvezőbb képet mutatnak, valamint jobb tanulmányi előmenetellel jellemezhetőek, mint gyermekotthonos társaik. A gyermekotthonban élő fiatalok közül átlagosan minden harmadik egyszer elszökik az intézményből. Ez a reakció a biztonságérzetet és az otthonhoz fűződő érzelmi viszonyulást tükrözi (Rákó, 2008), nem más, mint a „az intézményes ellátással szembeni explicit tiltakozás” (Józsa, 2005, 20.o.). A lakásotthonban és más elhelyezési formákban ez a szám lényegesen alacsonyabb. Az ellátási formákat összevető szociológiai és pszichológiai gyermekvédelmi kutatások alapján a lakásotthonok előnyösebb képet mutatnak, mint a gyermekotthonok (Örkényi és mtsai, 2005; Rákó, 2008, 2010; Zsámbéki, 2004; Rácz, 2006). Ennek következtében az intézményrendszer jelentős átalakítására került sor. Hazánkban 2014-től a rendszerbe kerülő 12 év alatti gyerekeket a gyermekotthonok helyett elsődlegesen nevelőszülőknél helyezik el, így a nevelőszülői hálózatok intenzív bővítésére, valamint a minél családiasabb légkör biztosítása érdekében a kislétszámú lakásotthonok számának növelésére tesznek kísérletet (Kecskés, 2013). Az egyes gondozási formákban élők összehasonlítása során azonban mindvégig szem előtt kell tartani, hogy az elhelyezési forma megválasztása egy döntés eredménye, és az ok-okozati viszony feltárása során nem keverhetjük össze az ellátási forma és a más tényezők „hatását” a kimenetelre nézve. Ahogy korábban is kiemeltük, a gondozási hely megválasztásában szerepet játszanak a fiatalok személyiségének jellemzői, pszichés állapotuk is (Kiss és mtsai, 2008).

Ebben az alfejezetben részletesebben bemutattuk a gyermekvédelmi intézmények otthont nyújtó ellátási formái közül a gyermekotthonok főbb funkcióit. Látható, hogy a család feladatainak jelentős részét az intézménynek is ugyanúgy szükséges ellátnia a

sikeres társadalmi integráció elősegítése érdekében. Mivel a gyermekvédelemben általában olyan családokból érkeznek a gyermekek, ahol az alapvető funkciók sincsenek ellátva, ezért nem csupán alapvető szocializációs feladat, de kompenzációs, sőt korrekciós feladat is megjelenik az otthonokkal szemben támasztott elvárások között. Az is kiderült, hogy ezt a feladatot valamivel jobb színvonalon képesek ellátni azok a szervezeti formák, amelyek nagyobb teret biztosítanak a személyes kapcsolatoknak és közelebb állnak a hagyományos családmodellek mintájához. A kutatások arra is rámutattak, hogy a gyermekvédelem eredményességének értelmezése csak tág kontextusban lehetséges, figyelembe véve az elvárások, feltételek és lehetőségek összességét. Ez utóbbiak közé tartozik, hogy kik azok, és milyen jellemzőkkel rendelkeznek, akik bekerülnek ebbe a rendszerbe. Szükséges tehát megvizsgálni a gyermekvédelem „alanyainak” pszichológiai jellemzőit, speciális szükségleteit is.¹² Saját kutatásunk célja ehhez a gondolatmenthez illeszkedik, amennyiben a szocializációs folyamat egyes eredményeit kívánja feltárni és összehasonlítani eltérő csoportok között, kiemelve ezzel a környezet szerepét, felelősségét a szocializáció folyamatában. Célunk továbbá a társas viselkedést, társadalmi integrációt, és szubjektív jóllétet befolyásoló egyéni kognitív reprezentációk, értékek, szociális attitűdök leírása, vagyis a serdülőkorig tartó szocializáció által közvetített tartalmak feltárása, amelyek hozzájárulnak célcsoportunk jobb megismeréséhez, megértéséhez, a jövőbeni támogató programok hatékonyságának növeléséhez, a jelenleg ismertek mellett további beavatkozási lehetőségek, szintek meghatározásához.

2.2 A gyermekvédelemben élők szociális hátterének bemutatása

A társadalmi egyenlőtlenség, azon belül a szegénység, a hátrányos helyzet vizsgálata a szociológia és a pszichológia kutatási területeihez is kapcsolható. Hazánkban a szegénységkutatás összekapcsolódik a kisebbségvizsgálatokkal is¹³. Közös céljuk az integrációs, felzárkóztató szándék, valamint a szegregáció csökkentése, a hátrányos helyzet újratermelődésének megállítása.

A szocializációhoz, vagy a később bemutatásra kerülő értékekhez hasonlóan a szegénység is egy interdiszciplináris fogalom, mely kiterjedt szakirodalommal rendelkezik. Ebben a fejezetben a kutatás célcsoportjához kapcsolódó fogalmak

---

¹² A gyermekvédelem alanyainak bemutatása, a gondozottak pszichológiai jellemzőinek meghatározása, egy következő fejezetben található.

¹³ Lásd. pl. Forray R. Katalin, Neményi Mária írásai.

definícióját (hátrányos helyzet -HH, illetve halmozottan hátrányos helyzet -HHH) mutatjuk be. A gyermekvédelmi intézkedések ugyanis sok esetben a hátrányos helyzet miatt indulnak meg. Annak ellenére, hogy a törvény kimondja, hogy „a gyermeket kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség miatt nem szabad családjától elválasztani” (Gyvt. 7. § (1)). A gyakorlatban ugyanakkor az egymással összekapcsolódó oki tényezők szétválasztása legtöbbször lehetetlen. A családban töltött időhöz sokszor köthető a szegénység (alacsony jövedelem, nem megfelelő lakáskörülmények), a deviancia, melyek megelőzik a kiemelését. A fejezetben röviden kitérünk a szegénységhez kapcsolódó szociológiai és pszichológiai megközelítésekre, az áthagyományozódás különböző magyarázataira.

2.2.1.1 A (halmozottan) hátrányos helyzet fogalma

A hátrányos helyzet fogalmával a pedagógia és a szociológia is foglalkozik. Magába foglalja a mobilitási lehetőségek terén megjelenő esélyegyenlőtlenséget, ugyanakkor szolgálhat egy társadalmi csoport helyzetének megjelölésére is (Kozma, 1975 idézi Rákó, 2010). Homoki (2014) és Rákó (2010) disszertációikban számos definícióját, meghatározó tényezőjét összegyűjtötték a hátrányos helyzetnek. A jelen vizsgálatban szereplő halmozottan hátrányos helyzetű célcsoport miatt a fogalmaknak csupán a törvényi meghatározására hagyatkozunk, ugyanakkor a speciális, halmozottan hátrányos helyzetű csoport, a gondozottak pszichológiai jellemzőit részletesen tárgyaljuk. A hátrányos helyzet és a vizsgálat változóinak (értékek, jövőkép, reziliencia stb.) kapcsolatát az egyes témakörök végén mutatjuk be, az elméleti definíciókat követően.

A korábban említett, gyermekvédelemmel kapcsolatos releváns változások része, hogy 2013-tól új törvényi szabályozás lépett életbe a hátrányos helyzet megállapításáról, mely érintette a kritériumait is (Kecskés, 2013). A meghatározó feltételek ezek után a következők:

1. a szülő (vagy családba fogadó gyám) alacsony iskolai végzettsége, legfeljebb 8 általános iskola
2. a szülő alacsony foglalkoztatottsága (munkanélküliség)
3. elégtelen lakáskörülmények
4. nevelésbe vétel vagy utógondozói ellátás fennállása.

Hátrányos helyzetű az a gyermek (ill. nagykorúvá vált gyermek), aki rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult, valamint esetében a fenti körülmények közül egy fennáll. Halmozottan hátrányos helyzet esetén legalább kettő feltételnek kell

teljesülnie. A nevelésbe vett gyermek külön határozat nélkül, az utógondozói ellátásban részesülő gyermek, fiatal gyámhivatali határozat függvényében szintén halmozottan hátrányos helyzetűnek számít (Kecskés, 2013). A jogosultság megállapítása, a családi körülmények és a szociális helyzet megítélése alapján a jegyző, gyámhatóság feladata. 2013-as statisztikai adatok szerint a köznevelésben 28% a hátrányos helyzetű tanulók aránya, ami közel 456 ezer gyermeket jelent. Míg a halmozottan hátrányos helyzetűek megközelítőleg 10%-ban, 157 ezren vesznek részt, a területi és oktatási szintek közötti megoszlásuk is jóval szórta, mint a hátrányos helyzetűeké (KSH, 2013). Ezek a fiatalok érettségig adó középiskolákba, vagy felsőoktatási intézményekbe már alig jutnak el, arányuk mindössze 1-2%. Ezek az arányok évről-évre fennmaradnak, vagyis a hátrányos helyzet újratermelődik. A szegénységi mutatók, vagy éppen a gondozottak számáról szóló mutatók is azt jelzik, hogy a helyzet alig-alig változik, esetenként romlik. A továbbörökítés kérdésének néhány aspektusával foglalkozunk a továbbiakban, mivel a jelenség közvetlenül érinti vizsgálatunk célcsoportját, és a generációk közti áthagyományozódás megértése fontos szereppel bír a folyamat csökkentésében. A kérdést különböző szinteken, más szempontból közelítik meg az egyes társadalomtudományok. A szociológia mint társadalmi jelenséget írja le, míg a pszichológiai magyarázatok egy része az individuumból, más része a csoport vagy a társadalom szintjére fókuszál.

2.3 A hátrányos helyzet és az újratermelődés, a transzgenerációs átörökítés kérdése

2.3.1 Szociológiai aspektusok

Szoros kapcsolat van a HH, a HHH valamint a szegénység és társadalmi kirekesztés, marginalizáció között. A szegénység egy többdimenziós és multikauzális fogalom, melyet többszörös depriváció, a gazdasági, kulturális és társadalmi tőke hiánya jellemez (Ferge, 2006). Robert Castel (1993) a társadalmi integráció zavarához, ily módon tulajdonképpen a szocializáció zavarához köti a fenti fogalmakat, és egyfajta kiilleszkedésről beszél a szegénység kapcsán. A fogalmi sokszínűség mellett elmondható, hogy régóta fennálló, folyamatosan aktuális problémát jelent világszerte, melynek fontos jellemzője, hogy tovább adódik a generációk között. Mint társadalmi folyamat egyéni és kollektív szinten is értelmezhető realitás.¹⁴ Veszélyeinek éppen az önálló életüket elkezdő fiatalok, gondozottak esetén a rendszerből kikerülő fiatal felnőttek vannak leginkább

---

¹⁴ 2010 a Szegénység és a Kirekesztettség Elleni Küzdelem Európai Éve volt.

kitéve. Ennek megfelelően mind elméleti, mind gyakorlati síkon számos kísérlettel találkozhatunk a folyamat kezelésére, megelőzésére (Szabó, 2015). A társadalmi felzárkóztatást célzó programok az egyén szintje mellett az egyes szocializációs ágensek mentén is meghatároznak beavatkozási pontokat, és egységesen kiállnak a korai beavatkozás fontossága mellett.

A szociológia kiemelten foglalkozik ezzel a társadalmi jelenséggel, a szegénységgel, kirekesztéssel, annak dinamikájával, valamint – főként a kulturális elméletek- a generációk közötti (intergenerációs) átörökítés folyamatával egyaránt. Az újratermelődés kapcsán a szegények kultúrájának életlehetőségeket meghatározó szerepéről jelenleg is aktív elméleti vita zajlik (Janki, 2016). Ferge Zsuzsa (2001) a korán megmutató iskolai elmaradásban, az így kialakuló iskolázatlanságban, a továbbtanulási esélytelenségben látja az átörökítés egyik legnagyobb kockázatát, ebből következik, hogy az iskolai előmenetel, a továbbtanulás támogatása, a gyerekekbe történő „beruházás” releváns szempont a szegénységből való kitöréshez. Vagyis a továbbörökítés megakadályozásában az oktatásnak és a képzésnek nagy szerepe van, ami feladatszinten azt jelenti, hogy csökkenteni kell a lemorzsolódás előfordulását az oktatásban. Szerepet kap az önállóságra nevelés, és egyéb kompetenciák fejlesztése, a döntésekbe pedig szükséges a fiatalok bevonása (Rácz, 2009). A család helyzetéből adódó hátrányokat az oktatási rendszer azonban gyakran nem tudja ellensúlyozni. Könnyen kialakulhat egy olyan negatív kör, melyben a hátrányos helyzet ok és következmény is egyszerre. Másképpen fogalmazva a gondozott fiatalok kapcsán hátrányos helyzetük nem feltétlenül abból adódik, hogy a gyermekvédelemben élnek, hanem hátrányos helyzetük miatt kerülnek a rendszerbe (Kiss és mtsai, 2008).¹⁵

Vizsgálatunk szempontjából azért fontos megvilágítani ezt a jelenséget, mert a célcsoport mint HHH-ű csoport is közvetlenül érintett. A kulturális mintákat, fennálló normákat a generációk nyílt és rejtett csatornákon keresztül örökítik át egymásnak a szocializáció folyamatában (Kertesi, Kézdi, 2008). Ennek bizonyos ideig a gondozott fiatalok is részesei, ugyanis a fiatalok jelentős százaléka eltölt valamennyi időt sok esetben hátrányos helyzetű, a társadalom alsó 10 százalékába sorolható vérszerinti családjában mielőtt gyermekvédelem rendszerébe kerül (Gaszó, 1988; idézi Varga, 2008). A gyermekvédelmi törvény 1997-es születése előtt Hanák Katalin (1983) végzett

---

¹⁵ A kockázati tényezők komplex viszonyának további szociológiai elemzését lásd Ferge Zsuzsa (2001), Kapitány Balázs (2012), Kertesi Gábor (2005) publikációiban.

nagy volumenű szociológiai vizsgálatot állami gondozásban élőkkel. Akkor tett kijelentéseinek zöme ma is megállja helyét. Fontos észrevétele volt, hogy már a vérszerinti családokra is jellemző a jelen érdekeinek hangsúlya. A bekerülő gyerekek nagy részének élnek a szülei, a testvérük is gondozott, és főként elhanyagoló nevelés miatt kerülnek gondozásba. Sok esetben (10-15%) a gondozottak szülei is a rendszerből kerülnek ki, akik így „adják tovább” a rendszerben eltöltött időt utódaiknak, vagyis a gondozottság is újratermelődik, átadódik a generációk között (Hanák, 1985 idézi Rákó, 2008). Az gondozott lét hátrányai minden életszakaszra kihatnak, és az egyes tényezők (pl. családi támogatás hiánya, szakképzetlenség, beilleszkedési problémák, önállóság, készségek gyengesége) felerősítik egymást. “Az állami gondozott családok újratermelődése tehát nemzedékről-nemzedékre áthagyományozódott *objektív* és *szubjektív* hátrányok megmaradásával, tovább élésével magyarázható.” (Hanák, 1983, 193. o. idézi Rákó, 2008, 12.o.) Elfogadva, hogy a szocializáció korai időszakában az adott szociális környezet alakítja a személyiség szerkezetét, és számos szocializációs tartalmat közvetít, kijelenthetjük, hogy a gondozott fiatalok esetében ez a folyamat erősen kapcsolódik a hátrányos társadalmi helyzetéhez. Az alakulóban lévő és/vagy kialakult reprezentációk, normarendszer és értékek a családot követően egy új szocializációs közegbe (pl. gyermekotthonba) kerülve megerősödhetnek vagy ütközhetnek is a fennálló rendszer által képviselt tartalmakkal.

2.3.2 Az átörökítés lehetséges pszichológiai mechanizmusai

A társadalmi szintű magyarázatok mellett az individuum szintjén kutató teóriákat is találunk, melyek a hátrányos helyzet pszichológiai következményeinek taglalására térnek ki. Az újratermelődés objektív meghatározói mellett ugyanis egyaránt szükséges az egyéni, szubjektív tényezők vizsgálata (Hanák, 1983; Kende, 2011). A transzgenerációs traumák és hatások kérdésköre szintén interdiszciplináris, hiszen a különböző társadalomtudományok, a genetika, epigenetika, valamint a pszichológia irányzatainak kutatóit egyaránt foglalkoztatják. A traumaátadás, vagy a „Fantom”, a bántalmazás családfákon átívelő „átörökítésének” összetett leírásáról olvashatunk például Virág Teréz (1994), Ábrahám és Török (1998), Erdélyi Ildikó (2004), vagy Mérai Magdolna (2006), Czeizel Endre (2007) munkáiban.

Ezek a jelenségek sok esetben összekapcsolódnak a kirekesztettség, a hátrányos helyzet fennmaradásával. A szegénység maga is egyfajta trauma, a kultúra elszegényedése, ami gyengíti a védelmi funkciókat, ezáltal fogékonyá tesz egyes

mentális betegségekre (Moreira, 2003). Vizsgálatok igazolták, hogy az alacsonyabb társadalmi státusz együtt járt alacsony önbecsüléssel, szorongással, érzelmi labilitással (depresszió arányának növekedésével), elégedettség csökkenésével, a remény elvesztésével (pl. Forray, 2013). Vagyis a társadalmi kirekesztődés, a marginalizáltság olyan szélsőséges helyzet, mely kihat a személyiségre, és ezen keresztül sajátos magatartáshoz, illetve coping stratégiákhoz vezethet (pl. bűnelkövetés, erkölcsi szabályok leépülése) (Kozma, 2003). A gondolkodás jellemzően "itt és most"-fókuszú, hiányzik az előrelátás (jövőorientáció), alacsony a felelősségvállalás. A labilis családi kapcsolatok, a magas stressz szint, a deviáns viselkedés, szerhasználat vagy agresszív viselkedés könnyen elvezet a gyermekek veszélyeztetéséhez. Ezzel pedig gyakran elérkezünk a célcsoport családból történő kiemeléséhez.

A kezdeti szociális tapasztalatok neurológiai szintű következményeire hívja fel a figyelmet Sue Gerhard (2009) pszichoterapeuta egyik kiemelkedő írásában. Rendszerszemléletű megközelítésében hangsúlyozza, hogy a rendszer részei a folyamatos társas interakciókon keresztül hatással vannak a tagok működésére többek közt az idegrendszer formálása által. A korai társas interakciók során, az érintés, továbbá a verbális, és nem verbális kommunikáció csatornáin keresztül fejlődik a társas agy (orbitofrontális kéreg), legintenzívebben jellemzően az első két évben. Amennyiben a szülő érzelmileg elérhető, betölti a „tükröző” funkciót, vagyis visszajelzi a gyermek által megélt érzelmeket, nagy mértékben segíti az agy ezen részének fejlődését, mely az érzelemszabályozásért, önkontrollért, és empátiáért is felelős terület. Az érzelmi biztonság megélése hozzájárul a belső kontroll kialakulásához. A nélkülözés, bántalmazás, negligálás vagy a tartós stressz azonban a magas CRH/CRF (corticotropin-releasing hormone; kortizoltermelés beindításáért felelős stresszhormon) következtében olyan elváltozásokat okozhat az agy biokémiájában, mely hosszú távú hatása, hogy romlik a kontroll, az érzelmek kezelésének képessége. Az érzelmi fejlődés elakadása mellett, az említett hatások (pl. elhanyagolás) következtében csökken az önértékelés, a szelf értelmébe vetett hit is, hiszen mit érünk, amikor a szüleink, a fontos mások elutasítanak bennünket? Ezek a szocializációs hatások az idegrendszeri elváltozások szintjén hajlamosítanak a későbbi pszichés problémák (pl. depresszió, szenvedélybetegségek) kialakulására. A gyermekkori kielégítetlen függés-igény fennmaradása felnőtt korban is kapcsolati nehézségeket generál, míg a függés kielégítése hozzájárul a függetlenedés, az önállóvá válás kialakulásához. A kezdeti munkamodell, kötődési formák hosszú távon irányítják a társas viselkedést. A bizonytalan kötődéshez

kapcsolható alacsony önértékelés, mely különböző formákban fejeződik ki, együtt jár az önszabályozás deficitjével valamint az énközpontúsággal. Gerhardt (2009) megoldásként számos terápiás lehetőséget ajánl a nehézségek kezelésére, ugyanakkor elsődlegesnek a korai prevenció szerepét tartja az érzelmi szabályozás optimális fejlődése érdekében az anya-gyerek kapcsolatban. Az egyéni szint vizsgálata kapcsán felhívja a figyelmet az érzelmek mint biológiai és társas tényezők fejlődésben betöltött szerepére. A kognitív nézőpont hangsúlya után jellemzően megmutatkozott ez a tendencia a pszichológia más ágaiban is.¹⁶ Így jelen vizsgálat összeállításakor is tekintetbe vettük ezt a szempontot, foglalkozunk az öröm és a félelem bizonyos kognitív tartalmakkal való kapcsolatával (ld. SST módszer bemutatása).

Az *én-felfogás* kitüntetett szerepet kap azokban az elméletekben is, melyek a társadalomról, és benne az egyén saját helyzetéről alkotott kép hatását kutatják a társas magatartásra nézve (Hunyady, 2003). A csökkentértékűség érzése (Csepeli, 2001), a rendszerigazoló negatív önsztereotipizálás (Jost, 2003), a relatív depriváció (Festinger, 1998) hatása ugyanis megmutatkozik a motiváció, és a viselkedés szintjén a teljesítménybeli különbségekben, vagy az attitűdök szintjén például a jövőről alkotott elképzelésekben (Kende, 2011; Martos, 2010). A hátrányos helyzet, valamint a szegénység továbbadásának megértéséhez meg kell ismernünk azokat a mechanizmusokat, ahogyan az egyén az őt körülvevő társas világról benyomásait szervezi. A társas megismeréssel, az átörökítés kérdésének szociálpszichológiai magyarázataival a következő alfejezetben foglalkozunk.

2.3.3 A hátrányos helyzet szociálpszichológiai kontextusban (szociális reprezentációk, társas megismerés, rendszerigazolás)

A szegénység mint hátrányos helyzet, a társadalmi egyenlőtlenség megnyilvánulása és a pszichológia viszonya több, mint hatvan éves múltra tekint vissza (Carr, Sloan, 2003). Ez idő alatt a kutatásokban különféle gondolati irányokat figyelhettünk meg, melyek a társadalmi különbségek észlelésével, magyarázataival (attribúciós vizsgálatok), a szegénység és egyes pszichológiai változók kapcsolatával (önbecsülés, szubjektív jóllét, szorongás, teljesítménymotiváció stb.) foglalkoznak. A szegénységgel kapcsolatos pszichológiai vizsgálatok eredményei helyet kaptak szegénységellenes programok, politikai irányelvek közt. A pszichológia felelőssége tehát

---

¹⁶ Az érzelmek szerepének szociálpszichológiai szempontú elemzését lásd pl. Parrott (2001).

eme társadalmi jelenség tárgyalásakor különösen hangsúlyos (Galli, Fasanelli, 1994). Az Amerikai Pszichológiai Társaság (2000) témával kapcsolatos állásfoglalásában így fogalmaz: a pszichológus kutatók felelőssége (is), hogy jobban megértsük a szegénység okait, a fizikai és mentális egészségre gyakorolt hatásait, hogy segítsünk megelőzni, valamint csökkenteni az előfordulását, továbbá hogy a társadalmak¹⁷ erősségére alapozva hatékonyan tudjuk az alacsony jövedelmű személyek, családok szükségleteit feltárni és kezelni. Kutatásunkkal ennek a kívánalomnak törekszünk megfelelni.

A továbbiakban kifejtésre kerülő reprezentáció kutatások fontos elővételezett megállapítása, hogy a társadalmi helyzet sajátos perspektívát nyújt a társadalmi folyamatok szemléléséhez, értelmezéséhez, ezáltal jellegzetes attitüdinális sajátosságok figyelhetők meg az egyes társadalmi csoportok körében¹⁸. A halmozottan hátrányos helyzetű, gondozásban élő fiatalok szociális háttérének bemutatása alapján, speciális helyzetükből kifolyólag feltételezhetjük, hogy rendelkeznek egy sajátos perspektívával családban élő kortársakhoz képest, mely szociális attitűdjeikben, reprezentációikban is megmutatkozik.

A hátrányos helyzet személyiségre gyakorolt hatásairól korábbi fejezetekben értekeztünk. Most a szociálpszichológia fogalmkörét hívjuk segítségül, elméletei ugyanis a jelenség megélésének, pszichológiai következményeinek, az átörökítés kérdésével foglalkozó magyarázatoknak a további megértéséhez járulnak hozzá.

Az attitűdök és a szociális reprezentációk kutatása a szociálpszichológiának a társadalmat pszichológiai eszközökkel vizsgáló irányzatához kapcsolódik, csakúgy, mint a társadalmi különbségek tanulmányozása (Hunyady, 2003). Jelen vizsgálat ahhoz a megközelítéshez illeszkedik, mely az egyéni kognitív tartalmak leírásán keresztül kívánja megismerni egy speciális csoport, a gyermekvédelem alanyainak sajátosságait. Elfogadjuk azt az állítást, miszerint az egyén társadalmi helyzete, környezete befolyásolja azt, hogy milyen képet alkot a társadalomról, benne saját helyzetéről, ezáltal pedig hatással van az egyén a társadalmi aktivitására, illetve beilleszkedésére. Vagyis a szocializációs közeg a szociális attitűdök, reprezentációk mint kognitív tartalmak formálásán keresztül is hat az egyéni működésre, az identitás alakulására (Hunyady, 2006).

---

¹⁷ „Valamint az individuumok erősségére is alapozva”- a szerző megjegyzése.

¹⁸ Hasonló gondolatokat találunk Ogbu (1981) idézett kulturális-ökológiai modelljében.

A korai szociálpszichológiai kutatások rámutattak a szociális környezet szerepére az egyéni viselkedés előrejelzésében, magyarázatában. Solomon Asch a társas befolyás erejét igazolta klasszikus kísérletében (Hunyady, 2006). A téma szempontjából releváns társas környezet hatásaira Kurt Lewin (1972) mezőelmélete hívta fel a figyelmet, mely az egyénre és környezetére együttesen fókuszálva kívánta leírni a kognitív tartalmakat (Hunyady, 2006). Fókuszba emelte továbbá az idő fogalmát is: „Az egyén nem csak jelen szituációját látja: vannak bizonyos várakozásai, vágyai, félelmei, ábrándjai a jövőt illetően is. A saját múltjára és a környező fizikai és szociális világra vonatkozó nézetei gyakran tévesek, ám életterében ettől függetlenül a múlt „realitásszintjét” alkotják. ... A pszichológiai jövő struktúrája szorosan kapcsolatos például a reménnyel és a tervezéssel.” (Lewin, 1972, 165-166.o. idézi Csepeli, 2001, 37.o.). Az attitűdök, attribúciók, a sztereotípiák, az önbecsülés, a szociális reprezentációk mind olyan szociálpszichológiai fogalmaknak, kognitív tartalmaknak tekinthetők, melyek a társas megismerés folyamatában szerepet játszva meghatározzák a társas viselkedést (Greenwald, Banaji, 1995). Mivel vizsgálatunk tág elméleti kereteként ezek a témakörök szolgálnak, ezért a továbbiakban röviden bemutatjuk a fogalmakat, valamint kapcsolatukat a hátrányos helyzettel.

2.3.3.1.1 A szociális attitűdök

Az attitűdkutatás rendkívül hangsúlyos területe a szociálpszichológiának. Terjedelmes irodalmából legfőképpen szűk definiálására szorítokozunk, ugyanis olyan alapfogalomról van szó, mely az általunk vizsgált konstruktumok „alapelemének” tekinthető. A fogalom megteremtésében Allport szerepe volt kiemelkedő még az 1930-as években (Csepeli, 2001). Az attitűdöket így definiálta: „Az attitűd tapasztalat révén szerveződött mentális és idegi készenléti állapot, amely irányító vagy dinamikus hatást gyakorol az egyén reagálására mindazon tárgyak és helyzetek irányába, amelyekre az attitűd vonatkozik” (Halász, Hunyadi, Marton, 1979, 49. o.). Allport meghatározását számos másik definíció követte, melyek a szerkezetével, szerveződésével, funkcióival, dimenzióival bővítették a fogalmat, ezáltal magyarázva az attitűdök megismerésben és viselkedés-meghatározásban betöltött szerepét (Csepeli, 2001). Rosenberg és Hovland (1960) háromelemes modellje leírta, hogy az attitűd kognitív elemei mellett léteznek az affektív elemek, melyek a motivációs jellengét adják az attitűdöknek. Ezen elemek együttesen kapcsolódnak a viselkedéses komponenshez. Az attitűdök több dimenziója is vizsgálható, ilyenek az érzelmi töltet, az intenzitás valamint a relevancia (Csepeli, 2001).

Katz (1960) határozta meg ezen kognitív reprezentációk funkcióit. Az ismeret- vagy tudásfunkció az információfeldolgozás, véleményalkotás folyamatában nyújt segítséget. Az érték- vagy identitáskifejező attitűdöket kutatásunkban hangsúlyosan vizsgáljuk, ez a funkció lehetővé teszi az adott csoport jobb megismerését. Az énvédő funkció- a pszichoanalitikus elvek alapján- a pozitív önértékelés fenntartását szolgálja. Az attitűdök emellett támogathatják egy vágyott csoporthoz történő sikeres alkalmazkodást azáltal, hogy a csoport fennálló normáihoz idomulnak, ez az eszközfunkció hozzájárul a vágyott célok eléréséhez, továbbá a negatív kimenetek elkerüléséhez (Albarrachin, Johnson, Zanna, 2014).

Az attitűdök egy körülhatároltabb szeletét képezik a szociális attitűdök, melyek a viselkedés háttéréül szolgáló hajlandóságot jelölik. Hunyady György (1968, 390.o.) meghatározása alapján: „Értékelő viszonyulás, értékelő beállítódás, amely szervezi, szabályozza, a szociális valóság jelenségeinek megismerését, a rájuk irányuló viselkedést, mintegy irányt szab azoknak. A szociális attitűdök tanult predispozíciók (hajlamosságok) az egyéni élettörténet termékei, a társadalmi környezet közvetítésével alakulnak ki. A társadalom szempontjából nézve az fejeződik ki bennük, hogy a közvetített értékrendszer miképp hatol be, és hogyan tükröződik az egyén érzelmeinek és gondolatainak világában. Az egyén felől nézve pedig azt mutatják meg, hogy érzelem és gondolat egymást átszöve, együttesen hogyan szabályozzák az ember magatartását, a valósághoz való viszonyát.” A vélekedések társas, társadalmi meghatározottságából adódóan az eltérő társas közegek, szocializációs kontextusok különböző lenyomatot hagynak az egyének szociális attitűdjeiben, reprezentációiban. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy ez a gondozásban élők speciális csoportjára is igaz.

2.3.3.1.2 A (szociális) reprezentációk

A szociálpszichológia egyes megközelítései az individuum mellett a csoportot és a társadalmi viszonyokat is mint „pszichológiai realitást” fogadják el, melyek meghatározzák az egyén szociális magatartását oly módon, hogy leképeződnek az egyéni- és köztudatba egyaránt (Hunyady, 2003, 10. o.). Vagyis a szociális világ ingerei szubjektív, belső mentális reprezentációkat alakítanak ki, melyek meghatározzák a viselkedést (olykor jobban, mint az objektív valóság), és támpontot adnak a társas világban történő eligazodáshoz (Berti, 1999; László, 2000). A világ megértésének motívuma arra sarkall, hogy valamiféle közös mentális értelmezést, szociális reprezentációt hozzunk létre (Fiske, 2006). Ezért a reprezentációknak mint a társas világ

konstrukcióinak, egyéni szintje mellett elkülönítünk szociális és kollektív szinteket. A szociális reprezentáció elmélet Serge Moscovici (2002) nevéhez fűződik, aki az egyéni és a társadalmi reprezentációkat kapcsolta össze (László, 2000). A társadalmi alcsoportok reprezentációit a szociális szint írja le legjobban (Sándor, 2009), vagyis a szociális reprezentáció egy adott közösség, csoport által létrehozott „hétköznapi tudás”, mely irányítja annak kommunikációját és viselkedését (Jodelet, 1989, idézi Sándor, 2009, 115.o.). A társadalmi valóság konstrukciói jellegükből adódóan dinamikusan változnak, mivel a társadalmi kommunikáció határozza meg őket, miközben strukturáló, információs és értékelő funkcióik révén segítik az egyént a döntéshozatalban, kihatnak a valóság észlelésére (Csepeli, 2001). A szociális információk leképeződésének felnőttekhez hasonló törvényszerűségei már gyermekkortól vizsgálhatók, az életkorok mentén pedig nyomon követhető a reprezentáció változása (Sándor, 2009). A társadalmi magatartás a társadalomképre épül, melynek releváns komponensei a szociális reprezentációk (Hunyady, 2002). Az attitűdökhöz hasonlóan a reprezentációk is különböző funkciókkal bírnak az információfeldolgozás folyamatában. Ilyenek a tudást szervező funkció, az identitást meghatározó funkció, a viselkedést orientáló funkció, a valamint az igazoló funkció (Abric, 1994, idézi Sándor, 2009). A szociális reprezentációk vizsgálata (különösen gyermekek körében) széles módszertani lehetőségekkel rendelkezik. Az asszociációk gyűjtése, a tartomelemzés, vagy a rajzok elemzése mint kvalitatív módszerek színesítik az adatgyűjtés lehetőségét, valamint az értelmezés folyamatát (Oppenheim, 1966).

Ebben az elméleti keretben került sor korábban hátrányos helyzetű, illetve gondozásban élő kisiskolások társadalmi különbségekről alkotott reprezentációjának vizsgálatára (Szabó és Szabó, 2009; Szabó, 2010). Az attitűdök és reprezentációk formálódásában fontos szerepet kap a gyermeket körülvevő társas környezet, mely közvetíti a társadalmi normákat, értékeket. A különböző szocializációs közegben élő gyerekcsoportok pedig összehasonlíthatók szociális nézeteik mentén, mely nézetek a felnőttkori vélekedések alapjául is szolgálnak, és befolyásolják a társas viselkedést (Bombi, 2002). Az eredmények azt mutatták, hogy az társadalmi jelenségekről alkotott reprezentációk közti különbségeket az egyéni kognitív tényezők mellett erősen meghatározták olyan környezeti faktorok, mint például a gyermek családjának szocio-ökonomiai státusza (Bombi, 2002, Szabó és Szabó, 2009). Gondozásban élő, 9-11 éves gyerekek reprezentációinak kvalitatív módszertannal (pl. rajzelemzéssel) történő feltárása szintén igazolta a szociális környezet kognitív tartalmakkal való kapcsolatát

(Szabó, 2010). A családi környezet hiányát elszenvedő gyermekek a gazdagság, szegénység reprezentációk és attribúciók mentén eltérő sajátosságokkal rendelkeztek családban élő kortársaiktól.

2.3.3.1.2.1 Attribúciók, szegénység magyarázatok, szegénység reprezentációk

Az egyénekről, csoportokról, társadalomról alkotott reprezentációk részét képezi az egyes jelenségek magyarázatára irányuló törekvés. Az oktulajdonítás az információfeldolgozás sajátos módja, mely arra irányul – az értékítéletekkel párhuzamosan-, hogy a világot értelmezzük, megértsük (Csepeli,2001). Ezek az attribúciós következtetések számos torzítási „helyzetre” adnak lehetőséget. Az oktulajdonítás témakörén belül a vizsgálatunkhoz kapcsolódó, társadalmi különbségekhez köthető attribúciós vizsgálatokat érintjük.

Nem csak a kutatókat foglalkoztatják a szegénység okai. Az egyének is magyarázatot keresnek egyes társadalmi jelenségekre, például arra, hogy miért lesz valaki szegény? Ennek vizsgálatát helyezik középpontba azok a kutatások, amik a tudomány eszközeivel próbálják azon attribúciókat tematizálni, melyekkel a különböző szocio-ökonómiai státuszúak a társadalmi különbségeket magyarázzák. A témakör irodalmából Feagin (1972) társadalmi különbségek, azon belül szegénység magyarázatait rendszerbe foglaló elméletét mutatjuk be, mely a vizsgálatunkban szereplő attribúciós magyarázatok elemzési kategóriarendszerül is szolgált. Feagin az attribúciókat három nagy csoportba sorolta, melyek tulajdonképpen a felelősség pozíciója mentén különböztek egymástól. Az individualista magyarázatok az egyént teszik felelőssé helyzetéért, vagyis az individuális készségek, képességek, és erőfeszítés hiánya miatt lesz valaki szegény. A kontextuális, egyéneken kívüli tényezők (pl. társadalmi, politikai berendezkedés adta lehetőségek) szerepét hangsúlyozzák a strukturalista magyarázatok. Míg a kontrollálhatatlan okok (pl. véletlen, sors) alkotják a fatalista magyarázatok körét. A társadalmi jelenségekre adott magyarázatok sajátosságai számos változóval kapcsolatban állnak. Furnham és Gunter (1984) kutatási eredményei azért relevánsak ezen a területen, mert összekapcsolták a demográfiai (pl. szocio-ökonómiai státusz) és egyéb pszichológiai változók kapcsolatát az attitűdökkel, attribúciókkal, valamint az igazságos világba vetett hittel, és felhívták a figyelmet az önkiszolgáló torzítások jelenlétére, melyeket az attribúciók kiszolgálnak.

Gyerekek szegénységről alkotott reprezentációi és attribúciói eltérést mutattak a felnőttek körében végzett kutatások eredményeitől, ami környezeti tényezők mellett az egyéni kognitív fejlődés szerepét erősítette meg (Galli, Fasanelli, 1994; Chafel, Neitzel

2005). Kisiskolások magyarázataiban még nem jelentkeztek azok a felnőttek körében jellemző normák, miszerint a szegénység individuális okok (pl. teljesítmény és motiváció hiánya) következménye lenne, vagyis a társadalmi egyenlőtlenség adott, nem megváltoztatható jelenség. Neitzel és Chafel (2010) nyolc évesek körében végzett reprezentáció kutatása azt mutatta, hogy nézetekben megjelent ugyan a demográfiai háttér hatása, ugyanakkor attól függetlenül megfigyelhető volt egy, a társadalmi nézettől eltérő, közös gyermeki vélemény is, amiben több szánalmat mutatnak a szegények irányába, mint az általános társadalmi nézet. A szegénységet inkább strukturális okoknak tulajdonították, igazságtalannak ítélték, a szegényeket nem hibáztatták vagy távolították, inkább mutattak együttérzést velük. Ezzel párhuzamosan a megoldási lehetőségeket is „külső tényezőkben”, például a társadalmi felelősségvállalásban látták. Ezek a „naív nézetek” 8-10 éves kor körül jellemzően megváltoznak (Berti, 1999). Serdülőkorra többnyire már a társadalmi nézetek válnak uralkodóvá, megjelenik a hibáztatás, az individuális magyarázatok arányának növekedése, a társadalmi pozíció ugyanakkor továbbra is befolyással bír erre a viszonyra. Itt fontos megemlíteni, hogy a fenti megfigyelések tükrözik a kontroll érzés, a felelősségérzet, az igazságos világba vetet hit egyéni fejlődését is, vagyis ezek az értékelő viszonyulások egymással összekapcsolódnak. Egy felnőttek körében végzett kulturális összehasonlító vizsgálatban kimutatták, hogy a strukturalista szegénység magyarázatok pozitív, míg az individualista oktulajdonítás inkább negatív kapcsolatban áll a szociális ellátás támogatásával, a kapcsolatot pedig moderálják az ideológiai preferenciák, valamint a nemi különbségek (Shirazi, Biel, 2005).

Az azonos háttérrel (ld. szocio-ökonómiai státusz) rendelkezők között inkább konszenzus figyelhető meg, a szociális reprezentáció elmélet tehát megfelelő fogalmi keretet nyújt az eredmények értelmezéséhez (Neitzel, Chafel, 2010). Az elmélet kimondja, hogy a szociális fogalmak a társas közegből eredeztethetők, és befolyásolják őket a szociális faktorok. A gyerekek a közegük által képviselt nézeteket sajátítják el, mert abban a rendszerben, amibe tartoznak, ezek a gondolkodásnak, beszédnek, viselkedésnek az elfogadott, alkalmazott módjai. A szerzők értelmezése szerint az általános gyermeki reprezentációk olyan értékeket tükröznek, melyek a szocializációs folyamat részeként adódnak át a gyerekeknek. A nevelés során támogatott nagylelkűség, kedvesség, együttérzés a mikrokörnyezet értékeit tükrözik, melyek gyermekkorban még hangsúlyosabbak, mint a társadalom diszkriminatív üzenetei. Elmondható, hogy szociális faktorok és az egyéni fejlődés közti dinamikus interakció valósul meg (Dittmar, Van

Duuren, 1993). Ezek a vizsgálatok összhangban vannak a szocializáció ökológiai modelljeinél taglalt gondolatokkal, miszerint a különböző kognitív fejlettségű, aktív gyermek és szűkebb-tágabb környezete közti interakciók kontextusában szerveződnek a társadalom működésére vonatkozó kognitív konstrukciók. Ezek a kognitív tartalmak rendszerbe szerveződve, sajátos törvényszerűségek mentén kapcsolódnak össze további egyéni vélekedésekkel (pl. a felelősségvállalással, az igazságos világba vetett hittel), és irányítják társas viselkedésünket (pl. a felnőttkori felelős viselkedést, az áldozatot hibáztató magatartást stb.).

2.3.3.1.3 Szociális kogníció

A hátrányos helyzet társas, társadalmi következményének megértéséhez látni kell, hogy az erősen befolyásolja a társas megismerést. A kognitív szociálpszichológiában a személyekre, csoportokra és társadalomra vonatkozó információk feldolgozásának folyamatát mint elméleti keretet a szociális kogníció irányzatának köszönhetjük, mely további kognitív struktúrák, és információfeldolgozási folyamatok feltárásával (pl. a társas kategóriák észlelésben betöltött szerepével, a szociális helyzetek értelmezésével) foglalkozik (Fiske, 2006).¹⁹

A hetvenes években, a szociálpszichológiában egyfajta mérföldkőként született meg a szociális identitás elmélet. A Tajfel és Turner (1979) nevéhez köthető teória kimondja, hogy az egyéni identitás releváns része a csoporttagságból eredeztethető társas énrész. Az önkategorizációs elmélet a társas identitás elméletére épülve azt a folyamatot takarja, amikor az egyén önmagát a csoport tagjaként azonosítja (Fiske, 2006). Mindez szoros kapcsolatban áll az önértékeléssel, ugyanis a csoporttagságot felhasználjuk az önértékelésünk növelésére, így motiválttá válunk arra, hogy saját csoportunk észlelését pozitívan, míg a külső csoportét inkább negatívan torzítsuk. Az adott kontextus alapján formáljuk a társas identitásunkat, vagyis énünk ezen része dinamikusan változik a társas környezet hatására (Banaji, Prendice, 1994). A kategorizáció következményeképpen önkiszolgáló torzítások jelentkeznek, melyek a percepció (eltérően észleljük a saját és a

---

¹⁹ Kiemelkedő alakjai közé sorolhatjuk –többek között– William McGuire-t, David Hamiltont, Susan Fiske-et is (Hunyady, 2006). Munkásságuk fontos alapját képezi a szociális megismerés irodalmának (pl. személypercepció, csoportsztereotipizálás). Fiske (2006) a társas működés magyarázatára öt alapmotívumot különített el: ezek a megértés, valahová tartozás, bizalom, kontroll, énfelnagyítás. A kognitív elemek mellett a motivációk, köztük az érzelmek megismerésben betöltött szerepe Kruglanski (2005) elméletében kapcsolódott össze és csúcsosodott ki, mely az individuumban és a környezeti kontextus összekapcsolását is figyelembe vette.

külső csoportot), énfogalom és viselkedés (pl. diszkrimináció, kirekesztés) szintjén is hatással vannak az egyénre. Ezzel pedig eljutottunk egy alapvető dilemmához, mely a kategorizáció következtében merül fel: hogyan küzdünk meg a hátrányos helyzettel? Mit lehet kezdeni a kisebbségi identitással, vagyis mi történik, amikor a csoporttagság negatív, azaz az egyén egy leértékelt, stigmatizált, kirekesztett csoport tagja (pl. „zacis”, „gyivis”, „kóteres”, „cigány”)? A társas identitás elmélete, vagy a relatív depriváció elmélet eltérő stratégiákat ír le aszerint, hogy egyéni vagy kollektív szempontok mentén vizsgálódunk (Mummendey et al., 1999).

Egyik lehetséges útja lehet a pozitív önértékelés megőrzésének, amikor a társas összehasonlításhoz a saját csoportból választunk referenciaszemélyt. Esetleg az egyén hívhatja segítségül az attribúciós torzításokat, és magyarázhatja az előítéletekkel a negatív reakciókat (Smith, Mackie, 2002). Amikor ezek a módszerek járnak sikerrel, az egyén eltávolodhat a csoportjától pszichológiailag (dezidentifikáció)-, vagy fizikailag (disszociáció). Esetleg éppen ellenkezőleg, erősen azonosulva a csoportjával esetleg társadalmi szinten próbál meg a csoport helyzetén változtatni. A szociális mobilitás, valamint a szociális változás stratégiáját Tajfel és Turner (1979) írta le.

Kérdés, hogy a gondozottak körében hogyan alakulnak ezek a stratégiák? Pszichológiai jellemzőik vizsgálata során hangsúlyosan megjelent a negatív önértékelés fogalma (Kálmánchey, 2008). Lehetséges, hogy a gondozottak nem tudják magukat megvédeni a negatív sztereotípiák hatásaitól, vagy negatív önbecsülésüket több tényező együttesen befolyásolja? A hátrányos helyzet, valamint a sztereotípiák pszichológiai következményeivel további komplex elmélet is foglalkozik, melyet a következő részben mutatunk be.

2.3.3.1.4 Hátrányos helyzet és társadalomkép – A rendszerigazolás elmélete

A csoportpercepció sajátosságai egy önálló gondolati ágat teremtettek a kognitív irányzatban. Ugyanis nem csak magunkat, hanem másokat is csoportba sorolunk, társas kategóriákat hozunk létre, ami elvezet a sztereotipizálás folyamatához, és az előítéletek témaköréhez (Turner, Onorato, 2014). A sztereotípiák –mint a csoportokról alkotott kognitív reprezentációk- fogalma szorosan kapcsolódik a gondozásban élők, vagy más kisebbségi csoportok (pl. cigányság) vizsgálatához. A sztereotípiák emellett alapját képezik egy releváns szociálpszichológiai elméletnek, mely a társadalmi berendezkedés fennmaradására nyújt magyarázatot.

Ez a rendszerigazolás elmélete, mely John Jost (2003) nevéhez kapcsolódik. Az elmélet alapjai közt megtaláljuk a már tárgyalt attribúcióelmélet, vagy a későbbiekben bemutatott igazságos világba vetett hit teóriáját egyaránt. A társas világ megismerése és értelmezése számos torzításra ad lehetőséget. Ilyen folyamatot jelez az igazolás fogalma, melynek tárgyalásával Jost és Banaji (1999) sokat idézett tanulmánya kezdődik a sztereotípiák rendszerigazoló funkciójáról. Az igazolás egy vélekedés felhasználása egy másik vélekedés, vagy viselkedés legitimizálására. A társas összehasonlítás elméletben, az oktulajdonításban, de az igazságos világba vetett hit konstrukciójában, vagy a korábban idézett szociális identitás elméletben is megjelenő sajátosságról van szó. Az egyének általános motívuma a magyarázatok, indokok keresése, a megértésre törekvés, legyen szó a saját pozíció, viselkedés, érzelmek, gondolatok megértéséről, vagy a társadalom működésére vonatkozó törekvésről (Jost, Banaji, 2003; Fiske, 2006).

Korábbi vizsgálatok a sztereotípiák öngazoló és csoportigazoló funkcióit emelték ki, ami szerint a sztereotípiák szerepe az individuum és a csoport státuszának, viselkedésének védelme, mégpedig azzal, hogy racionalizálják a csoportközi viszonyokat, és igazolnak egyes magatartásformákat (Jost, Banaji, 2003). Azonban ezek a megközelítések nem adtak magyarázatot a negatív önsztereotipizálásra, melynek következtében a negatív sztereotípiákkal való azonosulás, azok internalizálása megfigyelhető önsorsrontó magatartásformákat eredményez, ezzel tovább igazolva a negatív megkülönböztetést (Héderné, 2014). A rendszerigazolás alapját is képező társas identitás elmélete (Tajfel et al., 1971) indokolja ugyan a saját csoport felértékelését, viszont nem magyarázza a saját csoportról alkotott negatív sztereotípiákat. A rendszerigazolás elmélete megállapítja, hogy a sztereotípiák nem szükségszerűen az igazságon alapulnak, azonban a bennük rejlő elvárások önbeteljesítő jóslattá alakulhatnak, ezáltal a hamis sztereotípiák egyre pontosabbá válnak, mivel az egyén/csoport idomul a róla alkotott elképzeléshez. Az elutasítottság érzése csökkenti az önbecsülést, ami viszont rontja a teljesítményt. Az értekezés bevezetésében olvasható idézet is ezt a folyamatot írja le: a gondozott gyerekek is elsajátítják a sztereotípiákat, ennek megfelelően viselkednek, így tehát a kirekesztettség több szempontból is költséges.

Jost a funkciókat egy harmadik szereppel egészíti ki, eszerint a sztereotípiák a fennálló rendszer igazolását szolgálják (pl. szegénységet, sikertelenséget), ez az ideológiai funkció. Sok tanulmány igazolta, hogy az egyén nem mindig racionálisan viselkedik, például elkötelezettebbé válunk szenvedésünk forrása iránt, nem pedig megszüntetjük azt (Jost et al., 2003). A megismerési folyamatban is találunk irracionális

jegyeket, mindezt figyelembe véve alkották meg a szerzők a hamis tudat fogalmát, mely olyan vélekedést takar, ami ellenkezik az ön- és csoportérdekkel, ezért a hátrányos helyzet fenntartásában nagy szerepe van. Mivel az egyén érdekelt a társadalmi viszonyok fenntartásában, ezért azt igazoló magyarázatokat, rendszert igazoló vélekedéseket alakít ki (pl. a szenvedés elkerülhetetlen, helyzetünk megmutatja érdemünket, a világ igazságos). A hátrányos helyzetű csoportok a rendszerrel kapcsolatos ideológiai disszonanciát csökkentik azzal, hogy normatívan igazodnak hozzá, vagyis az ideológiai disszonanciát az egyén hajlamos inkább a rendszer, mint saját javára csökkenteni, így tehát nem minden esetben az ön- és csoportérdekek dominálnak.

Az alacsony státuszú csoportok sztereotípiái hasonlóak lehetnek az eltérő rendszerekben, és kimutatott, hogy a magasabb társadalmi státuszú csoportoknál jobban támogatják a status quo-t, mely éppen saját elnyomásukért felelős (Jost et al., 2003). Az alacsony státuszúak hibáztatása, míg a magas státuszúak fölényének támogatása jellemzi vélekedéseiket, ebből adódóan a rendszerigazolás megnyilvánulási formái leggyakrabban az áldozat hibáztatása, és a meritokratikus elvek támogatása (az lesz sikeres, aki arra érdemes).

Jost (2003) vizsgálatában igazolta, hogy a jövedelem és a rendszerigazolás között fordított kapcsolat van, így az alacsony jövedelműek jobban támogatják a meritokratikus elveket. Alacsony státuszú csoportok a társadalmi egyenlőtlenség által keltett ideológiai disszonanciát rendszerigazolással oldják fel. Jost és Burgess (2000) vizsgálata arra hívta fel a figyelmet, hogy az alacsony társadalmi státuszúak a társas összehasonlítás folyamatában bizonyos dimenziók mentén elfogadják az alsóbbrendűséget, ugyanakkor a negatív társas identitás elkerülése érdekében mindezt azzal kompenzálják, hogy más, kevésbé releváns dimenziókban a saját csoportjukat preferálják és értékelik fel.

Joggal merülhet fel a kérdés, vajon miért érdeke az egyénnek a rendszerigazoló nézetek fenntartása abban az esetben, ha ő maga a rendszer hátrányait szenved? Adrew Solomon (2001, idézi Gerhardt, 2009) írása szerint a depresszió evolúciós magyarázata lehet, hogy az egyén a túlélés érdekében nem kérdőjelezi meg alacsonyabb státuszát.²⁰ Ez a „defenzív manőver” (Gerhardt, 2009, 122.o.) az alulértékelt, bántalmazott gyermek számára is adaptív konfliktusmegoldási mód lehet, hiszen úgysem nyerhet az erősebb tagokkal (felnőttekkel) szemben.

---

²⁰ A marginalizált közösségek tagjai között rendkívül magas százalékban figyelhetők meg a depresszió tünetei (pl. Forray, 2013).

Sidanius és Pratto (2005) szociális dominancia elmélete szintén evolúciós alapon magyarázza a társadalmi egyenlőtlenségeket, a társadalmi elnyomást „természetes” és elkerülhetetlen jelenségként írja le, mondván az egyének veleszületett jellemzője a hierarchia bizonyos mértékű támogatása, ez a szociális dominancia orientáció. Az elmélet kimondja, hogy a társadalmi egyenlőtlenséget olyan legitimizáló mítoszok is fenntartják, melyek elfogadhatóvá teszik a diszkrimináció minden formáját.

Jost és munkatársai (2003) több oki tényezőt gyűjtöttek össze válaszul. A hátrányos helyzetűek vélekedését magyarázhatják egyrészt kognitív, információfeldolgozási tényezők (pl. lezárás iránti igény, kognitív konzisztencia), vagy motivációs tényezők (igazságos világba vetett hit, félelem az egyenlőségtől), továbbá ezek interakciója, valamint a fennálló rendszer adottságai (a politikai szocializáció, a jutalmak feletti kontroll lehetősége). A faktorok együttesen járulnak hozzá a rendszerigazoló tendenciákhoz. Jost (2003) szerint az egyenlőtlenség, diszkrimináció lehet békés, ha az alávettettek együttműködnek, feladják ön- és csoportértékelésüket, és internalizálják az alsóbbrendűséget, a negatív csoportstereotípiákat. Az elmélet alapján feltételezhető, hogy a gondozásban élő fiatalok (mint halmozottan hátrányos helyzetű csoporttagok) mind a kognitív (pl. értékpreferenciák), mind a motivációs tényezőik (igazságos világba vetett hit) mentén hasonlóságot mutatnak az alacsony státuszú csoportok tagjaival.

A szociobiológiai szemlélettel (Sidanius, Pratto, 2005) ellentétben a rendszerigazolás szerint a sztereotípiák és más csoportközi attitűdök is a társas tanulás útján jönnek létre. Az egyéni rendszerigazolás a szocializáció során alakul, megjelenése pedig nem evolúciós törvényszerűség (Jost, 2003). Ebből következik, hogy befolyásolás, meggyőzés útján be is lehet avatkozni ebbe a folyamatba. A hátrányos helyzet továbbadásának megakadályozására tehát léteznek teoretikus megoldási módok. A gyakorlatban különböző szinteken látunk beavatkozási kísérleteket. A pozitív fiataalkori fejlődés elmélete, vagy a reziliencia megközelítés például különböző protektív faktorok feltárásán és mozgósításán tevékenykedik.

2.3.4 A transzgenerációs átörökítés magyarázatainak összefoglalása

A fejezet összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy a hátrányos helyzet átörökítésére vonatkozó magyarázatok közül itt a szociológia és a pszichológia tudományos elméleteiből mutattunk be néhány releváns teóriát. Az újratermelődés társadalmi szintű szociológiai magyarázatában -többek közt- a továbbtanulás fontossága, az oktatási

rendszer szerepének hangsúlya jelent meg (Ferge, 2001). A pszichológia a szegénység individuumba, annak én-felfogására, mentális egészségére gyakorolt hatásának feltárásával kíván közelebb kerülni a jelenség megértéséhez, kezeléséhez. A hátrányos helyzet szociálpszichológiai fogalmakkal történő összekapcsolása, magyarázata több, önmagában is jelentős irodalommal rendelkező fogalom említését tette szükségessé. A hátrányos helyzet ugyanis sok szempontból vizsgálható komplex társadalmi jelenség, mely az egyes dimenziók mentén különböző kérdéseket vet fel.

Vizsgálható egyrészt a hátrányos helyzetű egyén és csoport szempontjából: Hogyan élik meg, mivel magyarázzák saját a helyzetüket? Hogyan küzdenek meg a negatív csoporttagság következményeivel? Az adott perspektíva milyen kognitív konstruktumok kialakítását teszi lehetővé? Milyen (igazoló) attitűdökkel rendelkeznek, melyek a rendszer, ezáltal pedig helyzetük fenntartását szolgálják?

Másrészt vizsgálható a nem hátrányos helyzetű egyén és csoport szempontjából: Mi jellemzi az ő szegénység reprezentációkat? Milyen magyarázatokat, sztereotípiákat találunk körükben a szegénységgel kapcsolatban? A szociális attitűdök, reprezentációk, attribúciók általános leírása, illetve szegénységgel kapcsolatos viszonyának bemutatása során igyekeztünk ezeket a kérdéseket érinteni.

Megválaszolásukhoz további gondolatokkal járulunk hozzá az alábbiakban kifejtésre kerülő érték-fogalom, a jövőkép teóriái, a reziliencia megközelítés, és néhány további kognitív konstrukció bemutatásával. A „végső válaszok” megtalálására – ha egyáltalán léteznek- egyébként sokan törekednek, tekintve, hogy a társadalom fennállása óta jelen lévő problémakörrel van szó. Egy értekezés csak hozzá tehet egy apró részt az épülő válaszok struktúrájához. A továbbiakban azon fogalmak részletes leírása következik, melyek vizsgálatunk főbb függő változóit alkotják.

2.4 Az értékek

A kultúra tartalmi elemei közül, melyek a szocializáció során átadásra kerülnek, kiemelkednek az értékek. Az érték olyan interdiszciplináris fogalom, melyet a társadalomtudományok a maguk sajátos eszközeivel, fogalomrendszerével közelítenek meg. A Kluckhohn és Strodtbeck nevéhez köthető klasszikus definíció szerint az értékek alapvető és univerzális egzisztenciális kérdésekre nyújtanak választ, mellyel értelmet adnak az életünknek (Karp, 2001; Hills, 2002, Oyserman, 2015). Más tudományágak más szempontok mentén közelítik meg az értékeket. A filozófia az erkölcsi értékekre, míg a szociológiai vizsgálatok az értékek normatív funkciójára helyezik a hangsúlyt (Bábosik,

2001). Parsons az értékek konfliktusoldó funkcióját emelte ki, azokra a konfliktusokra vonatkoztatva, melyek az egyéni és kollektív érdekek közt kialakulhatnak (Karp, 2001). Míg Durkheim (1978) a társadalom számára releváns integráló funkciót hangsúlyozta az értékek kapcsán. Max Weber pedig cél- és eszközértékeket határozott meg, előbbiek a követendő magatartást jelölik, utóbbiak a magatartás formáját minősítik (Csepeli, 2001). Az értékek vizsgálata a szociálpszichológiában is gyümölcsöző területnek bizonyult. Mindez nem csak teoretikus, hanem gyakorlati szempontból is lényeges, a társadalmi feszültségek hátterében sok esetben találhatunk ugyanis olyan értékkonfliktusokat, melyek megértése segítheti a feloldási módok kiválasztását (Váriné, 2003).

2.4.1 Az értékek pszichológiai vizsgálata

Az értékek integráló fogalmak, tehát vélekedések, kategóriák, elvek, melyek befolyásolják viselkedésünket (nyílt vagy rejtett normatív jelleggel), attitűdjeinket, az információfeldolgozás, ítéletalkotás folyamatát (Bugán, 1994; Schwartz, 2012; Váriné, 1987, 2003). „Az érték az egyén és a társadalom közötti szociálpszichológiai közvetítések láncában a legerősebb szem.” (Csepeli, 2001, 131.o.) „A személyiség és a közösség kapcsolatának megtestesítője” (Csepeli, 2007, 275. o.). Az értékek a mindennapjainkat átszövő, egyéni és kollektív szinten is vizsgálható kognitív struktúrák (Oyserman, 2015). Egyéni szinten az értékek olyan internalizált szociális reprezentációk, vagy erkölcsi vélekedések, melyek meghatározzák a viselkedésünket, olyan internalizált szociokulturális célok, melyek segítik az egyén beilleszkedését a környezetébe. Csoportszinten az értékek kulturális ideáloknak tekinthetők, melyek a szociális „tudatban” (social mind) léteznek (Oyserman, 2015, 2.o.). Az egyes társadalmi berendezkedések, társadalmi csoportok értékalapú normákkal, irányelvekkel rendelkeznek, melyek megmutatják tagjaik számára mi a jó, értékelt, kívánatos, illetve ezek mentén meg is különböztethetők egymástól a csoportok.

A fogalmi meghatározásoknak megfelelően az értékek pszichológiai elméletei két nagy irányvonalba sorolhatók. Az értékek individuális szintű kutatásai mellett léteznek olyan teóriák, melyek a kultúrák, társadalmak szintjén foglalkoznak az értékek szerveződésével (Karp, 2009; Knafo et al., 2011). A kultúrák közti (érték)különbségekről Triandis (1995), Hofstede (2002) tanulmányaiban olvashatunk, míg a makroszintű gazdasági fejlődés értékekre gyakorolt hatásával Inglehart (1971) teóriája foglalkozik. Ennek bemutatásával kezdjük az értékelméletek taglalását.

2.4.1.1 Inglehart értékelmélete

Az egyéni, társadalmi célok és értékek a gazdasági fejlődés következtében nagy volumenű változásokon mennek keresztül, valamelyest meghatározható, vagyis megjósolható mintázat alapján. Ezt fejti ki Ronald Inglehart (1971, 1997, 2008) a modern és poszt-modern értékrendszerek bemutatása során. Vizsgálata fókuszba helyezi az értékrendszerek és a politikai berendezkedés, valamint további demográfiai változók (pl. életkor, iskolázottság) kapcsolatának feltárását. Az elmélet szerint azok a fejlett országok, amelyek már megszerezték a biztonság és stabilitás állapotát (javarészt a nyugati társadalmak), a modern értékeken túli, poszt-modern értékeket támogatnak, mint például az autonómia, a szólásszabadság védelme, vagy az önkifejezés. A poszt-modernizáció folyamatában a szubjektív jóllét felértékelődése felváltja a racionális, materialista értékeket, a társadalom pedig individuálisabbá, nyitottabbá válik (Keller, 2009). Ennek egyik oka a szűkösségi hipotézis, miszerint a legsürgetőbb szükségletek, a legkevésbé rendelkezésre álló értékek válnak relevánssá, értékelődnek fel. A társadalmi, gazdasági szinten megjelenő változások tehát hatással vannak az egyének szocializációs folyamatára, azon belül az értékek elsajátítására, preferenciájára. Inglehart második alapvetéséből, a szocializációs hipotézisből következik, hogy különböző mértékű gazdasági változások és politikai berendezkedések eltérően hatnak az értékrendek változására (Inglehart, 1997). A szerző többféle berendezkedést különít el, önálló kultúraként kezelve a poszt-kommunista országokat. A nagyobb volumenű változások a generációk értékei közötti nagyobb különbségekben is megmutatkoznak. A fiatalabb generációt jobban jellemzik a posztmateriális értékek, mint az idősebbeket, ez pedig az életkor növekedésével is viszonylag stabil képet mutat. A változások tehát inkább az egyes generációk között azonosíthatók, míg az egyén élete során a szocializációs folyamatban elsajátított, felnőttkor előtt kialakuló alapértékek már kevésbé változnak. A szocio-ökonómiai változók és az értékpreferenciák közötti viszony nem lineáris, a szubjektív jóllét például egy bizonyos jövedelemszint felett már nincs kapcsolatban az anyagi helyzettel. A hipotéziseket longitudinális vizsgálatokkal, valamint World Value Survey (WVS) elemzésekkel igazolták (Inglehart, 2008), és az önkifejező értékek további erősödését vetítették előre. Kutatásunk szempontjából elméletéből ki kell emelnünk a társadalmi folyamatok egyéni értékpreferenciákra kifejtett hatását. Szűkösségi hipotézise azt sugallja, hogy az (anyagi) biztonság hiányát elszenvedőkre kevésbé jellemző a poszt-materiális értékek támogatása, ebben a körben továbbra is inkább a materiális értékek

szerepe hangsúlyos. Vagyis elmélete alapján feltevéseket alakíthatunk ki a gondozottak értékeinek tartalmára vonatkozóan.

A tágabb társadalmi perspektíva után a továbbiakban bemutatunk néhány olyan releváns értékelméletet, melyek egyéni, mikro szinten vizsgálják az értékek tartalmát, szerveződését, viselkedéssel való kapcsolatát.

2.4.1.2 Rokeach értékelmélete- az attitűdök és az értékek elkülönítése

A kezdeti pszichológiai értékutatások közel száz évvel ezelőtt az értékeket az attitűddel összevetve határozták meg mint társadalmi jelenséget, ami az egyénen kívül létező objektív, empirikusan vizsgálható fogalom, a szubjektív orientációk tárgya (Thomas, Znaniecki, 1921, idézi Váriné, 1987). Allport mint attitűd- és értékutató -tüllépve a behaviorista értékredukciót, mely az értéket egyenértékűvé teszi a kívánatossal- hangsúlyozta, hogy a társadalmi természetű, objektíven adott értékekhez az egyén értékelő módon viszonyul (asszimilálja vagy elutasítja azokat), ezt az értékelést pedig lehetséges és szükséges is vizsgálni (Váriné, 1987).

A későbbi kutatások jobban differenciálták az attitűdök és az értékek közti kapcsolatokat, és Rokeach volt az, aki elkülönítette a fogalmakat egymástól (Váriné, 2003). A „The nature of Human Values” című írásában bemutatott elmélete komoly hatással volt az értékutatás folyamatára. A két fogalom összevetéséből következett, hogy -az attitűdökhöz hasonlóan- az értékek is rendelkeznek énvédő, tudásszervező, instrumentális, önkifejező funkcióval, valamint hierarchikusan rendszerbe szerveződnek (Rokeach, 1973; Váriné, 1987). Az attitűd lehet individuális és társas, az érték viszont csak a társas térben létezik. A társadalmi természetű értékek normatív jellegűek, a társadalmilag kívánatos állapotok kifejezői, melyek elkülönülnek az egyénileg kívánatostól (Váriné, 2003). Amíg az értékek különböző jelentőséggel bíró irányító elvek az életben, addig az attitűdök tárgyak és emberek értékelését jelölik ki egy pozitív-negatív skálán. Az értékek az attitűdök alapjai, az értékelések bázisai (Schwartz, 2012, 16.o).²¹ Rokeach (1973) további szempontok mentén is megkülönbözteti a két fogalmat. Az értékek általánosabb, magasabb absztrakciós szintet mutató vélekedések, míg az attitűdök inkább konkrét vélekedések. Az értékek az identitás központibb elemeit jelölik, illetve fejezik ki, ami csoportszinten is érvényes folyamat. Az értékek a csoportidentitás

---

²¹ Schwartz (2012) világos példával szemlélteti a különbséget: amennyiben a stimuláció fontos érték számunkra, viszont a biztonságunk nem tulajdonítunk nagy jelentőséget, akkor valószínűleg pozitív attitűddel viszonyulunk az extrém sportokhoz.

kifejezésében, a csoporttudat alakulásában is szerepet játszanak (Váriné, 1987; vö. Oyserman, 2015). Az értékek továbbá a tudatosság fokában is eltérnek az attitűdöktől. Rokeach szerint az értékek által nyújtott viselkedési alternatívák közül tudatosan választunk. Mások úgy vélik, az értékek a valóság észlelését, a viselkedésünket többnyire nem tudatos formában befolyásolják (Váriné, 1987), csak akkor érik el a tudatosság küszöbét, amikor egymással konfliktusba kerülnek. (Schwartz, 2012).

Az érték definíciója számos területen hasonlóságot mutat más kognitív fogalommal is, mint például a vélekedés (belief), norma, vagy vonás, viszont egymástól történő elkülönítésük – ahogy történt ez az attitűdökkel kapcsolatban is- alapvetően szükségszerű (Rokeach, 1973; Schwartz, 2012). A normák a viselkedésre vonatkozó szabályok, előírások (Schwartz, 2012). A vonások azt írják le, milyenek az emberek, nem azt, hogy mit tartanak fontosnak. Valaki számára fontos a bölcsesség, ettől függetlenül viselkedhet örült, azaz nem bölcs módon. A vélekedések pedig inkább olyan szubjektív megítélések, melyek egyes tényezők kapcsolatának, együttjárásának valószínűségére vonatkoznak. Egyik fogalom sem fedti le pontosan az értékek meghatározását, a fogalmak metodológiai megközelítése is eltérő, és egymással meghatározott viszonyban léteznek.

Az értékutatásra Rokeach (1973) elmélete más szempontok miatt is kiemelt hatással volt. Az értékek strukturális szerveződését centrális és perifériális dimenziók mentén határozta meg, fontosság, megváltoztathatóság és dominancia alapján. A centralitás az énközelséggel jár együtt, vagyis a központi értékek nehezen változnak, a kontrasztos szerveződés elve szerinti strukturálódás miatt pedig más értékek elutasításával járnak, viszont ezek az értékek mutatják meg az egyén „valódi” identitását, és egyben az ego növelését szolgálják. Az értékeket univerzálisnak tartotta, és vizsgálta kapcsolatukat más kognitív beállítódásokkal is (pl. az előítéletekkel) (Váriné, 2003).

A Rokeach által kialakított új perspektívának köszönhetően a kognitív paradigmán belül megjelenő motivációs szempontok az értékek megközelítésére is hatással voltak a hetvenes évek végétől, és a vizsgálatok fókuszába került az értékek megjelenése a szándékban, viselkedésben (Váriné, 1987). Vizsgálni kezdték, hogy a szükségletekre, motivációkra épülő érdekek milyen sajátos viszonyban állnak az értékekkel, valamint lehet érdekekkel szemben álló értékünk (vö. hamis tudat). Feather várható érték elméletében már megjelent az érzelmek támogató és gátló szerepe is (Váriné, 2003). A teória szerint az egyén viselkedését meghatározzák a cselekvés

kimenetével kapcsolatos szubjektív értékelései, elvárásai, céljai.²² Az értékek, normatív jellegükből adódóan ehhez az értékelő folyamathoz szolgálnak kritériumként.

2.4.1.3 Schwartz értékelmélete

Az értékek az egyén identitásának fontos építő kövei, viselkedésének releváns meghatározói, ezért a fogalmi diverzitást látva felmerül a kérdés: hogyan határozhatjuk/mérhetjük meg az értékeket, amik az egyén identitásának fontos építő kövei, viselkedésének releváns meghatározói? Az értékutatás történetét vizsgálva kiderül, hogy nem jött létre egységes fogalmi definíció az alapvető értékekről. Az értékek tartalmára, egymással való viszonyára, szerkezeti meghatározásukra, valamint megbízható empirikus mérésekre sem született egyhangú válasz (Schwartz, 2012). S. H. Schwartz (1992, 2012) értékelmélete -ami az értekezésben bemutatott vizsgálat alapjául is szolgál- jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az említett problémákra megoldás szülessen. Teóriája az alapvető emberi értékekről, a csaknem az egész világot átfogó kultúrközi vizsgálatait az értékek máig egyik legmeghatározóbb kutatójává tették.

A konceptuális problémák megoldásaként Schwartz összegyűjtötte az értékdefiníciókat, és hat olyan jellemzőt emelt ki, mely minden meghatározásban jelen van, és elmélete alapját képezik:

- az értékek olyan vélekedések, melyek érzelmeket mozgósítanak
- az értékek olyan kívánatos célok, melyek irányítják a viselkedést
- az értékek általános vélekedések, melyek meghaladják a konkrét, specifikus tevékenységeket és helyzeteket (szemben az attitűdökkel és normákkal)
- az értékek kritériumként szolgálnak, irányítják a viselkedésformák, személyek, események stb. kiválasztását és értékelését
- az értékek egymáshoz viszonyított relatív fontosságuk szerint rendszert alkotnak
- a viselkedést az egymással kapcsolatban álló, összetett értékek vezérlik

Schwartz teóriája leginkább a Rokeach-féle érték meghatározást veszi alapul, értéktartalmak halmazát hozva létre, melynek elemei között dinamikus kapcsolatot feltételez (Schwartz, 1992, magyarul 2003). Az értékeket a háttérükben álló célok, vagy motivációtípusok különböztetik meg egymástól, másképpen fogalmazva az értékekben

---

²² Az elmélet alapul szolgált a jövőorientáció és a teljesítménymotiváció kapcsolatának vizsgálatához (Váriné, 2004). Megállapítása szerint a célok fontosságának és a siker valószínűségének értékelése egy döntési folyamat része, mely meghatározza a teljesítményt.

motivációs célok nyilvánulnak meg. A kultúrközi vizsgálatok igazolták, hogy az általa megkülönböztetett alapvető értékek univerzálisak, mivel alapvetően három egyetemes szükséglet kielégítésére épülnek. Ezek az egyének *biológiai szükségletei*, a *társas interakciók szükségletei*, valamint a *csoportok fennmaradásának, működésének szükségletei* (Schwartz, 1992). Ezen a szükségleteket megfelelő célok felállításával lehet kielégíteni, az értékek pedig mint szociálisan kívánatos fogalmak, ilyen kontextuson túlmutató céloknak tekinthetők.

Az elmélet tíz egyetemes értéktípust különít el. A kifejtések végén zárójelben található néhány konkrét kifejezés, melyek az adott értéket bizonyos mérőeszközökben megjelenítik (Schwartz, 2012,5.o.):

- Az *önállóság/önirányítottság (self-direction)*²³: az önálló, független gondolkodás, cselekvés, alkotás mint cél kifejezője. Az egyéni kontrolligény, valamint az autonómia és függetlenség szükségletéből eredeztethető. (kreativitás, szabadság, függetlenség)
- A *stimuláció (stimulation)*: Az életben a kihívások, izgalmak és újdonságok keresését jeleníti meg. Az optimális aktivációs szint fenntartásának szükségletéből és a változatosság-keresés biológiai igényéből származik. (vakmerőség, izgalmak)
- A *hedonizmus (hedonism)*: Az öröm, az érzelmi kielégülés célját jeleníti meg, élvezetorientált viselkedésben nyilvánul meg. A biológiai szükségletek kielégítésének örömeiből eredeztethető. (élet élvezete, szórakozás)
- A *teljesítmény (achievement)*: A társadalmi elvárásoknak megfelelő teljesítmény, siker, kompetens viselkedés a cél. A társas elismerést biztosító sikeres teljesítmény egyéni és csoportszintű igényéből származik. (intelligencia, szorgalom, siker)
- A *hatalom (power)*: a magas társadalmi státusz, presztízs elérésének célját, valamint az egyének és erőforrások feletti kontroll és hatalomgyakorlás célját fejezi ki. A státuszkülönbségek magukba foglalják a dominancia és az alárendelődés dimenzióit, a status quo fenntartásához a társadalomnak szüksége van a hatalom értékének preferenciájára. A csoportszintű igények mellett egyéni

---

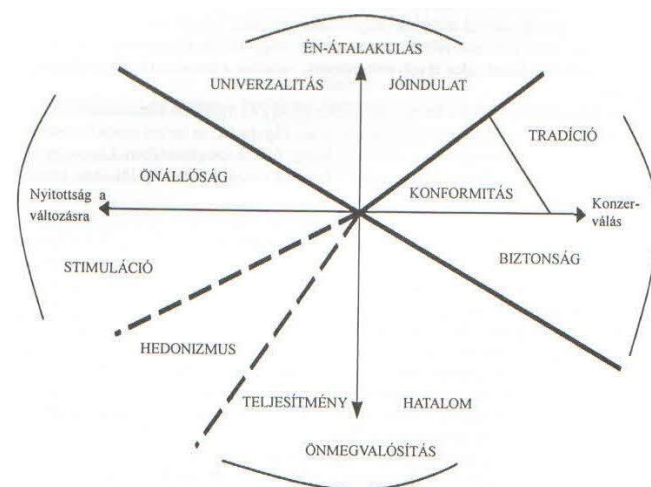
²³ A Schwartz-féle értéktípusok magyar megfelelőire különböző fordításokat találhatunk a szakirodalomban. A félreértések elkerülése végett a magyar elnevezések mellett zárójelben szerepelnek az angol kifejezések.

igényekből is eredeztethető a tárgyalt érték, társas elismerés és kontroll igényéből, ami a meglévő egyéni pozíció megőrzésére szolgál. (anyagi jólét, tekintély)

- *A biztonság (security):* A harmónia, a biztonság, valamint a szelf, a társas kapcsolatok és a társadalom stabilitására vonatkozó célokat fejezi ki. Alapvető egyéni és csoportszükségletekből ered. (a család, a nemzet biztonsága, tisztaság, rendszeret)
- *A konformitás (conformity):* Azon impulzusok, magatartásformák legátlását jelenti, melyekkel szemben állnak a társas környezet normáival, elvárásaival, s amik megszegése ellehetetleníti az egyén beilleszkedését. A megfelelő csoportműködés fenntartásának igényéből származik. (engedelmesség, tisztelet, udvariasság)
- *A tradíció (tradition):* az egyes társadalmak, társas csoportok saját szokásokkal, hiedelmekkel, tudással rendelkeznek, ezeknek a kultúrából, vallásból származó szokásoknak az elfogadását, tiszteletét és betartását jelenti a tradíció értékének preferenciája. A csoportösszetartozás, fennmaradás igényéből származtatható. (mértékletesség, alázat, hit) A tradíció és a konformitás értékei esetén egyaránt az egyén társadalmi elvárásoknak való alárendelődése jelentkezik, ám a konformitás esetén a szűkebb társas közegre vonatkozik az alárendelődés, míg a tradíció esetén az egyén absztrakt fogalmaknak, vallási, kulturális normáknak rendeli alá magát.
- *A jóindulat, jótékonyság (benevolence):* Az egyén számára fontos mások (legfőképpen a család, egy egyéb saját csoportok) jólétének fenntartására, növelésére irányul. A társas interakciók fenntartásának igényéből, továbbá az egyéni affiliációs szükségletből eredő érték. (segítség, megbocsájtás, felelősség) A jótékonyság és a konformitás értéke egyaránt a támogató, együttműködő viselkedést serkenti. Ám amíg a jótékonyság belső motivációból fakad, addig a konformitás valamilyen negatív kimenet elkerülésére irányul.
- *Az univerzalitás (universalism):* A természet és benne minden ember védelmét, elfogadását, tiszteletét jelenti. Az egyéni és csoportszintű túlélési szükségletből eredeztethető, viszont csak akkor aktivizálódik, amikor az egyén kapcsolatba kerül a saját csoportján kívül más csoporttagokkal, vagy tudatára ébred a szűkös természeti erőforrásoknak, és rájön, hogy a túlélés érdekében szükséges értékről van szó. (bölcsség, harmónia, béke, környezetvédelem)

- +1. A *spiritualitás (spirituality)* értéke az élet értelmének, a belső harmóniának a keresését jelenti, és kapcsolható a koherencia igényéhez, viszont nem tekinthető univerzálisnak a kultúrközi vizsgálatok eredményei alapján.

Az értékek egy kör alakú struktúrában jeleníthetők meg (ld. 2. számú ábra). A kört két dimenzió mentén négy térfélre bonthatjuk. Az egyik dimenzió a nyitottság a változásra (openess to change) illetve a megőrzés (conservation) által nyújtott intervallum, ezek mentén helyezkednek el a függetlenséget, nyitottságot (önállóság, stimuláció), valamint a rendet, önmegtartóztatást, a változással szembeni ellenállást, a múlt megőrzését szolgáló értékek (biztonság, konformitás, hagyomány). A másik dimenzió az én-átalakulás, önkiterjesztés, önmeghaladás (self-transcendence), illetve az önmegvalósítás, énfelnagyítás (self-enhancement), ezek mentén helyezkednek el a másokkal való törődés (univerzalizmus, jótékonyság) értékei, valamint az egyén saját érdekeinek, sikerének, dominanciájának hangsúlyozása mások „ellenében”. Ezt képviselik a teljesítmény és a hatalom értékei. A hedonizmus a nyitottság és az önmegvalósítás csoportjához is kapcsolható. A körben egymás közelében elhelyezkedő értékek kongruensek. A hasonló mögöttes motivációtípusok miatt együttjárásuk megfigyelhető, elkülönítésük nehézkes, míg a körben szemben álló értékek inkább konfliktusban állnak egymással, vagyis az egyik elfogadása, általában a szemközti elutasításával jár együtt. Például a teljesítmény értékének támogatása többnyire ellentmond a jóindulat értékének preferenciájával, míg a teljesítmény és a hatalom preferencia könnyen összeegyeztethetők, mivel az egyéni sikerkeresés motívumára épülnek (Schwartz, 2012).

2. számú ábra: Az alapértékek struktúrája Schwartz értékelmélete alapján (Forrás: Váriné, 2003)

Az egyes értékek elhelyezése a motivációs kontinuumon implikálja, hogy az értékek más változókkal történő kapcsolata is csak egy összetett formában írható le.

Az értékstruktúrát több dinamikus elv hatja át, alakítja:

1. Az összhangban vagy konfliktusban álló értékek egymással párhuzamosan befolyásolják az ítéletalkotás folyamatát.
2. A preferált értékek egyéni vagy társas érdekeket szolgálhatnak.
3. Az értékek és a szorongás kapcsolata is alakítja az értékstruktúrát. A bizonytalansággal együtt járó szorongás leküzdéséhez bizonyos értékek segítséget nyújtanak, ezáltal énvédő szereppel bírnak. A konfliktusok kerülése (konformitás), vagy a rend fontossága (hagyomány, biztonság) ilyen szorongás „alapú” értékek. Míg a hedonizmus, jóindulat, önállóság értékei „szorongásmentes” motivációkat kifejező, növekedést segítő értékek.

Az érdekek vagy a szorongás értékekkel való kapcsolatának feltárása segítséget nyújt az értékek és a viselkedés/attitűdök kapcsolatának további leírásához (Schwartz, 2012). Schwartz kutatásaiban legtöbbször arra is választ keres, hogy a társadalmi helyzet, az egyéni tapasztalatok, az életkor, az egyes kognitív struktúrák stb. hogyan kapcsolódnak az értékpreferenciákhoz. Az életkor növekedésével például a hedonizmus fontosságának csökkenését, míg a biztonság fontosságának erősödését tárta fel (Schwartz, 1992).

Schwartz jelentős hozzájárulása az értékek megértéséhez abban is megnyilvánult, hogy fogalmi, és szerkezeti tisztázása mellett az értékek mérésére vonatkozó empirikus megoldásokat kínált.²⁴ A következő alfejezetben az értékek méréséhez kapcsolódó dilemmákkal, és a legfontosabb mérőeszközök bemutatásával foglalkozunk.

2.4.2 Az értékutatások objektivitásával kapcsolatos kérdések

Az értékutatások egyik fő célja annak leírása, hogyan jelzik előre bizonyos értékek a viselkedést (Váriné, 2003; Oyserman, 2015). Az értékek mérése azonban több szempontból nehezített folyamat. A konceptualizáció nehézségei érteztették hatásukat a fogalom operacionalizálásának folyamatában is, az értékek módszertani vizsgálóeszközeinek formálódása sajátos átalakuláson ment keresztül (Bugán, 1994;

---

²⁴ Egy metaelemzés párhuzamba állította az értékstruktúrát a személyiség öt dimenziós struktúrájával (Five Factor Modell) (Parks-Leduc, Feldman, & Bardi, 2015). A jelleg és a tartalmi összevetés során a kognitív természetű értékek és a kognitív alapú személyiségvonások (pl. élményekre nyitottság) kapcsolata erősebbnek mutatkozott, mint az értékek és az affektív komponensű személyiségvonások (pl. érzelmi stabilitás) viszonya.

Váriné, 1987). Problémákat vet fel a társadalmi meghatározottságú egyéni értékek elkülönítése a társadalmi értékektől (Bugán, 1994). Továbbá nehézséget jelent (nem csak a kultúrközi kutatásokban) az egyes értékekre vonatkozó kifejezések sokszínű szemantikus értelmezésének kezelése, a jelentések ekvivalenciájának kontrollja (Váriné, 2003). Ugyanis az értékek nem mindenhol ugyanazt jelentik, az általános értékfogalom mellett az értékeknek van egy kultúrára jellemző, prototipikus jellege. Az értékek univerzális jelenléte alól pedig maga a kutató sem kivétel. Hankiss Elemér (1977) összegyűjtötte, milyen nehézségekkel találja szembe magát az, aki maga is értékpreferenciákkal bíró egyénként az emberek vélekedését meghatározó értékek feltárására tesz kísérletet. A vizsgált értékek és a tényleges viselkedés közti kapcsolatot ugyanis több tényező befolyásolja. A mimikri arra utal, hogy az értékeinkkel sokszor nem vagyunk tisztában, vallott értékeink azon csoportok preferenciáiból fakadnak, melyeknek tagjai vagyunk, nem egy belső értékrendszerből. A kamuflázs azt jelenti, hogy nem minden esetben akarjuk kimutatni értékeinket, inkább elrejtjük azokat. A hipokrizis pedig abból fakad, hogy magunkat minél jobb színben törekszünk feltüntetni, a szociális kíváncsiság miatt esetleg más értékeket preferálunk verbálisan, mint amik ténylegesen befolyásolják a viselkedésünket, másképp fogalmazva viselkedésünk nem minden esetben értékreleváns (Váriné, 2003). Az értékek érvényesülésére tehát számos faktor hatással van. Értékmentesen kutatni pedig csaknem lehetetlen, viszont –ahogy az egy terápiás folyamatban is fontos szempont- a tudatosítás, a kifejezés, ezáltal pedig saját értékeik kontrollálása csökkentheti az említett aggályokat (Váriné, 1987).

Az értékek vizsgálatára is igaz, hogy a kvalitatív módszerek növelhetik az eredmények megbízhatóságát (Váriné, 2003). Hasonló célból Oyserman (2015) a jövőbeni értékutatások módszertanához kapcsolódó javaslatában az indirekt módszerek további fejlesztését támogatja a kérdőíves vizsgálatok helyett. (Ezekben a módszerekben például meséket, gyereknevelési elveket kell értékelní, vagy meghatározni, milyen viselkedéseket jutalmaz vagy szankcionál a társadalom?) Vizsgálatunk szempontjából azért is fontos a módszertani problémák kifejtése, mivel a vizsgálat célcsoportja speciális helyzetű. Hátrányos helyzetük, képességeik figyelembe vétele elengedhetetlen, a 2.9. alfejezetben kifejtésre kerülő módszertani „buktatók” minél alaposabb kiküszöböléséhez.

2.4.3 Az értékek feltárására alkalmazott mérőeszközök

Az első értékvizsgálatok kérdőíves módszerrel tárták fel a szubjektív értékeket, az egyéni értékorientációkat (Váriné, 1987). Az *Allport-Vernon-féle értékteszt* hat

alapvető értékdimenziót különített el: elméleti (igazság-gondolkodás-tudás), esztétikai, politikai, vallási, gazdasági, szociális értékeket. A páros összehasonlítások, valamint a többszörös választások alapján készült el az értékprofil. A teszttel szemben támasztott fő kritika a prekoncepcionáltság volt. Az elavult, nehezen érthető szövegezésű teszt kényszerválasztásai alapján értelmezték az eredményeket, a megadott dimenziókat pedig egyetemes értékűként kezelték (Váriné, 1987).

Rokeach elmélete az értékek struktúrájáról, az énnel való viszonyukról hatással volt a mérés folyamatára is. Értéktesztje (*Rokeach Value Survey*) 36 item (18 eszköz- és 18 célérték) rangsorolását tartalmazta aszerint, hogy mennyire fontos szerepük van az egyén életében, vagyis az egyének értékprioritásait mérte fel (Szakács, Szakács, 1988; Karp, 2009). A terminális értékek a kívánatos végállapotokra, a viselkedés végeredményére (pl. szabadság, béke), míg az instrumentális értékek a viselkedés módjára vonatkoztak (pl. őszinte, udvarias). Teóriájában általános, kultúrafüggetlen, hierarchikus szerveződésű értékek működését feltételezte. Az értékeket négy fő csoportba sorolta, ezek az egyénileg, és társadalmilag elvárt célértékek, melyek nagy egyéni különbségeket mutattak, valamint, a morális és a kompetenciára vonatkozó eszközértékek (Szakács, Szakács, 1988). Az értékpreferenciákban nemi különbségeket és életkorral együtt járó változásokat is kimutatott, továbbá vizsgálta a preferenciák más kognitív struktúrákkal való kapcsolatát. Mérőeszköze számos vizsgálatban szerepet kapott, melyek az értékek és a viselkedés kapcsolatának feltárására irányultak (Karp, 2009). Kritikaként azonban az elméleti alapokat nélkülöző item kiválasztás, valamint az absztrakt, nehezen értelmezhető szövegezés ezen mérőeszközzel szemben is felmerült (Schwartz, 2003).

Rokeach elméleti és empirikus munkáját alapul véve, a motivációs bázissal, az értékek vonzó/taszító jellegével kiegészítve alkotta meg Schwartz a maga értéktesztjeit. Az egymással dinamikus viszonyban álló, univerzális értékek feltárását a világ közel ötven országában zajló kutatásai során végezte (Karp, 2009). Eszközeivel az egyes kultúrák értékhalója, és értékprioritása is összevethető volt (Váriné, 2003). Közreműködésével jelentősen bővült az értékutatások módszertani bázisa. Első értékmérő skálája, a *Schwartz Value Survey* (SVS) volt, ahol nem rangsorolni, vagy választani kellett az absztrakt, kontextusfüggetlen értékek közül, hanem külön-külön meg kellett ítélni őket egy kilencfokú skálán aszerint, hogy mennyire irányadó elveknek tekinthetők a válaszadó életében, így ez a módszer valóságosabb képet adott az értékpreferenciákról, mint a korábban alkalmazott eszközök (Schwartz, 1992). Az

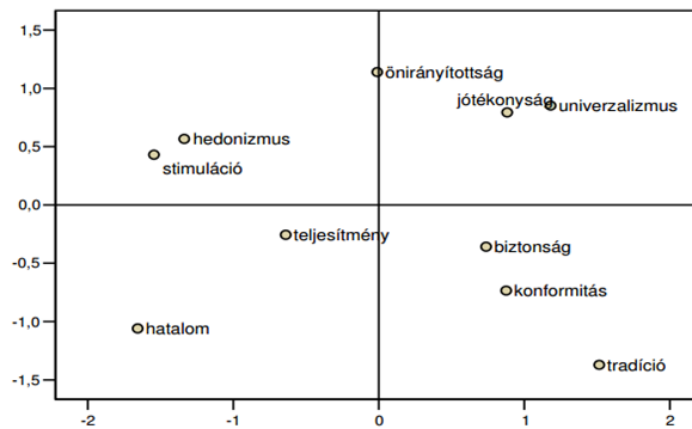
adatokat legkisebb tér elemzéssel, multi-dimenzionális skálázással és megerősítő faktorelemzéssel értékelték, vagy jelenítették meg két dimenzióban (Váriné, 2003; Schwartz, 2012).

Az értékkála továbbfejlesztéseként született meg a sokkal konkrétabb szövegezésű *Portrait Values Questionnaire* (PVQ), mellyel kezdetben 11-14 éves gyerekek értékvizsgálatát végezték (Schwartz, 2012), és amit a jelen vizsgálat értékvizsgáló eszközéül is választottunk. A kérdőív rövid leírást, „portrét” tartalmaz negyven személyről, azok céljairól, vágyairól, aspirációiról, melyek közvetve a tíz alapérték egyikét jelenítik meg. Egy értéket 3-6 tétel értékének átlaga határoz meg attól függően, hány tétel jelenít meg egy értéket. Az értékek konkrét meghatározása nem szerepel a szövegben, ahogy a jellemzett személyek tulajdonságai sem, pusztán a törekvéseik jelenítik meg implicit formában az értékeket. Például: „Fontos számára, hogy megbocsátson azoknak, akik vétettek ellene. Próbálja azt meglátni, mi az, ami jó ezekben az emberekben és próbál nem neheztelni rájuk.”²⁵ Ami a jóindulat, jótékonyság értékét kifejező tétel (Lányi, 2008). A vizsgálati személynek meg kell ítélnie egy hatfokú skálán, hogy mennyire hasonlít az adott portréval jellemzett személyhez. Ezáltal az értékek közvetett mérésére kerül sor, megtudhatjuk, hogy egy-egy érték mennyire fontos az egyén számára, azonban az értékreleváns viselkedésről így sem kapunk információt. Attól, hogy valakinek fontos a megbocsátás, még nem jelenti azt, hogy ennek megfelelően viselkedik, és megbocsát másoknak. A bölcsesség utalhat értékre és vonásra is, aki értékeli a bölcsességet, még nem feltétlenül rendelkezik ezzel a tulajdonsággal, és az fordítva is igaz (Schwartz, 2012). A PVQ pszichometriai mutatói megfelelőnek bizonyultak, számos olyan vizsgálat látott napvilágot, ami a PVQ által mért értékek és egyéb demográfiai mutatók kapcsolatát tárta fel (Schwartz, 2003).

---

²⁵ A kérdőív magyar fordítását Dr. Sallay Hedvig végezte.

Magyar mintán Lányi Katalin (2008) alkalmazta a PVQ-40 kérdőívet. Az értékskálák egymáshoz való viszonyát a multidimenzionális skálázás módszerével mutatta be, a skálaátlagok felhasználásával (ld. 3. számú ábra).

3. számú ábra: Az értékek elhelyezkedése kétdimenziós térben a multidimenzionális skálázás eredményei alapján Lányi mintájában (Forrás: Lányi, 2008, 84.o.)

A teljesítmény és a hatalom az *önmegvalósításhoz* kapcsolódó értékek, míg a jótékonyság és az univerzalizmus az *én-átalakuláshoz, önkiterjesztéshez* köthetők. A stimuláció és a hedonizmus a kultúrközi vizsgálatokban az önirányítottsággal, önállósággal együtt a *változásra való nyitottsághoz* tartozik. A magyar mintában az önirányítottság lazábban kapcsolódott ehhez a két említett értékhez, továbbá a jótékonyság, univerzalizmus értékcsoportokhoz is. (Mindezt érdemes összevetni az érték relevanciasorrendben betöltött első helyével.) A biztonság, konformitás és tradíció a *konzerválás, megőrzés* értékorientációjához kapcsolódtak. Az egyetemes modelltől való eltérések Lányi (2008) szerint nem jelentősek, hiszen legfeljebb egymás mellett álló értékek felcserélődésével találkozunk (jótékonyság és univerzalizmus, stimuláció és hedonizmus), a főbb dimenziók megegyeznek a nemzetközi eredményekkel, ami a mérőeszköz magyar verziójának alkalmazhatóságát igazolja.

Ennek a mérőeszköznek született egy rövidített, 21 ítemes verziója, melyet nemzetközi, reprezentatív vizsgálatoknál (pl. European Social Survey) használtak fel. Nistor és Ilut (2011) ezzel az eszközzel, magyar és román értékpreferenciák összehasonlítása során megállapították, hogy a biztonság értéke után az *én-átalakulás* értékei (jóindulat, univerzalizmus) a legfontosabbak a két országban, kissé hangsúlyosabban hazánkban, továbbá a nők és magasabb iskolai végzettségű válaszadók között. Egy finn vizsgálat a biztonság értékének szociális érzékenységre hívta fel a figyelmet, mely iskolai végzettségtől függetlenül mutatkozott meg különböző társadalmi csoportok között (Koivula, Verkasalo, 2006). Felmerültek ugyanakkor kételyek a

statisztikai elemzések során, melyek a PVQ-21 és a PVQ-40 kérdőívek összevethetőségére vonatkoznak, és ami miatt a kultúrközi összehasonlításokhoz egyértelműen a teljes, 40 ítemes verzió használatát javasolják (Cieciuch, Davidov, 2012).

Kisiskolások vizsgálatára fejlesztették ki azt a mérőeszközt, melyben képeket kell sorba rendezni (*Picture-Based Value Survey for Children*, PBVS-C) (Döring et al., 2015). A képek egy-egy alapértéket jelenítenek meg a gyermekek számára értelmezhető, rajzos formában.

Schwartz és munkatársai (2012) az utóbbi években „finomítottak” az értékelméleten (*Refined Value Theory*), és a kör alapú motivációs kontinuumon 19 értéket helyeztek el a kompatibilitást és a konfliktusos viszonyokat figyelembe véve a motivációk között. Az alapértékekből többet szétbontottak (pl. az önállóságot gondolati és cselekvési szintre, a biztonságot egyéni és társas szintekre stb.), valamint meghatároztak két új értéket, az alázatot (*humility*- a világot nagyobb távlatból nézve az egyén felismeri saját jelentéktelenségét) és a „homlokzatot”, „(ál)arcot” (*face*- a megalázás elkerülése érdekében az egyén egy nyilvános képet/megjelenést alakít ki és tart fenn). Ennek megfelelően a mérőeszközöket is finomították, így jött létre a *Portrait Values Questionnaire- Refined* (PVQ-R), valamint a *Best–Worst Scaling* (BWS), melynek során egy adott item szettből két szélső itemet kell a válaszadónak megjelölnie (Lee et al., 2016). A legutóbbi vizsgálatok részben alátámasztják az új elmélettel kialakított 19 érték meglétét a korábbi mérőeszközökkel (PVQ) gyűjtött adatok elemzése során is (Cieciuch et al., 2013).

Látható, hogy az értékelméletek és a mérőeszközök fejlődése nagy léptekkel halad napjainkban is, köszönhetően a komoly nemzetközi összefogásnak a kutatók részéről. A tíz univerzális érték az absztrakt értékek explicit megítélésével járó SVS, valamint a társas összehasonlítást használó, ezáltal az értékek indirekt értékelését szükségessé tévő PVQ kérdőívvel is megmutatkozott az egyes kultúrákban reprezentatív mintákon is (Bilsky et al., 2011; Schwartz, 2012). Az eredeti értékstruktúrával való egyezés a fejlett országokban jelentkezett leginkább. Vizsgálatunkban Schwartz alapvető értékelméletére támaszkodunk, és a célcsoport sajátosságait figyelembe véve a fiatalok vizsgálatára is alkalmas 40 ítemes PVQ kérdőív használata mellett döntöttünk. Részletes bemutatására a mérőeszközök leírásánál, a 3.4. fejezetben kerül sor.

2.4.4 Az értékszocializáció folyamata

A szocializáció során az egyén „társadalmivá” válik, miközben interiorizálja a társadalmi és kulturális tartalmakat (ideértve az értékeket is), melyek formálják a személyiségét (Somlai, 1997). A pedagógiai szakirodalom a szocializáció fogalmát egyenesen az értékekkel összekapcsolva tárgyalja, nem értékmentes fogalomként, kiemelve a szocializációs folyamatban az értékátadás szerepét (Berta, Török, 2015). A pszichológia szintén vizsgálódásának tárgyává teszi az egyéni értékelsajátítás folyamatát (Váriné, 1987). Az értékszocializáció során az egyéni tapasztalatok mellett a csoportnormák internalizálása is zajlik (Schwartz, 1994), az egyén asszimilálja a számára fontos mások értékeit (Váriné, 1987). Attól függően, hogy ez a „beépítés” milyen mértékű, az értékszocializáció két „formáját” különíti el Lepper (1982). Az egyik esetben az egyén csak a szavaiban hangoztatja az értékeket, viselkedését valójában a külső jutalmak és büntetések határozzák meg. Míg a másik esetben az egyén az szocializációs ágensek által közvetített értékeknek megfelelően viselkedik, a külső szankcióktól függetlenül. Az egyén tehát nem passzív befogadója, hanem aktív alakítója az értékeknek azok tanulásának folyamatában is. Rokeach és Schwartz teóriája alapján pedig elmondható, hogy értékeknek fontos szerepük van az ön- és társadalmi azonosságtudat alakításában. A (szociál)pszichológia feladata tehát ezen szocializációs és individualizációs folyamat kölcsönös vizsgálata.

Az értékorientáció alakulása szempontjából a kisgyermekkor és a serdülőkor kitüntetett szereppel bír (Váriné, 1987). A korai időszakban a család mint elsődleges társas környezet feladata a társadalmi értékek közvetítése, ezáltal az értékszocializáció biztosítása (Vajda, 2005).²⁶ Az értékeket többnyire szavakkal jelenítjük meg, viszont a szavak eltérő tartalmat jelölhetnek kontextustól függően, vagyis poliszemantikus természetűek, ezért az értékátadásban az egyes „intézmények”, szocializációs ágensek felelőssége jelentős, mivel ők jelölik meg az értékek értelmezésének preferált formáit (Váriné, 2003). Az értéktanulás nem pusztán retorika átadása, hatással van rá a múltbeli és jelenlegi tapasztalatok érzelmi dinamikája. A serdülőkor fejlődési feladatai között tartjuk számon az identitás formálódását. Vizsgálatok igazolták, az általános értékek szerkezeti elrendeződése már csaknem a felnőttkorra jellemző formát ölti (Lian et al.,

---

²⁶ A tanulás mint érték átadása, és ezáltal a továbbtanulás facilitálása, ami a hátrányos helyzetből való legfőbb kitérési lehetőséget biztosítja, közvetve a család támogatásán keresztül is megvalósulhat. Lényeges feltétel, hogy a család tudja és akarja is taníttatni gyermekét (Ferge, 2006).

2011; Döring et al.,2013). Az értékorientációk formálódásuk során jellemzően a társadalom uralkodó értékrendjéhez hasonulnak, és stabilizálódnak (Pikó, 2008). Ebben a család értékszocializációs funkcióját követően a kortárs csoport, mint referenciacsoport tölt be egyre meghatározóbb szerepet (Jones et al., 2014). A felnőttkorba történő átmenet során a jövőbeni célok, életcélok formálódása is zajlik, melyre az egyéni értékpreferenciáknak jelentős hatása mutatható ki (Váriné, 1987). Amennyiben a család nem áll rendelkezésre ezen funkciójában (sem), úgy a megváltozott szocializációs közeg miatt nehezebben alakul ki stabil értékrendszer. Az értékközvetítés sérül, értékvesztés, érték-konfliktus következi be, elhomályosul az értékrendszer normatív ereje, mely így a deviáns magatartás megjelenését valószínűsíti (Szakács, Szakács, 1988; Váriné, 1987). Szerencsés esetben család hiányában is át tudnak venni értékközvetítő funkciót más közegek (pl. sport vagy vallási közösségek, vagy egy támogató pedagógus személye).

Az értékek sokszínű fogalmi leírása hatással van az egyes elméletalkotók értéktanulással kapcsolatos vélekedéseire is. Tajfel az értékelsajátítás identitásképző szerepét emelte ki, viszont amennyiben Rokeach értékfogalmát vesszük alapul, miszerint az értékek választások lehetséges kimenetek közül, és ilyen formában konfliktusmegoldási módok tanult formái, akkor az értéktanulás konfliktusmegoldási módok tanulását jelenti, hiszen a konfliktusokban a személyes értékek jelennek meg (Váriné, 1987).

Schwartz (2012) szerint az egyéni értékpreferenciák formálásában az egyén természete, személyisége és a társas működés egyaránt részt vesz, amit azzal is igazol, hogy a kultúrközi vizsgálatok egy viszonylag egyetemes hierarchiát, fontossági sorrendet is találtak az alapértékek körében. A jóindulat, az univerzalizmus, és az önállóság értékei mutatkoztak egyetemesen a legfontosabbnak, míg a hatalom és a stimuláció a legkevésbé fontos értékeknek bizonyultak. Schwartz mindezt az értékek adaptív funkciójával magyarázta, mellyel a társadalom, a társadalmi csoportok fennmaradást szolgálják. A szocializáció során tehát azon értékek válnak hangsúlyossá, melyek az egyén elsődleges közegének fenntartását szolgálják, vagyis a tagok beilleszkedését facilitálják. A társadalmi integrációhoz szükséges a csoporttagok közti támogató, segítő viszonyulás. Ezért az értékátadás folyamatában a pozitív viszonyok kialakításának képességét kell erősíteni.

Ezt támasztja alá a jóindulat értékének elsődlegessége, mely a pozitív családi kapcsolatokból eredeztethető. A korai modellek (pl. családtagok) viselkedés megerősítő

szerepének következtében a jóindulat értéke egyfajta internalizált motivációs alapként segíti a pozitív kapcsolatok későbbi kialakítását.²⁷

Az univerzalizmus (2. legfontosabb érték) hasonló módon járul hozzá a pozitív társas kapcsolatok kialakításához egy tágabb szocializációs környezetben, például az iskolában.

Az önállóság (3. legfontosabb érték) úgy segít kielégíteni egyéni igényeket (pl. kreativitás, megküzdés a kihívásokkal), hogy közben nem válik mások kárára, nem rombolja a közösségi kapcsolatokat. Érdekes módon a család létszámának növekedésével ennek az értéknek a fontossága csökken a konformitás ellenében, nagy létszámú „csoportban” az egyéni érdekek és képességek jobban háttérbe szorulnak.²⁸

A biztonság és a konformitás (4. és 5. legfontosabb értékek) szintén a megfelelő csoportműködést segíti elő azzal, hogy a tagok közti konfliktusok előfordulását csökkenti. Azonban bizonyos egyéni érdekekkel, vágyakkal ezek a közösségi célok már szembe kerülhetnek, ezért fontosságuk az értékek hierarchiájában csökken.

A teljesítmény a 7. legfontosabb értéként jelentkezett. Schwartz ezt azzal magyarázza, hogy a teljesítmény egyrészt a (közösségi) feladatok elvégzésére motivál, de sarkallhat arra is, hogy a csoportérdekekkel szembemenő viselkedéssel társas elismerésre tegyünk szert.

A hatalom mint a legkevésbé fontos érték magyarázata, hogy rombolhatja a társas kapcsolatokat (Schwartz, 2012).

Schwartz értékszocializációs elképzeléséhez hasonló Váriné (1987) vélekedése, miszerint a társadalom önszabályozó eszközei átörökítődnék értékek formájában. A nevelés során kialakul egy primer értéktudati szint, majd később egy értékorientációs/értéktapasztalati szint (v.ö. Lepper (1982) értékszocializációs típusai). Az érték-vezérelt magatartáshoz szükséges egy bizonyos kognitív fejlettségi szint, az értékorientációs szint elérése, ami magába foglalja a társadalmi értékek ismeretét, a saját értékeinkre vonatkozó önreflexiót, valamint az identitást meghatározó értékek tudatos kiválasztását és vállalását. Ez a fajta értéktudatosság együtt jár az ön- és társadalomismereti igény alakulásával, fejlődésével, és serdülőkortól figyelhető meg. Az értékorientáció szerveződésében fontos szerepe van az énképnek, érvényesülése a

---

²⁷ Hasonlóképpen magyarázzák a kötődéseméletek az elhanyagoló, veszélyeztető nevelés következtében kialakuló, hosszútávú kötődési problémák társas kapcsolatokra kifejtett hatását.

²⁸ Vajon milyen vonzata lehet ennek egy gyermekotthonra nézve?

viselkedésben helyzeti- és személyiségtényezők függvénye. Az értékelsajátítás ezen leírását figyelembe véve- függetlenül a szocializációs nehézségektől- kijelenthetjük, hogy az értékiszocializáció során lényeges a tudatos, felelősségteljes viselkedés erősítése az ön- és emberismeret, valamint a konfliktusmegoldási módok, az együttműködés fejlesztése (Vekerdy, 1989). Ez az elsődleges és másodlagos szocializációs közegek közös feladata.

Az egyéni értékpreferenciák különbségeinek, az értékelsajátítás folyamatának egyéni és szociális források által történő befolyásolása további tisztázásra vár, és a jövőbeni értékutatások elsődleges feladatának tekinthető, csakúgy, mint az értékek szükségletekkel, személyiségvonásokkal, életminőséggel történő kapcsolatának pontosabb feltárása (Schwartz, 2011).

2.4.5 Értékek és életcélok

Az értékek egyéb kognitív tartalmakkal való kapcsolatának feltárását célzó kutatások gyakran használják az értékorientáció fogalmát, mely eredetileg Kluckhohn és Strodtbeck (1961) nevéhez kapcsolódott. Az értékorientáció egy általánosabb, szervezett fogalom, az értékek szerveződési iránya, egyfajta „világnézet” ami befolyásolja az egyén viszonyát az idő faktorához, a társaihoz, a természethez, és meghatározza azt is, mi a kívánatos és nem kívánatos ezekben a viszonyokban (Hills, 2002). Az értékorientáció olyan értékeket foglal magában, amelyekkel az egyén leginkább azonosul, így valószínűsíthető, hogy a viselkedésében is megjelennek, vagyis közvetítő szerepe van az értékekkel kapcsolatos tudás és a cselekvés szándéka között, befolyásolja jövőbeni viselkedésünket (Váriné, 1987). Egyes vizsgálatok a Schwartz-féle értékdimenziókban jelentkező „hangsúlyeltolódások” alapján határozzák meg ezt az irányultságot (Nistor, Ilut, 2011). Emellett az értékorientációk gyakran összekapcsolódnak a célok, aspirációk, valamint egyéb személyes jellemzők, például a pszichológiai jóllét, mentális egészség vizsgálatával (Sagiv, Schwartz, 2000; Martos, 2010). Schwartz (2012) értékfogalmára visszautalva az értékek maguk is aktuális kontextuson túlmutató, kívánatos céloknak tekinthetők. Ebből adódóan az értékek és a jövőbeni tervek, (élet)célok kapcsolata gazdag irodalommal rendelkezik hazai és nemzetközi téren egyaránt, a következőkben ezen megközelítésekkel foglalkozunk.

2.4.5.1 Az Öndeterminációs elméleten alapuló értéktipológia

Számos vizsgálat -mely az értékek és a mentális egészség viszonyát vizsgálja- alapját képezi egy pozitív pszichológiai szemléletű modell, az *öndeterminációs elmélet*,

ami Deci és Ryan (2000) nevéhez fűződik (V. Komlósi és mtsai, 2006). Bár alapvetően más gyökerekkel rendelkezik, a teória több ponton hasonlít Schwartz (1992, 2012) motivációs értékelméletéhez, ami PVQ mérőeszközében is kifejeződik. A társas környezetben fejlődő személyiségre fókuszáló motivációs elmélet „a személyiségműködést a célok viselkedésszervező funkciójára alapozva ragadja meg, az életcélokat mint motívumokat a humán alapszükségletekkel (illetve alapértékekkel) hozva kapcsolatba” (V. Komlósi, 2006, 238.o.). Az egyén a környezettel való dialektikus kapcsolatában fejlődik, melynek feltétele az egyetemes alapszükségletek (autonómia, kompetencia, pozitív kapcsolatok) kielégítése belső vagy külső motiválás útján. (Hasonlóan az egyéni biológiai, pszichés szükségleteihez és a társas interakciók szükségletéhez (Schwartz, 1992).) Az alapszükségletek kielégítésére belülről vezérelve vagyunk motiváltak, ezt az intrinzik motiváció biztosítja, amely így a közvetlen pszichológiai jólléthez kapcsolódik (Sagiv, Schwartz, 2000). Az extrinzik motivációk különböző szintű szabályozási formákkal segítik a szükségletek kielégítését (például jutalmak, büntetések révén). A viselkedés irányítása egy külső referencia mentén történik, nem az egyén belső szempontjai, kontrollja által. Ezek legjobb esetben indirekt kielégülést jelentenek, ám az extrinzik motivációk gyakrabban inkább ellehetetlenítik a belső szükségletek kielégítését, így a pszichológiai jólléttel negatívan korrelálnak. Az intrinzik célok hangsúlya viszont pozitív kapcsolatot mutat a boldogság és jóllét indikátoraival (Martos és mtsai, 2006; Kopp, Martos, 2010). Az intrinzik és extrinzik aspirációk tehát eltérő viszonyban állnak az egészségmagatartással, az étellel való elégedettséggel, valamint a mentális egészség mutatóival (Pauwlik, 2009).

Az öndeterminációs elméletből következik, hogy amennyiben az autonómia és a pozitív kapcsolatok élményének korai tapasztalata sérül (például a nem megfelelő szocializációs körülmények következtében), növeli a belső bizonytalanság érzését, és az extrinzik célok, megerősítések keresését (Deci, Ryan, 1991). Az intrinzik szükségletek kielégítetlenségének, a (lét)bizonytalanság kompenzálásának következtében fokozódhat a gyermekben például a társadalmi státusz jelzései iránti igény (Martos, 2010). Amennyiben az anyagi külső célok, elfedve a belső célokat, hangsúlyosabbá válnak, és viselkedésünket, érzelmeinket „kívülről” szabályozzák, növelik a szorongás, és a depresszió kockázatát (Christopher, Saliba és Deadmarsh, 2009; Martos, 2010). Az anyagi értékorientáció és negatív érzelmek közti kapcsolatban viszont moderáló változóként meg kell említeni a külső kontrollhitet (Christopher, Saliba és Deadmarsh, 2009). Amennyiben az egyén úgy véli, hogy a vele történő események a véletlennel, vagy

mások befolyásával magyarázhatók, akkor valószínűbb az anyagi értékorientáció és ezzel együtt a negatív érzelmek átélése. Az anyagi értékorientáció egyfajta kontroll megszerzésére irányuló törekvés, mely rövidtávon adaptív lehet, ám hosszú távon komoly negatív következményekkel jár, a pszichés jólléttel való negatív kapcsolatát ugyanis több kutatás megerősítette (Dittmar, 1992, 2007; Kasser, Ahuvia, 2002). A materiális értékorientáció több pénzügyi aggodalommal, rosszabb pénzkezeléssel, költségekkel és adóssággal járt együtt (Dittmar, 2007). Vizsgálatunk célcsoportja szempontjából a pénzügyek egyébként is problémás kérdésnek minősülnek, ez a beállítódás pedig a láthatóan releváns pszichés következményekkel bír.

A hátrányos helyzetből (is) adódó bizonytalanság tehát összefüggést mutat az extrinzik célok preferenciájával. Martos (2010) a szocio-ökonómiai státusz és az aspirációk összefüggésének vizsgálatában azt találta, hogy hátrányos helyzetű csoportoknál az intrinzik célok relatív fontossága csökkent az extrinzik célokhoz képest.²⁹ Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a hátrányos helyzet objektív mutatói helyett az egyenlőtlenség szubjektív megítélése, a relatív depriváció az, ami szoros kapcsolatban áll az életminőséggel, ugyanis a kontrollvesztés élményével kapcsolódik össze (Kopp, Csoboth és Rethelyi, 2004).³⁰ Hasonlóan a szubjektív szerepét emelik ki Székely és munkatársai (2013) tanulmányukban, szerintük az egészséget a tényleges anyagi helyzetnél jobban meghatározza a szubjektív szociális helyzet. A szubjektív jóllét, életminőség, vagy boldogság (mint oly sok más területen, itt is jellemző a terminológiai sokszínűség) olyan komplex változó, melyet a testi, lelki és szociális egészség dimenziói határoznak meg nemtől, kortól és társadalmi helyzettől függetlenül (Martos, 2010; Kopp, Martos, 2011). Sagiv és Schwartz (2000) együttjárást mutatott ki bizonyos értékek preferenciája és a szubjektív jóllét mutatói között. A teljesítmény, az önállóság, és a stimuláció értéke pozitívan, míg a hagyomány értéke negatívan korrelált a szubjektív jóllét mutatóival (Sagiv, Schwartz, 2000). Az eredmények összhangban vannak a terápiás megfigyelésekkel, valamint alátámasztják az öndeterminációs elmélet által

---

²⁹ A szegénységgel és az anyagi célokkal összefüggésben a tulajdonlás lélektani funkciója, a pénz pszichológiája is ide kapcsolódó kérdés (Hunyady, Székely, 2003). A pénzzel kapcsolatos magatartást elsősorban a szülői minta határozza meg, nem az adott pénz mennyisége (Furnham, Argyle, 1998). Elsődlegesen a szülők pénzhez kapcsolódó viselkedésmintái, értéképzetei, valamint a pénznek a nevelésben játszott szerepe befolyásolják a fiatal pénzköltési szokásait.

³⁰ Ezzel összefüggésben említhetjük meg a Terror Menedzsment Elméletet is, mely szerint fenyegetettség esetén, az egzisztenciális szorongásunk kezelése érdekében a saját csoporttól érvényesnek tartott nézetei felértékelődnek, és a konzervatívabb értékek felé irányulunk, hogy biztonságérzetünket, önértékelésünket helyre állítsuk (Greenberg et al., 1986; Jost, 2003).

meghatározott alapszükségletek jelenlétét, melyek szerint az önértékelés, az autonómia, és a kompetencia érzés a mentális egészség fontos jelzői. Azonban az értékek és a jóllét viszonya nem feltétlenül ilyen lineáris, a kapcsolódásukban jelentős moderáló tényező lehet a kontrollhit mellett, amikor az egyén a saját meglévő értékei, valamint a környezet által elvárt értékek között kongruenciát, összhangot, vagy éppen eltérést, és feszültséget él meg (Sagiv, Schwartz, 2000). Az értékek tartalmától függetlenül, ha az egyén és a környezete által vallott értékek összhangban vannak, valószínűsítik a pozitív jóllétet.

Az elméletre épülő *mérőeszközt* Kasser és Ryan (1996) dolgozta ki (V. Komlói és mtsai, 2006). Az Aspirációs Index hazai adaptációját V. Komlói és munkatársai (2006) végezték. A kérdőív alapján magyar reprezentatív mintán és főiskolai hallgatók körében egyaránt az intrinzik aspirációk, azon belül az egészség, a személyes növekedés és a társas kapcsolatok bizonyultak a legfontosabb aspirációknak (V. Komlói és mtsai, 2006; Pauwlik, 2009). Míg a gazdagság, hírnév és jó megjelenés voltak a legkevésbé fontos életcélok.

A vizsgálatunkban is szereplő rövidített Aspirációs Index Martos és munkatársai (2006) nevéhez fűződik.³¹ Bővebb bemutatása a vizsgálat során alkalmazott eszközök leírásánál található. A kérdőíven megadott aspirációk értékeit jelenítenek meg- csakúgy mint a PVQ portréi-, vagyis a főbb motívumokat általános, hosszú távú célok, aspirációk formájában fogalmazták meg. A válaszadónak ezeket a tételeket kell megítélnie fontosságuk szerint egy hétfokú skálán. A két motivációcsoportban összesen hét alskálát különítettek el. Az intrinzik motivációk közé tartozik a személyes növekedés, a társas kapcsolatok, a társadalmi elköteleződés. Ezek a célok jobban megfeleltethetők a pszichés alapszükségleteinknek, valamint kapcsolódnak az önállóság, jóindulat és univerzalizmus értékeihez (Sagiv, Schwartz, 2000). Míg az extrinzik motivációk, a gazdagság, a hírnév, a jó megjelenés, vagyis a külső tényezők hangsúlyosa inkább megnehezíti a belső szükségletek megvalósulását, ezáltal kevésbé járul hozzá az egészséges, adaptív működés biztosításához (Martos és mtsai, 2006). Az extrinzik célok a hatalom értékéhez kapcsolhatók (Sagiv, Schwartz, 2000). A testi egészséggel kapcsolatos célok az intrinzik célokkal mutatnak együttjárást, de külön alskálába sorolhatók.³²

---

³¹ Az értékutatás sajátos eszközét fejlesztette ki Hunyady György (2002) a Tagadó Értékek Skálájával, melyben értékeket nem kívánatos célokként, hanem más, kellemetlen állapotok tagadásaként meghatározta meg. A megítélésre szánt itemek egyszerre tartalmazták a valamitől el és valami felé törekvő motívumát.

³² Pikó (2008) vizsgálatában az egészség a „belső értékek” csoportjába került.

A bemutatott vizsgálatok alapján elmondhatjuk, hogy az általános célok, életcélok mint a jövővel kapcsolatos elvárások, és a bennük megjelenített értékek az egyén és környezetének egymásra hatásával alakulnak, és összekapcsolódnak a testi és mentális jóllét mutatóival, az étellel való elégedettséggel, vagyis gyakorlati következményük számottevő, hiszen irányítják az ezzel összefüggő magatartásformákat. Bizonyos értékek, célok pozitívan kapcsolódnak az egyén boldogulásához, boldogságához, míg mások inkább a testi, lelki egészség „rombolásában” játszanak közre. Az értékek és a jövőbeni tervek összefüggést mutatnak, az egyéni különbségek feltárása pedig fontos feladat. Tekintve, hogy formálódásuk serdülőkorban hangsúlyos, ezért a következő részben ennek a korosztálynak az értékvizsgálataival foglalkozunk.

2.4.6 Serdülők értékvizsgálatai, hátrányos helyzet és értékek

Az értékek sokszínű mérési lehetőségei, a témával kapcsolatosan felvetődő kérdések sokasága azt eredményezték, hogy szerte a világon számos vizsgálat indult az értékstruktúra egyetemességét, az értékek változásának sajátosságait, más kognitív struktúrákkal való kapcsolatát keresve. A felmerülő kérdések magukkal hozták a fiatalok körében történő vizsgálatok „virágzását”, terjedését. A következőkben olyan kutatásokat mutatunk be, melyek a serdülők értékeinek, valamint társadalmi pozíció, főként a (halmozottan) hátrányos helyzet és az értékek viszonyának leírásával foglalkoznak, ezáltal is közelebb kerülve vizsgálatunk célcsoportjának jellegzetességeihez.

A serdülőkor az érték- és jövőorientáció intenzív formálódása mellett a deviáns magatartásformák megjelenése szempontjából is kitüntetett időszak. Az értékutatók ezért sok esetben az értékpreferenciák feltérképezése mellett az értékek és a mentális egészség, az egészségmagatartás, szerhasználat kapcsolatát igyekeznek feltárni a prevenció és intervenció lehetőségek fejlesztés érdekében.

Az életkor és az értékek viszonyát Rokeach (1979) és Schwartz (1992) is vizsgálta. Az értékek feltárására szolgáló eszközök validitásmutatóinak fejlesztése során a kisiskolásokkal és serdülőkkel zajló felmérések többsége a felnőttekre jellemző értékstruktúrákat tárt fel (Liam et al., 2011; Döring et al. 2015). A Schwartz által meghatározott általános értékhierarchiát, valamint értékstruktúrát erősítette meg az a hat nemzetre kiterjedő, kisiskolások körében végzett vizsgálat sorozat, mely képes értékméréssel, valamint a PVQ mérőeszközzel végeztek (Döring et al., 2013), valamint az a 16 éves serdülőkkel, négy országban készített felmérés is, melyben csak a PVQ kérdőívet használták (Liam et al., 2011). Bilsky és munkatársai (2005) valamelyest eltérő

értékstruktúrát tapasztaltak 10-12 évesek körében a PVQ módszerével, ami alátámasztja Schwartz (1992) állítását, miszerint az életkori változások részben hatással vannak az értékpreferenciákra. A legfőbb eltérés abban mutatkozott, hogy serdülőknél a teljesítmény értéke hangsúlyosabb szerepet kapott, mint a felnőtteknél, melyet a szerzők az élethelyzetből adódó tanulói szerepekkel magyaráztak (Bilsky et al., 2005; Liem et al., 2011). Kutatásaikban a kor növekedésével többnyire család fontossága nőtt a szabadsággal szemben, valamint a biztonság fontossága nőtt a hedonizmussal szemben. Az eredmények tehát nem egybehangzóak, azonban azt mutatták, hogy a felnőttek esetében feltárt értéktípusok nagy vonalakban már serdülőkorban azonosíthatók, és ehhez a PVQ kérdőív megfelelő módszerként szolgál. Az eltérő, olykor ellentmondó eredmények miatt kijelenthetjük, hogy az értékek szerkezeti felépítése mellett, a korrallal együttjáró változás univerzális modelljét ezidáig nem sikerült kialakítani.

Hazánkban is számos szociológiai és pszichológiai kutatás foglalkozott a fiatalok értékvizsgálatával, azon belül jellemzően az értékek és az egészségmagatartás viszonyával. Az egyes vizsgálatok különböző elméleti és módszertani alapokra építettek, Inglehart vagy Rokeach értékelmélete kedvelt hivatkozási alap több kutatásban (Rácz, 2005; Pikó, 2008). Rácz László (2005) középiskolások körében végzett értékvizsgálata Inglehart tipológiáját alapul véve megállapítja, hogy bár a poszt-modern értékek (barátok, önfogadás, egészség) jelen vannak a magyar fiatalok értékpreferenciájában, mellettük még jelentős szerepe van a materialista értékeknek, az anyagi javak hangsúlyának (Az vagy, amit megveszel). Utóbbiak pozitív kapcsolatot mutattak az objektív egészségmutatókkal (pl. fej- és gyomorfájás, depresszió), és a káros szenvedélyekkel. Bizonyos értékek tehát hajlamosítanak káros magatartásformák megjelenésére, míg más értékek (például a konzervatív irányultság, vagy a vallásos hit) védőfaktorként szolgálhatnak (Liu et al., 2007; Kothencz, 2009). Ebből következően Rácz javaslata, hogy a poszt-modern értékek felé kell „terelni” a fiatalokat, mivel azok egészségvédő szerepe hangsúlyos. Az értékrendszer alakítása tehát pedagógiai feladatot is jelent (Hunyady, 2002; Pikó, 2008). Szintén Inglehart modernizációs tesztjét felhasználva Havasi (2009) kutatásában igazolta, hogy a gyermekkorban megtapasztalt életminőség, annak materiális elemei (nem csak az anyagi helyzet), meghatározzák az értékrendet, viszont az országon belül jelentős értékrendi különbségek találhatók.

Az egészség értéként felfogása szintén befolyásolja viselkedésünket, ennek alakításában pedig a kultúrának van jelentős szerepe (Pikó, 2008). Serdülőök egészségmagatartását feltáró vizsgálatában Pikó (2008) Rokeach értékskáláját vette

alapul. Az értékek két faktorba rendeződtek: belső értékekhez tartoztak az egészség, a lelki béke, a becsületesség, a barátság, a család, a külső értékekhez pedig a pénz, a karrier, a hatalom és a társadalmi elismerés. A külső értékorientáció pozitívan korrelált az életkor növekedésével, a káros szenvedélyek gyakoriságával, valamint vallásosság hiányában a magasabb szocio-ökonómiai státusszal. A belső értékek emellett pozitív együtt járást mutattak a vallásossággal, a jövőorientáltsággal, a pozitív egészségmagatartással (például a tudatos táplálkozással). A külső és belső orientációk tehát párhuzamba állíthatók az értékek mint aspirációk fogalmát alapul vevő vizsgálatok extrinzik és intrinzik céljaival.

Magyarországon négyévente mérik fel az ifjúság főbb jellemzőit az ezredforduló óta. Ezek az ifjúságszociológiai kutatások a fiatalok boldogulását, társadalmi aktivitását, elhelyezkedését befolyásoló társadalmi tényezőket tárják fel, de a kutatásnak része az értékek, életcélok vizsgálata is (Szabó, Bauer, 2009). A Magyar Ifjúság 2016 kutatás eredményei ugyan még nem publikusak, azonban a korábbi Ifjúság kutatások összehasonlítási alapot nyújthatnak vizsgálatunk eredményének értelmezéséhez. Az évek során kirajzolódott az a tendencia, miszerint az ifjúsági korszak, a munkába állás, a családalapítás kitolódik, a szülői háztól függés pedig növekszik. A felsőoktatásba jutás az alacsonyabb társadalmi rétegek számára csak elméleti lehetőség, az eltérő társadalmi háttérből fakadó iskolázási esélyegyenlőtlenségek pedig intenzíven befolyásolják a tudásszerzés lehetőségeit. Tendencia figyelhető meg a poszt-materiális értékek (Családi biztonság, barátság, szerelem) hangsúlyának erősödésében a materiális értékekkel szemben (pl. gazdagság) (Szabó, Bauer, 2009). A 2012-es Magyar Ifjúság tanulmánykötetben Székely (2013) már bizonytalan értékválasztásokról és bizonytalan jövőképről ír a változékony világban élő fiatalok jellemzőjeként.

Elmondható, hogy a társadalmi változások megmutatkoztak az ifjúság értékeiben is.³³ Ezek az átfogó vizsgálatok az értékpreferenciákban jelentkező átalakulásról, valamint az Inglehart-féle (1997) jóslat poszt-szocialista régióban detektálható megnyilvánulásáról tanúskodnak. Az egyes kutatási eredmények eltérései azzal is magyarázhatók, hogy sokszor eltérő elméleti alapokkal rendelkeznek és változó módszertani eszközökkel közelítik meg az értékek mérését. Serdülőkorra az azt megelőző

---

³³ Gábor Kálmán (1996) faktoranalízis segítségével serdülők értékorientációjának négy típusát különítette el. A legfontosabbnak az individuális, materiális értékek bizonyultak, míg a közösségi értékek, azon belül a tradicionális értékek szorultak leinkább háttérbe. Egy 1997-es, serdülők körében végzett felmérés a hedonizmus, tolerancia, szolidaritás értékeit találta dominánsnak, főbb életcélokként pedig jól fizető állás, megfelelő családi élet jelentek meg (Ragó és Lukács, 2001, idézi Berta, 2010).

szocializációs folyamatok és az individuum kölcsönhatásának eredményeként kialakul egyfajta stabil értékrend. A gondozásba került fiatalok esetén ez a folyamat több ponton eltér a „megszokottól”, ennek következtében értékrendjükben is sajátos jellemzők anticipálhatók.

2.4.6.1 Gondozottak értékvilága

A hazai fiatalok különleges csoportját alkotják azok a serdülők, akik a gyermekvédelmi szakellátás valamely ellátási formájában, jellemzően nevelőszülőknél, vagy gyermekotthonban nevelkednek. Mint a „legkiszolgáltatottabb réteg” (a szülőknek majd a rendszernek), fokozott segítségre szorulnak (Vidra Szabó, 2001). Ennek megfelelően számos olyan kutatás született, mellyel a főbb jellemzőiket, igényeiket megismerhetjük. Azon gyermekvédelmi kutatásokról, amik a gondozottak személyiségjegyeinek, társas kapcsolatainak, tanulmányi előmenetelük sajátosságainak jellemzőit taglalják, az elméleti bevezető zárásaként bővebben értekezünk. Itt a körükben végzett csekély számú hazai értékvizsgálatot mutatjuk be.

Az egyik első, nagy volumenű értékvizsgálat a gyermekvédelmi törvény hatályba lépését követően zajlott 1997 és 2000 között (Vidra Szabó, 2001). Az állami gondozottak értékvilága című kutatás az eredeti szándék ellenére végül nem tartalmazott standardizált értékvizsgálatot, viszont a gyermekotthonok mint szervezeti struktúrák széleskörű bemutatását tette lehetővé. A dokumentumelemzések és interjúk alapján pedig a gondozottakról, az átadásra szánt értékekről is számos releváns információ napvilágra került. A sok esetben hiányos dokumentáció alapján írták le a rendszerbe kerülés, a rendszerben töltött idő sajátos menetrendjét, formáit, melyek az értékrendi változásokra is hatással voltak. A szerző ennek az általános folyamatáról ír tanulmányában, konkrét személyes értékek kiemelése nélkül. Megállapítása szerint a vérszerinti családból hozott értékrend gyakran szembekerül a gyermekotthon, vagy a nevelőszülő elképzeléseivel, ezáltal „az intézetben felnövekvő gyerekek kettős értékvilágban élnek, kettős értéktudatuk alakul ki” (Vidra Szabó, 2001, 25.o.) Az intézmény által képviselt értékek (pl. szeretet, becsület, vallásos hit) alkotják a formális mezőt, melyek jól átláthatók, ugyanis a nevelők és a gyermekotthon üzenetei egyértelműek: „Tartsd be a szabályokat, illeszkedj be!” Az elemzett pedagógiai és pszichológiai véleményekből kirajzolódik egy, a fenti szabályokkal összefüggő, elvárt ideál, ami egy beilleszkedő, csendes, szorgalmas, tisztelettudó, jól szocializált gyermekképet mint értéket ír le. Létezik azonban emellett egy informális mező, melynek szabályai sokkal nehezebben megfoghatók. Ennek része a

bent élő gyerektől származó normák átvétele, ami a háttérben, rejtetten zajlik. Az ennek következtében alakuló kettős értékrend veszélyes, gyakran ugyanis a formális elvárásokhoz való alkalmazkodás látszólagos csupán, míg az informális mezőben a korábbi értékrend gyakorlása tovább zajlik. A fiatalok a gondozási hely váltások során hamar megtapasztalják, hogy a kontroll nem az ő kezükben van, felettük döntenek a sorsukról, így ők pusztán elszenvedői az eseményeknek. Az értékzavar -ami párosulhat deviáns magatartásformákkal- korrekciója, kezelése nem egyszerű, az otthonról kapott minták helyett a rendszernek kell stabil, de rugalmas és következetes, alternatív mintákat biztosítani a fiatal identitásának figyelembevételével (Vidra Szabó, 2001).

Hasonló képet tárnak fel Bede és Vida (2001) eredményei, akik sikertelen nevelőszülői kihelyezések elemzése kapcsán állapították meg, hogy amikor a nevelőcsalád értékrendje túlzottan merev, rugalmatlan volt, és a nevelt fiatal az általa hozott értékrenddel ehhez nem tudott megfelelően alkalmazkodni, akkor onnan a fiatal nagyobb eséllyel került vissza a gyermekotthonba. A két (vagy több) értékrend közti szakadék áthidalásának képtelensége tehát további gondozási hely váltást eredményezhet, ami közismerten jelentős károkat okoz a személyiségfejlődésben. Varga (2002) is kiemeli, hogy a stabilitás és a folytonosság hiánya a szocializációs környezetben megmutatkozik a gondozottak értékrendszerében, mivel az értékek az adott szituatív jelleghez, személyhez igazodnak. Ezáltal viszont a jövőbeni tervek, a stabil perspektíva kialakításának is gátjaivá válnak. Ebből gyakran adódik, az iskolai előmenetelben tapasztalható elakadás. A tanulás nem érték, a motiválatlanság kezelése pedig komoly kihívást jelent a fiatalokkal foglalkozó felnőttek számára (Kálmánchey, 2008). A gondozottakon túl általánosságban a hátrányos helyzetű fiatalokra is elmondható, hogy a róluk alkotott negatív sztereotípiák beépülése az identitásba, a többségi társadalomtól eltérő értékrend következtében formálódó kettős értékrend, valamint a relatív depriváció csökkenti a pozitív önértékelést és az egyéni teljesítményt (Kende, Illés, 2011).

A gondozásban élők konkrét értékeit feltáró kutatások közül kiemelhetjük Murányi (2000) vizsgálatát. Az értékeket a szenvedélybetegségekkel (alkohol- és drogfogyasztással) összekapcsoló, nevelőotthonban³⁴ élő serdülők körében, a Rokeach-féle értékmérő kérdőív felhasználásával végzett felmérés megállapította, hogy bevont fiatalok értékei az alábbi fontossági sorrendet követik: boldogság, béke, családi

---

³⁴ Egyes kutatások a gyermekotthonokat nevelőotthonokként említik.

biztonság, igazi szerelem, igazi barátság. A rangsorra hatással volt a fiatal családképe, az általa támogatott gyermeknevelési elvek, és devianciájának formája. A bizalmatlanság különböző formái nagy százalékban jelentek meg a válaszokban, a fiatalok pedig nem érezték, hogy problémáikhoz segítséget kapnának a környezetüktől. Asszociációs módszer segítségével a családjukban több időt töltött fiatalok körében több negatív érzelmi reakciót azonosítottak, melynek magyarázata a gondozásba vétellel párhuzamosan az emocionális hiányérzet felerősödése. Kálmánchey (2001, 47.o.) ezt „broken home” szindrómának nevezi.

Az ÁGOTA Országos Állapotfelmérő Kutatás 2004 és 2009 között végzett egy nagy volumenű, országosan is reprezentatív kutatást gondozásban élő fiatalokkal (Kothencz, 2009). A kutatás kérdőíves módszerrel tárta fel 10-18 éves fiatalok vélekedését – többek közt- a társas kapcsolatok, értékek, jövőkép témakörökben. Értékvizsgálatuk 16 absztrakt értékfogalom megítélését kérte ötfokú skálán, a válaszadó életében betöltött fontosságuk szerint. Az értékpreferencia sorrendje alapján a legfontosabbnak ítélt értékek az egyénhez, vagy a szűkebb közösséghez tartozó értékek (barátság, család, szerelem, békés világ, szabadság, belső harmónia), ezt követték az individuális boldogulást kifejező értékek (érdekes, változatos élet, kreativitás), majd olyan közösségi és kollektív értékek, mint a társadalmi rend, hagyományok, nemzet szerepe, vallás. A legkevésbé fontos értékeknek a fiatalok a szépség, gazdagság, hatalom értékeit tartották. Faktoranalízis segítségével négy értékcsoporthoz hozták létre:

- (1.) szűkebb közösséghez kapcsolódó kollektív értékek (barátság, család, boldogság)
- (2.) tágabb közösséghez kapcsolódó kollektív értékek (nemzet, tradíció, vallás, béke)
- (3.) individuális értékek, melyek a kihívások, kreativitás, nyitottság, alkotási vágy kifejezői
- (4.) individuális értékek, melyek a gazdagság, szépség, hatalom kifejezői.

A hit, és a bizalom olyan változóknak bizonyultak, melyek szignifikánsan befolyásolták az értéksorrendet. A hívő, vallásos fiatalok számára fontosabbak voltak a tágabb közösséghez kapcsolódó kollektív értékek (2.). A vallási szempontból bizonytalanok csoportja a gazdagság, hatalom, szépség értékeit (4.) magasabbra értékelte, mint a hívők, vagy a nem hívők csoportja (Kothencz, 2009), ez alátámasztja, hogy a bizonytalanság szubjektív megélése a külső, extrinzik célok preferenciáját erősíti. A bizalmatlan fiatalok számára kevésbé voltak fontosak a kollektív (1., 2.) értékek, mint

akik inkább bizalommal fordulnak a többi ember felé. A fiatalok értékeiről informál az is, mely tényezőket tartják relevánsnak a felnőtt életben való érvényesülés szempontjából. Az anyagi javak és a tudás fontossága magasan kiemelkedett a többi lehetőség közül (Kothencz, 2009). Az eredmények értelmezésében a vizsgálat nem vette alapul a pszichológia értékelméleteit, valamint nem hasonlították országos mintához a kapott adatokat, viszont számunkra így is összehasonlítási alapot nyújthat, mivel az egyes értéktípusokban megmutatkoznak a Schwartz-féle értékstruktúra sajátosságai, valamint az öndeterminációs elmélethez kapcsolódó extrinzik és intrinzik motivációs típusok, illetve az ezekkel együtt járó életminőség mutatók.

Egy ezt követő, kisebb mintás kutatásban gyermek- és lakásotthonokban élő fiatalok életkörülményeinek vizsgálata során Rákó (2010) kvantitatív módszerekkel mérte fel a fontosnak tartott értékeket. A kérdőívben 12 absztrakt értéket kellett osztályozni fontosságuk szerint. A legfontosabbnak tartott értékek sorrendben a családi biztonság, barátság, önálló élet, szerelem, szabadság, békés világ, belső harmónia. A minta csaknem fele tartotta fontosnak a pénzt, gazdagságot, ezt követte az érdekes élet, hagyományok, majd legkevésbé fontos értékeknek minősítették a vallást és a hatalmat. A minta kétharmada nem tartotta magát vallásosnak. Az Ifjúság 2004 kutatás eredményeivel összevetve hasonló értéksorrend mutatkozott (Bauer, Szabó, 2005). Néhány érték szignifikánsan alacsonyabb pontszámot kapott, vagyis kevésbé volt fontos a gondozottak körében, mint az országos mintában. Ezek a béke, szerelem, boldogság, vallás (Rákó, 2010). Hangsúlyosabb volt viszont az országos mintához képest a materiális értékek fontossága a gyermekotthonosok számára. A családi biztonság mint hiányzó „élmény” gondozási helytől függetlenül szintén releváns értéknek mutatkozott, ami a szűkösségi hipotézist látszik alátámasztani. Továbbá fontosnak tekinthető az elérhető baráti kapcsolatok értéke is a gondozásban élők számára, hiszen család hiányában többnyire a kortársakra támaszkodhatnak ezek a fiatalok.

A fenti értékelméletek és kiemelt értékvizsgálatok alapján várható, hogy a halmozottan hátrányos helyzet „lenyomata” megmutatkozik a gondozottak értékpreferenciáiban, életcéljaiban. A család elvesztése, hiánya, a (lét)bizonytalanság a biztonság értéke mellett az extrinzik aspirációk, a materiális értékek fontosságára is befolyással van, melyek kapcsolódnak az általános életminőség, szubjektív jóllét mutatóihoz. Az értékek feltárására eltérő módszerek állnak rendelkezésre, melyekből többet is felhasználtunk vizsgálatunkban. A továbbiakban bemutatjuk a disszertáció másik releváns fogalmát, mely szorosan összefügg az értékekkel.

2.5 Jövőkép

2.5.1 Az értékek és a jövőkép kapcsolata

Az értékek fogalmi és empirikus meghatározása alapján láthatjuk, hogy a jövővel való kapcsolatuk meglehetősen szoros, hiszen az értékek kívánatos életcélokként is definiálhatók (Schwartz, 1992). Vagyis az értékek nem csak az aktuális magatartásunkat, de a jövővel kapcsolatos terveinket is meghatározzák. Más szempontból pedig a jövőbeni tervek, célok, irányultságok adnak információt az értékeinkről. Hartmann (1972) meghatározása szerint az értékek jövőképként mutatnak az egyén számára lehetséges kimeneteket. Boudon (2001) szerint az értékek és a jövőkép úgy kapcsolódik össze, hogy a társadalom által közvetített értékek befolyásolják az egyén élettel való elégedettségét, ami pedig kihat individuális céljaira. A bizonytalan értékválasztás összefügg a bizonytalan jövőképpel (Székely, 2013), a célok- csakúgy, mint az értékek- hiánya pedig a mentális egészséggel (Martos, 2010). Az értékek és a jövőkép egyaránt motiváló, viselkedést meghatározó tényezők, melyek serdülőkorban fejlődnek jelentősen. A jövőbeni célok, vágyak kutatása a pszichológia különböző ágaiban megtalálható. Kapcsolatukat az egészségmutatókkal az egészségpszichológia vizsgálja, ugyanakkor az egyéni szint mellett a társas szintű vizsgálata, a jövőorientáció feltárása a szociálpszichológiában is jelentős hagyománnyal bír (Martos, 2009, 2010; Váriné, 2004).

2.5.2 A jövőkép pszichológiai vizsgálata- a fogalmi sokszínűség bemutatása

A jövőkép és a jövőre irányultság, azaz jövőorientáció jövőperspektívánk, időperspektívánk részét képezi (Váriné, 2004). A jövőperspektíva a konceptualizálási és módszertani nehézségek következtében nem vált önálló, felkapott kutatási témává, bár a fejlődéslélektanban megjelent a serdülőkori motiváció és pályaadaptáció kérdése kapcsán (Váriné, 2004). Allport szerint a legfontosabb kérdés egy serdülő számára: milyen szándékai vannak a jövőre vonatkozóan (Váriné, 1987b)? A jövőorientáció fogalmának meghatározása már Piaget (2004) munkásságában felbukkan. Nála a jövőorientáció egy kognitív séma, melyben az események időrendben, oksági kapcsolatok alapján szerveződnek. Ez a struktúra történetiséggel rendelkezik, rugalmas, mérhető a kiterjedése, koherenciája, realitás mértéke³⁵, és egyéb jellemzői. Követői, Lewin és Frank az időperspektívát mint cselekvésszabályzó kognitív és motivációs struktúrát írták le, ami

---

³⁵ Az idői tudatosság, az időélmény és időkezelés fejlődése serdülőkorban különösen felgyorsul (Váriné, 2004).

hatással van az érzelmekre, és kapcsolatba hozható egyéb személyiségjellemzőkkel (Váriné, 2004).³⁶ Lewin összekapcsolta értékek és a jövőorientáció alakulását (Váriné, 1987b). Elmélete szerint a célok kijelölésére hatással van az egyén értékorientációja, valamint a célok elérésének valószínűségére vonatkozó realitásérzék, amit viszont befolyásol az önismeret, önértékelés, önkontroll stb. egyéni szintje. Lewin (1972) használta először a pszichológiai jövő fogalmát (Seginer, 2009). Álláspontja szerint az időperspektíva részét képezik az egyéni múlt-, jelen- és jövőképek, valamint az ezekre irányuló figyelem, a múlt-, jelen- és jövőorientáció. A korai definíciónak megfelelően a vizsgálatok a jövőperspektíva és a teljesítménymotiváció kapcsolatát helyezték előtérbe, összefüggéseket mutattak ki az igényszinttel, az értékorientációkkal (Váriné, 2004). Vizsgálták időbeli kiterjedését, telítettségét, a hozzá kapcsolódó érzelmeket, tartalmi jellemzőit, valamint az oksági attribúciókat, ami a kontroll és a felelősségvállalás változóihoz kapcsolódik. Felhívták a figyelmet arra, hogy az értékek által befolyásolt, tanulás útján alakuló jövőorientáció feltétele az egészséges fejlődésnek, hiszen a célválasztások mozgósító ereje visszahat a jelenbeli cselekedetekre (Váriné, 2004).

A prospektív gondolkodás természetéről, tartalmáról, miértjéről több, egymást kiegészítő megközelítés létezik (Seginer, 2009). Van, amelyik a szelf jövőbeni kivetülésével, és ennek motivációs hatásával foglalkozik. Más a jövőorientációt, a jövőről gondolkozást olyan stabil személyiségvonásként írja le, mely segíti az egyéni tervezést, és összekapcsolódik a teljesítménnyel, a rezilienciával, valamint a kockázatkereső magatartással, negatívan kapcsolódik az agresszióhoz, pozitívan a környezet- és egészségtudatos viselkedéshez (Zimbardo, Boyd, 1999, idézi Seginer, 2009). Egy következő megközelítés a személyes célok rendszere mentén írja le a jövőorientációt. A jövőkép, jövőorientáció, jövőperspektíva fogalmak mellett találkozhatunk a jövőre irányuló kilátások (future time perspectives) kifejezéssel (Jámbori, 2007; Seginer, 2009). Utóbbi fogalmat a motivációs megközelítések körében találjuk, mely motivációs célokra vonatkozó irányultságot jelent, ami a közvetlen, vagy egyre távolabb jövőhöz kapcsolódik (Seginer, 2009). A megközelítések eltérnek abban, hogy egy vagy többváltozós konstruktumként írják le a fogalmat, valamint abban, hogy a motivációra, a személyiségre, a szelfre, vagy a személyes vágyakra helyezik a hangsúlyt. Abban viszont

---

³⁶ Itt is megfigyelhető a kognitív szemlélet mellett teret nyelő motivációs szemlélet erősödése, ahogy azt a szociális kogníció, vagy az értékek taglalásánál láthattuk. Az időperspektíva az értékutató Rokeach nyílt, zárt gondolkodásra vonatkozó teóriájában is helyet kapott (Váriné, 2004).

közös állásponton vannak, hogy jövőorientáció a jövővel kapcsolatos kialakított kép, mely befolyásolja a viselkedésünket, vagyis azt keresik, „Hogyan?“, „Miért?“ és „Mit?“ gondol(kod)nak az emberek a jövőjükéről (Seginer, 2009). A pszichológiai vizsgálatokban tapasztalható fogalmi sokszínűség indokolná a definíciók tisztázását, azonban egyelőre ez nem valósult meg, és a fogalmak sokszor egymás szinonimáiként használatosak (Váriné, 2004). A továbbiakban bemutatunk pár aspektust részletesebben is.

2.5.2.1 A jövőkép tematikus megközelítése

Megkülönböztethetünk a tematikus és tematikus megközelítéseket a jövőorientáció vizsgálatában. Előbbiek a jövőről gondolkodás általános jellemzőivel, a kontextus-független szerkezeti sajátosságokkal (kiterjedés, reprezentáció) foglalkoznak, vagy a jövőről gondolkodásról mint egyéni hajlamról értekeznek, nem pedig annak tartalmi elemeiről (Seginer, 2009).

A tematikus modellek szerint a jövő (ahogy a múlt és a jelen is) meghatározható a különféle tematikus területek (thematic domains) alapján (Seginer, 2009, 9.o). Ezen megközelítés kutatásai a jövővel kapcsolatos elképzeléseket, a tematikus területek kognitív reprezentációit változatos formákban gyűjtik össze (Seginer, 2008), például a kérdőívekben fel kell sorolni a jövővel kapcsolatos reményeket és félelmeket, vagy a jövőbeni életre vonatkozó nyílt kérdésre esszé formájában kell válaszolni. Az így kapott szövegeket tartalomelemzik, a válaszokat pedig megadott kategóriákba sorolják. Számos kategóriarendszer született, melyek két átfogó kategóriacsoportba sorolhatók: a jövőbeni életesemények (Prospective Life Course) és az egzisztenciális kategóriák (Exist) (Seginer, 2003), valamint egyetemes és a kultúrspecifikus kategóriák. Vizsgálatunkban a személyes célok, aggodalmak elemzéséhez használt kategóriarendszer kialakítása Nurmi (1992) munkáján alapul, hazai adaptációját Jámberi (2007) végezte, teljes terjedelmében a 3. számú mellékletben található.

A személyes jövőbeni események serdülők esetén főként a (felső)oktatás, munka/karrier, és házasság/család területekre vonatkoznak. Seginer (2009) vizsgálatában pozitív kapcsolatot tárt fel a felsorolt jövőbeni életpálya eseményeinek mennyisége és a szubjektív jóllét mutatók (pl. önértékelés, optimizmus) között. A létezés folyamatosságához, vagyis a múlthoz, jelenhez és jövőhöz is kapcsolható események alkotják az egzisztenciális kategóriákat, ide sorolhatók a szelfre vonatkozó általános vélekedések, a szabadidővel, a fontos másokkal, kollektív történésekkel kapcsolatos elképzelések. Ezekben a kategóriákban inkább a hangulatok, érzelmek fejeződnek ki,

kevésbé feladatorientált, vagy önirányító jellegűek, mint a konkrét életesemények. A serdülők az eltérő kulturális környezet ellenére rendelkeznek olyan központi, egyetemes elképzelésekkel, melyek a jövő négy területéhez kapcsolódnak: oktatás, munka/karrier, házasság/család, énnel kapcsolatos elképzelések. A jövőbeni tervek, célok szerkezetét, hangsúlyát, melyek a kultúrspecifikus kategóriákban ragadhatók meg, természetesen meghatározzák az értékek, a szociális kontextus jellemzői (Seginer, 2009). A tematikus vizsgálatok leíró jellegűek, többnyire csoportok (nemi, társadalmi, etnikai, életkori stb.) összehasonlításával foglalkoznak. Tekintve, hogy vizsgálatunkban a szocializáció sajátosságokból fakadó eltérések vizsgálata a cél, a jövőkép tartalmi jegyeinek feltárása pedig hozzájárul a célcsoport sajátosságainak megismeréséhez, ezt a megközelítést vettük alapul a jövőorientáció feltárásához, vagyis a jövőbeni célok tartalmi jellemzőit helyeztük középpontba.

2.5.2.2 Jövőkép és célok, a jövőorientáció komplex teóriái

A jövőről gondolkodás jellemzői meghatározhatók a személyes célok rendszerének segítségével (Seginer, 2009). A célok jövőbeli állapotok kognitív, affektív tartalmakkal bíró reprezentációi, melyek motivációs erejükből kifolyólag részt vesznek a viselkedés szabályozásában. (Martos és mtsai, 2006; Martos, 2010).

Miért fontos megismerni az egyén céljait, vágyait, jövőbeni terveit? Céljainkban benne vannak reményeink, félelmeink, vagyis a célok rendszere magába foglalja az elérni, és az elkerülni kívánt célokat egyaránt (Brunstein et al., 1996) (vö. Hunyady, 2002, Tagadó Értékek Skálája). A személyes célok és az önszabályozás viszonya az életminőséget meghatározó tényezők egyike (Kopp, Martos, 2011). Már a múlt század közepén felismerték, hogy a gazdasági fejlődés helyett az ember életminőségének, jóllétének fejlődése kell, hogy társadalmi célként a középpontba kerüljön. A megfelelő célok kitűzése, és azok megvalósítása szoros kapcsolatban áll a személy szubjektív jóllétével, boldogságával (Brunstein et al., 2007). Az összefüggést Brunstein (1993) modellje írja le, mely kimondja, hogy ideális esetben az egyén céljainak elköteleződik, a megvalósításukra erőfeszítéseket tesz, viszont fontos, hogy élethelyzete szempontjából elérhető, megvalósítható célokkal rendelkezzen, a rövid- és hosszútávú célok összhangban legyenek egymással (Brunstein et al., 2007), továbbá társas környezetétől támogatást kapjon a célok kitűzéséhez és visszajelzést a megvalósítás során. Ezen feltételek teljesülése pozitívan befolyásolja az egyén jóllétének, elégedettségének valamint kapcsolatainak megítélését is (Brunstein et al. 1996, idézi Jámbori, 2007).

A jövőorientáció egy kultúrspecifikus, tudatos motiváció, szubjektív kognitív beállítódás, mely tanulás útján szerveződik (Nurmi, 1991; Váriné, 2004; Seginer, Vermulst, Shoyer, 2004; Seginer, 2009). A jövőorientáció vizsgálatai arra keresik a választ, miképpen látják az egyének a jövőjüket a terveik, céljaik, elvárásaik kapcsolatában (Nurmi, 1994). A témában két releváns modellt szükséges bemutatni, melyek a jövőorientációt mint összetett konstrukciót írják le.

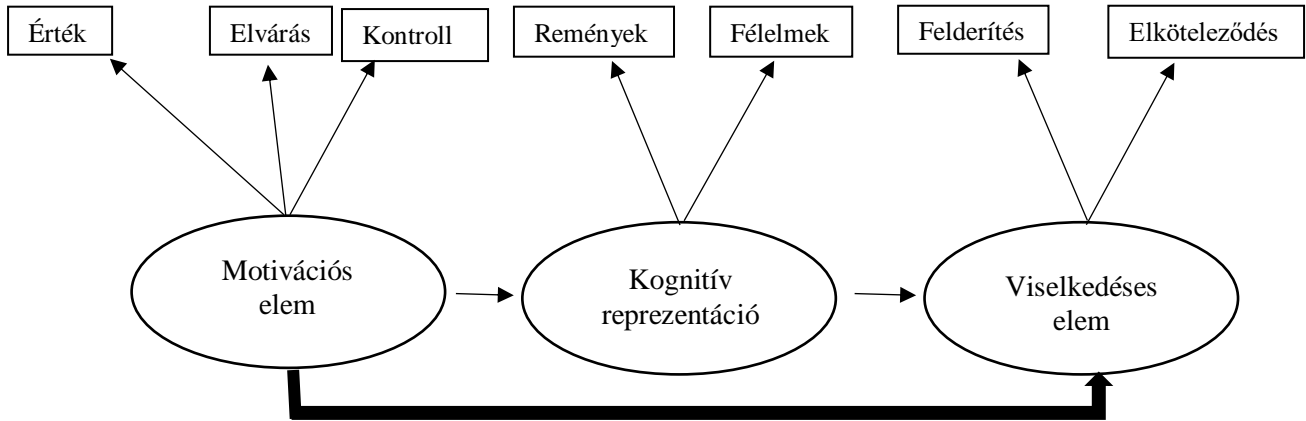
Az első Nurmi (1991) nevéhez köthető, aki a jövőorientációt *többlepcsős folyamatként* határozza meg, részeiként a motivációt (milyen tervei vannak a jövőre nézve) a tervezést (hogyan tervezi megvalósítani a terveit) és az értékelést (milyen valószínűséggel éri el a terveket) különíti el. Az első lépésben az egyén szükségletei, értékei, fejlődésére vonatkozó elvárásai alapján kitűzi céljait. Második lépésben megtervezi, hogyan valósítja meg a kitűzött célokat, ez magában foglalja képességeinek és lehetőségeinek értékelését, továbbá a fejlődési normákkal, elvárt viselkedéssel való összehasonlítást. Végül értékeli a kitűzött célok megvalósításának lehetőségeit, az anticipált siker esélyeit, amiben énjével kapcsolatos vélekedései, és attribúciós stílusa is szerepet játszik.

A felnőttkorba történő átmenet során alakított terveket a demográfiai változók, társadalmi normák, személyes diszpozíciók (pl. igazságos világba vetett hit, kontroll attitűd, mentális egészség stb.) és a szocializációs tapasztalatok egyaránt befolyásolják (Nurmi, 1991, 2004; Mester, 2013).³⁷ A terveink árulkodnak személyiségünkről, és összekapcsolódnak önismereti folyamatokkal, hiszen a célkitűzés során képességeink felmérése, értékelése is szerepet kap (Mester, 2013). A célok elérése pedig formálja az önmagunkról alkotott képet, visszahat az énfogalomra például a kompetenciaérzés növelésén keresztül. Az egyéni kognitív értékelés mellett a környezeti reflexiók fontossága is megjelenik Nurmi (1993) teóriájában. A társas közeg ugyanis befolyásolja az egyén céljait, a célok pedig visszahatnak a társas kontextusra, vagyis a célok szociális aspektusból is vizsgálható tartalmak, melyek hozzájárulnak az identitásfejlődés folyamatához, különösen serdülőkorban (Nurmi, 1991).

---

³⁷ Husman és Lens (1999) a jövőorientációt négy komponensre bontotta: belevonódás (a jövőbeni eseményekre irányított figyelem), előrevetítés (jövőre készülés), jövővel foglalkozás (ráfordított időt tekintve), előrejelzés (jövőbeni történések közeledtére vonatkozóan).

Seginer, Nurmi és Poole, Nurmi elméletére alapozva többimenzíós konstruktumként határozták meg a jövőorientációt (Seginer, 2009). A motivációs, kognitív és viselkedéses komponenseket 2-3 további elemre bontották. (ld. 4. számú ábra)

4. számú ábra: A jövőorientáció három komponens modellje (Forrás: Seginer, 2009, 15.o.)

A három komponens modell motivációs eleme ahhoz a kérdéshez kapcsolódik, hogy mi késztet a jövőről való gondolkodásra? Három változót foglal magába: egy terület jövőbeni értékét (pl. mennyire fontos a jövőm szempontjából egyetemi végzettséget szerezni?), a sikerre vonatkozó elvárásokat, valamint a sikerhez kapcsolódó belső kontroll érzését. A kognitív elem a jövő kognitív reprezentációja, mely tartalmazza a reményeket, félelmeket, melyeket megközelíteni vagy elkerülni próbálunk. A viselkedéses elem tartalmazza a lehetőségek felderítését, információk gyűjtését, tanácskérést, tekintettel az egyén személyes jellemzőire és életkörülményeire. Az elköteleződés pedig egy döntés, elhatározás, mely egy lehetőség kiválasztásával születik meg (Seginer, 2009). A jövőorientáció komponensei különböző irányú és mértékű összefüggést mutatnak egyéni és szociális változókkal, például az énfogalommal, az iskolai sikerekkel, a családi nevelés sajátosságaival, a tágabb időperspektíva pedig összefügg az optimizmussal és a belső kontrollal (Nurmi, 1993). A továbbiakban ezekkel a jövőorientációval kapcsolatban álló egyéni és szociális tényezőkkel foglalkozunk, valamint érintjük a jövőorientáció alakulását a szocializációs folyamatban³⁸.

³⁸ A jövőorientáció gyermekkori fejlődéséről bővebben ld. Seigner (2009) Future Orientation című könyvét.

2.5.2.3 A jövőkép fejlődése és kapcsolata személyes változókkal

A jövőorientáció az egyéni kognitív fejlődés, a szociális tanulás és a különböző társas kontextusokban szerzett tapasztalatok révén formálódik, az egyéni és környezeti változók közti interakció függvényében (Pulkkinen, 1990). Ezek közül most néhány egyéni változó szerepét világítjuk meg a jövőkép változásában.

A prospektív gondolkodás csecsemőkorban alakul válaszként a szükségletkielégítés késleltetésére (Seginer, 2009). A kognitív és érzelmi fejlődés, valamint az idői tudatosság fejlődése következtében a kisiskolás korban megfigyelhető jövőorientáció egyre inkább valóságalapúvá válik, erős pozitív kapcsolata az önértékeléssel már ebben az életszakaszban kimutatható (Jackmann, MacPhee, 2015). A jövőorientáció jelenléte, és a pozitív önértékelés egyaránt védőfaktorként funkcionál a kockázati magatartással szemben.

A jövőről alkotott kép a célok meghatározására és a tervezés-kivitelezés menetére egyaránt hatással van, melyet a serdülőkorban megjelenő fejlődési folyamatok különösen facilitálnak (Seginer, 2003). Seginer (1995) szerint a jövőkép kialakítása két fő megjelenési formát ölthet felnőttkorba történő átmenet során, hasonlóan az életeseményekhez és az egzisztenciális kategóriákhoz. Az egyik csoport specifikusabb, tükrözi a fejlődési folyamatokat, az életkorok jellegzetességeit, jellemző céljait (pl. munkavállalás, családalapítás). Viszont akik nem rendelkeznek ilyen konkrét célokkal, sem a megvalósításhoz szükséges tervekkel, ők kevésbé körvonalazott reményeket és átfogóbb félelmeket írnak le, melyek önmagukhoz, a fontos másokhoz, vagy a kollektív javakhoz köthetők. A serdülőkor elejétől azonosítható a fiatalok számára felismert kapcsolat az iskolai teljesítmény és az oktatással összefüggő célok között (Seginer, 2009).

A jövőbeni célok időbeli változását vizsgálta egy longitudinális kutatás (Salmela-Aro, Aunola, Nurmi, 2007). Ahogy Schwartz (1992), vagy Bilsky és munkatársai (2001) vizsgálataiban láthattunk az értékek mentén megfigyelhető hangsúlyeltolódásokat az életkor előrehaladtával, úgy változtak egy tíz éven keresztül követett minta személyes céljai a fejlődési feladatok, szerepátalakulások, élethelyzetek mentén (Salmela-Aro et al., 2007). A megkérdezettek két évente töltötték ki kérdőíveket a jövőbeni tervekre vonatkozóan. Az oktatási, utazási és barátokkal kapcsolatos célokat felváltották a munkával, családdal, egészséggel összefüggő tervek. Minél központibb szerepet kaptak a családdal kapcsolatos tervek, annál hamarabb házasodtak, és váltak szülővé a válaszadók.

A célok, tervek a serdülőkort követően, a felnőttkorban is igazodnak a fejlődési feladatokhoz. Nurmi (1992) vizsgálatában 19 és 64 évek kor közötti válaszadóknak céljaikat, aggodalmaikat kellett leírni, és meghatározni, mikor valósulhatnak meg. A fiatal felnőttek oktatással, családdal kapcsolatos terveit a középkorúaknál (35-44 év között) felváltották a gyermekeik életével, és a birtokolt javakkal kapcsolatos elképzelések, célok. Idősebb korban pedig a saját egészségükkel, a nyugdíjjal, a szabadidővel és általánosan a világgal kapcsolatos célok, aggodalmak fogalmazódtak meg.

Az életkori sajátosságokon túlmenően a jövőorientációt a *nemi különbségek* is befolyásolják. A lányok és a fiúk céljainak tartalmi és kiterjedésbeli különbségeit sok esetben az evolúciós pszichológia teóriáival, vagy a nemi szerep elmélettel magyarázzák (Seginer, 2009), a társadalom által közvetített normák is gyakran azt közvetítik, ami a fiatalok céljainak tartalmi elemzése során felbukkan (Jámbori, 2004). Vagyis az egyéni vágyak mellett a normatív elvárásokat tükrözve a lányoknál a házassággal, családdal kapcsolatos tervek, míg a fiúknál a munkával, karrierrel, barátokkal, materiális értékekkel kapcsolatos elképzelések dominálnak. Emellett a lányok megítélése szerint az oktatással kapcsolatos terveik konkrétabbak, a családdal kapcsolatos céljaik pedig megvalósíthatóbbak, mint a fiúk ilyen témájú tervei (Jámbori, 2007).

Seginer (2009) összegyűjtötte az empirikus kutatások eredményeit, melyek a *szelf és más személyiségtényező* kapcsolatát vizsgálták a jövőorientációval. Több személyiségtényezőről elmondható, hogy moderátor szerepet tölt be a jövőorientáció egyes komponensei és a környezeti faktorok között. A pszichológiai jóllét mutatói kapcsolatban állnak a jövőorientáció motivációs elemével, ezáltal hatással vannak a kognitív és viselkedéses elemekre egyaránt. Általánosságban a pozitív önértékelés, a társas támogatottság, az optimizmus, a belső kontroll serkenti, míg a magány érzése, a defenzív pesszimizmus (mint a szorongás kezelésére irányuló kognitív stratégia) inkább negatívan kapcsolódik a jövőkép egyes, a tematikus megközelítés alapján elkülöníthető területeihez. Hasonló eredményeket talált Salmela-Aro (2010) valamint Brunstein és munkatársai (2007): a fejlődési feladatokhoz kapcsolható konkrét személyes célok pozitívan viszonyultak a pszichológiai jólléthez, míg az én-központú, általános célok alacsonyabb jóllét mutatókhoz kapcsolódtak. Az összefüggés hátterében a célokhoz kapcsolódó kognitív és affektív értékelés szerepe feltételezhető. Konkrét célok esetén a megvalósíthatóság, a siker értékelése egyértelműbben meghatározható, mint elvont célok esetén. Ez pedig kapcsolatban áll az önértékeléssel (Mester, 2013). Nem elhanyagolható

a célok rendszerében megmutatkozó koherencia szerepe sem a jóllét mutatóira (Martos, 2010). (vö. Sagiv, Schwartz, 2000) Továbbá- ahogy az Öndeterminációs elmélet bemutatásánál is láthattuk- az egyéni célok tartalmi sajátosságai is kapcsolódnak a személyes jóllét szintjéhez. Az intrinzik célok hangsúlya, a pszichológiai alapszükségletekkel való összhangjuk miatt jobban hozzájárul a pszichés egészség fenntartásához, mint az extrinzik, vagy a materiális célok. Az egyéni tényezőket követően a szociális jellemzők, a családi és iskolai kontextus jövőképpel való összefüggéseiről értekezünk.

2.5.2.4 A társas kontextus szerepe a jövőkép alakulásában

Az egyén jövőbeni terveit- csakúgy, mint az értékeit-, a szocializációjának különböző ágensei formálják (Berta, 2015). A társadalom elvárásai, normái a szűkebb és tágabb szocializációs közeg közvetítésén keresztül, az énképbe beépülve, az értékszocializáció során is befolyásolják az egyéni törekvések, célok meghatározását (Nurmi, 1994). A továbbiakban az elsődleges és másodlagos szocializációs közegek jövőképre vonatkozó hatását mutatjuk be empirikus vizsgálatok eredményeinek tükrében.

2.5.2.4.1 Család és jövőkép

A család mint legfontosabb szocializációs ágens számos funkcióján keresztül támogatja a társadalomba illeszkedés folyamatát, szocializációs jellegzetességei elsődlegesen meghatározzák, milyen jövőbeni terveket alakít ki a serdülő. Számos kutatás született, melyek a jövőorientációval kapcsolatban álló családi faktorok szerepét vizsgálták. Egyesek kifejezetten a szülők jellemzőit, mások a nevelési elveket, attitűdöket, vagy a család élet tágabb kontextusát tették vizsgálatuk tárgyává.

Alapvető fontosságú, hogy a szülői támogatás és biztatás növeli a serdülő optimizmusát, segíti a belső kontroll érzés megerősödését, ezáltal teszi lehetővé kiterjedt és differenciált jövőkép kialakítását (Trommsdorf, 1986 idézi Seginer, 2009). Az egyéni személyiségjegyek moderáló szerepe Seginer, Vermulst és Shoyer (2004) öt lépcsős modelljében is megtalálható, mely a jövőkép és a szülői nevelés komplex kapcsolatát tárja fel. Ez alapján a szülők az autonómia törekvések biztosításával, elfogadásával, az önértékelésen mint háttérváltozón keresztül befolyásolják a jövőorientáció komponenseit. (Sue Gerhard (2009) szerint az elérhető szülő tükröző funkciója támogatja az érzelmi kontroll erősödését.)

A családi légkör szerepére Pulkkinen (1990) vizsgálata hívta fel a figyelmet. Elkülönítette a jövőorientáció kognitív (tervek világossága- pl. mire használok a jövőbeni időmet?), affektív (optimista, pesszimista remények) és motivációs (reális, irreális célok) aspektusait. Utánkövetéses vizsgálatában a 20 éves korban tapasztalható jövőre vonatkozó optimizmus a pozitív gyermekkori emlékekkel függött össze, a fiatal terveinek világossága kapcsolatban állt a szülők munkahelyi státuszával. (Az átlátható, világos tervek azért fontosak, mert a felnőtt életre történő felkészülés részei.) A szülők gyermekekkel töltött ideje a fiatalok jövőorientációjának minden aspektusával pozitív kapcsolatban állt. A konfliktusos családi légkör, a szülői elutasítás pedig inkább a pesszimizmussal és a konkrét tervek hiányával függött össze. Ezzel összhangban egy magyar vizsgálat is feltárta, hogy a konfliktusos családi légkör a depresszióval, az igazságos világba vetett hit alacsony értékével, és egy kevésbé optimista jövőképpel, valamint a külső kontroll attitűddel járt együtt (Mester, 2013). Nurmi (1991, 2004) vizsgálatában a fenti eredményekhez hasonlóan pozitív szülő-gyermek viszony, és családi kohézió esetén több továbbtanulással kapcsolatos célt, optimistább jövőre irányultságot azonosított. A támogató, szabályokat felállító családi légkör pozitív kapcsolatot mutatott az igazságos világba vetett hit formálódásával. Az apa szeretetteljes, következetes nevelési attitűdje erősítette a belső kontrollt, ennek következtében a belső biztonságérzet hozzájárult egy jobb mentális egészségi szinthez, konkrét célokból álló, pozitív jövőorientációhoz.

Egy a szülői neveléssel foglalkozó magyar kutatásban Sallay (2003) 129 fiatalot kérdezett reményeiről és félelmeikről. Eredményei szerint a remények főként a tanulás, munka, család, barátok hivatás témáihoz kapcsolódtak, míg a félelmek a munka, család, egészségi állapot, és szelf-releváns témák mentén bontakoztak ki. Minél közelebbinek ítélték meg a válaszadók egy esemény bekövetkezését, annál inkább éreztek kontrollt felette, míg a távolabbi események és tervek megvalósulása inkább a bizonytalansággal függött össze. A nemek között nem mutatkozott releváns eltérés. A szülői nevelési stílusok a jövőbeni családdal kapcsolatos reményekre és félelmekre voltak leginkább hatással, vagyis a család mint szocializációs közeg inkább a családdal kapcsolatos jövőbeni orientációkat befolyásolta. Konkrétabban a szülői vélekedések a jövőorientáció motivációs komponensével mutattak szoros kapcsolatot (Seginer, 2003).

Jámbori (2007) a nevelési sajátosságok és a jövőorientáció tartalmi kategóriái közti összefüggések feltárása során két jellegzetes családtípust talált a Családi

Szocializáció Kérdőív alapján: a szabályorientált és a konfliktusos típust.³⁹ A szabályorientált légkör következetes, konformitásra nevelő, míg a konfliktusos légkört a szülői támogatás és autonómia erősítés (melyet Seginer (2009) kiemel) helyett következetlen, manipulatív nevelési attitűd jellemezte (Mester, 2013). A hierarchikus regresszió elemzés eredményei szerint az anyai támogató attitűd, és a szabályorientáltság, következetesség pozitívan hatott egyes szelf-releváns témákkal kapcsolatos célok megjelenésére, továbbá az ilyen jellegű félelmek időbeli kitolódására (Jámbori, 2007).

A család felbomlása, a válás számos kockázati tényezőt von maga után, melyek megmutatkoznak a jövőorientáció elemeiben. A kutatási eredmények ellentmondásos képet festenek a családszerkezetben bekövetkezett változásoknak, a családi kapcsolatok felbomlásának valamint a családdal összefüggő jövőbeni tervek viszonyáról. Válás esetén a szülővel töltött idő mennyisége csökken, ami önmagában is negatívan befolyásolja a jövőképet (vö. Pulkkinen, 1990). A bizonytalanság következtében, a gondoskodás csökkenésekor kompenzációképpen erősödhet az anyagi, extrinzik célok felé fordulás, viszont hosszú távon az ilyen jellegű célok rontják a pszichés jóllétet (Deci, Ryan, 1991; Martos, 2010).⁴⁰ Nurmi vizsgálata (1987, idézi Jámbori, 2007) azt igazolta, hogy a szülők modelleként működnek a jövőbeni családi élet tervezésében egy serdülő számára. A tervezés készségeit pedig a szülőkkel való kapcsolatban sajátítják el. Az alacsonyabb szocio-ökonómiai státuszú családok gyermekei körében rövidebb kiterjedésű jövőperspektívát mutattak ki, amiből arra következtettek, hogy a családi kapcsolatok sérülése, felbomlása után a család utáni vágy ugyan megmarad, azonban a jövőképben való ritkább megjelenése a tervezési készségek, és a kapcsolatok terén érzett kontroll hiányával magyarázható. Ezzel egybehangzó Rácz (2006) gondozottak körében végzett kutatási eredményeinek magyarázata a munkahellyel és anyagiakkal kapcsolatos tervek családnál relevánsabb szerepéről, szerinte ugyanis egy jól működő családról pusztán homályos tervek alakulnak ki a pozitív minta hiánya miatt.

Jámbori (2007) serdülők jövőorientációjának vizsgálata során viszont azt találta, hogy az egy szülő családban élő serdülők több családdal kapcsolatos reményt

---

³⁹ Hasonlóan Mester (2013), illetve Sallay (2003) eredményeihez.

⁴⁰ A családszerkezet és a materialista orientáció kapcsolatát Rindfleisch, Burroughs, és Denton (1997) vizsgálata igazolta.

fogalmazznak meg, a jövőképben hangsúlyosabban jelent meg egy harmonikus családi élet, vagyis a megfosztottság érzése erősítette a család iránti igény megjelenését.

Mester (2013) kutatása egy összetett elméleti modell megalkotására tett kísérletet, melyben a jövőorientációt meghatározó személyes konstruktumok, szociális hatások (családszerkezet, nevelési stílus), és a társadalmi értékek összefüggéseit kapcsolta össze. Kérdőíves módszerrel mérte fel fiatal felnőttek körében (átlag életkoruk 21,7 év) a jövőorientált reményeket, a családi szocializáció főbb jegyeit, az igazságos világba vetett hitet, a kontroll attitűdöt, továbbá a mentális egészség színvonalát, a depresszió mértékét. Eredményei szerint a jövőorientált tartalmak gyakorisága eltért a nemek között a korábbi vizsgálatoknak megfelelően. Emellett a lányok inkább a családjuktól, míg a fiúk az iskolától számítottak támogatásra céljaik eléréséhez. Az életkor növekedésével a célok időbeli kiterjedése, illetve gyakorisága is csökkent, a célok közelebbiek, kontrollálhatóbbak és konkrétabbak voltak. Az igazságos világba vetett hit és a kontroll attitűd mentén nem volt különbség a korosztályok között. Számunkra különösen érdekesek a csonka családokban felnőtt fiatalok eredményei, akik a családi légkört konfliktusosabbnak, a szülők nevelési stílusát következtelenebbnek ítélték meg, mint a teljes családban élők. Jellemzőbb volt rájuk a külső kontroll attitűd, viszont más mentális egészségmutató mentén nem különböztek a teljes családban élőkötől. Önmagában a szocializációs közeg nem magyarázta az eltérő mentális egészségmutatókat. A teljes család konfliktusos légköre ugyanúgy negatívan befolyásolta a szubjektív jóllétet, mint a csonka családszerkezet. A jövőorientált célok tartalmát illetően gyakrabban megjelentek a csonka családokban élők esetén az életkörülményekkel, családdal, szabadidővel kapcsolatos célok, az elérésükhöz szükséges támogatást azonban főként az iskolától várták, mint a családjuktól. Emellett nőtt az pénzzel, megélhetéssel kapcsolatos célok gyakorisága,⁴¹ míg a teljes családban élők inkább több munkával kapcsolatos célt fogalmaztak meg. Jámbori (2007) eredményeihez hasonlóan, a negatív családi minta ellenére, egyfajta megküzdési mechanizmusként a csonka családokban élők körében a harmonikus családi élet utáni erős vágy megmaradt, és meg is jelent a kognitív reprezentációk, remények szintjén.

---

⁴¹ Az eredmények alátámasztják az öndeterminációs elméletből adódó korábban tárgyalt következtetéseket, miszerint a belső és külső bizonytalanság növeli az extrinzik célok gyakoriságát.

Látható tehát, hogy a családi hatások a jövőorientáció elsődleges alakítói, legyen szó a családra, iskolára⁴², munkahelyre vonatkozó tartalmakról, míg az egyes személyes diszpozíciók közvetítők változóknak tekinthetők. Az ellentmondó kutatási eredmények háttérben állhat a személyes diszpozíciók moderáló szerepének eltérő hangsúlyú figyelembe vétele. A következőkben a Bronfenbrenner-modell mezorendszerébe tartozó elemek, a kortársak és az iskola jövőorientációval való kapcsolatát mutatjuk be.

2.5.2.4.2 A kortársak és az iskolai környezet szerepe a serdülők jövőorientációjának alakulásában

Ahogy korábban láthattuk, az egyéni jellemzők és mikrokörnyezeti hatások mellett a tágabb szociális kontextus is meghatározza, milyen célokat, reményeket tűznek maguk elé a serdülők. A család szocializációs funkcióinak elégtelensége esetén más szocializációs ágensek veszik át az érték közvetítő, értelemadó funkciók biztosítását, a jövőbeni célok kijelölésének, támogatásának szerepét. A következtelen családi nevelés esetén az iskola autonómia támogatása kerül előtérbe (Jámbori, 2003). Nem kell azonban feltétlenül felbomlani egy családnak ahhoz, hogy ez bekövetkezzen. A serdülőkorban tapasztalható, családtól történő leválás, és a kortársak befolyásának erősödése természetes, életkori sajátosságoknak megfelelő folyamat, vagyis az iskola mellett a kortárs csoportok növekvő hatásával is számolnunk kell.

A kortársak erősíthetik és ellensúlyozhatják is a negatív családi atmoszféra hatását (Seginer, 2009). Két fő funkciójuk a támogatás nyújtása, és a szocializációs lehetőségek biztosítása. A kortársak serkentik a szociális és kognitív készségek fejlődését, a jövőorientációra az önbecsülés alakításán keresztül, közvetetten hatnak. Jámbori (2007) vizsgálatában azt találta, hogy a baráti kapcsolatokra vonatkozó célokat a kortárs kapcsolatok befolyásolják.

Brunstein (1993) modelljében láthatjuk, hogy a személyes céloknak való elköteleződés, hogy teszünk céljainkért, valamint élethelyzetünk értékelése meghatározza szubjektív jóllétünket, elégedettségünket. Ebben nagy szerepe van a szociális kapcsolatoknak, legfőképpen a szülői segítségnek, viszont ez az érzelmi támogatás tágabb közegből, például támogató iskolai légkör „formájában” is érkezik (Brunstein et al., 1999; Jámbori, 2007). Ennek a légkörnek része a pozitív tanár-diák kapcsolat, és

---

⁴² Nurmi (1991) eredményei alapján az iskolával, továbbtanulással kapcsolatos célokat is alapvetően a családi szocializációs hatások határozták meg.

csoportléggör, az észlelt igazságosság a jutalmazások és büntetések terén, valamint a teljesítményhez való viszony egyaránt (Jámbori, 2007). Az önállósodási törekvéseket támogató iskolai környezetben, pozitív osztályléggör esetén több konkrét, megvalósíthatónak ítélt továbbtanulással kapcsolatos cél fogalmazódik meg. Emellett a munkahellyel kapcsolatos tervekre is kimutatható a csoportléggör, a hangulat és az igazságos iskolai tapasztalatok befolyása. A tervek kijelölésén túlmenően az igazságos bánásmód megtapasztalása kihat a későbbi szociális helyzetekben, például a jövőbeni munkahelyen megjelenő viselkedésre, a munkahellyel kapcsolatos attitűdökre egyaránt (Jámbori, 2003).⁴³ Elmondhatjuk tehát, hogy az iskolával kapcsolatos jövőbeni tervek a családi faktorok mellett maga az iskola is jelentős hatással van (Nurmi, 1991; Vasalampi, Salmela-Aro, Nurmi, 2010). Egy longitudinális vizsgálat kimutatta, hogy amikor a serdülők olyan iskolába jártak, melynek elvárásai összhangban voltak a képességeikkel, kompetenciáikkal, akkor növekedtek az oktatással kapcsolatos célokért való erőfeszítéseik belső magyarázatai, a külső magyarázatok aránya pedig csökkent. Az iskolával kapcsolatos intrinzik célok pozitívan kapcsolódtak az önértékeléshez.

Általánosságban kijelenthető, hogy a jövőbeni tervek tartalmi és sorrendbeli sajátosságai kapcsán létezik egy úgynevezett "kulturális prototípus" (Jámbori, 2007, 146.o.), mely viszonylag egyetemes, a tanulmányok befejezése, munka, család, egzisztencia témaköreivel kapcsolatos, viszont konkrétságát és megvalósíthatóságát tekintve a szociális környezet függvényében változik. A jövőbeni terveket befolyásoló személyes diszpozíciók és szociális tényezők mellett meg kell említeni a tágabb társadalmi kontextus szerepét is. Inglehart (1997, 2008) elméletéből is következik, hogy társadalmi értékváltozások az egyéni értékstruktúra és célmeghatározás folyamatában is leképeződnek. Lewin (1972, idézi Váriné, 2004) kiemeli a társadalmi bizonytalanság jövőperspektívára gyakorolt romboló hatását, mondván, hogy csak akkor lehet tervezni, ha stabil, demokratikus viszonyok vannak családi és társadalmi szinten egyaránt.

2.5.3 Módszertani lehetőségek a jövőkép vizsgálatára- serdülők jövőképe

A célok, tervek, aspirációk fogalmi szempontból valamelyest elkülöníthetők egymástól, azonban a mérőeszközök ezeket a finom különbségeket nem tudják kezelni (Váriné, 2004; Martos, 2010). Feltételezzük továbbá, hogy a megkérdezett fiatalok

---

⁴³ Jámbori (2007) felveti a nevelőotthonos fiatalok vizsgálatát jövőbeni feladatként, hipotézise szerint ennek a csoportnak a kortársak és a nevelőik értékrendje és jövőképe lesz meghatározóbb család hiányában.

szóhasználatában is szinonimákként vannak jelen ezek a kifejezések, ezért azokat az értekezésben is így használjuk. A jövőorientációt meghatározó egyéni és szociális változók több aspektusból megközelíthetők, a terminológiai mellett tehát egy módszertani divergencia is megfigyelhető (Váriné, 2004; Martos, 2010). Tekintve, hogy az értékekhez hasonlóan a célok is meghatározott struktúrába szerveződnek, a szerkezeti sajátosságokat figyelembe véve vizsgálhatjuk az egyedi célokat, vagy a célok egy meghatározott rendszerét. Brunstein és munkatársai (2007) megkülönböztetnek általános, fölérendelt, hosszútávú célokat (életcélokat, aspirációkat), amik értelemadó funkcióval rendelkeznek, és konkrét, rövidtávú célokat, melyek a mindennapi viselkedéshez nyújtanak orientációt. Főleg a módszertani következmények szempontjából lényeges, hogy a személyre jellemző, vagy általános érvényű célokat vizsgálunk. A nomotetikus megközelítésben egy előre összeállított céllistát kell értékelnünk (Martos, 2010). Ez történik a kutatásunkban használt Rövidített Aspirációs Index kitöltése során. Az idiografikus megközelítésben ugyanakkor az egyén saját megfogalmazásában írja le céljait, terveit, ezzel kifejezve a maga egyediségét. Ilyen elven működik az értekezésben is használt, eredetileg Nurmi és munkatársai (1995) által szerkesztett, majd kissé módosított Jövő-orientáció Kérdőív, melyet a vizsgálati módszereknél részletesen is bemutatunk (Jámbori, 2007). A célok ilyen jellegű tartalmi kategorizálása a tematikus megközelítésekben jelent meg. A célok, tervek, vágyak felsorolásához, a kognitív tartalomhoz kapcsolódhatnak azok különböző szempontú értékelései (általában Likert-típusú skálák formájában), melyek az idői kiterjedésről, az észlelt kontrollról, az észlelt támogatásról, az anticipált megvalósulásról, vagy éppen a cél szubjektív fontosságról adnak tájékoztatást (Stöber, 2002: idézi, Jámbori, 2007), így az affektív és motivációs komponensek számszerűsítését teszik lehetővé (Váriné, 2004). A motivációs komponens vizsgálatai alkalmazták a történetmesélés, történetkiegészítés, mondatkiegészítés projektív és fél-projektív technikáit, melyek a tartalmi dimenziók mellett a célok, vágyak időbeli kiterjedését is tartalmazták. Ilyen módszerek felhasználásával például a deviáns fiatalok körében rövidebb időperspektívát mutattak ki (Váriné, 2004), mely a jelenben élés sajátosságára hívja fel a figyelmet, és a gondozott fiataloknál is megjelenik (lásd Erdélyi, Káldy, 2010; Varga, 2008). Kálmánchey (2001) is ír arról a gondozottak pszichés jellemzőit taglaló tanulmányában, hogy a jövővel jellemzően kevésbé foglalkoznak, vagy éppen túlidealizálják azt egyfajta kompenzálásképpen. A célcsoport jellemzőit bemutató következő fejezetben erről részletesen értekezünk.

Váriné (1987) egy 80-as években zajló életmód kutatásban kérdőívet dolgozott ki a jövőkép, a szubjektív időélmény, és a személyes időhöz való viszony mérésére. A jövőorientációt a tervező beállítódással konceptualizálta, tekintve, hogy a célok kijelölése egy tervező beállítódást alakít ki. Ezen beállítódások tartalma (munka, család, egzisztencia), és kidolgozottsága alapján négy jövőorientációs típust különített el: a tervező, a kvázi-tervező, a fészekrakó (családdal és egzisztenciával kapcsolatos, kialakult tervek), és a nem tervező altípusokat.

Nurmi és Lainekevi (1991) összevetették a célok, tervek feltárásának kérdőíves és interjú formáját. Eredményeik alapján elmondható, hogy a nyílt kérdésekre írásos formában adott válaszokat (azaz a kérdőíves vizsgálatot) erősen befolyásolják a válaszadó verbális képességei, míg az interjú során szóban megfogalmazott célok mennyiségére nincs hatással a verbális fluencia. Ezt a szerzők azzal magyarázzák, hogy a gyengébb íráskészséggel rendelkező alanyok szívesebben válaszolnak szóban, miközben az interjú vezetőjének is több lehetősége van tisztázni a feladatot és motiválni a válaszadót. Emiatt az interjú formában történő adatfelvétel előnyösebb módszernek bizonyult a törekvések vizsgálatához olyan minták esetén, ahol a képességek terén esetleg elmaradás mutatkozhat. Javaslatukat a vizsgálat tervezésekor figyelembe vettük.

A kvantitatív mellett tehát a kvalitatív módszereknek is láthatóan fontos helye van a jövőorientációs vizsgálatokban. Hazánkban H. Sas Judit (2002) a nyolcvanas években a jövőképet szintén projektív teszttel vizsgálta, majd húsz évvel később megismételte a kutatást, új mintán. A megkérdezetteknek le kellett írni, milyen lesz egy napjuk tíz év múlva, amikor már fiatal felnőttek lesznek. A szövegek tartalomelemzése alapján a nemek között nem mutatkozott releváns különbség, csupán a választott szakmák tekintetében. A családdal kapcsolatos elképzelések változását lehetett megfigyelni. Kevésbé bensőséges és árnyalt formában fogalmazták meg a családdal kapcsolatos terveket a második vizsgálatban. Az ezredfordulón megkérdezettek válaszaiban már a család, biztos megélhetés hangsúlya helyett a karrier, munka, továbbtanulás területei voltak dominánsak, a gyermeknevelés alig jelent meg a célok között. Érdekes további eredmény, hogy csaknem minden tizedik fiatalban felmerült a külföldre költözés lehetősége, vágya, a társadalmi státusz növekedésével pedig ez az érték egészen húsz százalékig emelkedett. A külföldi tanulás és munka iránti hajlandóság a 2012-es Magyar Ifjúság kutatásban már minden harmadik fiatal terve között szerepel (Székely, 2013). A különbségeket azonban az időbeli eltérések mellett módszertani különbségek is

okozhatják, hiszen ez utóbbi felmérés kvantitatív adatokat gyűjtött, a téma direkt kérdés formájában merült fel, nem a szabad fantáziatevékenység során.

A gyermeki vágyak és az identitás rajzokkal történő kifejezésére Kende és Illés (2011) tanulmányában találunk példát. Hátrányos helyzetű kisiskolások rajzait és a velük készült interjúkat elemezve vizsgálták meg a jelenről és a jövőről alkotott képük jellegzetességeit. A kisiskolásoknak jelenlegi, jövőbeli, és vágyott lakóhelyüket, házukat kellett lerajzolniuk, majd az elkészült alkotásokról csoportban beszélgettek.⁴⁴ A rajzokon a realiztikus, tényszerű ábrázolások mellett kis százalékban kifejeződtek a színes gyermeki fantáziák, legnagyobb arányban pedig a többnyire visszafogott vágyak, melyek a középosztály szintjéig mutatnak. Viszont ezekben a vágyteljesítő jelen- és fejlődést biztosító jövő ábrázolásokban tetten érhető a (korlátozott) felfelé mobilitás lehetősége. A szerzők eredményeiket egyrészt a hátrányos, kisebbségi létre adott identitásvédő reakcióval magyarázzák, melynek során a többségi normák (mint rajzokon megjelenő középosztálybeli értékek) átvétele, a fenyegetettség tagadása figyelhető meg, ugyanakkor felvetik a kutató felé mutatott megfelelési igényt is magyarázatként a megszépített ábrázolásokra (Kende, Illés, 2011).

Az Ifjúság kutatásokban is szerepel a jövőkép témaköre. Különböző eseményekről (munkavállalás, továbbtanulás, külföldre költözés stb.) kell megítélni eltérő fokú skálákon, hogy milyen valószínűséggel fognak bekövetkezni az egyén életében, vagy hány éves korában fognak megtörténni. A reprezentatív kutatás eredményei követik a „kulturális prototípus” (Jámbori, 2007) szerint leírt sorrendiséget, kifejezik az elvárt társadalmi normákat (Domokos, 2013). Viszont a jövővel kapcsolatos egyre borúsabb hozzáállást tapasztalják a fiatalok körében (Székely, 2013). 2008-ban a munkanélküliség, elszegényedés, létbizonytalanság jelentkezett problémaként, miközben a gazdasági válság hatása már érezhető volt (Szabó, Bauer, 2009). Négy évvel később a fiatalok válaszaiban szintén az egzisztenciális és materiális problémák kaptak hangsúlyt: a „bizonytalan jövő” volt a legmagasabb arányban (16%) választott nehézség, megelőzve a munkanélküliséget (15%) és a létbizonytalanságot (10%) (Oross, 2013). A céltalanság érzését az akkoriban fennálló gazdasági válság tovább mélyítette. Berta (2015) 11. évfolyamosoknak tett fel nyílt kérdéseket a céljaikra vonatkozóan. A válaszok tartalomelemzése alapján a diffúz elképzelések hasonlóan bizonytalan jövőképet

---

⁴⁴ A ház szimbólum a valahová tartozás, az otthon kifejezője, mely a marginalizált helyzet megéléséről is tájékoztat.

mutatnak, melyet a szerző a kapunyitási pánikkal magyarázott. A tanárok is ilyennek látták a diákok jövőképét, sokan számoltak be a bizonytalan jövő és a motiválatlanság megfigyelhető jelenségéről.

2.5.4 Gondozottak jövőképe

A jövőorientáció elméleti és módszertani sajátosságainak bemutatása során számos empirikus kutatás eredményére hivatkoztunk. Az alábbiakban kifejezetten a gondozásban élők jövőképének vizsgálataival foglalkozunk. Ilyen aspektusból történő vizsgálatunk különösen fontos, hiszen Brunstein (1993) modelljében, és több megerősítő vizsgálatban láthattuk, hogy a konkrét jövőbeni tervek jelenléte fontos a mentális egészségmutatók szempontjából. A bizonytalan, negatív jövőkép, a pozitív kilátások hiánya, az ezzel párhuzamosan kimutatható elégedetlenség, és alacsony önértékelés komoly kockázati tényező a szerhasználat, és a deviáns magatartásformák megjelenésének szempontjából.

A szakirodalomban az értékekkel párhuzamosan gyakran a jövőkép jellemzőinek vizsgálata is megjelenik, ami nem véletlen, tekintettel a fogalmak korábban felvázolt szoros kapcsolatára. Emiatt a gondozottak értékvilága kapcsán leírt kutatások idevágó eredményeit is sorra vesszük. A vizsgálatok általában a jövőbeni célok tartalmi kategóriáinak megjelenési arányát vizsgálják. A felhasznált módszerek függvényében ezek az arányok bizonyos eltéréseket mutatnak. Murányi (2000) idézett vizsgálata kitért a nevelőotthonban élő fiatalok jövőképének feltárására is. A kérdőíves formában történő felmérés alapján általánosságban a fiúk, valamint a családjukkal több időt töltött fiatalok voltak kevésbé derülátók, vagyis pesszimistábbak a jövőbeni munka, gyermekvállalás, egzisztenciális helyzetre vonatkozó terveikben. A pozitív család és gyerekvállalás vágya nagyobb arányban fejeződött ki az otthonban több időt töltött fiatalok körében. Az alkohol és drogfogyasztás pedig negatívan kapcsolódott a jövőbeni gyermekvállalás vágyához.

Rácz Andrea (2006) a magyarországi gyerekotthonok szervezeti működésének nagy volumenű vizsgálata során kitért a fiatalok jövőről alkotott elképzeléseinek feltárására is.⁴⁵ Az interjúkból kiderült, hogy a megkérdezettek többnyire irreális

---

⁴⁵ A kutatók kiemelik, hogy család mintájára átszervezett intézmények életében az érték közvetítés, a pedagógiai módszerek nem lettek az új működéshez kidolgozva, nincs szakmai iránymutatás, így többnyire a nevelők döntésétől függ az értékátadás mikéntje, gyakorlati formája. A „pozitív” értékek átadását

jövőképpel rendelkeztek, a pénz értékét nem ismerték. A fiatalok válaszaiban kevés munkával, családdal kapcsolatos konkrét elképzelést találtak, a beszámolókból a családalapítás az anyagi feltételek megteremtését követő időre tolódott. A gyermekotthonok általában egy szakma kitanulását, a munkában elhelyezkedést esetleg a felsőoktatási tanulmányokat hangsúlyozzák, ezek a jövő szempontjából az elsődleges értékek. Ennek megfelelően a célok „a tanulmányok befejezésére, az érettségi megszerzésére, felsőoktatási intézményben történő továbbtanulásra, illetve egy másik szakma megszerzésére vonatkoznak. A családi élet kialakításával kapcsolatosan inkább benyomásokat, értékeket, illetve prioritásokat fogalmaztak meg. Mivel egy szétesett családdal szembesültek, ahol a szülők nem tudták, vagy nem akarták őket felnevelni, számukra egy biztonságos családi környezetet biztosítani, ezeknek a fiataloknak a jövőre vonatkozó elképzelései (anyagi javak megteremtése, családalapítás, gyermekvállalás) általában erre vonatkozó reflexiók” (Rácz, 2006, 32. old).

A Fővárosi Módszertani TEGYESZ Módszertani Kiadványok I. (2009) kötetében beszámol egy vizsgálatról, melynek keretében gondozásban felnőtt, 18-24 év közötti fiatalokkal készítették interjút, többek között az jövőbeni terveikről is kérdezve őket. Az válaszokat tartalomelemezve szintén integrálatlan és irreális jövőképet tártak fel a kutatók, amit a negatív, integrálatlan énkép, az egysíkú szocializáció, valamint az életvezetési támogatás hiányával magyaráztak.

Ugyan Rácz és Lénárd (2003) nem gondozottakkal, hanem a fiatal bűnelkövetőkkel készített strukturális interjút, viszont a szocializációs körülményeket tekintve a megkérdezett fiataloknak csupán harmada élt teljes családban, a lányok közül pedig senki nem nevelkedett teljes családban, többnyire mindenki nehéz körülmények közül, hátrányos helyzetűként került a javítóintézetbe. A jövőbeni vágyakkal kapcsolatban érdekes válaszok fogalmazódtak meg a fiatalokban. Legtöbbször a munka, és a további tanulmányi tervek jelentek meg, melyek a későbbi társadalmi beilleszkedés fontos feltételei, néhány esetben viszont semmilyen konkrét elképzelés nem mutatkozott a válaszokban, ami aggodalomra ad okot. Az intézmény által képviselt cél, a társadalomba való beilleszkedés igénye- mondhatni- sikeresen átadódott, a fiatalok jövőképében kognitív szinten meg is jelent. Az intézményből kikerülve, a megszerzett sikerélmények után azonban sokszor újabb sikertelenségekkel találkoznak, melyek a

---

akadályozza az otthonok életében magas százalékban azonosítható előítélet és kirekesztés (Rácz, Lénárd, 2003).

körvonalazódó terveket, az integrációs igényt hamar megingathatják, így a jövőorientáció viselkedéses elemében az elköteleződés gátjává válhatnak (Seginer, 2009).

Hüse és Nyírcsák (2005) a gyermekvédelmi alapellátás hatókörébe került, védelembe vett serdülőkkel készített interjúkat. A jövővel kapcsolatos érzelmek terén körükben jellemzően a szorongás és a kilátástalanság jelent meg a bizakodást megelőzve. Az anyagiakkal (pl. saját lakás megszerzésével) és a családdal kapcsolatos célok mellett a legtöbb válasz (62%!) egy gyűjtőkategóriába volt sorolható, melyet a szerzők nem bontottak szét, így a munkával, tanulással és egészséggel kapcsolatos jövőbeni célok pontos arányáról nincsenek adatok. Létrehoztak ugyanakkor egy "álmok" kategóriát a célokon belül, ahová a megítélésük alapján irreális célokat sorolták, ide viszont a válaszok mindössze két százaléka került. Kognitív szinten megjelent (a szerzők szerint túl is értékelt) a tanulás jelentősége, vagy a további szocializációs közegek által képviselt és közvetített érték fontossága a társadalmi érvényesülés terén egy látszólagos motiváció is mutatkozott a tanulásra. Magyarázatuk szerint azonban a válaszok egy erős megfelelési igényt tükröznek, ugyanis a viselkedés szintjén, tanulmányi eredményeiket tekintve inkább sikertelenség és motiválatlanság tapasztalható. „Kérdés, hogy rendelkeznek-e azokkal a szocializáció során elsajátított értékkészletekkel, készségekkel, motivációval, amelyek hozzásegítik őket a célok eléréséhez” (Hüse, Nyírcsák, 2005, 58.o.)?

Rákó (2010) az értékek témakörénél is említett kutatása kelet-magyarországi gyermekotthonokban élő gondozottak jövőbeni vágyait elemezve a család, munka, lakás gyakorisági sorrendet mutatta, mely csak részben mutat egyezéseket az Ifjúság2004 kutatással, ahol az iskola befejezése, lakás, család sorrendet találjuk, vagy H. Sas (2002) második kutatásával, ahol szintén a továbbtanulással kapcsolatos tervek hangsúlya érvényesül. Rákó (2010) a továbbtanulási tervek hiányát a távlati gondolkodás hiányával magyarázta. Emellett a célokban is erősen tükröződnek a preferált értékek, hiszen az értéksorrendben is a család került első helyre.

Az ÁGOTA kutatás jövőképre vonatkozó eredményei közül ki kell emelnünk azt a fókuszcsoporthoz tartozó adatfelvételt, melyben 8 és 12 év közötti fiatalok a három kívánságát gyűjtötték össze (Kothencz, 2009). A gyerekek 92%-ánál családdal kapcsolatos vágyak fogalmazódtak meg, a második leggyakoribb vágy pedig az anyagi javakra vonatkozott. A jövőbeni foglalkozásra, munkára utaló vágyképek csak a kontrollcsoportban jelentek meg. Az aktuális kapcsolathányuk pedig a jövőbeni kapcsolatok kialakításának reményét is csökkentette. A felfelé mobilitás terve a reprezentatív mintában, kérdőíves adatfelvétel során nyíltan kifejeződött egy jelenlegi és jövőbeni társadalmi státuszt feltáró kérdésben,

ám az átlagos 1,78 foknyi emelkedés a tízfokú létrán nagy szórással párosult.⁴⁶ Amikor a következő öt évben tervezett életcélok előre megadott listájából kellett legfeljebb hármat választani, a válaszokban a saját lakáshoz jutás, tanulás, családalapítás, és az önálló életvitel megteremtése jelent meg leggyakrabban, életkortól függetlenül, ami családos kortársaikhoz képest korainak mondható a szerző szerint. Láthatjuk, hogy az adatfelvétel módjának változása jelentős mértékű eltérést hoz a fiatalok által megfogalmazott vágyak tekintetében. A válaszadók céljaik megvalósításában többnyire saját maguktól, vagy a családjuktól, szűkebb szociális környezetükből várnak segítséget. A távlati célok, a jövőbeli reális elképzelések hiányát ez a kutatás is megerősíti, bár magyarázatként inkább az aktuális problémák sűrűségét, a mindennapi alkalmazkodás feladatait veti fel. Értelmezésük szerint a támogató családi légkör, optimális kapcsolatok és a szociális környezetből megélt támogatás esetén a jelenkép és a jövőkép között kialakul egy reális folytonosság, így a családosok valami felé igyekeznek, a gondozottak viszont valamitől el (Kothencz, 2009).

A kutatásokat áttekintve kitűnik, hogy a módszertani sokféleség az eredményekben megmutatkozik, ezért a módszertani tanulságok összefoglalására külön fejezetet szenteltünk. A változó eredmények ellenére a reális célok felállításának fontossága, támogatása szinte mindenütt megfogalmazódik pedagógiai elvként a gondozásban élőkkal folytatott munkában. A prevenciós és intervenciós elvek kibontására kutatásunk tanulságainak megfogalmazásával közösen az értekezés végén, a kitekintésben kerítünk sort.

2.6 Alkalmazkodás a kedvezőtlen körülmények ellenére- a reziliencia megközelítés

A bemutatott szakirodalmi adatok és teóriák alapján kijelenthetjük, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű, gondozásban élő fiatalok boldogulását, társadalmi beilleszkedését az individuális faktorok mellett a szűkebb és tágabb szociális környezetből, ha úgy tetszik mikro-, mezo-, exo- és makrorendszerekből származó tényezők is befolyásolják. Ezen tényezők részleges ismerete, és kapcsolata alapján (is) látható, hogy az integrációs folyamat meglehetősen nehezített. A relatív depriváció, rendszerigazoló attitűdök, negatív előítéletek stb. növelik a negatív énkép, a pesszimista,

---

⁴⁶ Kende és Illés (2011) fiatalabbak vizsgálatában, kvalitatív módszerrel a mobilitási lehetőségek visszafogottabb kifejeződését találta.

bizonytalan jövőkép kialakulásának, a kockázati tényezők átörökítésének valószínűségét. Ugyanakkor mégsem minden fiatal válik depresszióssá, vagy mutat egyéb patológiás tüneteket. A számos külső és belső rizikófaktor ellenére vannak, akik képesek egészséges, kompetens felnőttekként folytatni életüket, sikeresen beilleszkedni a társadalomba a gyermekvédelmi rendszerből kikerülve.

Garmezy (1971) lassan ötven éve, mentális betegségek eredetét kutatva számolt be olyan gyerekekről, akik életük során több rizikótényezőknek voltak kitéve (például szegénység, szülők pszichopatológiája, megterhelő életesemények stb.) ennek ellenére viszonylag rendben fejlődtek, jól alkalmazkodtak. Viselkedés fókuszú kutatási eredményei hatással voltak a veszélyeztetett fiatalok kompetenciáinak, alkalmazkodásának és mentális egészségének vizsgálatára, ezzel összefüggésben pedig az intervenciók stratégiák fejlesztésére (Masten, Powell, 2003). A veszélyeztető tényezők mellett a megfelelő működéshez szükséges védőfaktorok egyéni és társas összetevőinek feltárása is lendületet kapott (Masten, Obradović, 2006).

A reziliencia kutatásának történetében elkülöníthető egy önálló irány, mely a konstruktumot érintő elméleti és módszertani viták mellett a gyakorlatban foglalkozott a veszélyeknek kitett fiatalok rezilienciájának fejlesztésével (Masten, Obradović, 2006).⁴⁷ A reziliencia egyik új megközelítése szerint –összhangban a korábban bemutatott ökológiai elmélettel- a fogalom egyéni és közösségi szinten is értelmezhető, egyúttal a komplex dinamikus rendszerek természetes tulajdonsága (Szokolszky és mtsai, 2015).⁴⁸

2.6.1.1 A reziliencia fogalma

A reziliencia meghatározására az elmúlt évtizedekben számos kísérletet találunk. Ann Masten, a fogalom ismert kutatója a rezilienciát a veszélyeztető körülmények ellenére kialakuló rugalmas alkalmazkodásként határozta meg, mely adaptív mechanizmusként, mintázatként olyan képességeket foglal magába, amik az egyént képessé teszik biológiai, pszichológiai és környezeti erőforrásainak mozgósítására, így hozzájárulva egy adott trauma utáni felépüléshez, egy a korábbinál fejlettebb egyensúly helyreállításához (Masten, 2001; Masten, Gewirtz, 2006). A reziliencia egyaránt vonatkozik a fenyegető körülmények ellenére sikeres alkalmazkodás képességére,

---

⁴⁷ Az ebbe a vonulatba tartozó kutatások szolgáltatnak bizonyítékot például a családi körülmények és a reziliencia kapcsolatára.

⁴⁸ 2015-ben az *Alkalmazott Pszichológia* folyóirat egy teljes számot szentelt a hazai reziliencia kutatások bemutatásának.

folyamatára és kimenetére (Masten, Best, Garmezy, 1990). Rutter (2000) a nehézségek káros hatásaival szembeni ellenállásként, egyfajta rezisztenciaként definiálta a rezilienciát. A fennálló definíciós nehézségek, viták dacára kijelenthetjük, hogy reziliens személyiségről a rizikótényező(k), veszélyeztetettség és ezzel együtt az adaptív működés fennállásának hiányában nem beszélhetünk (Masten, Powell, 2003). Tehát a veszélyeztetettség ellenére adaptív működéssel jellemezhető személy a reziliens, míg az adaptív működéssel jellemezhető, de nem veszélyeztetett személy a kompetens, továbbá a veszélyeztetettséggel együtt a kedvezőtlenül alkalmazkodó a maladaptív, sérülékeny csoportba sorolható. Ez a két feltétel mint két külön dimenzió, komponens alkotja a reziliencia konstruktumát, irányt adva az operacionalizálás lehetőségeinek is, viszont kritériumrendszerük meghatározása, a protektív- és rizikófaktorok definíciója, mérése továbbra sem egyértelmű (Masten, 2001; Luthar, 2006). Kérdéses például, hogy melyek a „jó” adaptáció feltételei, mi értünk „megfelelő” működés alatt, egyáltalán ki határozhatja meg a kritériumokat? Vagy mikor ítélünk egy tényezőt kockázatosnak, a fejlődést veszélyeztetőnek?

A sikeres alkalmazkodás feltételeit egyesek a viselkedésben manifesztálódó pszichoszociális kompetenciákhoz kapcsolják (Masten, Powell, 2003). Ez alapján, amennyiben az egyén képes aktuális fejlődési feladatainak teljesítésére (pl. kisgyermek esetén a biztonságos kötődés, serdülőknél jó iskolai teljesítmény, megfelelő társas kapcsolatok), képes alkalmazkodni a különböző körülményekhez, külső viszonyokhoz, jól alkalmazkodónak nevezhetjük. Mások egy belső integrációhoz, pszichológiai és fizikai jólléthez, valamint a pszichopatológiai tünetek hiányához kötik a pozitív alkalmazkodás feltételeit (Masten, Obradović, 2006). A súlyos traumákat átélt gyerekek körében különösen bonyolult meghatározni az adaptáció feltételrendszerét. Egy álláspont szerint amikor az alkalmazkodás jobb, mint a feltételek/előzmények alapján várható volna, már sikeres adaptációról beszélhetünk (Luthar, 2006). Számos a kérdésben nem született még egyetértés, ugyanakkor több vizsgálat is megerősíti, hogy a reziliencia egy összetett fogalomhalmaz, nem egyedülálló vonás, vagy folyamat. Külső és belső forrásokból táplálkozik, ezek a források dinamikus kapcsolatban állnak egymással. Továbbá a reziliencia nem egy különleges képesség, hanem „ordinary magic”, ugyanis mindenkire jellemző bizonyos mértékű alkalmazkodás az különböző helyzetekhez (Masten, 2001). Gyermekkorban alakul ki, és az idő, valamint a kontextus függvényében változik, ahogyan a vele összefüggésbe hozható rizikó- és védőfaktorok is alakulnak (Masten, 2001, Masten, Obradović, 2006, Luthar, 2006).

A faktorokat feltáró vizsgálatok különböznek abban, hogy a változókra, vagy a személyre fókuszálnak (Masten, Powell, 2003, Luthar, 2006). Előbbiek a változók közti kapcsolatokat modellezik statisztikai módszerek segítségével⁴⁹, míg a személyfókuszú kutatások olyan egyéneket vizsgálnak, akik megfelelnek a reziliencia kritériumainak, jellemzőiket elemezve összehasonlítják a nem reziliens (kompetens és sérülékeny/maladaptív) csoportokkal. A kutatásokban fontos megkülönböztetni az egyaránt jól funkcionáló reziliens és kompetens csoportokat. Értekezésünkben mi is összevetjük az eltérő rezilienciaszinttel jellemezhető csoportokat. Emellett pedig kísérletet teszünk a reziliencia további vizsgált változókkal való kapcsolatának feltárására. A továbbiakban a védőfaktorokat és a kockázati tényezőket mutatjuk be a rezilienciával összefüggésben.

2.6.1.1.1 Védőfaktorok

A védőfaktorok a kockázati tényezők negatív hatását módosítják, lehetővé teszik a pozitív irányú alkalmazkodást (Luthar, 2006; Homoki, Czinderi, 2015). „A személy, a mikro- és a makro környezet azon jellemzői, amelyek megelőzik (preventing), kivédik (protecting) az ártalmas helyzetek hatásait, vagy elősegítik (promoting) a kompetenciák fejlődését és a célok, illetve szükségletek kielégítését” (Örkényi, 2014, 39.o.). Werner és Smith (2001) sokat idézett longitudinális kutatásában (Kauai Longitudinal Study) negyven éves korukig követték nyomon több száz személyt. Összegyűjtötték a fiatalok életében szereplő rizikótényezőket és védőfaktorokat, majd különböző időszakokban vizsgálták meg az alkalmazkodás, az étellel való elégedettség jellemzőit, a mentális problémák előfordulását. Az egyes életkorokban azonosított egyéni és családi szintű védőfaktorok változó erővel jósolták be a sikeres alkalmazkodást. 18 éves korban a jövőbeni realiztikus tervek, a felelősségtudat, az önbizalom, a vallásos hit, az élet értelmébe vetett hit voltak a legfontosabb egyéni védőfaktorok (Werner, 2005). Masten és munkatársai (1994, Masten, 2001) eredményei szerint ide sorolhatunk még olyan adaptációs készségeket, mint a saját vizsgálatunk szempontjából is lényeges belső kontroll érzet, vagy a szociális érdeklődés tényezőit. A reziliencia összefügg a hatékony coping-stratégiák alkalmazásával és a stresszkezeléssel (Klein, Kufeldt, Rideout, 2006).

---

⁴⁹ Ilyen hazai vizsgálat például Poprácz, Harsányi és Csabai (2016) kutatása a szorongás, a reziliencia és a lezárás iránti igény összefüggéséről, vagy F. Lassú és munkatársai (2015) kutatása a reziliencia, válás és szülői bánásmód kapcsolatáról.

A tágabb kontextuális tényezőkből pedig kiemelnénk Neill és Dias (2001) vizsgálata alapján a rezilienciával összekapcsolható sport, társas aktivitás szerepét, vagy a vallásos hit mint megküzdést segítő kognitív hiedelemrendszer védőfunkcióját (Carothers et al., 2006). Míg Gunnestad és munkatársai (2003) kisebbségi csoportok kutatása során a reziliencia tényezőket három csoportba sorolták: a kapcsolati hálóhoz, a készségekhez, továbbá a hithez és az értékekhez kapcsolódó faktorok. A védőfaktorokat osztályozhatjuk aszerint, hogy egyéni, kapcsolati, vagy tágabb szociális kontextusból eredeztethetők (ld. 1. számú táblázat). A tipológiák száma tehát jelentős.

Egyéni tényezők	Családi/Kapcsolati tényezők	Tágabb kontextuális tényezők
kognitív képességek (pl. IQ, problémamegoldó-készség)	szülői nevelési stílus (támogató, szeretettel, gyermekközpontú) magas, teljesíthető elvárások	megfelelő iskola (támogató tanár, magas, de reális elvárások, tisztelet, szabadidős tevékenys.)
pozitív önértékelés, önpercepció, autonómia	fontos felnőtt(ek)el szoros kapcsolat (legalább egyvel!)	támogató közösségek, aktivitás lehetősége (vallási, sport közösség)
temperamentum változók, szociális kompetenciák (humor)	pozitív, proszociális kortárskapcsolatok	megfelelő egészségügyi és szociális ellátórendszer
önszabályozás (belső kontroll) felelősségérzet		
pozitív életszemlélet (optimizmus, vallásos hit, élet értelmébe vetett hit)		

1. számú táblázat: A védőfaktorok osztályozása (Forrás: Masten, Powell, 2003, 13.o.; Klein, Kufeldt, Rideout, 2006, 37.o.; Örkényi, 2014, 37.o.)⁵⁰

Ezek a tényezők viszonylag általánosnak mondhatók, míg bizonyos védőfaktorok kontextustól függően nyújtanak „védelmet” kockázati tényezőkkel szemben (Örkényi, 2014). A pozitív tényezők hatása többnyire összeadódik, és befolyásolja a kockázatok észlelését, az involválódás mértékét, valamint megszakítja a kockázatok negatív körét (Klein, Kufeldt, Rideout, 2006). Szélsőséges helyzetekben azonban az egyes védőfaktorok nem tudják ellensúlyozni a kedvezőtlen körülményeket (Morris és mtsai, 2007), vagyis az egyes kontextusokban eltér a védőfaktorok protektív „ereje”. Az egyes szintek között fontos a dinamikus kapcsolat hangsúlyozása (Luthar, 2006; Szokolszky és mtsai, 2015). A továbbiakban bemutatjuk néhány egyéni, társas és tágabb, kontextuális tényező valamint a reziliencia kapcsolatát.

---

⁵⁰ Klein, Kufeldt, és Rideout (2006) az egyéni és családi tényezők mellett külön kezeli az iskolai és a tágabb közösséghez kapcsolódó tényezőket.

2.6.1.1.1.1 Jövőkép és reziliencia

A jövőorientációnak szerepe van a nehéz körülményekkel (pl. háború, politikai erőszak) szembeni megküzdésben is (Lewin, 1948, idézi Seginer, 2008). Az aspirációk, a pozitív jövőkép, és célok jelenléte fontos előrejelzője a veszélyek negatív hatásának, leküzdésének, ezáltal elsődleges védőfaktornak számít (Masten, Obradović, Burt, 2006; Kiss, 2012; Strand, 2014). Ebből a feltevésből kiindulva indokolt a rezilienciával párhuzamosan a veszélyeztető körülmények és a jövőorientáció kapcsolatának feltárása. Seginer (2008) teóriája a jövőorientáció ötlépcsős modelljét veszi alapul, mely a szülői nevelés önbecsülésen keresztül megmutatkozó hatását írja le a jövőorientáció három komponensére. Ehhez a teljes modellhez illeszti hozzá a veszélyeztető körülményeket/rezilienciát, a remény változóján keresztül.⁵¹ A remény mint mediátor egy pozitív érzelem, ami ahhoz a vélekedéshez kapcsolódik, hogy a dolgok jóra fordulnak, ugyanis a remény a nehézségek közepette merülhet fel (hasonló -de megkülönböztetendő- az optimizmustól). A reziliencia és a remény kapcsolatát több tényező moderálja: egyéni, intraperszonális jellemzők (pl. asszertivitás, igazságos világba vetett hit), interperszonális faktorok (pl. társas összehasonlítás, társas támasz), továbbá a tágabb kulturális tényezők és a serdülőkorhoz kapcsolható fejlődéslelektani sajátosságok.

2.6.1.1.1.2 Kontroll és reziliencia

A külső-belső kontroll mint kognitív konstrukció fogalma Rotter (1966, idézi Mester, 2013) nevéhez fűződik. A kontroll helye egy kontinuumon helyezkedik el, és nagyban befolyásolja az egyén viselkedését. A belső kontrollal rendelkező személy a történéseket saját képességeivel, erőfeszítéseivel, viselkedésével magyarázza, másképp fogalmazva érzi saját felelősségét a történésekért. A külső kontrollal jellemezhető személyek a szituációkat kevésbé kötik össze saját cselekedeteikkel, azokat inkább rajtuk kívülálló, kontrollálhatatlan tényezők következményeinek tulajdonítják. A fogalmat a szociálpszichológiai elméletek kevésbé individuális különbségek megragadására, mint inkább csoportok jellemzésére használták. Ez a jelentőség tulajdonítás éppen ezért párhuzamba állítható Feagin (1972) attribúciós típusaival (individualista, strukturalista, fatalista magyarázatok), továbbá kapcsolatba hozható a felelősségvállalás (Schlenker,

---

⁵¹ A rezilienciának az ötlépcsős modell egyes alkotórészeivel való külön kapcsolatát még nem vizsgálták (Seginer, 2008).

1994, idézi Szabó, Kékesi, 2016) és az igazságos világba vetett hit konstruktumaival egyaránt (Mester, 2013).

Számos tanulmány megerősíti, hogy a belső kontroll szoros kapcsolatban áll a rezilienciával (pl. Masten, 2001; Masten, Powell, 2003; Luther, 2006; Örkényi, 2014), valamint a pszichés jólléttel (pl. Seginer, 2009; Christopher, Saliba és Deadmarsh 2009; Kopp, Martos, 2011), ily módon releváns védőfaktornak tekinthető. Emellett negatív kapcsolatot mutat a depresszív tünetekkel, a szorongással és az anyagi értékorientációkkal (Martos, 2010). Mester (2013) vizsgálata a szülői nevelési stílusokkal is összefüggésbe hozta.

2.6.1.1.1.3 Észlelt társas támasz

A társas interakciók szükséglete egyetemes és alapvető motiváció (ld. Schwartz, 1992; Deci, Ryan, 2000). A támaszt nyújtó társas közeg értékrendszerünk és jövőképünk, pszichés jóllétünk, egészségünk meghatározója is. A negatív életeseményeknek (akár a szegénység) kitettség ellenére az észlelt társas támogatás védőfaktorként funkcionál, és csökkenti a maladaptív viselkedési módok megjelenését (Carothers et al., 2006). Míg a társas támasz hiánya, a magány kiemelt veszélyeztető tényező (Jámbori és mtsai, 2016). A társas támasz, mely legalább egy gondoskodó felnőttel kialakított szoros kapcsolatot jelent, segítséget nyújt az események értelmezésében, az érzelmek kifejezésében, a stressz feldolgozásában, vagyis a negatív események hatásának csökkentésében (Carothers et al., 2006; Klein, Kufeldt, Rideout, 2006). Az érzelmi támasz pozitív kapcsolatban áll a kontrollérzéssel, és más személyiségjellemzőkkel, például az énhatékonysággal (Gerhardt, 2009; Jámbori és mtsai, 2016). Vizsgálatunkban az észlelt társas támogatottság feltárására is törekedtünk egy kérdőív felhasználásával.

2.6.1.1.1.4 Vallásos hit, sporttevékenység és reziliencia

A vallásosság mint védőfaktor releváns tényező az egészség szempontjából, továbbá az életminőség meghatározásában is szerepet kap (Kopp, Skrabski, 2003). A vallásosság az adaptációs rendszerek legtágabb csoportjába, a társadalmi rendszerbe, vagy makroszisztémába sorolható, mely a spritualitással együtt ezen rendszer leginkább vizsgált tényezője a reziliencia vizsgálatokban (Masten, Obradović, 2008). Védő szerepe abban mutatkozik meg, hogy a vallási vezetőkkel, spirituális „személyekkel” kialakított, szülő-gyermek kötődéshez hasonló kapcsolat a biztonság élményét nyújtja, míg a vallásos hiedelmek, és gyakorlatok mobilizálják az önszabályozás, a társas támasz, társas

szabályozás formáit (Crawford et al., 2006 idézi Masten, Obradović, 2008). A spiritualitás különböző tényezői, mechanizmusai állnak kapcsolatban a rezilienciával, a fentiek mellett például az élet értelmének meghatározása, vagy a kortársakkal töltött konstruktív idő biztosítása, a vallási rituálék, gyakorlatok útján.⁵²

A támogató közösségi élmények, a konstruktív időtöltés, és az önszabályozás rezilienciával összefüggő viszonya alapján is következik, hogy a sporttevékenységek, melyek ezeket a lehetőségeket szintén biztosítják, ugyanúgy fontos védőfaktoroknak tekinthetők a serdülők számára. Mindezt kutatási eredmények is megerősítik (Carothers et al., 2006; Erdei, 2009; összefoglaló a témában ld. Galli, Gonzalez, 2015).

2.6.1.1.2 A védőfaktorok megjelenése más diszciplínákban- az életminőség, az alkalmazkodás, a sikeres fejlődés külső és belső forrásai

Itt szükséges egy kis kitérő erejéig említést tenni a pszichológiai jóllét vizsgálatairól, melyeket az értékek témakörében már érintettünk, viszont az itt bemutatott védőfaktorokkal is párhuzamba állíthatók. Az eddigiek során hangsúlyozott dinamikus kapcsolattal összhangban a rendszerszemléletű megközelítés szerint az egyén aktív alakítója a szubjektív jóllétének, életminőségének, amire befolyással van biológiai öröksége, pszichés jellemzői, illetve környezete egyaránt (Kopp, Martos, 2011). Az egyéni változók közül kiemelt szerepet kap az énhatékonyság, ami a nehéz helyzetek kezelésének képességét jelenti, és a kontrollérzet, míg hiánya pozitívan kapcsolódik a tanult tehetetlenséghez és a depresszióhoz. További fontos tényezők a jövőre vonatkozó célok, melyek az egyén viselkedését szabályozzák, az aktivitás és az együttműködési készség, a „konstruktív társas életvezetés” (Kopp, Martos, 2011, 7.o.).⁵³

A reziliencia fogalmát a fejlődési pszichopatológia kulcsfogalomként használja, ezzel párhuzamosan a hátrányok leküzdésére alkalmas adaptív készségek a pozitív fiatalkori fejlődés elmélet szemléletében is megtalálhatók (Rutter, 1999; Luthar, 2006; Kőrössy, 2016). A pozitív fiatalkori fejlődés „5C modellje” a védőfaktorok felosztásánál taglalt egyéni tényezőkhöz hasonlóan osztja fel a sikeres alkalmazkodás elemeit (Lerner et al., 2005, idézi Kőrössy, 2016). Az átfogó *kompetencia* kategória kognitív, társas, iskolai, pályaválasztási képességeket tartalmaz. Az *önbizalom* kategóriába tartozik a

---

⁵² Rákó (2010) kutatásában az explicit értékfogalomként szereplő „vallásos hit” megítélése alapján a legkevésbé relevánsnak tartott értékek közé sorolódott, a fiatalok kétharmada pedig nem tartotta magát vallásosnak.

⁵³ Ezzel összhangban a pszichológiai jóllét mutatóival vizsgálták a rezilienciát, és kapcsolatot mutattak ki a stresszel és a coping-mechanizmusokkal egyaránt (Pikó, Hamvai, 2012).

pozitív önértékelés, énhatékonyság érzése. A *gondoskodás* foglalja magába a szimpátia, empátia készségeket. A *kapcsolatok* kategóriába tartoznak a szűkebb és tágabb szociális közeg tagjaival fenntartott kapcsolatok. A *karakter* pedig az erkölcs és viselkedés szabályokat foglalja magába. Az öt pszichológiai konstrukció fejlődéséhez az egyén és a környezet aktív kapcsolatára van szükség. A társas tényezők közül feltételként a pozitív felnőtt-serdülő viszony fennállása, és az építő közösség jelenléte a leghangsúlyosabb.

A pozitív fiataalkori fejlődés egy másik modellje még összetettebb leírást ad a fejlődést támogató külső és belső források halmazáról (Scales, 1999, idézi Kőrössy, 2016). A párhuzam azért is szembeűnő, mivel egyenesen a reziliencia kutatások alapján rendezték a forrásokat négy-négy belső/külső kategóriába. Belső tényezők közül fontos az iskolával kapcsolatos elkötelezettség, a pozitív értékek (mely magába foglalja a felelősségérzést), a szociális kompetenciák, és a pozitív identitás (mely tartalmazza az önértékelés mellett a belső kontroll és a pozitív, világos jövőbeni tervek rendszerét egyaránt). A külső hatások közül kiemelhetjük a támogató kapcsolatokat, pozitív közösségi tagságot, a világos határokat és szabályokat, valamint a konstruktív időkezelést (Kőrössy, 2016). Fontos hangsúlyozni, hogy ezek a tényezők nem egyértelműen határozzák meg, csupán valószínűsítik a pozitív fejlődés folyamatát. (Egyetértésben a fejlődési pszichopatológia megközelítéssel (Luthar, 2006).)

2.6.1.1.3 Rizikófaktorok – az alkalmazkodást veszélyeztető tényezők

Milyen kockázati tényezőkkel, kedvezőtlen körülményekkel, életeseményekkel találkozhatunk, amik veszélyeztetik a sikeres alkalmazkodást? A védőfaktorokhoz hasonlóan a kockázati tényezők rendszere, száma is elég szerteágazó, különböző szinteken elkülöníthető (Masten, Powell, 2003; Luthar, 2003). De osztályozhatók eltérő ökológiai sajátosságaik, időbeli kiterjedésük, helyhez kötöttségük alapján is (Sandler, 2001).

A védőfaktoroknál használt felosztást követve az egyéni faktorok közül ki lehet emelni a biológiai tényezőket (pl. koraszülöttségéből adódó neurológiai problémák), a gyengébb kognitív képességeket (alacsony intelligenciaszint, kommunikációs nehézségek), a nehéz temperamentumot, az alacsony önértékelést, vagy a szerhasználatot.⁵⁴ Családi faktorok közül gyakoribbak: szülők mentális betegsége,

---

⁵⁴ A faktorok között vannak kétpólusú magyarázóváltozók, egy dimenzió végpontjai (pl. önértékelés), melyek magas szintje védőfaktornak, alacsony értéke pedig kockázati tényezőnek minősül (Örkényi, 2014).

szerhasználata, válás, bántalmazás, abúzus. Az exorendszerből származó kockázatok, szociodemográfiai tényezők: a háború, szegénység, hátrányos helyzet, diszkrimináció, lakókörnyezet drogfertőzöttsége (Luthar, 2003; Klein, Kufeldt, Rideout, 2006). Célcsoportunk a felsorolt tényezők közül többel kapcsolatban érintett, esetükben több boldogulást nehezítő tényező együttesen áll fenn, pl. szegénység, depriváció, elhanyagolás, pszichés problémák, deviancia, társadalmi megbélyegzés. A faktorok eltérő mértékű „kockázatot” jelentenek (Luthar, 2006). A kutatások nem csupán önmagukban vizsgálják őket, egyre inkább a faktorok közös megjelenésére fókuszálnak, hiszen a valóságban is sokszor összekapcsolódnak. Kockázati faktorok esetében általában a számuk meghatározóbb a negatív kimenet bejósolásában, mint a típusuk (Klein, Kufeldt, Rideout, 2006). Hatásuk többnyire kumulálódik, növelve ezzel a negatív kimenetek valószínűségét például az alacsony intelligenciaszint társulva krónikus, tartós kockázati tényezőkkel, sokkal nagyobb rizikót jelent, mint a magasabb intelligencia (Masten, 2001).

A védő- illetve kockázati tényezők és a reziliencia kapcsolatának egy összetett modellje Sandler (2001) nevéhez kapcsolódik.⁵⁵ A rizikó tényezők veszélye szerinte abban áll, hogy gátolják az alapvető szükségletek kielégítését, és az egyes életkorokhoz kapcsolódó kompetenciák fejlődését. A különböző szintű védőfaktorok viszont megelőzik, vagy kivédik a negatív hatásokat, illetve -a rizikófaktorokkal ellentétben- támogatják, elősegítik a szükségletek kielégítését, az említett kompetenciák fejlődését. A kockázat és a védelem taglalása ilyen tág kontextusban a reziliencia megközelítés egyfajta kiterjesztésének tekinthető (Örkényi, 2014).

2.6.1.1.4 A reziliencia mérése

Ahogy a korábban bemutatott érték és jövőorientáció fogalmak esetén láthattuk, az elméleti nehézségek éreztették hatásukat az operacionalizálás területén. A reziliencia fogalmának összetettsége, dinamikus jellege miatt a mérhetővé tétel is több problémát vetett fel. Leggyakrabban olyan önkitöltős kérdőívekkel találkozunk, melyek itemei a jelenség megragadására törekednek, mind a védő- és rizikófaktorok, mind a kompetenciák tekintetében (Zolkoski, Bullock, 2012). Általában Likert-típusú skálán kell értékelni a tételeket, melyek összesítése, eredménye könnyen számszerűsíthető, és más változókkal való viszonya is egyszerűen meghatározható.

---

⁵⁵ További modelleket mutat be Zolkoski és Bullock (2012) összefoglaló tanulmánya a témakörben.

Ilyen mérőeszköz a *Connor-Davidson Rezilienciaskála*, mely 25 tételből áll, hazánkban Járai és munkatársai (2015) validálták a 10 tételű, egydimenziós változatát. Vagy Neill és Dias (2001) által szerkesztett, 15 tételből álló reziliencia kérdőív (*RS-15*), melyet szintén Járai (2008) validált hazai mintán. Vizsgálatunkban ez utóbbit használtuk fel, mert a tervezés időpontjában ez a kérdőív állt rendelkezésre. Emellett találkozhatunk leltár (Negatív Életesemény Leltár), vagy interjú formájában történő reziliencia vizsgálatokkal (Zolkoski, Bullock, 2012; Masten, Powell, 2003). Bizonyos vizsgálatok az alkalmazkodási mutatók, vagy a pszichológiai jóllét mutatói alapján határoznak meg reziliens/nem reziliens csoportokat (Örkényi, 2014; Pikó, Hamvai, 2012). A domináns kvantitatív szemlélet mellett Luthar (2006) szorgalmazza a jövőbeni kvalitatív szemléletű reziliencia kutatásokat, melyek összekötik az alapkutatásokat, és beemelik az intervenció területére.

2.6.1.1.5 Gyermekvédelem és reziliencia

Számunkra különösen fontos szemléleti változást példáz a fogalom kutatásának alakulása, a pozitív szemlélet erősödését a deficitfókuszú teóriákkal szemben, valamint a rendszerszemléletet (Masten, 2001). Ez azt jelenti, hogy a beavatkozási területek meghatározásakor a hiányosságok (mellett)/helyett az egyén és környezete erősségeire, kompetenciáira helyezik a hangsúlyt. A modern társadalomban ugyanis a kockázati tényezők sokszor inkább rejtett, semmint nyílt formában fordulnak elő (Pikó, 2010). A védőfaktorok kezelése egyértelműbb feladat, éppen ezért vizsgálatok releváns célja, hogy azonosítsák azokat a védőfaktorokat, személyes kompetenciákat, melyek támogatásával a reziliencia fejleszthető (Zolkosi, Bullock, 2012).

A fogalom jellegéből adódóan számos olyan kutatás látott napvilágot, mely veszélyeknek, bántalmazásnak, egyéb kockázati tényezőknek kitett gyerekek, fiatalok alkalmazkodási jegyeit vizsgálta, és a reziliencia intervencióban történő felhasználásának lehetőségeit helyezte fókuszba. A gondozásban élők, a vizsgálat célcsoportja számos kockázati tényezőnek van kitéve, melyek hosszútávú következményekkel bírnak több fejlődési területre nézve (Healey, Fisher, 2011). A biztonságos családi háttér hiánya rendkívül fontos rizikótényező, az adaptációs nehézségek fontos előrejelzője (Richters, Martinez, 1993). A szülő elvesztése, a rendszerbe kerülés óriási trauma, ami csökkenti a szociális támasz, valamint a pozitív szerepminták elérhetőségét, ugyanakkor növeli a társadalmi kirekesztés valószínűségét (Gillian, 2006). A gondozási helyek változása miatt az elsődleges kapcsolatok helyét sokszor átveszik más személyekkel történő, érzelmileg

biztonságos, de kevésbé intenzív kapcsolatok (pl. tanárokkal, kortársakkal) (Klein, Kufeldt, Rideout, 2006), ezért indokolt a gyermekvédelemben élők reziliencia vizsgálata.

Ide kapcsolódó külföldi elemzések megerősítették gondozottak körében a pozitív társas kapcsolatok és a pozitív énkép protektív hatását, valamint a rezilienciának a szorongással és az elkerülő coping-mechanizmusokkal összefüggő negatív viszonyát (Legault et al., 2006). Egy olasz kutatás a bántalmazott gyerekek későbbi kompetens működésének előrejelzőit az ego- reziliencia, az önkontroll és a pozitív önbecsülés változóiban találta meg (Cicchetti et al., 1993).

Silva-Wayne (1995) vizsgálata alátámasztja a főbb védőfaktorok szerepét diplomás gondozottak körében is. A sikeres tanulmányokat folytató gondozottak mélyinterjúiból kiderült, hogy számos pozitív szerepmintával rendelkeztek, aktív tagjai voltak közösségeknek, fejlett önértékeléssel rendelkeztek, és különböző aktivitásokba is bevonódtak. A kulturális és sporteseményeken való részvétel támogatása erősítette az önbecsülést, segítette a társas kapcsolatok alakítását, vagyis többszörösen hasznos folyamatnak bizonyult (Gillian, 1999).

Hass és munkatársai (2014) kvalitatív megközelítésű vizsgálatukban, jó iskolai teljesítményekkel jellemezhető gondozottak interjúi alapján emelték ki az egyéni tényezők közül az autonómia érzését, a társas tényezők közül a támogató személyek jelenlétét, a környezeti tényezők közül pedig a biztonságos, kompetenciák kifejezését lehetővé tevő környezet meglétét, melyek szerepet játszottak az iskolai sikerek elérésében. Az eredmények azért érdemelnek külön említést (bár egybecsengenek a korábban bemutatott vizsgálatokkal), mert a Deci és Ryan (2000) öndeterminációs elméletében megjelenő három alapszükséglet (autonómia, kompetencia, pozitív kapcsolatok) egyértelmű kifejeződését tükrözik.

Flynn és munkatársai (2004) feltáró vizsgálatában a gondozásban élő fiatalok rezilienciáját külső kritériumok segítségével határozták meg, ami azt jelenti, hogy egy korban illesztett általános kontrollcsoporthoz viszonyították a gondozottak reziliencia értékét, melyet kimeneti változók formájában operacionalizáltak. Eredményeik szerint a gondozottak átlagnál magasabb értékeket mutattak az egészség, önbecsülés és proszociális viselkedés területén. A baráti kapcsolatok terén és a szorongás szintjét illetően megfeleltek az átlagnak, míg az iskolai teljesítmény terén elmaradást mutattak a kontrollhoz képest.

A magyar vizsgálatok áttekintésekor többnyire a fentiekkel összhangban álló eredményeket találunk. Erdei (2009) gyermekvédelemben élőkkel folytatott

vizsgálatában a mintát a reziliencia függvényében két csoportra osztotta. Az elszenvedett negatív életesemények, pszichoszociális ártalmak terén a csoportok nem különböztek, vagyis a korábbi felosztás alapján reziliens csoportra inkább jellemző volt a szociabilitás, a jutalomfüggőség, a pozitív önértékelés, a kitartás, és a jobb iskolai teljesítmény.

Ceglédi (2012) felsőoktatásban sikeresen tanuló, hátrányos helyzetű, reziliens fiatalok életútját elemezte. Feltételezése szerint a mintájában a védőfaktorok aránya a rizikótényezőkhöz képest magasabb volt, így a belső és külső tényezők dinamikus kapcsolata sikeres alkalmazkodást tett lehetővé. Magyarázatként említett olyan szociológiai elméletet, melyek az életkor és a származás hatásának összefüggését írták le. Több szociológiai elmélet is született, melyek szerint az életkor előrehaladtával kevésbé befolyásoló a családi háttér (pl. Axinn, Thorton, 1992). A származási hatásokat tovább gyengíti, amennyiben más felnőttek befolyásoló szerepe kerül előtérbe, vagy a fiatal függetlenedik a családtól (Ceglédi, 2012).

Homoki (2014) disszertációjában a gondozásban élők intervenció és prevenció területeinek feltárását tűzte ki célul a reziliencia, valamint a rendszerelméleti megközelítést alkalmazva, a Welch-féle (1987) humán öko-rendszer modell keretét használva, mely az egyén társadalmi működését, beilleszkedését belső, külső, természetes és mesterséges támogató erőforrások határozzák meg. Brofenbrenner (1994) modelljéhez hasonlóan az elméletben az egyént egymásba ágyazottan egyre tágabb rendszerek veszik körbe, az alrendszerek kölcsönösen hatnak egymásra, és együttműködésükből lehet sikeres hátránykompenzáció. Homoki (2014) a boldogulást meghatározó tényezőket egy gyermekvédelmi reziliencia modellben egyesíti. Eredményei szerint a szakellátásban élők, gyengébb családi támogatásuk ellenére több területen jobb mutatókkal rendelkeznek, mint a védelembe vett, de (még) családban élő társaik, például sikeresebbek az iskolában. Murányi (2000) idézett vizsgálata a családjukban több időt töltő gondozottak körében pesszimistább jövőképet talált, ami hasonló negatív „családi hatást” sugall. A támogató családi légkör is kétpólusú változónak tűnik a reziliencia magyarázatában (jelenléte növeli, hiánya csökkenti a pozitív alkalmazkodás lehetőségét), vagyis egy támogatást nélkülöző családi légkörben, ahol a gyermek veszélyeztetettsége fennáll, számolni kell bizonyos negatív hatások erősödésével. Az iskolai sikerességre nem volt hatással a korai (7 éves kor előtti) családból történő kiemelés (Homoki, 2014), ami szintén azt mutatja, hogy a védelembe vétel elhúzódása negatívan befolyásolja a

későbbi iskolai pályafutást.⁵⁶ A vizsgálat a szabadidős közösségi programok, a vallásosság és az önértékelés a rezilienciával való pozitív viszonyát tárta fel. A szerző mintájában a tanulmányi eredményességgel és iskolai társas támogatással rendelkező serdülőket tekintette „sikeresnek” és reziliensnek, ez a minta harmadát tette ki, ami megegyezik az általa talált nemzetközi szakirodalmi adatokkal. Ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy az iskolai sikeresség önmagában nem elegendő feltétel a rezilienciához.

Örkényi (2014) disszertációjában gyermekotthonban élő fiatalok adaptációs mutatóit és annak előrejelzőit vizsgálta, hogy azonosíthassa a jó alkalmazkodási profillal bíró egyéneket. Adott alkalmazkodási területeken (emocionális, vagy viselkedésproblémák hiánya, iskolai kompetencia, szubjektív jóllét) megjelenő indikátorok segítségével jól alkalmazkodó és problémás csoportot különített el a gondozottak között. Csupán 10%-a a mintának volt minden területen jó alkalmazkodó, a Homoki (2014) által feltárt 30%-hoz képest alacsonyabb szám magyarázható a „szigorú” kritériumrendszerrel is. Erősen veszélyeztetett csoportok esetén az érzelmi- és viselkedésproblémák hiánya is „sikernek” könyvelhető el, hiszen „a várhatónál jobb eredmény”. (vö. Luthar, 2006 ; Masten, Obradovic, 2008) Az életkor előrehaladtával csökkent az esély a reziliens csoportba kerülésre.⁵⁷ Az önértékelés, önkontroll, a szülőkkel való kommunikáció és az iskolai támogatás faktorai növelték a pozitív alkalmazkodás esélyét, ennek megfelelően az intervenció programokban ezen tényezők támogatását, fejlesztését javasolja a szerző (Örkényi, 2014). A gondozottak körében végzett reziliencia vizsgálatok száma a nemzetközi irodalommal összevetve hazánkban meglehetősen alacsonynak mondható. Kutatásukban ezért a reziliencia egyéni értéke mellett a védőfaktorok jelenlétének feltárására is kísérletet tesznek.

2.7 A társadalmi beilleszkedés szempontjából releváns kognitív konstruktumok - további vizsgált változók

A szocializáció eredményeként alakuló szociális attitűdök, a kognitív beállítódások meghatározzák a felnőttkori viselkedést, boldogulást. Felmerül a kérdés, hogy a halmozottan hátrányos helyzet, a célcsoportunkat érintő intézményi szocializáció a

---

⁵⁶ Eredményei alapján felvetődik a „meddig érdemes a veszélyeztető családban hagyni a gyermeket?” ide kapcsolódó kérdése, mely számos dilemmát vet fel, és amely döntésnek számottevő gyakorlati következményei vannak (Homoki, 2014, 222.o.).

⁵⁷ Mindez összhangban áll a fejlődési pszichopatológia megállapításával, miszerint a fejlődés folyamatos, és koherens, melyből következik, hogy a korai pozitív adaptáció előrevetíti a későbbi sikeres alkalmazkodást (Luthar, 2006).

társadalmi beilleszkedés szempontjából fontos attitűdöket, konstruktumokat hogyan befolyásolja? A továbbiakban bemutatunk még két olyan fogalmat, melyek vizsgálatunk változói között szerepeltek.

2.7.1 Az igazságos világba vetett hit

Az igazságos világba vetett hit olyan összetett kognitív konstruktum, mely az értékekhez hasonlóan befolyásolja a szociális megismerés folyamatát, a világról alkotott reprezentációinkat, jövőbeni terveinket, viselkedésünket. Fontos szerepet játszik a társas környezethez történő alkalmazkodásban, ha úgy tetszik a társadalmi beilleszkedésben (Tian, 2016). A fogalom az értekezés korábbi fejezeteiben is felmerült már az attribúciókkal kapcsolatban (Furnham, Gunter, 1984), a rendszerigazolás elméletével összefüggésben (Jost, Banaji, 1999), vagy éppen a jövőorientációt befolyásoló tényezőként (Husman, Lens, 1999; Mester, 2013).

A fogalomra épülő elmélet Lerner (1980) nevéhez kapcsolódik, és kimondja, hogy az emberek motiváltak hinni, hogy „mindenki azt kapja, amit megérdemel, és mindenki azt érdemli, amit kap” (Berkics, 2008, 16.o.), vagyis a világ igazságos és kiszámítható. Megkülönböztetünk személyes és általános igazságos világba vetett hitet aszerint, hogy a személyt érintő, vagy általánosan a világra vonatkozó igazságosságról van-e szó (Dalbert, 1999)⁵⁸. Ez a vélekedés növeli a biztonságérzetet, a kompetencia és kontroll érzését, aminek fenntartása érdekében az egyén bizonyos percepciók torzításokra, szakmaibb megfogalmazásban motivált megismerésre is hajlandó.⁵⁹ Az attribúciós kutatásokkal összhangban az igazságos világba vetett hit az áldozat szerephez kapcsolódó attitűdökre, így a segítő viselkedésre is hatással van (Correia et al., 2016). Az igazságos világban hívőknél az áldozat hibáztatása, leértékelése jelenik meg, míg maguk az „áldozatok”, az alacsony társadalmi státuszúak -azonosulva a vélekedéssel- hajlamosak magukat hibáztatni (Jost, 2003). (Ami az öngazolás szükségletével szembe kerülve megerősíti a negatív önértékelést.) Alacsony igazságos világba vetett hit esetén az áldozat hibáztatására ugyanakkor nincs szükség, mivel az egyének nem élik meg a helyzetet inkonzisztensként (van den Bos, Maas, 2009).

---

⁵⁸ Egyetemista mintán az igazságos világba vetett hit mérőeszközével elkülönült a két típus, míg reprezentatív mintán csak egy dimenziót találtak, a két típus nem vált ketté (Berkics, 2008).

⁵⁹ Ennek további negatív következménye pedig –ahogyan a rendszerigazolás esetében is láthattuk-, hogy magának az igazságtalan helyzetnek a fenntartásához is hozzájárul (Berkics, 2008).

A vélekedésnek a fentiek mellett számos pozitív „következménye” megfigyelhető. Ez a hit sarkallhatja az egyént arra, hogy „jó!” viselkedjen, jót cselekedjen, mert cserébe jutalomra számíthat (Berkics, 2008). Az alkalmazkodást segítve adaptív megküzdési mechanizmusokat serkent, ezért mentális erőforrásnak tekinthető (Sallay, 2004). Kutatások igazolták, hogy a diákok igazságos világba vetett hite pozitív összefüggést mutat iskolai teljesítményükkel (Dalbert, 2004). A biztonsággal összefüggésben a vélekedés serkenti az optimista jelen- és jövőképet, célok meghatározását (Tian, 2016). A személyes igazságos világba vetett hit szorosabb összefüggést mutat a szubjektív jólléttel, míg az általános igazságosságra vonatkozó vélekedés a vallásossággal (Dalbert, Katona-Sallay, 1996). A fogalomra alapozó kutatások manapság is viszonylag gyakoriak a bullying kapcsán (pl. Correia, Dalbert, 2008; Donat et al., 2012). Az eredmények szerint a személyes igazságos világba vetett hit növeli a diákok tanárértékelésében az igazságosság észlelését, és csökkenti a bántalmazó (bullying) viselkedés megjelenését.⁶⁰ Implicit motivációként az igazságos világba vetett hit csökkenti az „igazságtalan” viselkedést, vagyis az agresszió megjelenésének sikeres csökkentéséhez járul hozzá, a tanári igazságosság pedig ebben a kapcsolatban fontos mediátor szerepet tölt be (Donat et al., 2012).

Az igazságos világba vetett hit a negatív életesemények magyarázatában, feldolgozásában is szerepet játszik, ezáltal meghatározza az élettel való elégedettséget (Tian, 2016). A világ igazságosságáról való vélekedés magas szintje „tompítja” a negatív életesemények hatását, míg az alacsony szint inkább felerősíti, ezzel csökkentve az élettel való elégedettséget.⁶¹ Ez a motívum egy olyan vonás-jellegű változó, mely viszonylag stabil, az egyének közt varianciát mutat. Bizonyos negatív események (pl. szerettük halála, gondozásba vétel) megingatják a stabil, biztonságos világba vetett hitet, amikor a hit és a valóság közti a disszonancia már nem oldható fel olyan kognitív torzításokkal, mint az áldozat hibáztatása. Minél több negatív életesemény következik be az egyén életében, annál alacsonyabb az igazságos világba vetett hit (és ezzel együtt csökken a protektív szerepe) és az élettel való elégedettség szintje (Tian, 2016).

---

⁶⁰ Az iskolában tapasztalható igazságosság befolyásolja az osztály légkörét (Jámbori, 2007), ezáltal hatással van a jövőbeni tervek alakulására, és a jövőbeni szociális helyzetekben (pl. munkahelyen) megjelenő igazságosság észlelésére (Jámbori, 2003).

⁶¹ Úgy tűnik, a rezilienciánál tárgyalt kétkomponensű védőfaktorokhoz hasonlóan az igazságos világba vetett hit magas szintje protektív-, míg alacsony szintje rizikótényezőnek minősül.

2.7.2 Felelősségérzet

A felelősségvállalás fogalmát szintén érintettük már a kontroll és az igazságos világba vetett hit kapcsán. Nem véletlenül, hiszen a felelősségérzet mint komplex pszichológiai jelenség szoros kapcsolatban áll ezekkel a fogalmakkal⁶², hasonlóan hozzájárul identitásunk meghatározásához, és a társadalmi beilleszkedéshez, így szintén pszichés erőforrásnak tekinthető. Vizsgálhatjuk továbbá a felelősséget olyan aspektusból is, hogy magunknak, vagy másoknak tulajdonított felelősségről van szó, ezzel a gondolati szállal az attribúciós kutatásokhoz is kapcsolódhatunk (Furnham, Gunter, 1984).

A szocializáció során folyamatosan differenciálódó felelősségteljes gondolkodásmód a felnőttkorba történő átmenet során különösen fontos fejlődési feladatként jelenik meg (Hellison, 2000, idézi Szabó, Kékesi, 2016). Erikson is kiemelte, az identitás alakításához szükség van a felelősség érzetére és a felelősségteljes tevékenységre egyaránt (Váriné, 1987). Ennek támogatásában az elsődleges és másodlagos szocializációs közegek szerepe hangsúlyos. A fogalom viselkedésben megnyilvánuló következményei a társadalmi működés szempontjából is relevánsak (Váriné, 2010), ezért az állampolgári felelősségvállalás kapcsán több kutatás született, melyek felhívják a figyelmet a szülői minta, vagy a pedagógus szerepének fontosságára (Lenzi et al., 2014; Szabó, Seciu, Kőrössy, 2013).

A fogalom struktúrájára vonatkozó elméletek közül Szabó és Kékesi (2016) modelljét vesszük alapul, mely Bronfenbrenner modelljéhez hasonlóan a felelősség szerkezetét koncentrikus körökként írja le az egyén körül, a téri aspektusok mellett pedig az idő fogalmát is figyelembe veszi. Ennek megfelelően definíciójuk szerint „a felelősségérzet egyaránt magában foglalja a hajlandóságot a tetteink következményének vállalására, valamint a tetteink leendő következményeinek anticipálását, mint ahogy érinti a társas normák és szabályok, valamint a másik fél jogainak tiszteletben tartását is” (Szabó, Kékesi, 2016, 54.o.). Az utólagos (viselt), valamint a proaktív (vállalt) felelősség Krzywosz-Rynkiewicz (2012, idézi Szabó, Kékesi, 2016) Komplex felelősségmodelljében jelenik meg. A Szabó és Kékesi (2016) által kialakított modellre épülő mérőeszközben -melyet vizsgálatunkban is felhasználtunk, és a módszertani részben részletesen is bemutatunk- a koncentrikus szerkezetnek megfelelően megjelenik a személy magára vonatkoztatott felelőssége, a mikroszint. Az egyén társas

---

⁶² Valamint az énhatékonyság változójával (Szabó, Seciu, Kőrössy, 2013).

környezetéért, családjáért, barátaikért vállalt/érezett felelősséget jeleníti meg a mezoszint, míg makroszinten a térben is távoli felelősségterületek (ország, bolygó stb.) jelennek meg. A megfelelő validitás és reliabilitásmutatókkal rendelkező kérdőív segítségével kimutatható, hogy az észlelt kontrollal párhuzamosan az egyén a tőle térben távolabb eső helyzetekért, történésekért egyre kisebb mértékű felelősséget vállal, vagyis a mikro-, mezo- és makroszinteken más mértékű felelősségérzet tapasztalható (Szabó, Kékesi, 2016).

A vizsgálat változóinak, a társadalmi beilleszkedést meghatározó tényezőknek bemutatása után áttérünk a célcsoport jellemzőinek összefoglalására. Az eddigi fogalmak meghatározásakor érintettük a gondozottakkal való kapcsolatukat, így ejtettünk szót az értékvilágukkal, jövőképükkel, rezilienciájukkal foglalkozó kutatásokról. A továbbiakban azon sajátosságokat vázoljuk fel, melyek ezen kognitív struktúrákon túl általánosságban jellemzik a gondozottakat.

2.8 Halmozottan hátrányos helyzetű serdülők- A gyermekvédelmi intézményben élő fiatalok pszichológiai sajátosságai

2.8.1 Néhány gondolat a serdülőkorról

Az értekezés címében szereplő fogalmak bemutatásában a serdülőkorról következik most néhány gondolat. A serdülőkor egy olyan sajátos átmenet a gyermekkorból a felnőttkorba, mely az élet számos területén releváns változásokkal jár együtt, nem véletlen, hogy sok fejlődéslélektani, személyiséglélektani és szociálpszichológiai kutatás célozza meg a fejlődés ezen időszakát. Allport a serdülőkor fontosságát a jövőperspektíva, az értékorientáció, valamint a személyes és társadalmi identitás alakításában látta (Váriné, 1987 b). Emellett további nagy feladatköröket különíthetünk el, melyek ehhez az időszakhoz köthetők, ilyen például a társas kapcsolatok elmélyítése, a szülőkről történő érzelmi leválás, érzelmi függetlenség, „felkészülés” a felnőttkorra (pályaszocializáció), házassággal, családi élettel kapcsolatos attitűdök, társas felelősségvállalás stb. (Havinghurst, 1948; Vikár, 1980). A serdülőkor kitüntetett időszak a deviáns viselkedés, valamint a pszichés zavarok megjelenése, és bizonyos formáinak rögzülése szempontjából (Rácz, 2013). Az ilyenkor felszínre kerülő problémák kezelése pedig kifejezetten nehéz a gyermekvédelemben (Bede, Vida, 2001). A „viharos” témák mellett azonban a szociális attitűdök kialakulása szempontjából is izgalmas ezen korosztály vizsgálata, a felnőttkori boldogulás és szociális működési minták bizonyos „előrejelzői” már ekkor azonosíthatók (Káldy és mtsai, 2010). Ezekből

a mozgalmas átmeneti időszakot érintő biológiai, kognitív, érzelmi, társas/kapcsolati és viselkedésben megfigyelhető átalakulásokról azokat emeljük ki, mely kutatási témánkhoz illeszkednek.

Egységes definíció ugyan nem található, de a serdülőkort az élet második évtizedéhez kapcsolhatjuk, vagyis a tíz-tizenkét éves kortól legalább tizennyolc éves korig tartó időszakot jelenti. Egyre gyakrabban láthatjuk a megközelítésekben, hogy az ifjúkorral is összeolvad, és 21-24 éves korig húzódik (APA, 2002).

A kognitív fejlődés Piaget-i modellje alapján a serdülőkorra a formális műveleti szakasz jellemző, melynek során megjelenik az absztrakt fogalmakról (pl. jövőről) gondolkodás, a hipotézisek ellenőrzésének képessége (Piaget, Inhelder, 2004). A célok meghatározásához, a viselkedésszabályozáshoz szükséges kognitív funkciók neurológiai „feltételei” a serdülőkori agyi fejlődés során teremődnek meg, a prefrontális kéreg érési folyamatának köszönhetően (Albert és Steinberg, 2011). A megfigyelhető fokozott kockázatvállalás vagy érzelmi hullámlás háttérében azonosíthatók neurológiai folyamatok, ugyanakkor a társas hatások felerősödött befolyását is tekintetbe kell venni (Kádár, 1997).

A személyiségfejlődés során az identitás meghatározása mint feladat jelenik meg a serdülőkor szakaszában, amit nehezíthet, hogy előtörnek a korábbi megoldatlan krízisek problémái is (Erikson, 2002). Az önmeghatározás folyamatában jelentős szerepet kap a személyes célok, tervek körvonalazása, csakúgy, mint viselkedést irányító értékek „kiválasztása”, rögzülése, vagy a saját pozíció megítélése társadalmi összefüggésben. Az egészséges identitás feltétele az idői tudatosság növekedése is, mely a tervező beállítódás, valamint a személyes múlt, jelen és jövő integrációját alapozza meg. Sikeres időintegráció esetén a perspektivitás és a kompetencia érzése jelentkezhet, egyéb esetekben a tehetetlenség érzése, a jövőkép elhomályosulása figyelhető meg, mely a deviáns magatartásformák felerősödésével jár együtt (Erikson, 2002; Váriné, 1987). Összefoglalóan tehát a serdülőkor mint életperiódus különös jelentőséggel bír a jövő- és értékorientációk alakulása szempontjából (Jámbori, 2007, Váriné, 1987).

A serdülőkorban megfigyelhető kapcsolati változások is említést érdemelnek. A családdal szemben a kortárskapcsolatok mintaadó szerepének felértékelődése figyelhető meg (Bagdy, 2002, Berndt, 1992). A fiatalok számára a kortársak referenciacsoportként erősebb befolyást jelentenek, attitűdjeik, viselkedésük alakulására, hiszen egyfajta gyakorlóterepként szolgálnak a kognitív vagy társas készségek próbálgatására. Idejük nagy részét a fiatalok kortárs közegben töltik, az innen érkező reflexiók pedig fontos

forrásai az identitás alakulásának (Zsiros, 2011; Jones et al., 2014). A kortárs csoport a családról történő leválásban is segítséget jelenthet. A kielégítő kortárs- és baráti kapcsolatok moderálják is az erőszakos, problémás családi környezetből fakadó negatív következményeket, egyfajta protektív faktorként kompenzálhatnak negatív hatásokat, amik a családból származnak (Bukowski et al., 2011). Ugyanakkor hatásukra serdülőkorban növekedhet a kockázatos viselkedés, a devianciák megjelenésének gyakorisága (Gardner, Steinberg, 2005). Vagyis a kortársak pozitív és negatív befolyással is lehetnek az egyén fejlődésére, ennek meghatározásában pedig egyaránt fontos szerepe van a kapcsolatuk minőségének, valamint a résztvevők attitűdjeinek (Berndt, 1992).

A korábban tárgyalt pozitív fiatalkori fejlődés elmélete, ami inkább a minden gyermeket és serdülőt jellemző erősségekre, és a környezeti feltételek képességeket kibontakoztató szerepére koncentrál, nem tagadja ugyan a serdülőkorban felmerülő fejlődési feladatok nehézségét, de alapvetően pozitív egyéni és környezeti fejlődést feltételez, amennyiben a fiatal aktív szereplőként megfelelően illeszkedik az őt támogató környezeti kontextusba (Kőrössy, 2016). A képességek kiteljesítéséhez szükség van a megfelelő támogatás megválasztására, melyet a serdülő társadalmi helyzete is befolyásol. (vö. Volentics (1996) egyéniesített reszocializációja) A korábbi problémacentrikus megközelítés dominanciája eredményeképpen többnyire olyan vizsgálattal találkozunk a gondozott fiatalokkal kapcsolatos kutatásokban, melyek a deficiteket, a kortársaktól való elmaradást emelik ki egyes területeken, pl. képességek mentén. A következőkben ezen vizsgálatok tanulságait foglaljuk össze. A hátrányos helyzet továbbörökítése kapcsán már értekezünk annak pszichológiai magyarázatairól és következményeiről. A továbbiakban kifejezetten a halmozottan hátrányos helyzetű, gondozott fiatalok néhány pszichológiai jellemzőjét mutatjuk be.

Ismert, hogy a gyermekkorban elszenvedett negatív életesemények, a családi szocializációs nehézségek, a családból történő kiemelés szoros kapcsolatban vannak későbbi életkorban megjelenő különböző problémákkal (Gerhardt, 2009; Carothers et al. 2006). Hochstadt és munkatársai (1987) 149 rendszerbe kerülő gyermek orvosi és pszichoszociális vizsgálatának eredménye alapján kimutatták, hogy a gyerekek a kortársaikhoz képest sokkal rosszabb egészségi állapotban voltak. Fizikai jellemzőik terén: alacsonyabbak, és vékonyabbak voltak társaiknál, több krónikus betegségben szenvedtek. Magasabb arányban fordultak elő körükben fejlődési elmaradások, viselkedészavarok, pszichiátriai betegségek, maladaptív viselkedésformák. Az egyén fizikai, hormonális, neurológiai jellemzői mellett, az egész személyiséget, a kognitív

fejlődést, az affektív működést a fiatalok szociális érettségét is befolyásolta az elsődleges szocializációs közeg deficitje. A gondozásba került gyermekek általában sokat nélkülöznek, sokan válnak bántalmazás áldozatává, és a rendszerbe kerüléskor szociális izolációval és instabilitással, bizonytalansággal is meg kell küzdeniük (Klein, Kufeldt, Rideout, 2006), mely sok pszichés energiát von el tőlük. Hazánkban 2015-ben megközelítőleg 8000 fiatal érintett gyermekotthoni elhelyezés (KSH, 2017). A szakellátásba került gyerekek 80%-a egy évnél hosszabb időt tölt el valamilyen gondozási formában. (A gyermekotthonokra nézve ez az arány 66%.) René Spitz (1946) vagy John Bowlby (1959,1969) óta tudjuk, hogy a gyermekek ilyen hosszú idejű intézményi elhelyezése, az anyjától való szeparációja nehezen múló nyomot hagy a fejlődés egyes területein. További statisztikai adat, hogy 44%-uk 10 évnél többet tölt a rendszerben, ami szintén nehezíti beilleszkedésüket (Szikulai, 2004).

A gondozott gyermekekkel kapcsolatos kutatások kiemelten foglalkoznak a kötődés, valamint az egyes személyiségjegyek vizsgálatával (pl. Volentics, 1996; Kálmánchey, 2001; Erdélyi, Káldy, 2010, Rácz, 2012). Az eredmények többnyire lehangolóak. Általában a hasonló korú, családban élő fiatalokkal összehasonlítva a gondozásba került fiatalok alacsonyabb teljesítménnyel, és számos egyéb területen „gyengébb” mutatókkal rendelkeznek.

2.8.2 Személyiségjegyek

A gondozásba vétel, a traumatizáltság miatt a fiatalok fokozottan ki vannak téve a pszichés problémáknak, személyiségjellemzőik feltárásával számos kutatás foglalkozik. Kutatásunkban alapvetően ép értelmű, „normál”, azaz nem speciális vagy különleges szükségletű fiatalok vettek részt, azonban itt szeretnénk röviden kitérni néhány sajátosságra a gondozottakkal kapcsolatban, hangsúlyozva, hogy nem a minta általános jellemzőiről van szó, viszont a halmozottan hátrányos helyzethez szorosan kapcsolódnak. A gondozottak körében felülreprezentáltak a különböző fogyatékossgal élő fiatalok. A korai szocializáció során szerzett „tapasztalatok” negatív következményei serdülő korban felerősödnek (Carothers et al., 2006). A rendszerbe került serdülők (ilyekor már gyakran a fiatal deviáns magatartása miatt) főként lakás- vagy gyermekotthonba kerülnek, nem nevelőcsaládokhoz. Így a gyermekotthonokban élő fiatalok körében különösen sokféle problémátípussal találkozhatunk. Kálmánchey Márta (2001, 2008) nevelőszülőknél élő fiatalok iskolai és pszichés problémáit gyűjtötte össze. Fontos szempont, a traumatizáló hatások időbeli csoportosítása, melynek alapján megkülönböztet nevelésbe vétel előtt, a

nevelésbe vétel során, majd a nevelőotthonban illetve a nevelőszülőnél szerzett traumákat, leírva ezzel egy „tipikus”, de nem általános fejlődési utat. Fontos ugyanis hangsúlyozni – ahogy ezt Kálmánchey (2001) is teszi-, hogy az általánosítás és az esetleges hibáztatás tovább rontja az érintettek helyzetét. Újra és újra hangsúlyoznunk kell, hogy a gondozottak csoportja rendkívül heterogén mintát alkot, számtalan egyedi életúttal. Az alábbi jellemzők inkább a sokrétű veszélyeztetettségre, a védelem szükségletére hívják fel a figyelmet. Bár a nevelőszülő gyermekek gondozási helye eltér, a megfigyelhető nehézségek jelentős hasonlóságot mutatnak a gyermekotthonban élőkkel, hiszen ők is hasonló folyamaton mennek keresztül a szakellátásba kerülésük során. (Továbbá nevelőszülőtől is kerülnek fiatalok gyermekotthonba.) A hátrányok már korai időszakban, szinte a születést megelőzően megjelennek. A gondozásba vett gyermekek sokszor gondozatlan, eltitkolt terhességből születnek (Kálmánchey, 2001). Gyakori a vérszerinti családokban a testi, értelmi és érzelmi elhanyagolás, előfordulhatnak olyan traumatikus események (abúzus, haláleset stb.), melyek komoly személyiségkárosító hatással bírnak („moral - emotional insanity”). A kötődés sérülése nehezíti a későbbi szoros társas kapcsolatok kialakítását, vagy éppen gátolatlan kötődést eredményez. A bántalmazás növeli a szorongás valamint a regresszív, vagy éppen agresszív viselkedés megjelenési gyakoriságát. A szerhasználat mint negatív szerepminta növeli a bizonytalanság érzését, ambivalens érzéseket kelt a gyermekben szülei irányába, így keletkezett belső feszültségét pedig gyakran önmaga ellen fordítja. A torz modellek (pl. agresszió, alkohol, bűnözés) összeségében olyan értékeket képviselhetnek, melyekkel azonosulva rontják a gyermek társadalmi beilleszkedését. (A tanulás mint érték többnyire elvész.) A nevelésbe vétel egy olyan veszteség, mely bizonytalanságot, egzisztenciális szorongást kelt, izolációt, tehetetlenséget, kilátástalanságot eredményez. (A tünetegyüttest szokás broken home szindrómának is nevezni.) Következésképp gyakran megjelenik önhibáztatás.

A szülők „vétkeinek” introjekciója mellett az „intézetis” megbélyegzés is beépül a negatív énképükbe. Nem véletlen, hogy a gondozott fiatalok általában alacsonyabb önbecsüléssel rendelkeznek, mint kortársaik (Luke, Coyne, 2008). Viszont a pozitív önbecsüléssel rendelkező fiatalok esetén ez a tulajdonság védőfaktoroként szolgál (Taussig, 2002). Örkény és munkatársai (2005) kérdőíves vizsgálatában megmutatkozott, hogy a gondozottak körében mért alacsony önkontroll és önértékelés gyakoribb deviáns magatartással, kockázatvállalással, és magasabb depresszió pontszámmal járt együtt. Vagyis az önértékelés kétpólusú magyarázóváltozónak tűnik: alacsony értéke

rizikófaktor, míg magas értéke védőfaktornak tekinthető (Örkény, 2014). Kálmánchey (2001) felosztását követve a nevelőotthoni ártalmak közül a hospitalizációt kell kiemelni. Ugyan az intézeti környezet átalakulásából adódóan, a családiasabb légkör megteremtésére irányuló törekvéseknek köszönhetően változtak a testi, értelmi, érzelmi elmaradás tünetei, az otthonhoz kapcsolódó jellegzetességek (uniformizálás, a hierarchiából következő rivalizálás és bünbakképzés mint csoportfolyamatok) továbbra is károsan hatnak a fiatalok fejlődésére. A negatív hatások ellensúlyozásában a felnőttek felelőssége kimagasló (Szilvási, 2008).

Erikson elmélete kiemeli, hogy az egészséges identitáshoz szükség van a személyes múlt, jelen, jövő egységbe szerveződésére, viszont ha az integráció nem sikerül, akkor tehetetlenség lép fel, időbeli zavar keletkezik (Erikson, 2002; Váriné, 2004). Vizsgálatunk szempontjából fontos az a megfigyelés, miszerint a gondozásba vett fiatalok időperspektívája sérül, lehasítják a múltat a nehézségek miatt, ugyanakkor a jövőt is a kilátástalansága miatt. Utóbbiból következik, hogy a jövő számukra ismeretlen, félelmetes, esetleg túlideologizált (Kálmánchey, 2001). Élettörténeti narratíva híján a múlt, a korai emlékek hiányosak, vagy átszínezettek, csakúgy, mint a belőlük fakadó jövőkép. Egyfajta jelenben élés ez, amit Varga (2008, 159.o.) „pillanat perspektívaként” emleget. A jelenséggel más szerzők is foglalkoztak. Erdélyi és Káldy (2010) egy külön fogalmat is alkotott a gondozottak körében azonosítható identitászavar egy sajátos esetére. A Perdita-jelenség (perdita- elveszett) magába foglalja az elveszett gyermeket, és az illúziókat. A Perdítát gyakran kötődési problémák, szociális izoláció, impulzuskontroll hiány, valamint elfojtás és hasítás jellemez. Természetesen ez a tünetképzés egy különleges formája a sérüléseknek.

Hasonlóan speciális a reszocializációban résztvevők helyzete. Volentics (1996) reszocializációval kapcsolatos empirikus kutatásában olyan egyéni tényezőket azonosított, melyek a javító- és nevelőintézetben élőket jellemezte. Ezek a kommunikációs problémák, a szociális képességek gyengesége, valamint az antiszociális viselkedésre való hajlam. A reszocializáció kiemelt feladataiként nevezte meg erre építve a személyiségfejlesztést (pl. énkép korrekcióval, önkontrollfejlesztéssel), valamint a szociális kompetenciák erősítését. A szociális készségek fejlesztése egyébként általános oktatási feladat, magába foglalja az önismeret, mások megismerése, személyes hatékonyság, felelősség, jövőkép kérdésköreinek taglalását (Sütőné, 2004). Volentics eredményei összecsengenek a Fővárosi Módszertani Gyermekvédelmi Szakszolgálat vizsgálati eredményeivel, akik a traumatizált fiatalok inadekvát konfliktuskezelési- és

kommunikációs stratégiáit, a gyakorlati ismeretek, pénzkezelési készségek hiányát, valamint az önkiszolgálás alacsony szintjét figyelték meg a gondozásból kikerülő fiatalok vizsgálata során (Módszertani Kiadványok I., 2009).

A nevelőcsaládokban megjelenő nehézségek közül kiemeljük a Kálmánchey (2001) által énazonosság problémájának nevezett jelenséget. A gyermeknek egy nevelőcsaládba kerülve alkalmazkodnia kell a család által meghatározott szabály- és értékrendszerekhez. Az új szocializációs közeg (ami lehet a gyermekotthon is) normái azonban ütközhetnek a korábban elsajátított értékekkel. Ez tulajdonképpen az a „kettős értéktudat”, melyről Vidra Szabó (2001) is említést tesz. Minden egyes gondozási helyváltás traumatikus esemény, melynek ismétlődése növeli a gyermek sérülését (Kálmánchey, 2001; Newton, Litrownik, Landsverk, 2000). Minél több gondozási helyen fordul meg a fiatal, annál nagyobb gondokat jelez a CBCL mérőeszköz internalizáló és externalizáló skálája egyaránt. A kezdeti normál értékeket mutató fiatalok jellemzően sérülékenyebbek, érzékenyebben reagálnak a helyváltásra (Newton, Litrownik, Landsverk, 2000). A viselkedési problémák ugyanakkor okai és következményei is lehetnek a helyváltásnak.

Egy hazai vizsgálat a családban és a gondozásban élők érzelmi intelligenciájáról, megküzdési stratégiákról és szorongásairól készített kérdőíves felmérést (Szótsné, Pap, Pál, Jankovics, Mirnics, 2007). Az érzelmi intelligencia azt jelenti, hogy felismerjük és kezelni tudjuk a saját és mások érzéseit (Goleman, 2002), vagyis a fogalom az empátia egy része összefügg az étellel való elégedettséggel. Szótsné és munkatársai (2007) eredményei szignifikáns különbséget mutattak az életkorban illesztett kontroll és célcsoport összehasonlításakor a problémamegoldás, impulzuskontroll, érzelmi kontroll, éntudat, társas felelősségtudat tekintetében egyaránt.⁶³ Utóbbi azt tükrözi, hogy a gondozottak kevésbé érzékelik magukat a társadalom, csoport hasznos tagjaiként. A vérszerinti szülőkkel való kapcsolattartás a gyermekotthonosak körében moderált bizonyos hatásokat. A magasabb vonásszorongás a nevelőotthonosaknál tendencia szinten volt kimutatható. A vizsgálattal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a kontrollcsoport tagjai gimnáziumban tanuló fiatalok voltak, vagyis az iskolázottsági mutatók jelentősen különböztek a csoportok között.

---

⁶³ A kontroll vagy a társas monitorozás készsége alapvető fontosságú a szociális világban történő eligazodás, beilleszkedés szempontjából. (vö. Gerhardt, 2009)

Mivel a gondozottakkal összefüggésben többször felmerül a *kötődés* fogalma, röviden kiemelünk pár gondolatot a témával kapcsolatban. Jelen a vizsgálat nem irányult a kötődés feltárására, így a bővebb szakirodalmi elemzéstől eltekintünk. A kötődés olyan öröklött viselkedési hajlam, mely a másik személy közelségének keresésére és fenntartására készíti, s melyet a környezeti faktorok módosíthatnak (Bowlby, 1969 idézi Zsolnai, 2006). Bowlby (1959) leírja, hogy az anyától/ fontos mástól történő szeparáció szorongást kelt, mely generalizálódhat, így hatással lesz a későbbi társas kapcsolatok, kötődés kialakítására, vagyis meghatározza a szociális viselkedést, a személyiség szociális fejlődését.

Az elhanyagoló szülő, vagy a szülő hiánya kihat erre a hajlamra, és hosszútávú következményeket von maga után (pl. alacsony motiváció és teljesítmény, valamint beilleszkedési zavarok, fogékonyság egyéb pszichés problémákra stb.). Az elsődleges kötődés tárgya az anya, illetve a szülők, de később a kötődési háló egyre bővül, bizalmi kapcsolat alakulhat ki pedagógusokkal, kortársakkal. Az anya mellé/helyére az egyes életszakaszokban új kötődési „tárgyak” kerülnek. A biztos kötődés pozitív énképpel, motiváltsággal, teljesítményigénnyel, sikeres kapcsolatokkal függ össze, emellett viszont további előnyökkel is jár (pl. együttműködési készség, énerő, kitartás, problémamegoldó készség) (Zsolnai, 2006), emiatt befolyásolja a szociális kompetenciát. Mint érzelmi kapcsolat, fontos eleme a bizalom, a szeretet és a ragaszkodás (Nagy, 2000). A kötődés, érzelmi és szelf-fejlődés, valamint a szülői reflektív funkció kapcsolatáról bővebben olvashatunk pl. Hámori Eszter, Peter Fonagy, Mary Target, Gergely György tanulmányaiban.

Amikor a szocializáció zavart szenved (mert kiemelik, vagy aminek következtében kiemelik a gyermeket a családjából), a gyakran megfigyelhető kötődési sérülés számtalan formában manifesztálódhat. Externalizációs, internalizációs problémákban, a társas kapcsolatok zavarában (Bíró, 2011). Egyik legfontosabb hátránya,- ahogy arról korábban is írtunk- hogy továbbadódik a generációk között (Szöcsné és mtsai, 2007; Gerhardt, 2009). Az énefejlődés elakadása, a generalizált egzisztenciális szorongás, a társas kompetenciák fejletlensége stb. mellett Ranschburg (1998) kiemeli a bizonytalan belső értékrend fennmaradását, mely a csábíthatóság, a sodródás, a devianciák melegágyává válhat.

Bíró (2011) gyermekotthonban nevelkedő serdülők kötődését vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy a családban élő kortársaikhoz viszonyítva a gondozottak szüleikbe vetett bizalma alacsonyabb. Többnyire bizonytalan kötődéssel jellemezhetők,

míg a testvérekbe (akik sokszor szintén gondozásban vannak), barátokba vetett bizalom magasabb, mely egyfajta védőfaktor. A családról történő leválás gyakran lassabban zajlik (pl. az ambivalens érzéseknek köszönhetően), valamint inkább elkerülő és érzelem központú megküzdési mechanizmusokat alkalmaznak, kevés az adaptív coping-stratégia.

2.8.3 Iskolai előmenetel

Tekintve, hogy a gondozott fiatalok esetében a szocializációs ágensek közül a család nem tudja betölteni funkcióit, ezért más ágensekre hárul nagyobb feladat, így pl. a gyermekotthon, vagy éppen az iskola szocializáló funkciói válnak hangsúlyosabbá. Ez a gyakorlatban sokszor a pedagógusok számára jelent plusz teendőt (Kálmánchey, 2008). A korábbiakban leírt személyiségtényezők a fiatalok iskolai működésére is hatással vannak. A bizonytalanságból fakadó határkeresés, az alacsony önértékelésből következő kompenzáció olyan magatartás és érzelmi zavarokban nyilvánulhat meg, mely komoly feszültségforrást jelent. Ehhez kapcsolódhatnak tanulási zavarok, melyek a valós képességbeli elmaradásból, de akár áldeabilitásból is fakadhatnak (Kálmánchey, 2008).

Tudjuk, hogy az iskolai végzettség mobilitásban betöltött szerepének kitüntetett szerepe van (Ferge, 2006; Rákó, 2010; Rácz, 2009). Az otthonban elhelyezett fiatalok továbbtanulási mutatói azonban gyengébbek a (nevelő)családokban élő társaikénál (Varga, 2008, Rácz, 2009). Ebből következik, hogy a társadalmi beilleszkedés fokozottan nehezített az esetükben. A gyengébb iskolai teljesítmény mögött különféle tényezők állhatnak. A továbbtanulási esélyek egyrészt szoros kapcsolatban vannak a társadalmi helyzettel. Szegény családokból a rendszerbe kerülő fiatalok esetén az alacsony szülői elvárások, a negatív szülői attitűdök környezeti faktorokként azonban csak részben magyarázzák az iskolai teljesítményt (Kertesi, Kézdi, 2008). Ezen felül a szocializációból hiányzik a tanulás mint érték elsajátítása, a szakmaszerzés általában sokadrangú cél csupán. Másrészt az egyéni tényezők közül jelentős szerepe van az énképnek, mely már a tanulmányok kezdete előtt alakul, és kapcsolatban áll az iskolai teljesítménnyel (Kőrössy, 1997). Gondozottak esetén ez egybehangzóan negatív.

Egy másik individuális jellemző a motiváció, mely többnyire sérül a korai anyagyerek kapcsolat bizonytalansága, megszakadása következtében (Kálmánchey, 2008). A tanulási motivációk sajátosságaival kapcsolatban Veressné (2002) azt állapítja meg, hogy a motiváció három dimenziója (affektív-szociális, kognitív; affektív-morális) közül az affektív sérül leginkább, mely optimális esetben a korai életkorban a szociális környezettel való érzelmi viszonyban alakul. Ennek hiányában azonban a szeretet és

biztonságigény kielégítetlen marad. Ezzel összefüggésben a biztonságérzet erősítése, a pozitív visszacsatolás, a sikerélmények biztosítása, és az hozzá kapcsolódó feszültségoldás merül fel feladatként (Kálmánchey, 2008). Volentics (1996) a teljesítménymotiváció TAT táblákkal (1, 7 BM, 8 BM) történő vizsgálata során gyenge motivációs háttérrel tárt fel javító- és nevelőintézetben élők körében, mellyel -a gyenge kommunikációs készségek és a kreativitás hiánya mellett - magyarázta az iskolai teljesítményt. Empirikus vizsgálatában dolgozók általános iskolájában tanuló, kudarcos iskolai pályafutással jellemezhető fiatalokkal (mint kontrollcsoporttal) hasonlította össze az intézetben élőket. A tanulási képességek terén nem talált különbséget, a szociális érettség tekintetében azonban a célcsoport jóval elmaradt a kontrolltól. Serdülőkorra olyan mértékű hátrányokat szereznek a fiatalok, hogy az évismétlések sorát a lemorzsolódás, az oktatásból való kikerülés követi (Rácz, 2009). Ez pedig tovább növeli a hátrányokat.

A nagykorúvá válást követően a továbbtanulást, a tanulói identitást strukturális (munkaerő-piac), szociális (támogató közeg) és individuális (személyes motivációk, aspirációk) tényezők egymással összefüggésben befolyásolják (Cieslik, 2006, idézi Rácz 2009). Olyan belső tényezők állnak kapcsolatban a továbbtanulási motivációval, mint például a kitartás, a kitörési vágy, jövő iránti elköteleződés, a tudás mint érték, az egyéni felelősségvállalás, önbizalom. A jövőorientáltság mint jövőre irányultság szerepét mutatja az alábbi interjúrészlet, melyet egy gondozottal készített Rácz Andrea (2009, 13.o.): „És a biztos jövő azért is fontos, mert szerintem az nyilvánvalóan jellemez egy embert, hogy egyik napról a másik napra él, vagy pedig tudja, hogy mit fog mondjuk két év múlva is csinálni – körülbelül tudja.”

A fent leírtak tükrözik, hogy a társadalmi beilleszkedés szempontjából fontos iskolai pályafutás sikerességéhez a tanulás szeretete (értéke) mellett a tervek, és a biztos jövő megteremtésére irányuló vágyak megléte is szükséges. Ezen tényezők vizsgálata kiemelt szerepet kap kutatásunkban.

2.8.4 Társas kapcsolatok

A támogató társas kapcsolatok facilitáló, protektív szerepe kimutatható a serdülők fejlődési feladatainak teljesítésével kapcsolatban (pl. Bukowski et al., 2011). Ide kapcsolható Taussig (2002) eredménye, miszerint a gondozott fiatalok pozitív kortárskapcsolatainak és társas elfogadottságának erősítése jelentősen csökkentette a deviáns magatartásformák megjelenését.

Egy gyermekvédelmi intézményekben társkapcsolatokat vizsgáló, magyar kutatás arra kereste a választ, hogy milyen kapcsolati jellemzők segítik a társadalomba történő visszailleszkedést (Káldy, Kincses, Nagy, Szakácsné, 2010)? Milyen egyéni és környezeti tényezők befolyásolják a sikeres vagy sikertelen integrálódás folyamatát? Összetett módszertannal (szociometria, Rorschach-teszt) vizsgálták az identitás-szervezettség szintjének, a szociabilitásnak, valamint a párkapcsolati képességeknek a viszonyát. Ezen változók együttjárása ugyanis előrejelezheti a beilleszkedés formáját, a reszocializáció sikerességét. (vö. Volentics, 1996) Eredményeik szerint a szociogram alapján meghatározott társas pozíciók kapcsolatot mutatnak az alkalmazkodással, identitással, jövőképpel, mivel az aktuális helyzeten túlmutató perspektívát nyújtanak. Eredményeik szerint az egészséges identitás kedvezőbb társas pozíciókhoz társult, az ezzel jellemezhető fiataloknak mélyebb diádikus kapcsolatok kialakítására volt lehetőségük, míg a konfliktusos személyiségek, az identitásproblémákkal küzdők gyakrabban szorultak peremre, maradtak magányosak. A páros és a közösségi kapcsolatok minősége összefüggést mutatott (Káldy és mtsai., 2010). A legfejlettebb kapcsolati készséggel jellemezhetőek többnyire szociábilisak is voltak, ugyanakkor magas volt a szubjektív és egocentrikus viszonzsint aránya, vagyis amikor a fiatal a saját nézőpontjától alig tud elvonatkoztatni. Ez komoly életkori elmaradást tükröz, a további társas kapcsolatok minősége szempontjából nem kedvező, és ezen készség fejlesztése a veszélyeztetett csoportnál különösen szükséges. Vizsgálatuk témánk szempontjából fontos tanulságot hordoz, az ép identitás fontos előrejelzője lehet a sikeres beilleszkedésnek, míg a problémás viselkedés a szociális készségek fejletlenségére utal.

Zsubrits Attila (2012) disszertációjában szintén a bentlakásos intézményekben nevelkedők szociális rendszerét, a *nevelőkkel* kialakított kötődési sajátosságokat vizsgálta kérdőív segítségével. Eredményei azt mutatták, hogy a vérszerinti anya és a testvérek után a nevelőkkel kialakított érzelmi kapcsolatot tartják jelentősnek a megkérdezettek, ezen kapcsolati összetevők azonban eltértek a legfontosabb iskolai pedagógushoz fűződő kapcsolattól. A kapcsolatok mennyiségi és minőség mutatóit is befolyásolta az egyéni fejlődési sajátosságokon túl a rendszerbe kerülés ideje, a rendszerben töltött idő, valamint a vérszerinti családdal való kapcsolat megléte/hiánya, illetve maguk a nevelők kötődést biztosító magatartása.

A kapcsolatok sorában a kortársakkal, nevelőkkel való viszonyok mellett ki kell térnünk a fiatal *vérszerinti családjával* való viszonyára is. A szülőkkel, testvérekkel való kapcsolat gondozási helytől függetlenül befolyásolja a gyermek állapotát. (A

gondozottak több, mint 90%-ának élnek a szülei (Rákó, 2010.) A láthatások sokszor feszültségforrást jelentenek a résztvevők számára, s bár a kapcsolattartás biztosítása törvényi feladat az otthonok és a nevelőszülők számára is - megvalósulását több tényező hátráltatja (Jármí, 2009). Sokszor tapasztalható, hogy a vérszerinti szülők nem motiváltak, vagy nem jó a viszonyuk a gyermekkel, de akadály lehet a kapcsolattartás létrejöttében más külső tényező, például a szülők létfenntartási nehézsége, így az utazás finanszírozása. Amikor létrejön a találkozás, további szempontok okozhatnak nehézséget. Megjelenhet rivalizáció a szülők-nevelőszülők/gondozók között, vagy a gyermek hitegetése. Ilyenkor a szakemberek aktív beavatkozására van szükség, hiszen a gyökerek ismerete, a vérszerinti családdal való viszony rendezése fontos az önértékelés, személyiségfejlődés, identitás szempontjából, alapja a gyermekkel folytatott terápiás munkának is (Jármí, 2009). Az az ideális, amikor a gyermek, nevelő és szülő között pozitív a viszony (Heider-i egyensúly). A gyermek érzései szülei irányába eltérőek lehetnek. Előfordul, hogy a gyermek idealizálja szüleit, mert csak így bírja el a realitást, ugyanakkor megjelenhet számos negatív érzélem is a szülőkkel kapcsolatban. Mindenféle érzélem elfogadott, és alapját képezi a segítő tevékenységnek. A szülők elfogadása a nevelő/segítő számára nem minden esetben megy könnyen. Sokszor értékkonfliktus van közöttünk, vagy a bántalmazó, agresszív szülő haragot kelt a nevelőben, esetleg a szülő ellenséges viszonyulása nehezíti az együttműködést. A megoldásra törekvés minden tag érdeke, hiszen nem elegendő pusztán a hátrányos helyzetűek gyermekeinek befogadása (Jármí, 2009).

2.8.5 Az utógondozottak, illetve a rendszerből kikerültek társadalmi beilleszkedése

Külön kutatási területet képvisel a rendszert „elhagyó” 18-24 éves fiatalok, valamint az utógondozottak jellegzetességeinek feltárása, mely bizonyos értelemben az intézmények szocializáló funkciójának hatékonyságvizsgálatát is jelenti. Az empirikus kutatások sok esetben a gondozásból kikerült fiatalok beilleszkedési zavaraira fókuszálnak (Rákó, 2008). A fiatal felnőttek gyakran arról számolnak be, hogy nem kapják meg a megfelelő segítséget az önállóvá váláshoz az intézményektől, nehezen tudnak leválni a hosszú intézményi elhelyezés után (Szikulai, 2004). Rácz (2012) vizsgálatában az utógondozottak két nagy csoportját különítette el iskolai pályafutás, jövőbeni tervek, és életút alapján: a Sikeresek le tudják küzdeni hátrányaikat, tanulmányokat folytatnak; míg a Túlélők tanulmányi előmenetelét, életvitelét

bizonytalanság jellemzi, hiányzik mellőlük a támogató közeg. Az önálló életvitelre felkészítés hiánya miatt ők szinte gyermekszerepben maradnak, ami nehezíti a munkavállalás, lakhatás megoldását. A két csoporton belül alcsoportokat is létre hozott (lásd 2. számú táblázat).

SIKERESEK	TÚLÉLŐK
1. A földön járók – céljuk: sikeres szakmák, képzettség, anyagi jólét	1. A jövőtől féltő, kiterjedt jelenben élő - szakképzésre összpontosítók, homályos jövőbeni tervek, kevés önbizalom, támogatásra szorulnak
2. Az álomlovasok - gyermekkori álmot követők, ehhez támogatás kapnak	2. A jövőtől féltő, kiterjedt jelenben élő - munkára összpontosítók – munkahely bizonytalan, a szakma nem piacképes
3. A jég hátán is megélők – önállóság, kontroll érzet jellemzi, különféle tervek a jövőre	3. „Godot-ra várók” passzív résztvevők – nem tanul, nem dolgozik, bizonytalan célok
	4. Az „élet a legnagyobb rendező” elvet vallók-korai szülővé válás, munka és iskolai tervek halasztása

2. számú táblázat: Utógondozói ellátásban, utógondozásban részesülő fiatal felnőttek csoportjai interjúelemzés alapján (Forrás: Rác, 2012, 78.o.)

A fiatal felnőttek kétharmadának sorsa rendezetlennek mondható a kikerülésük után (Strausz, 1990 idézi Rákó, 2008). A munkaerőpiacon történő elhelyezkedésük elmarad a korosztályukhoz képest, könnyen lemorzsolódnak, mert a munkahely megtartásához szükséges készségek (alkalmazkodókészség, frusztráció-tolerancia) gyengék vagy hiányoznak (Módszertani Kiadványok I., 2009). Az utógondozottakkal foglalkozók szerint azokkal könnyebb együtt dolgozni, akik érték- és normarendszere, valamint céljai a társadalmi elvárásokhoz közelítenek. Általános tanulságként megfogalmazható, hogy a fiatalok társadalmi integrációját leginkább az alacsony iskolai végzettség, a munkanélküliség, az önállóság hiánya, az saját lakás megszerzésének akadályai, továbbá a pénzkezelési nehézségek teszik problémássá (Rákó 2008). A továbbiakban összegyűjtöttünk néhány módszertani szempontot, melyet a bemutatott gyermekvédelmi kutatások alapján fogalmaztunk meg.

2.9 Gyermekvédelmi kutatások általános módszertani tanulságai

A gyermekvédelmi kutatások módszertani tanulságait minden esetben szem előtt kell tartani mind a mintaválasztás, mind az alkalmazott módszerek kiválasztása során annak érdekében, hogy a vizsgálat az alapvető tudományos kritériumoknak megfeleljen. A továbbiakban ezeket a tanulságokat, módszertani „buktatókat” mutatjuk be röviden. A nehézségeket követően, az adatfelvétel körülményeinek, valamint a mintának a

bemutatása során megvilágítjuk azt is, hogyan próbáltuk kiküszöbölni ezeket a vizsgálatunkban.

A mintaválasztással kapcsolatosan szükséges kiemelni -ahogy többen is felhívták rá a figyelmet-, a gyermekvédelmi szakellátásban élők meglehetősen *heterogén* csoportot alkotnak (Varga, 2008; Winnicott, 2006, Kiss és mtsai, 2008) A depriváció fokát meghatározza a rendszerbe kerülés, a családban/ rendszerben töltött idő, valamint a gondozási hely váltások száma (Kálmánchey, 2001), vagy a családdal fenntartott kapcsolat is (Szótsné és mtsai., 2007). A vérszerinti családban és az otthon nyújtó ellátási formákban (gyermekotthon, nevelőszülő) eltöltött idő speciális és sokrétű elsődleges (és másodlagos) szocializációs teret biztosít (Varga, 2008). Kiss és munkatársai (2008) szerint a gyermekvédelemben „felnőttek” vizsgálatában a mintát csak olyan fiatalok csoportja képezheti, akik egy éves koruk előtt kerültek a rendszerbe, annak azonos elhelyezési formájába. Az ilyen kritériumoknak megfelelő fiatalok száma azonban meglehetősen alacsony. Amennyiben családból bekerült fiatalokat vizsgálunk, a bekerülés oka is releváns, csoportképző tényező. Az elhelyezési forma szakmai megválasztása a gyermek jellemzőinek figyelembe vételével alakul, ezért félrevezető például két elhelyezési forma összevetéséből a rendszerre következtetni. Nem tanácsos továbbá az átlagpopulációval történő összevetés során az ok-okozat felcserélése, hiszen többnyire hátrányos helyzetből kerülnek ellátásba a gyerekek (Kiss és mtsai, 2008). A szerzők a nehézségek kiküszöbölésére alcsoportok, típusok alakítását (pl. a rendszerben töltött idő, bekerülési okok, bekerülési életkor, elhelyezési formák alapján), valamint a kutatásokban egységes kódrendszer (pl. bekerülés okainak kategóriái) használatát javasolják. A dokumentumelemzést, az iratanyagok áttekintését azonban nehezíti a sok esetben hiányos, és korántsem egységes dokumentáció (Vidra Szabó, 2001; Rákó 2008).

Több kutatás központi kérdése a témában a gondozottak társadalmi integrációjának feltérképezése, hiszen az önálló életkezdés problémái viszonylag könnyen azonosíthatók (Rákó, 2008; Rácz, 2012), a (még) otthonban élő fiatalok nehézségei ugyanakkor nehezebben megragadhatók. Kende és Illés (2011) valamint Hüse és Nyírcsák (2005) tanulmányában is felmerült a hátrányos helyzetű válaszadók körében megfigyelhető *erős megfelelési igény*, ami választorzító hatással bír. Hüse és Nyírcsák (2005) felmérésében a megkérdezett, hátrányos helyzetű fiatalok 70%-a tartotta átlagosnak, vagy annál is jobbnak aktuális helyzetét zárt kérdés esetén. Míg nyitott kérdésre már kiegyenlítettebbnek mutatkozott a pozitív-negatív megítélés aránya. Ez a pozitív énbemutatás, és a vágyteljesítés motivációit tükrözi. Hasonlóan módosíthatja a

válaszokat a *motiválatlanság*. Mindkét jellegzetesség megfigyelhető a gondozottak vizsgálatra adott reakciói között⁶⁴, így hatásával számolni kell az értelmezés során, ugyanakkor vannak módszertani lehetőségek ezen hatások „megelőzésére”, kiküszöbölésére.

A kvalitatív kutatási irány beemelése többek között ennek kezelését is lehetővé teszi (Rákó, 2008; Kende, Illés 2011). Az indirekt projektív technikák (pl. mondatbefejezés, rajz készítés, történetmesélés, asszociációk gyűjtése) főbb előnyei ugyanis, hogy kiküszöbölik a társadalmi kívánatosságnak megfelelés, a tudatosság, az irracionális, a „szemérmesség” választorzító hatását, válaszadó előtt ugyanis kevésbé nyilvánvaló, hogy mi a kívánatos válasz, mi a cél (Oppenheim, 1966; Szabó és mtsai, 2013). Viszont feldolgozásuk során az értékelő szubjektív értelmezése miatt csökkenhet a kutatás objektivitása, validitása (Oppenheim, 1966; Babbie, 2008), ugyanakkor a kvalitatív kutatásokkal szemben is támasztott alapvető követelmény, hogy az tudományosan meggyőző és hiteles legyen (Silverman, 2001). A gondozottakkal kapcsolatos kutatások módszertani sokfélesége ugyanazon témakörök vizsgálata kapcsán is nyújt eltérő, olykor ellentmondó eredményeket. Láthattuk, hogy az aspirációk vizsgálata történhet idiografikus vagy nomotetikus aspektusból (Martos, 2010). Az értékek is megítélhetők közvetlenül, vagy közvetetten (Schwartz, 2012). A kutatás érvényességének növelése érdekében célszerű egy adott témakört különböző módszerekkel vizsgálni, ez az úgynevezett módszer-trianguláció (Denzin, 1988, idézi Szokolszky, 2004, 413.o.).

Figyelembe kell venni emellett az esetlegesen fennálló gyengébb kognitív képességeket, melyek az íráskészség, vagy a nyelvi kifejezőkészség formájában mutatkozhat meg.⁶⁵ Nurmi és Lainekivi (1991) idézett vizsgálata a kérdőíves felmérés mellett az interjú mint adatfelvételi lehetőség alkalmazását javasolta ennek kezelésére. Kutatásunkban ezen megfontolásokból kiindulva az értékeket, jövőképet, valamint a vizsgálat további változóit eltérő adatgyűjtési stratégiák segítségével próbáltuk feltárni, a kutatásban használt mérőeszközök megjelenítik a kvantitatív és a kvalitatív módszertani

---

⁶⁴ Pl. egyforma szélső értékek bejelölése a Likert-skálákon származhat motiválatlanságból és fokozott megfelelési igényből egyaránt.

⁶⁵ A célcsoportba kerülés egyik kritériuma volt, hogy a fiatal ne legyen különleges vagy speciális szükségletű. Az értelmi fogyatékoság, vagy a súlyos pszichés zavarok kizárásával a minta homogenitásának növelésére törekedtünk.

szemléletet egyaránt. A technikák kiválasztása, az instrukciók megfogalmazása során törekedtünk a minél könnyebben értelmezhető formára.

Az elméleti bevezetőt a kutatás alapjául szolgáló fogalmak szakirodalmi áttekintésének összefoglalásával zárjuk, ezt követően térünk rá a vizsgálat célkitűzéseinek és menetének bemutatására.

2.10 Elméleti összefoglaló

Az értekezés elméleti részében bemutattuk a vizsgálatral, a célcsoporttal kapcsolatos főbb fogalmakat, teóriákat és az empirikus kutatási eredményeket. Tekintve, hogy a szocializáció, a szegénység vagy hátrányos helyzet, az értékek, mérsékelt formában még a jövőkép és a reziliencia is összetett, interdiszciplináris fogalmaknak tekinthetők, szükségesnek láttuk azok különböző aspektusból történő bemutatását, és összekapcsolását célcsoportunkkal, a gondozásban élőkkel, így egy tág elméleti kontextusból indultunk ki.

A szocializációs közegek szerepének, funkcióinak bemutatása rávilágít felelősségük mértékére, mellyel a fiatalok világról alkotott benyomásait szervezik azok aktív közreműködésével, a velük zajló dinamikus interakcióban. Az egyéni kognitív tartalmak és beállítódások a viselkedés szervezésében játszanak jelentős szerepet. A hátrányos helyzettel összefüggésben ez a viselkedésirányító funkció, valamint a szociális megismerés különösen fontos, mivel hozzájárul az adott állapot (pl. szegénység) fenntartásához, valamint újratermelődéséhez.

Az értékek, a jövőbeni célok olyan motiváló erejű tényezők, melyek fejlődése a szocializáció során folyamatos, de különösen a serdülőkorban válnak hangsúlyossá, a felnőttkorba történő átmenet során. A gondozásban élők sajátos szocializációs tapasztalatai nyomot hagynak ezeken a kognitív struktúrákon. A depriváció, a (lét)bizonytalanság érzése valószínűsíti olyan értékek és életcélok preferenciáját, melyek megnehezítik az alapvető belső, pszichológiai szükségletek kielégítését, ezáltal pedig az adaptív működést, vagyis csökkentik a szubjektív jóllét, az étellel való elégedettség szintjét, így jelentős gyakorlati következménnyel bírnak (Martos és mtsai, 2006). A család nélkül felnövő fiatalok olyan mértékű hátrányokkal indulnak az önálló életkezdés idején, melyet az állami gyermekvédelem alig tud kompenzálni. A köztudatban az „államis”, „zacis” fiatalokról alkotott elképzelések, a negatív előítéletek, társadalmi megbélyegzés tovább rontja az esetlegesen még küzdeni tudó, akaró fiatalok továbbtanulási, mobilitási lehetőségeit (Rácz, 2006). Azonosulva a negatív sztereotípiákkal, azok identitásuk részévé válnak, ez pedig vezet tovább az alacsony

önértékelés jelenségéhez, melynek hatásáról a hátrányos helyzet pszichológiai következményei kapcsán értekeztünk. A társadalmi beilleszkedést az egyéni hátrányok mellett tehát további szociális és társadalmi akadályok nehezítik, ami miatt a marginalizálódás és a szegregáció átlagnál nagyobb arányban fordul elő ezen fiatalok körében. A fiatalokkal kapcsolatos nevelői elvárásokban sem mutatkozik meg a felfelé mobilitás lehetősége, ezzel összhangban a mutatók alapján elmondható, hogy a rendszerből kikerült fiatalok a társadalom alsó rétegeibe tagozódnak be/vissza (Varga, 2008), vagyis a társadalmi beilleszkedés sikeressége sok esetben kétséges⁶⁶.

A problémaközpontúság mellett fontos kitérni a gyermekvédelmi intézmények pozitív hatásaira is, hiszen egy családi környezetben is találhatunk ártalmas hatásokat. A fejlődést veszélyeztető, hátrányos családi környezetből kiemelt gyermekek számára az otthonok olyan lehetőségeket is biztosítanak (pl. szabadidős tevékenységek, fejlesztő foglalkozások), melyeket a családjukban nem tudnának igénybe venni (Herczog, 2001). Ehhez hasonlóan az individuum szintjén is lényeges megvilágítani azokat a képességeket, erősségeket, melyek a nehézségek ellenére sikeres alkalmazkodást biztosítanak. A reziliencia fogalmának bemutatása során több ilyen egyéni és társas védőfaktorot soroltunk fel, melyek megerősítése a rizikófaktorok hatásának csökkentésében is közrejátszik, így hozzájárul a mentális egészség fenntartásához.

3. A kutatás célkitűzései, menete

A szocializáció során formálódik az egyén énképe, értékei, jövővel kapcsolatos elképzelései. A bemutatott szakirodalmi áttekintés szerint a gyermekvédelem intézményei által biztosított szocializációs közeg sajátosságai a benne élő gondozottak önmagával és a társadalommal kapcsolatos attitűdjeire is hatással van, mellyel összefüggésben az önértékelés, a szociális megismerés, valamint az adaptív társadalmi működés szempontjából releváns egyéb kognitív struktúrák területén is sajátos mintázat anticipálható. A családjától történő szeparációt megélő fiatal feltehetően más (negatívabb) elképzeléseket alakít ki önmagáról, a személyes- és társas felelősségvállalásról, a világ igazságosságáról, továbbá a jövőbeli lehetőségeiről stb., mint azon kortársai, akik saját családjukban nevelkednek.

---

⁶⁶ Csak említés szintjén foglalkozunk itt vele, de érdemes megjegyezni, hogy a roma gyerekek háromszoros túlreprezentáltsága figyelhető meg a rendszerben (Neményi, Messing, 2007).

Több vizsgálat is igazolta, hogy a harmonikus családi légkör, a kielégítő szociális kapcsolatok, az érzelmi biztonság kedvezően befolyásolják a fiatalok jövővel kapcsolatos elképzeléseit, (Pulkinen, 1990; Sallay, 2003; Jámbori, 2003), gyakran olyan személyes faktorokon, moderátor változókon keresztül, mint a belső kontroll, az önértékelés, az autonómia kialakításának képessége (pl. Gerhard, 2009; Seginer, Vermulst, Shoyer, 2004). Vajon hogyan alakulnak ezek a faktorok, amikor a családi közeg nem ilyen kedvező, és feladatait egy gyermekotthonnak kell átvennie? Az egyén értékei, céljai, a jövővel kapcsolatos elvárásai orientálják szociális viselkedését, társadalmi működését. A statisztikai mutatók szerint sok esetben ez a társadalmi működés, beilleszkedés a célcsoport esetében nem éppen kedvező. A gondozottak körében végzett vizsgálatok nehezen leküzdhető hátrányokról, akadályokról számolnak be, melyek az adaptív működést megnehezítik. Feltételezzük azonban, hogy az egyéni és szociális védőfaktorok megtalálása és mozgósítása kedvező hatású lehet erre a folyamatra, vagyis szociális konstrukciók szintjén is beavatkozási lehetőségeket tárhatunk fel, melyek a társadalmi integráció elősegítéséhez vezethetnek hosszú távon. Vizsgálatunkban többnyire az egyéni jellemzők kognitív tartalmával, szintjével foglalkozunk, érintve bizonyos attitűdök érzelmi, illetve motivációs aspektusának vizsgálatát. A viselkedési „kimeneteket” ezen kutatás keretein belül mérni nem tudjuk.

A vizsgálatunk alapvetően leíró, problémafeltáró jellegű. Célunk, hogy átfogó képet kapjunk a gyermekotthonban nevelkedő fiatalok azon kognitív struktúráiról, és bizonyos személyes diszpozícióiról, motivációiról, melyek alapvetően az identitáshoz kapcsolódó pszichés erőforrások, továbbá a társadalmi beilleszkedésük, valamint szubjektív jóllétük szempontjából is releváns tényezőknek tekinthetők. A célcsoport fentiekben tárgyalt konstrukcióinak, és szükségleteinek feltárása segítséget nyújthat a velük kapcsolatos programok továbbfejlesztésében, új aspektusok megvilágításában a preventív és intervenciós programok számára. A fenomenológiai cél következtében elsősorban kutatási kérdéseket fogalmazunk meg.

3.1 Kutatási kérdések- feltevések

A kutatási kérdéseink két főbb vizsgálati szempont köré szerveződnek, a kutatás adatainak elemzésére ugyanis többféle stratégia kínálkozik.

- I. Az egyik lehetőségként a változók összemérhetők a szocializációs közeg függvényében, ennek során a célcsoportot (gondozásban, gyermekotthonban élők) és a kontroll csoportot (saját családjukban nevelkedők) hasonlítjuk össze a

vizsgált változók mentén, kiemelve az őket lényegesen megkülönböztető jellemzőket.

A kutatásban a következő főbb változók mentén hasonlítjuk össze a különböző szocializációs közegben nevelkedő serdülőket:

- értékek és életcélok
- jövőkép
- az igazságos világba vetett hit
- felelősségérzet
- reziliencia

A szocializációs elméletek alapján feltételezhető, hogy a csoportok között eltérés mutatkozik a fenti változók tekintetében.

- II. Az elemzés egy másik módja, hogy a reziliencia fogalmára építve tárjuk fel ennek a személyes változónak a viszonyrendszerét, vagyis a vizsgált változók értékei alapján klaszterelemzés segítségével hozunk létre egy reziliens mutatókkal jellemezhető és egy sérülékeny/maladaptív csoportot, majd megvizsgáljuk ezek demográfiai, szocializációs jellemzőit, összetételét, valamint a két csoport értékstruktúráját és jövőképét (adott esetben bontva a cél- és kontrollcsoport mentén egyaránt).

Munkánkban mindkét típusú elemzést elvégeztük. Ennek megfelelően mindkettővel összefüggésben megfogalmaztunk kutatási kérdéseket, és ahol ezt korábbi vizsgálatok eredményei lehetővé tették, konkrét hipotéziseket is.⁶⁷

3.1.1.1 A célcsoport és a kontrollcsoport összehasonlítása a főbb változók mentén

3.1.1.1.1 Értékpreferenciák

Milyen értékpreferenciákkal jellemezhetők vizsgálati csoportjaink?

H.1. A korábban bemutatott értékvizsgálatok alapján (pl. Kothencz, 2009; Rákó, 2010, Székely, 2013) feltételezzük, hogy a halmozottan hátrányos helyzet megmutatkozik a gondozottak értékpreferenciáiban és eltérést mutat a családban élő kortársaik értékpreferenciáihoz képest. A társadalmi értékekhez való viszony összefügg a személyes értékek alakulásával, a szocializációval, valamint a beilleszkedéssel (Váriné, 1987).

---

⁶⁷ A gondozottak körében végzett hasonló témájú előzetes vizsgálatok alapján viszonylag csekély számú hipotézis felállítására volt lehetőség.

H.1.1. Feltételezhető az önállóság, önirányítottság mint érték relatív fontossága a célcsoport esetén, melyet általában az intézmények közvetítenek a gondozottak irányába (ld. Rácz, 2009).

Várható ugyanakkor, hogy bizonyos értékek preferenciája *gondozási helytől függetlenül*, univerzálisan megjelenik a serdülő mintában, és eltérést mutat a felnőttek eredményeihez képest.

H.1.2. Feltételezzük, hogy serdülőknél a teljesítmény értéke is hangsúlyosabb szerepet kap a többi értékhez képest, mely az élethelyzetből adódó tanulói szerepekkel, az iskolai és szülői elvárásokkal magyarázható (Bilsky és mtsai, 2005).

H.1.3. A biztonság értékének többi értékhez viszonyított relatív fontossága gondozási helytől függetlenül várható, ugyanis Nistor és Ilut (2011), valamint Rákó (2010) vizsgálata ezt az értéket találta legfontosabbnak magyar fiatalok körében. Hasonlóan az ifjúságkutatások is a poszt-materiális értékek (pl. Családi biztonság) erősödéséről számoltak be a materiális értékekkel szemben (pl. gazdagság) (Szabó, Bauer, 2009).

A gondozottak körében végzett vizsgálatok ezidáig nem használták a Schwartz-féle PVQ kérdőívet, ezért a kapott eredményeket Schwartz (2001, 2012) értéksorrendjéhez, valamint Lányi (2008) nem reprezentatív magyar mintájához viszonyítjuk.

3.1.1.1.1 Életcélok

Milyen életcélokkal, aspirációkkal jellemezhetők a vizsgálati csoportok?

H.2. Az értékpreferenciákkal összefüggésben az életcélok területén is várunk eltéréseket a két csoport eredményeiben.

H.2.1. Az Öndeterminációs elméletből (Deci, Ryan, 1991), valamint Inglehart (2008) értékelméletéből kiindulva feltételezhető, hogy a család hiánya, a (lét)bizonytalanság a materiális értékek relevanciáját erősíti, emiatt az intrinzik aspirációk dominanciája csökken az extrinzik aspirációkkal szemben (Martos, 2010). Rákó (2010) ezzel összhangban a gondozottak körében hangsúlyosabbnak találta a materiális értékek fontosságát az országos mintához képest.

Az értékvizsgálatok alapján megfogalmazható néhány feltevés, mely a szocializációs közegtől függetlenül érvényes a serdülők mintájára.

H.2.2. Az aspirációs skálák preferenciasorrendjében feltételezhető, hogy a kapcsolatok intrinzik célja hangsúlyosabb a gazdagság extrinzik céljánál. Az

Ifjúságvizsgálatok alapján ugyanis látható, hogy a poszt-materiális értékek (családi biztonság, barátság, szerelem) hangsúlya erősödést mutat a materiális értékekkel szemben (pl. gazdagság) (Szabó, Bauer, 2009).

A gondozottak eredményeit Martos és munkatársai (2006) vizsgálati mintájával vetjük össze, melyet a Rövidített Aspirációs Index kidolgozásakor használtak fel.

3.1.1.1.2 Jövőkép

H.3. Várható, hogy a fiúk és a lányok körében szocializációs közegtől függetlenül eltérő arányban szerepelnek az egyes tartalmi kategóriák. A lányoknál inkább a családdal kapcsolatos tervek, a fiúknál a munkával, anyagi javakkal kapcsolatos tervek dominálnak. A jövőorientáció tartalmi jellemzőit azért érdemes a nemek tekintetében külön-külön is megvizsgálnunk, mivel a feléjük közvetített társadalmi elvárások is eltérnek, eltérő szocializációs mintázatban van részük, ezek a normatív elvárások pedig tükröződnek az egyéni célokban (Jámbori, 2003, 2007).

Milyen különbségek találhatók a vizsgálati csoportok jövőbeni tervei, vágyai területén?

H.4. Feltételezzük, hogy a családjuktól elszakadt fiataloknál a jövőbeni célok tartalmi mutatóinak százalékos megoszlása mentén eltérést találunk a családban élő fiatalokhoz, illetve a „kulturális prototípushoz” képest, mely jellemzően az iskola, munka, család, egzisztencia sorrendet követi (Jámbori, 2007). A korábban bemutatott vizsgálatok alapján megfogalmazható, hogy számos változó van kapcsolatban a jövőkép tartalmi elemeivel, időbeli kiterjedésével, ilyen a szocializációs környezet jellege, jellemzői, valamint olyan személyes tényezők is, mint az életkor, vagy a nem (pl. Jámbori, 2007). A szülők, a család több háttérváltozón keresztül befolyásolja a gyermek jövőorientációjának komponenseit (pl. Trommsdorf, 1986; Seginer, Vermulst, Shoyer, 2004).

H.4.1. Feltételezhető, hogy a családjuktól külön élő fiatalok számára a jövőbeni célok között gyakrabban jelennek meg *családdal* kapcsolatos vágyak. A családszerkezet valamint a jövőbeli elvárások között megjelenő családkép kapcsolatát ellentmondó eredményekkel jellemezhetjük. Jámbori (2007) és Mester (2013) vizsgálata azt mutatta, hogy a csonka családban élő fiatalok számára a harmonikus családi életre vonatkozó vágy, jövőbeni cél hangsúlyosabb szerepet kap, mint a teljes családban élők esetén. Védelembe vett vagy gondozott fiatalok körében végzett vizsgálatok (pl. Hüse és Nyírcsák, 2005; Rákó, 2010; Kothencz, 2009) eltérő módszertani eszközök használatával szintén a családdal kapcsolatos vágyak intenzív megjelenését azonosították. Ezzel

szemben Nurmi (1987) és Rácz (2006) a pozitív minta fontosságát, a tervezési készségek és a kapcsolati kontroll gyengeségét kiemelve inkább ritkább megjelenést találtak alacsony státuszú és gondozott fiatalok mintáján. Az említett kutatások alapján a pozitív családi minta hiánya növelheti és csökkentheti is a családra vonatkozó jövőbeni tervek megjelenését. Feltevésünk szerint gondozottak körében a jövőbeni családi tervek gyakrabban megjelennek kompenzáló jelleggel, mint a családjában élő kontrollcsoport esetén.

H.4.2. A célcsoport jövőbeni tervei között ritkábban szerepelnek *munkával, karrierrel* kapcsolatos vágyak, mint a kontrollcsoport céljaiban. A teljes családban élők ugyanis több munkával kapcsolatos célt fogalmaztak meg, mint a csonka családban élők Mester kutatásában (2013), továbbá Rácz (2006) is kiemeli a munkavállalásra vonatkozó konkrét tervek hiányát gondozottak körében.

H.4.3. Feltételezzük, hogy támogató családi háttér hiányában a *tanulás és az iskolai teljesítmény* feltehetően kevésbé jelenik meg a célok között. Nurmi (1991) és Jámbori (2007) támogató iskolai és családi légkör esetén több továbbtanulással kapcsolatos tervet azonosított, emellett gondozottak körében Volentics (1996) gyenge teljesítménymotivációt tárt fel, melyből fakadóan feltehetően kognitív szinten⁶⁸ sem jelenik meg a tanulás mint cél (érték) (Kálmánchey, 2001; Kertesi, Kézdi, 2008).

H.4.4. A gondozásban élők körében az *anyagi javakkal, birtoklással* kapcsolatos vágyak erősödésére számítunk. A korábbi, H.2.1. számú hipotézisünknek megfelelően a materiális értékek fontossága várhatóan a jövőbeni tervek szintjén is kifejezést nyer (Rákó, 2010), vagyis az anyagi helyzettel, birtoktárgyakkal kapcsolatos elképzeléseiket gyakrabban említik a kontrollcsoportnál.

H.4.5. A jövőorientáció *időbeli kiterjedésére* vonatkozó feltevésünk több, gondozottakkal végzett kutatás eredményei alapján, melyek a „pillanat perspektívát”, az itt és most stratégiákat, a távlati célokat kiszorító napi problémákat emelték ki (Kozma, 2003, Kothencz, 2009; Varga, 2008), hogy a vágyak időben közelebbiek a kontrollhoz viszonyítva.

H.4.6. A megfogalmazott jövőbeni *aggodalmak, félelmek* kapcsán szintén feltételezzük a tartalmi, valamint a mennyiségi eltéréseket a cél- illetve a kontrollcsoport között. Sallay (2003) és Jámbori (2007), valamint Pulkkinen (1990) és Nurmi (1991,

---

⁶⁸ Valamint a viselkedés szintjén sem.

2004) eredményei alapján ugyanis elmondható, hogy a családi háttér, a pozitív légkör hiánya esetén nehezebb terveket megfogalmazni, a félelmek, nehézségek dominálnak a reményekkel szemben, és a fiatalok kevésbé optimisták a jövőjüket illetően.

3.1.1.1.3 Az igazságos világba vetett hit és az egyéni felelősségérzet alakulása

Található-e különbség a csoportok között olyan személyes kognitív beállítódások terén, mint az igazságos világba vetett hit, illetve a felelősségérzet?

H.5. Célcsoportunkban várható az igazságos világba vetett hit erősödése, a kontrollcsoporthoz viszonyított magasabb érték megjelenése. Jost (2003) rendszerigazolás elmélete alapján elmondhatjuk, hogy az alacsony társadalmi státuszúak, vagy a kisebbségi csoportok tagjai hajlamosak azonosulni a rendszerigazoló vélekedésekkel, és – saját „kárakra”- magukat hibáztatni. A gyermekvédelmi ellátásba kerülés, a biztonság megkérdőjeleződése olyan disszonanciát kiváltó szignifikáns negatív életesemény, melynek feloldására ilyen percepciók torzítás a válasz a közérzet javítása érdekében.

H.6. Felvethetjük, hogy a két csoport között nem találunk különbséget a felelősségérzet mentén. Az egyéni felelősségérzet tekintetében Szabó és Kékesi (2016) kutatása nem mutatta ki a származási közeggel való kapcsolatot.

3.1.1.1.4 A jövővel, felelősséggel kapcsolatos érzelmek feltárása

A jövőhöz, felnőtt élethez, jövőbeni családhoz, felelősséghez kapcsolódó érzelmi viszonyulás feltárásához a Semantic Selection Test-et, vagyis az SST módszerét használtuk, mely lehetővé teszi, hogy egyes célszavak, kifejezések más dimenziószavakkal (esetünkben az öröm és félelem mint érzelmek) való szemantikus kapcsolatát feltárjuk (Szabó és mtsai, 2013). A módszer bővebb bemutatására a felhasznált mérőeszközök közt kerül sor. Gondozottak körében ezen módszer alkalmazásáról nincs információnk, ezért erre vonatkozóan nem tudunk előzetes feltevéseket megfogalmazni. Hüse és Nyírcsák (2005) interjúiból kitűnt, hogy a veszélyeztetett fiatalok jövőjükkel kapcsolatban a szorongás és a kilátástalanság érzését említették. Az Ifjúság Kutatások (Szabó, Bauer, 2009; Oross, 2013) beszámolója is a megkérdezett fiatalok céltalan és bizonytalan jövőképét írja le, mely alapján számíthatunk arra, hogy a jövő inkább a félelem mintsem az öröm érzéséhez köthető. Ettől a félprojektív módszertől továbbá azt várjuk, hogy a szociális kívánatosságnak való

megfelelés torzító hatását csökkentve hitelesebb képet kaphatunk egyes attitűdök érzelmi vonatkozásáról.

3.1.1.1.5 Reziliencia

Található-e különbség a csoportok között a reziliencia, illetve egyes reziliencia összetevők, egyéni és szociális védőfaktorok tekintetében?

H.7. Feltételezzük, hogy egy általános reziliencia mutató tekintetében a gondozásban és a családban élő serdülők között nem található jelentős különbség (Flynn et al., 2004, Homoki, 2014).

Ugyanakkor a gondozottak életében jelenlévő rizikófaktorok és védőfaktorok eltérő aránya növelheti a sérülékenység kockázatát, vagyis a kritériumrendszerek függvényében a „reziliens csoport” méretének megítélése is változik (Örkényi, 2014). Olyan védőfaktorok, mint a pozitív helyzetmegítélés, összefüggésben az önpercepcióval, az általános elégedettség, valamint a vallásosság, és a sporttevékenységek pozitívan kapcsolódnak a rezilienciához (Örkényi, 2014; Masten, Obradović, 2008; Erdei, 2009, Carothers és mtsai, 2006).

H.8. További feltevésünk, hogy bizonyos egyéni és társas védőfaktorok, reziliencia összetevők mentén azonban találunk különbséget a csoportjaink között.

H.8.1. A gondozásban élők körében negatívabb *önpercepcióra* számítunk számos korábbi vizsgálat eredményének megfelelően (Luke, Coyne, 2008; Örkényi és mtsai, 2005). Az önértékelés fontos, kétpólusú reziliencia összetevő, magas értéke védőfaktor, alacsony értéke rizikófaktornak tekinthető (Taussig, 2002; Örkényi, 2014).

H.8.2. A célcsoport *saját helyzetének*, általános *elégedettségének* megítélése is várhatóan alacsonyabb, negatívabb kortársaik átlagánál a szociális környezet stabilitásának, a pozitív visszajelzések hiánya, valamint a társadalmi megbélyegzés, a negatív önsztereotipizálás következtében (pl. Kálmánchey, 2001; Jost, 2003; Örkényi és mtsai, 2005, Kende, Illés, 2011).

H.8.3. Az *észlelt kontrollban* is eltérést várunk a csoportok között. Mivel a gondozott fiatalok legtöbbször a gondozási hely váltások passzív elszenvedői, ennek következtében a *kontroll* helye inkább kívülre tolódik (Vidra Szabó, 2001). A **H.5.** számú feltevésünkkel összhangban, a belső kontroll és az igazságos világba vetett hit kapcsolata (Nurmi, 1991), valamint Gerhardt (2009) elmélete alapján várható, hogy az érzelmi biztonság hiánya miatt az észlelt *belső kontroll gyengébb mértékű* a családjukból kikerült fiatalok esetén.

H.8.4. Az észlelt társas támogatás eltérő mintázatot mutat a célcsoportban a családban élőkhez viszonyítva. A támogató kapcsolatok releváns védőfaktoroknak tekinthetők (Taussig, 2002), emiatt vizsgálatuk különösen fontos. A társas pozíciók befolyásolják az alkalmazkodást, az identitást és a jövőképet egyaránt, a kedvező pszichés mutatók, „ép identitás” jobb társas készségekkel és beilleszkedéssel járnak együtt (Káldy és mtsai, 2010). Palareti és Berti (2010) vizsgálata kimutatta, hogy a kapcsolati háló és a kapcsolatok minősége fontos előrejelzője egy gyermekotthon hatékonyságának. A gondozottak család hiányában a nevelők támogatására számíthatnak, velük alakítanak ki érzelmi kapcsolatot (Zsubrits, 2012).

H.8.4.1. Az észlelt társas támogatásban különbséget találunk a nemek között. Jámbori és munkatársai (2016) vizsgálata alapján ebben a kérdésben is érdemes nemi bontásban vizsgálni, mivel eredményeik eltérést mutattak a lányok és a fiúk vélekedései között.

3.1.1.2 A reziliens és a sérülékeny csoport összehasonlítása

A pozitív szemlélet alapján célunk a rezilienciának, valamint egyes összetevői viszonyrendszerének feltérképezése a jövőbeni beavatkozási pontok könnyebb azonosítása érdekében. Amennyiben a reziliencia mutatók mentén vizsgálódunk, és alakítunk ki csoportokat (reziliens és sérülékeny csoportot), milyen mintázatot találunk az értékek, a jövőkép, az igazságos világba vetett hit változói terén? Hogyan alakulnak ezek a mintázatok vizsgálati csoportjainkban, a cél- és kontrollcsoportban?

H.9. Schwartz (2012), valamint Sagiv és Schwartz (2000) eredményeit alapul véve, miszerint az értékek kapcsolatban állnak olyan személyes jellemzőkkel, mint a szorongás, a szubjektív jóllét, ezáltal pedig énvédő funkcióval is rendelkeznek, feltételezzük, hogy bizonyos *értékek* együttjárást mutatnak a rezilienciával, így a reziliens csoportra inkább, míg a sérülékeny csoportra kevésbé jellemzők. Sagiv és Schwartz (2000) a teljesítmény, az önállóság, és a stimuláció esetében talált pozitív együttjárást a szubjektív jóllét mutatóival, míg a hagyomány értéke negatívan korrelált az említett változóval.

H.9.1. Feltételezzük, hogy a reziliens csoportra inkább jellemzők az intrinzik *aspirációk*. Az Öndeterminációs elméletből (Deci, Ryan, 2000) kiindulva tudjuk, hogy az extrinzik értékorientációk hangsúlya negatív kapcsolatban áll a szubjektív jóllét mutatóival, ezáltal pedig inkább a sérülékeny csoportra jellemző ilyen irányú eltolódás. Az intrinzik aspirációk viszont a pszichés jólléthez kapcsolódnak (Martos és mtsai, 2006), így a reziliens csoporthoz kapcsolhatóak.

H.10. A reziliens csoport jövőképeinek sajátosságai eltérnek a sérülékeny csoporttól. A jövőorientáció szoros kapcsolatban áll a rezilienciával (Seginer, 2008). A pozitív jövőkép, a reális célok kitűzése önmagában is védőfaktoraként funkcionál.

H.11. Várható, hogy az *igazságos világba vetett hit* konstruktuma, mely kapcsolatban áll a mentális jóllét mutatóival (Dalbert, Katona-Sallay, 1996), így a reziliencia korrelátumaival is, eltérő mértékben jellemzi a két csoportot.

3.2 Adatfelvétel körülményei

A minta- és módszerválasztás, valamint az adatfelvétel tervezésekor szem előtt tartottuk azokat a kutatási szempontokat, melyeket a gyermekvédelmi kutatások általános módszertani tanulságai részben kifejtettünk (pl. minta homogenitásának növelése, válaszadók motivációjának fenntartása, gyengébb kognitív képességek figyelembe vétele). Az Egyetemközi Etika Pszichológiai Biztosság kutatási tervemet megvizsgálta és jóváhagyta. A vizsgálat lefolytatása során az engedélynek megfelelően jártam el.

Az adatfelvételre 2016 januárja és novembere között került sor. Ebben az időszakban számos gyermekotthonnal és középiskolával vettem fel a kapcsolatot, hogy a minta célcsoportjához és a hozzá korban és iskolázottsági mutatókban leginkább illeszkedő, családban élő kontrollcsoporthoz eljuthassak.

A megkeresett középiskolák egy része túl volt terhelve pszichológiai vizsgálatokkal, emellett az érettségire felkészülés, maguk a vizsgák is nehezítették a tavaszi félévben az adatfelvétel engedélyezését, lebonyolítását. Végül a kontrollcsoport adatfelvételére egy budapesti és két nagyvárosi szakiskolában és szakközépiskolában került sor. A 11. és 12. évfolyamos diákok egy-egy tanóra keretében töltötték ki a kérdőívet, az instrukciót követően önálló munka zajlott. Értelmezési kérdésekben a vizsgálat vezetőjétől kérhettek segítséget a serdülők. A kitöltés név nélkül, önkéntesen történt, és átlagosan 30-40 percet vett igénybe. Az intézmény vezetőjét, valamint a résztvevő diákok szüleit tájékoztattuk a kutatás céljáról, menetéről, tőlük előzetesen engedélyt kértünk.

A megkeresett gyermekotthonok egy részétől még jelentősebb ellenállást tapasztaltunk. A hivatalos megkeresésre sok intézménytől egyáltalán nem kaptam még elutasító választ sem. Sajnálatos módon a médiában legtöbbször valamilyen botrány kapcsán találkozhatunk a gyermekotthonokkal, az ott élők negatív társadalmi megbélyegzése is jelentősnek mondható. Az otthonok bizonyos százaléka emiatt fokozott óvatossággal kezeli a pszichológiai vizsgálatokat, holott hangsúlyoztuk, hogy a vizsgálat

kérdései nem felkavaróak, szociálpszichológiai témájúak. Az a 16 budapesti és fejér megyei otthon, akik megadták a lehetőséget, engedélyt az adatfelvételre, azonban maximálisan együttműködőnek bizonyultak. A megadott korosztályból legalább egy éve a gyermekvédelmi szakellátásban élő, fiatalok kerülhettek, akik nem speciális, vagy különleges szükségletűek.

A résztvevők a kérdőíveket önállóan, anonim formában töltötték ki a vizsgálatvezető jelenlétében, akitől szükség esetén értelmezési kérdésekben segítséget kérhettek. A kérdőívek kitöltése után a célcsoport tagjainak - Nurmi és Lainekevi (1991) vizsgálatát szem előtt tartva- a kifejtendő kérdéseket szóban tettük fel kétszemélyes helyzetben, válaszaikat szó szerint jegyeztük le. Az interjú helyzet lehetővé tette, hogy a kezdetben még kevésbé motivált válaszadók is a bizalmi légkör kialakítása során megnyíljanak és minél őszintébb válaszokat adjanak. A fiatalok többségében ezek a szituációk kellemes érzést keltettek, örömmel fejtették ki terveiket, elképzeléseiket, szívesen beszélgettek az őket érintő kérdésekről.

A válaszadók motivációját a kitöltésért járó apró ajándékokkal (édesség, tollak, bizsuk, kulcstartók stb.) igyekeztünk felkelteni, fenntartani, mindamelllett, hogy a részvétel önkéntesen zajlott.⁶⁹ A célcsoport létszáma több tényező miatt csökkent az adatfelvétel során. A kérdőívek kitöltése után 2 fő nem vállalta az interjút (mert „nem akart ilyen kérdésekről gondolkodni”), egy fő az interjú előre egyeztetett időpontjában már szökésben volt.⁷⁰ Többeknek a kérdőívek hosszúnak bizonyultak, az érdeklődésüket elvesztő, motiválatlan kitöltők, vagyis akik a kérdések felére nem adtak választ, vagy minden kérdésre egyforma választ adtak, adatai végül nem kerültek be az elemzésbe. A gondozottak egy másik csoportjánál a fokozott megfelelési igényt, az elismerés iránti fokozott szükségletet lehet tapasztalni, ami főként a kvantitatív kérdőívek válaszaiban érhető tetten. Így a kvantitatív mellett félprojektív módszerek használatával törekedtünk ennek kezelésére, és a validitás növelésére.

3.3 A minta leírása

A minél homogénebb célcsoport kialakítása érdekében egyrészt törekedtünk egy viszonylag szűk életkori intervallum meghatározására. Így a 15-19 éves korcsoport

---

⁶⁹ A résztvevők az interjúk végén dönthettek, az ajándékok közül -többségében, értéküktől függetlenül- az azonnali jutalomértékkel bíró édességeket választották az irodaszerek, bizsuk, kulcstartók helyett.

⁷⁰ Ebben az esetben a kérdőívek kitöltése és az interjúk felvétele időhiány miatt nem egy alkalommal zajlott ugyanazon fiatalok körében.

kerülhetett a mintába. A célcsoport esetén mintába kerülési kritérium volt továbbá a legalább egy éve tartó gondozottság, ami nemzetközi kutatásokban is szokásos feltétel, hiszen az intézményi szocializáció kereteihez alkalmazkodás időt igényel.

Az összehasonlítás alapjául szolgáló kontrollcsoport életkorban teljes mértékben illeszkedik a célcsoporthoz. Törekedtünk emellett az iskolázottsági mutatók illesztésére is, ezért a kontrollcsoportot szakiskolás és szakközépiskolás fiatalok képezték.⁷¹

3.3.1 Célcsoport

A vizsgálat célcsoportját a speciális gyermekvédelem (vagy gyermekvédelmi szakellátás) alanyai, Budapesten és Fejér megyében lévő 12 gyermekotthonban és 4 lakásotthonban elhelyezésre került, családjukból kiemelt 15-19 év közötti fiatalok alkotják (N=95).⁷² Az adattisztítást követően a célcsoport létszáma 76 főre csökkent.⁷³

A célcsoport átlagéletkora 16,56 év (SD=1,235), a nemi megoszlás kiegyenlített (47,4% fiú). A fiatalok átlagosan 7,26 évesen kerültek gondozásba, viszont a szórás elég jelentős (SD=4,95). 10%-uk születését követően azonnal gondozásba került, míg 22% csak 12 éves kora után került az gyermekvédelem rendszerébe.⁷⁴ Ennek megfelelően a gondozásban töltött idő átlagosan 8,82 év (SD=5,38). A minta harmada egy gondozási helyen élt, a kétharmada viszont megtapasztalt legalább egy gondozási hely váltást.⁷⁵ (Egy fiatal nyolc (!) gondozási helyről számolt be eddigi életében.) A fiatalok fele az aktuális gondozási helyen átlagosan 5 évnél kevesebb időt töltött, ebben azonban rendkívül nagy egyéni különbségek vannak (M=6,14; SD=4,87).

A fiatalok 90%-a ismeri a szüleit, 68%-uk tartja is a kapcsolatot vérszerinti családjával bevallása szerint. 88%-uk ismeri a testvérét, és 81%-uk tartja is vele/velük a kapcsolatot. Ugyan statisztikailag nem jelentős különbség, de ezekből a százalékokból látható, hogy a testvérekkel való kapcsolattartás intenzívebbnek mondható, ennek egyik magyarázata lehet, hogy több esetben a testvérek is a rendszerben nevelkednek, egyazon

---

⁷¹ A 2016/17-es tanévtől a szakiskolák szakközépiskolák, míg a szakközépiskolák szakgimnáziumok néven működnek.

⁷² Jellemzően a családjukból kiemelt fiatalokat nevelőcsaládokban próbálják meg elhelyezni 12 éves kor előtt. Ezt követően inkább gyermekotthonban kerülnek elhelyezésre, viszont az életkorral együtt nő a pszichés problémák előfordulásának gyakorisága is. Vizsgálatunkban nem szerepeltek speciális gyermekotthonok, ahol speciális szükségletű, súlyos pszichés zavarokkal küzdő gyermekek élnek.

⁷³ Bár a mintába kerülés feltételeiről az intézményvezetőkkel, nevelőkkel előzetesen egyeztettünk, a „legalább egy év eltöltése az adott gondozási formában” feltételének teljesülésére több esetben csak a fiatalokkal felvett interjúk végén, a gyermekvédelemben töltött életút feltérképezése során derült fény. A „frissen” bekerült fiatalok, pl. a lányanyák adatait így nem tudtuk figyelembe venni.

⁷⁴ Kothencz (2009) vizsgálatában a bekerülés 3 év alatt, ill. 7-14 éves kor között volt a leggyakoribb.

⁷⁵ A Befogadó Otthonban töltött átmeneti időt nem számítottuk külön gondozási helynek.

gondozási helyen. Továbbá a szülőkkel kapcsolatos érzelmek heterogenitása is megmutatkozhat abban, hogy nem mindenki tart kapcsolatot a felmenőivel, az indulat, harag velük szemben többször verbalizálódott a beszélgetések során.

A legszenzitívebb adat talán a bekerülés oka, melyről említett jellegéből adódóan kevés információval rendelkezünk. Amennyiben az interjú során a kérdezőbiztos úgy ítélte meg, hogy a beszélgetés légköre lehetővé teszi az ilyen bizalmas információk feltérképezését, akkor rákérdezett erre, ilyen egyéni mérlegelés és a fiatalok ismeretei alapján (ketten nem tudták a választ a kérdésre) viszont csak az esetek feléről van információnk. Leggyakrabban a lakhatási problémák, anyagi gondok, valamint az elhanyagolás, bántalmazás előzte meg a fiatal családjából történő kiemelését. Egy fiatal maga kérte „felvételét” a rendszerbe 15 évesen, míg öten saját magatartásukkal, főleg az iskolakerüléssel magyarázták bekerülésüket. A minta iskolázottsági mutatóit a célcsoporttal összehasonlítva mutatjuk be.

3.3.2 Kontrollcsoport

A vizsgálat kontrollcsoportját azok a családjukban nevelkedő 15-18 év közötti fiatalok alkották, akik szakközépiskolában vagy szakgimnáziumban folytatják tanulmányaikat. (N=123). Az erősen hiányos kérdőívek kivétele, valamint a két minta életkori és nemi illesztéséből adódó létszámcsökkenést követően 95 fő adatait használtuk fel a statisztikai elemzések során.

A kontrollcsoport átlagéletkora 16,74 év (SD=0,967), a nemi megoszlás kiegyenlített (51,6% fiú). A minta 51,7%-a teljes családban él, 24,2% egyik szülőjével, 22,1% pedig mozaikcsaládban nevelkedik.⁷⁶

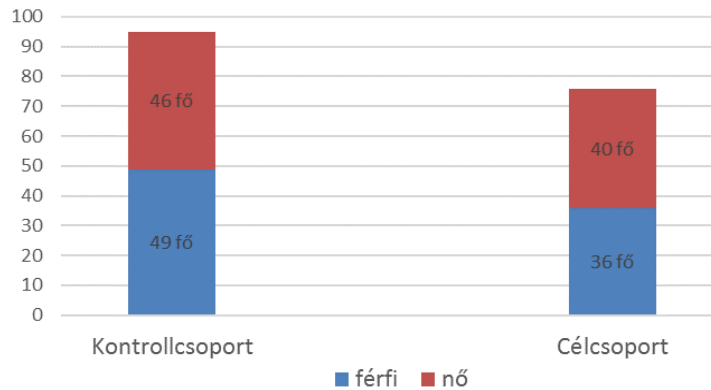
A kontrollcsoport 34,7%-a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre, vagyis szociális helyzetéből adódóan külön természetbeni, vagy pénzbeli ellátásra jogosult. Ez az arány a teljes családban élők körében 35,3%. A kedvezmény megállapítása során a jegyzői gyámhatóság megvizsgálja a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzet fennállását is (Kecskés, 2013), ugyanis ezek a tényezők gyakran összekapcsolódnak. A kontrollcsoport szüleinek 90%-a dolgozik valamilyen formában, az anyák és apák iskolai végzettsége szinte teljesen azonos, 10% felsőfokú, 10% általános iskolai végzettségű.

---

⁷⁶ Az arányok összevethetők a 2011-es népszámlálási adatokkal, melyek szerint az összes családból 2011-ben az egyszülős családok aránya 19,8%, a gyermekes párok között 12%-a volt mozaikcsalád (Vörös, Kovács, 2013).

3.3.3 A két csoport demográfiai mutatóinak összevetése

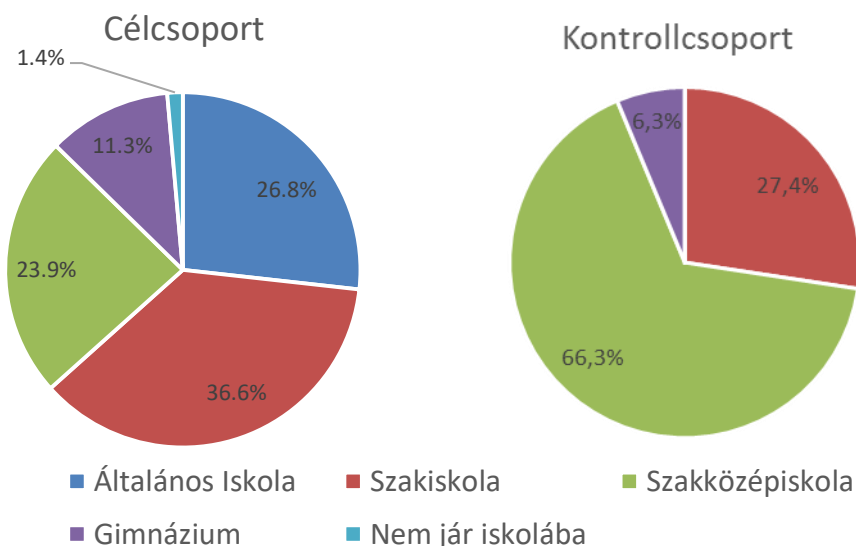
A két minta életkori átlagot és nemi arányokat tekintve illeszkedik egymáshoz. ($F_{166}=6,949$; $p=0,276$; khi-négyzet=0,299; $p=0,347$).

5. számú ábra: Csoportok felosztása nemek alapján (N=171 fő)

Lakóhely szempontjából a két csoport között találunk különbséget, a célcsoport 96%-a jelenleg városban él, ugyanis a vizsgált intézmények jellemzően városokban találhatóak, míg a kontrollcsoport esetében ez az érték 75% (khi-négyzet= 13,87; $p\leq 0,001$). Feltételezésünk szerint ugyanakkor – bár ennek bizonyítására nem rendelkezünk demográfiai adatokkal- a célcsoport származási családja is több esetben nem feltétlenül él városi lakókörnyezetben, vagyis a rendszerbe kerülésük előtt a fiatalok kisebb százaléka élt városban.

A két csoport jelentősen különbözik az iskolázottsági mutatók összevetése alapján (khi-négyzet=44,19; $p\leq 0,001$) (ld. 6. számú ábra). A kontrollcsoport kiválasztása során törekedtünk arra, hogy szakiskolás, valamint szakközépiskolás fiatalok kerüljenek a mintába, kisebb arányban pedig gimnazisták. A különbség abból adódik, hogy a célcsoportban elég magas az általános iskolások aránya. Az életkori átlagokkal, illetve évisméltlésekkel összevetve mindez azt jelenti, hogy a korai iskolai lemorzsolódás már itt azonosítható a gondozottak esetén.

6. számú ábra: Csoportok felosztása iskolatípus alapján (N=166 fő)

A fiatalok utolsó félévi átlaga ($M_{\text{kontroll}}=3,33$; $SD_{\text{kontroll}}=0,67$; $M_{\text{cél}}=2,91$, $SD_{\text{cél}}=0,88$; $F_{153}=3,09$; $p \leq 0,01$) továbbá az évismétlések száma ($M_{\text{kontroll}}=0,20$; $SD_{\text{kontroll}}=0,4$; $M_{\text{cél}}=1,00$, $SD_{\text{cél}}=0,94$; $F_{159}=20,23$; $p \leq 0,001$) is szignifikáns különbséget mutat a két csoport között.

3.4 A kutatás során felhasznált mérőeszközök és kérdéscsoportok bemutatása

A továbbiakban bemutatjuk azokat a kérdéssorokat, kérdőíveket, technikákat melyek az önkitöltős kérdőív, valamint a strukturált interjú részét képezték, és a vizsgálat változóinak mérésére szolgáltak. A bemutatott kérdőívek, és kérdéscsoportok az értekezés mellékletében teljes terjedelmükben megtalálhatóak.

	A vizsgált változók	Alkalmazott mérőeszközök
1.	Értékpreferenciák	Schwartz-féle PVQ-40 értékkérdőív (Schwartz, 2013)
2.	Aspirációk, életcélok	Rövidített Aspirációs Index (Martos, Szabó, Rózsa, 2006)
3.	Jövőkép, jövőbeni tervek	Jövő-orientáció Kérdőív (Nurmi et al., 1990, Jámbori, 2007)
4.	Igazságos világba vetett hit	Igazságos világba vetett hitet mérő skála (Dalbert, 1999)
5.	Felelősségérzet	Felelősségérzetet mérő skála (Szabó, Kékesi, 2016)
6.	Reziliencia	Reziliencia kérdőív (Neill, Dias, 2001; Járai, 2008)
7.	Egyes célváltozók érzelmi aspektusai	Az SST módszere (Szabó és mtsai., 2013)
8.	Reziliencia (egyéni védőfaktorok)	Személyes helyzet, vallásosság, sport fontossága, észlelt kontroll megítélése (kérdéscsoportok)
9.	Reziliencia (társas védőfaktorok)	Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Skála (Zimet et al., 1988)

3. számú táblázat: A vizsgálat változói, valamint a mérésükre használt eszközök

3.4.1 A Schwartz-féle PVQ-40 (Portrait Values Questionnaire) érték kérdőív

Az értékek feltárásához Schwartz (2013) PVQ (*Portrait Values Questionnaire*) 40 tételes változatát használtuk fel. A kérdőív elméleti alapjairól, és felépítéséről részletesen az értékek mérésének témakörénél értekeztünk az elméleti bevezetőben. A kérdőív tételei 40 képzeletbeli személy céljait, törekvéseit jelenítik meg, melyek egy-egy értéket fejeznek ki az univerzális értékstruktúrából. A válaszadónak hatfokú skálán kell megítélnie, mennyire hasonlít az adott személyhez. Az elemzés menetéhez sok segítséget nyújtott Lányi Katalin (2008) disszertációja, aki Schwartz személyes instrukcióit is alapul véve végezte az adatok statisztikai elemzését. Egyénileg változó, ki hogyan használja a skálákat, milyen értékeléseket ad jellemzően (Schwartz, 2012). Az egyén értékpreferenciájának feltárásához az egyes értékek egymáshoz viszonyított relatív fontosságát kell meghatározni. Ehhez azonban ki kell küszöbölni az egyéni kitöltési stílus hatását (például valaki inkább szélső, valaki középértékeket választ egy skálából), vagyis az egyes skálák átlagából ki kell vonni a teljes skálaátlagot, így kapjuk meg az értékek lineáris dependenciáját. Az értékek egymáshoz viszonyított elhelyezkedését a kétdimenziós térben a többdimenziós skálázás (MDS) módszerével határozhatjuk meg (Lányi, 2008).

3.4.2 Rövidített Aspirációs Index (Martos, Szabó, Rózsa, 2006)

Az Aspirációs Index kérdőív rövidített változatát Martos és munkatársai (2006) dolgozták ki. A kérdőív 14 tételét egy ötfokú Likert-skálán kell megítélni aszerint, hogy az általuk megjelenített hosszú távú életcélok, aspirációk milyen fontosak az egyén életében. Két-két tétel tartozik a hét céltípushoz, melyek a három alskálára bonthatók. Ezek az extrinzik célok (gazdagság, jó megjelenés, hírnév), az intrinzik célok (fejlődés, kapcsolatok, társadalom), valamint a statisztikai eredmények alapján különválasztott egészségcélok mutatója. Az Aspirációs Mutató az intrinzik és az extrinzik célok különbségéből adódik.

3.4.3 Jövőkép vizsgálata

A jövőbeni célok, tervek, valamint aggodalmak, félelmek feltérképezéséhez az aspirációk nomotetikus vizsgálata mellett Nurmi és munkatársai (1992, 1995) által összeállított Jövő-orientáció Kérdőívet vettük alapul, ami az idiografikus megközelítést képviselő technika, és melyet Mester (2013) és Jámbori (2003, 2007) is felhasználtak saját kutatásukban kisebb átalakításokkal. A válaszadóknak fel kellett sorolni jövőjükkel

kapcsolatos vágyaikat, meg kellett határozni, milyen életkorban gondolják, hogy az a céljuk megvalósul, továbbá ötfokú skálán kellett értékelniük, mennyire fontos számukra az adott cél, illetve mennyire tartják valószínűnek, hogy bekövetkezik. A célokat egy Nurmi és munkatársai (1992) által létrehozott, hazai mintára Jámbori (2007) által adaptált kategóriarendszer alapján tartalomelemezük. A kategóriarendszer a 3. számú mellékletben található. A 15 eredeti kategória mellett, melyekhez az egyes válaszokat rendeltük (pl. oktatás, munka és karrier, udvarlás stb.) , vizsgálatunkban, a válaszok áttekintése alapján relevánssá vált egy új kategória kialakítása, ami az elvagyódás nevet kapta, és az aktuális lakóhely elhagyásának vágyát, az elköltözés célját tartalmazta. Hasonló formában kérdeztünk rá a jövőbeni aggodalmakra, félelmekre, melyeket szintén a fenti kategóriarendszer alapján soroltunk csoportokba. A válaszok elemzése alapján ebben a kérdésben is kialakult egy új kategória, a „*nincs miért aggódnom*”. A tartalomelemzést végző két független bíráló eredményei között erős egyezés mutatkozott ($r=0,82$; $p\leq 0,001$).

3.4.4 Az igazságos világba vetett hitet mérő skála

Az igazságos világba vetett hit mérésére Berkics (2008) alapján Dalbert (1999) skálájának rövidített változatát használtuk. A magyar változat nyolc tételből áll, melyet hatfokú skálán kell pontozni az egyetértés erősségének megfelelően. Az országos reprezentatív mintán végzett vizsgálatok adatai egyetlen faktor jelenlétét mutatták, mely nem különült el személyes és általános faktorokra csupán az egyetemista mintában, melyet a szerző ezen csoport összetett gondolkodásával magyarázott (Berkics, 2008). Saját vizsgálatunk ennek megfelelően szintén egy faktort tárt fel, mely a variancia 49,56%-át magyarázta. A skála megbízhatósága is megfelelőnek mutatkozott, a Cronbach-alfa értéke ,850.

3.4.5 A felelősségérzet vizsgálata

A személyes, társas és absztrakt, vagy mikro-, mezo- és makroszintű felelősségérzet vizsgálatára a Szabó és Kékesi (2016) által kidolgozott kérdőívet használtuk. A 16 tételt tartalmazó kérdéssorban az itemeket egy hatfokú skálán kell megítélni aszerint, hogy a válaszadó mennyiben érzi tőle függőnek az adott témát (pl. egészségi állapotát, jövőbeni családja boldogságát, Európa jövőjét). A gyermekotthonban élő célcsoport számára a „jelenlegi család boldogságának” megítélése nem minden

esetben értelmezhető, hisz vannak, akik nem ismerik, vagy nem tartják a kapcsolatot a családjukkal, ezért ezt az itemet kivettük az ő kérdéssorukból.

3.4.6 Az érzelmi aspektus vizsgálata- A Semantic Selection Test (szemantikus szelekciós teszt), vagyis az SST módszere (Szabó és mtsai, 2013)

Bizonyos attitűdök érzelmi aspektusát az SST módszerével tártuk fel, ez az indirekt módszer olyan fél-projektív attitűdmérési eljárás, mely jelentéstársításon alapul, és kizárja a társadalmi kívánatosságnak való megfelelés torzító hatását, amit a célcsoport vizsgálatainak módszertani tanulságai alapján releváns tényezőként kell számon tartanunk. Ezen módszer segítségével feltérképezhető az egyes fogalmakkal kapcsolatos érzelmi beállítódás, valamint a fogalmak egymással való kapcsolati, vagy asszociatív hálójá egyaránt. A tesztben különböző szavakhoz kell választani 16 sematikus inger (pl. Nap, rács, virág) ábrájából nyolcat, melyeket az értékelő leginkább kapcsolatba hoz az adott kifejezéssel (ld. 7. számú ábra). Az instrukció a következő:

„A következő oldalon szavakat találsz. Mindegyik mellett 16 képet látsz, apró számokkal a kép sarkában. Arra kérlek, hogy válassz ki 8 képet minden egyes szóhoz! Hasonlóképpen, mint ahogy az alábbi példa mutatja:”

Vakáció

7. számú ábra: Példa az SST teszt ábrakészletéből (Forrás: Szabó és mtsai, 2013)

Az ábrákat a válaszadó egyéni jelentéstartalommal ruházza fel. Az egyes szavak közti kapcsolatot az azonosan választott képek száma alapján lehet meghatározni, ugyanis a módszer arra a megállapításra épít, hogy hasonló képeket társítunk a számunkra hasonló jelentéssel rendelkező fogalmakhoz. A módszert eredményesen használták pszichoterápiák, készségfejlesztő tréningek hatásvizsgálatához, megfelelő kiegészítője volt más módszereknek (Szabó és mtsai, 2013).

Vizsgálatunkban két dimenziószó (két érzelem, az öröm és félelem dimenziói), valamint 6 kategóriaszó (felnőtt élet, jövő, jövőbeni család, én, tanulás, felelősség)

kapcsolatát vizsgáltuk meg. A kategóriaszavakat kutatásunk céljának megfelelően választottuk ki. Megvizsgáltuk, hogyan viszonyulnak egymáshoz, illetve hogyan helyezhetők el az érzelmi dimenziók mentén.

3.4.7 Reziliencia kérdőív (Neill, Dias, 2001; Járai, 2008)

A Neill és Dias (2001) által szerkesztett reziliencia kérdőívet (RS-15) Járai (2008) validálta hazai mintán. A kérdőív 15 tételét hétfokú skálán kell megítélni aszerint, mennyire jellemzőek a válaszadóra az adott állítások. A kérdőív nem tartalmaz fordított tételt, egyetlen skálából áll, melynek átlagát használtuk a reziliencia mutatójaként.

3.4.8 Egyéni és szociális védőfaktorok feltérképezésére használt kérdéscsoportok bemutatása

3.4.8.1 Személyes helyzetnek, a vallásosságnak, a sport fontosságának, az észlelt kontrollnak megítélése

A személyes helyzet, közvetetten az elégedettség értékelését a Cantrill-létra (Havasi, 2009) módszeréhez hasonló formában kértük a válaszadóktól. Ezt a formát használta Kothencz (2009) is a gondozottak vizsgálata során, míg Örkényi (2014) az étellel való elégedettség mérésére használta. Egy tízfokú lépcsőn kellett megítélni a válaszadó jelenlegi, valamint tíz évvel későbbi, jövőbeli társadalmi pozícióját. Emellett meg kellett határozni közvetlenül is az általános elégedettséget, illetve egy válaszadóhoz hasonló korú, átlagos fiatalhoz képest az észlelt lehetőségeket és akadályokat az egyén életében egy ötfokú skálán.

A vallásosság és a sporttevékenységek végzése a reziliencia szempontjából védőfaktoroknak tekinthetők (ld. a reziliencia témakörének bemutatása), ezért ezen személyes jellemzők feltárására is kitértünk. Rákérdeztünk a vallásosság mértékére, valamint a sport fontosságára és gyakoriságára egy ötfokú skálán.

Az észlelt kontroll mérésére egy öt tételből álló skálát készítettünk, melyhez a Jámbori (2007) által használt Jövő Orientáció Kérdőív részletét vettük alapul. A válaszadónak ötfokú skálán kellett megjelölnie, mekkora hatást tulajdonít önmagának, szüleinek, tanárainak, barátainak, a szerencsének saját jövőjének alakításában. A célcsoport számára ezt a kérdéscsoportot az interjú során tettük fel, számukra a szülők helyett a nevelők hatását kellett megítélni.

A jövőbeni célokkal összefüggésben rákérdeztünk az azt segítő és gátló tényezőkre. (*Szerinted mi segíthet céljaid elérésében?/ Szerinted mi gátolhat abban, hogy elérd a céljaid?*) Ezeket a válaszokat Feagin (1972) attribúciós kategóriáit alapul véve külső, belső, és fatális csoportokba soroltuk, melyek a felelősség pozíciója mentén különböznek

egymástól. A kapott válaszok alapján indokoltnak tartottunk további kategóriák létrehozását, így kialakítottuk a „vegyes” kategóriát (mely a fenti csoportokból többbe is sorolható válaszokat tartalmazza), a „pénz” , valamint a „semmi” kategóriákat. A kérdéseket az 1. számú melléklet tartalmazza.

3.4.8.2 Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Skála (Multidimensional Scale of Perceived Social Support)

A kérdőívet Zimet, Dahlem, Zimet és Farley (1988) dolgozták ki, majd Zimet és munkatársai (1990), illetve Cheng és Chan (2004) folytatták a teszt pszichometriai mutatóinak elemzését. Magyar vizsgálatban Jámbori és munkatársai (2016) használták a kérdőívet, melynek során az internetes kapcsolatokban megmutatkozó nyitottság, az észlelt társas támasz és énhatékonyság kapcsolatát tárták fel.⁷⁷ A kérdőív az egyén benyomásait írja le az őt körülvevő társas hálóról, és három skálát tartalmaz, a család, barátok és szignifikáns mások skáláját.⁷⁸ Vizsgálatunkban a gondozott fiatalok a nevelőiket értékelték a családjuk helyett, vagyis a Jámbori és munkatársai (2016) által használt kérdőívet annyiban módosítottuk, hogy a családra vonatkozó itemekben a szülők/család szavak helyett nevelőket szerepeltettünk, továbbá megtartottunk egy eredeti, családra vonatkozó itemet. („A szüleimre mindig számíthatok.”), amit a célcsoport számára az interjú keretében tettük fel, amennyiben a fiatal úgy nyilatkozott, hogy tartja családjával a kapcsolatot.

4. Eredmények

A statisztikai elemzéseket IBM SPSS 23 programcsomag segítségével végeztük el. A főbb eljárások között megtalálhatók a leíró statisztikai próbák, t-tesztek, valamint a faktorelemzés, klaszterelemzés, multidimenzionális skálázás. Bizonyos számítások esetén, amennyiben a normalitás nem teljesült, rangstatisztikai módszereket, pl. Mann-Whitney próbát alkalmaztunk, azonban a könnyebb értelmezhetőség érdekében többször inkább a változók átlagait tüntettük fel.

---

⁷⁷ Más mérőeszköz felhasználásával, de a társas támogatás indexét a Hungarostudy kutatások is figyelembe vették, az eredmények szerint a GDP-vel együtt növekedett a 2000-res évek környékén hazánkban, vagyis az észlelt támogatottság megjelent a közvetlen kapcsolatok szintjén (Kopp, Martos, 2011).

⁷⁸ Cheng és Chan (2004) vizsgálatában a szignifikáns mások pszichometriai mutatói fogalmi és mérési problémákat jeleztek, ezért ez a skála értelmezésük szerint egyfajta teljes észlelt társas támogatás mutatóként értelmezhető, ami magasan korrelál a barátok alskálával.

4.1 A célcsoport és a kontrollcsoport összehasonlítása a főbb változók mentén

A különböző szocializációs közegben nevelkedők jellemzőinek a vizsgált változók mentén történő összevetése során az alábbi eredményeket kaptuk.

4.1.1 Értékpreferenciák - A Schwartz-féle PVQ-40 kérdőív eredményei

Milyen eltéréseket találunk a szakellátásban nevelkedő és a saját családjukban nevelkedő serdülők értékpreferenciái között? Hipotéziseink egyik része arra vonatkozott, hogy találunk különbségeket a szocializációs környezettel összefüggésben.

H.1. A Schwartz-féle PVQ-40 kérdőív által meghatározható tíz érték egymáshoz viszonyított sorrendjét, a lineáris dependenciát az egyes értékskálák átlagából kivont teljes skálaátlag alapján határozhatjuk meg (Lányi, 2008). Az eredményeket a 4. számú táblázat tartalmazza. Mindkét csoportban az önirányítottság volt a leginkább preferált érték. A változásra való nyitottság, valamint az önkiterjesztés értékei megelőzték az önmegvalósítás és a megőrzés értékcsoportjait. A cél- és a kontrollcsoport átlagai között a kétmintás t-próba egyetlen érték esetében sem mutatott szignifikáns különbséget. A két csoportot többváltozós varianciaanalízissel összevetve, a modell alapján sem találtunk különbséget a csoportok között ($F_{10,156}=0,901$; $p=0,534$). A kontrollcsoportot önállóan vizsgálva az értékek tekintetében nincs különbség a teljes családban, egyik szülővel vagy mozaikcsaládban élők között sem ($F_{20,168}=1,428$; $p=0,115$), vagyis a szociális kontextus mentén a PVQ-40 értékek nem mutattak különbséget.

	Kontroll- csoport preferencia- sorrendje	Átlag ⁷⁹	Célcsoport preferencia- sorrendje	Átlag	Magyar, nem reprezentatív minta (Lányi, 2008)	Átlag	Schwartz (2012) univerzális értéksorrendj e
1.	önirányítottság	,5388	önirányítottság	,4458	önirányítottság	,5129	jótekonyság
2.	hedonizmus	,5011	jótekonyság	,4110	univerzalizmus* *	,4162	univerzalizmus
3.	jótekonyság	,4011	hedonizmus	,3763	biztonság**	,3740	önirányítottság
4.	stimuláció	,0994	stimuláció	,2652	konformitás**	,2838	biztonság
5.	univerzalizmus	,0645	univerzalizmus	,1823	jótekonyság *	,2610	konformitás
6.	biztonság	,0250	teljesítmény	,0279	hedonizmus**	-,080	hedonizmus
7.	teljesítmény	-,0059	biztonság	,0122	teljesítmény	-,0822	teljesítmény
8.	konformitás	-,1647	konformitás	-,3077	stimuláció**	-,2181	tradíció
9.	tradíció	-,6077	tradíció	-,6873	tradíció	-,6788	stimuláció
10.	hatalom	-,9392	hatalom	-,8528	hatalom	-,8740	hatalom

4. számú táblázat: Az értékek sorrendje a vizsgálati csoportok eredményei, egy nem reprezentatív magyar minta (N=263), valamint Schwartz (2012) modellje alapján (*= $p \leq 0,05$; **= $p \leq 0,001$)

⁷⁹ A lineáris dependenciát meghatározó értéket az egyes skálák átlagának, valamint a teljes skálaátlag különbségéből kapjuk, ezáltal az egyéni kérdőív kitöltési stílus ellensúlyozására is lehetőségünk van (Lányi, 2008).

Mi jellemzi vizsgálati csoportjaink értékpreferenciáit? A két csoport eredményeit külön-külön Lányi (2008) eredményeihez viszonyítva (egymintás t-próbával) néhány érték esetében találunk szignifikáns különbségeket a skálaátlagok között. Ezeket az értékeket jelöltük csillaggal (*;***) a 3. számú táblázatban. Lányi (2008) mintájában (N=236) az átlagéletkor 29,9 év, ugyanis csak nagykorú személyek vehettek részt a vizsgálatában. Ezt jól tükrözi a serdülő mintával való összevetés. A hedonizmus és a stimuláció értékei jelentősen előrébb kapnak helyet a preferenciasorrendben, míg a konformitás, biztonság, univerzalizmus értékei inkább hátra sorolódnak a fiatalok körében. Schwartz (2012) egyetemes értéksorrendjében a játékonyság, az univerzalizmus, és az önállóság/önirányítottság értékei mutatkoztak a legfontosabbnak. A kontroll- és célcsoport, valamint a magyar minta eredményei az első három helyen ebből két értékkel megegyeznek (serdülők: játékonyság, önirányítottság, ill. felnőttek: önirányítottság, univerzalizmus). Serdülő mintánkban a hedonizmus is „dobogós” helyet kapott az értéksorrendben. Amennyiben csoportjaink skálaátlagait Schwartz és munkatársai (2001) mérési eredményeivel⁸⁰ vetjük össze, melynek során a PVQ-40 kérdőívet validálták, akkor csupán két érték preferenciasorrendjében nem találunk jelentős különbséget (lásd 4. számú melléklet). Ezek a legfontosabb értékek közt szereplő játékonyság, és a biztonság értékei. Érdekes módon a hatalom értéke csak a célcsoport esetében különbözik szignifikáns mértékben Schwartz és munkatársai (2001) mintájától.

Csoportjaink dimenzióátlagait összevetettük egy, a PVQ-40 rövidített változatát, a PVQ-21 kérdőívet felhasználó magyar kutatás eredményeivel, melyben középiskolás (Életkor: M=17,51, SD = 0,80) és felnőtt minta (Életkor: M = 40,02, SD = 12,17) értékorientációit hasonlították össze (Fülöp és mtsai, megj. alatt)⁸¹ (ld. 5. számú táblázat).

	Kontroll-csoport (N=95)	Célcsoport (N=72)	Magyar középiskolás minta (N=239)	Magyar felnőtt minta (N=122)
Nyitottság	4,47	4,63	4,52	4,16**
Megőrzés/Konzerválás	3,92	3,96	3,3**	3,88
Önkiterjesztés/Én-átalakulás	4,41	4,58	4,36* (célcs.-tól)	4,35* (célcs.-tól)
Önmegvalósítás	4,00	4,15	4,01	3,48**

5. számú táblázat: A vizsgálati csoportok dimenzióátlagainak összevetése magyar középiskolás és felnőtt mintán felvett PVQ-21 kérdőív dimenzióátlagaival (*= $p \leq 0,05$; **= $p \leq 0,001$)

⁸⁰ Egy-mintás t-próbával vetettük össze a csoportok átlagértékeit Schwartz és munkatársai (2001) értékeivel.

⁸¹ Köszönöm Dr. Fülöp Márta segítségét a kézirat rendelkezésemre bocsátásáért!

A serdülők a nyitottság és az önmegvalósítás dimenzióiban magasabb értékekkel rendelkeznek, mint a felnőttek. A konzerválás dimenziójában a magyar középiskolás minta szignifikánsan alacsonyabb értékekkel bír a többi csoporthoz képest, míg az önkiterjesztés a célcsoportban szignifikánsan magasabb a magyar középiskolás és felnőtt csoporthoz képest.

A vizsgálati csoportokban a nemi különbségek az alábbiak szerint alakultak: A kontrollcsoport lányai a fiúknál szignifikánsan magasabb stimuláció ($F_{93}=0,089$; $p=0,046$) és hedonizmus ($F_{93}=0,22$; $p=0,013$) preferenciát mutattak. Míg a célcsoport lányai körében a hedonizmus ($F_{70}=2,73$; $p=0,029$) kapott szignifikánsan magasabb értékeket. Teljes mintán a nemek között a hedonizmus és a teljesítmény preferencia különbözik szignifikánsan. A lányok magasabb hedonizmus ($F_{165}=0,61$; $p=0,001$), és alacsonyabb teljesítmény ($F_{165}=0,79$; $p=0,016$) preferenciával jellemezhetők, mint a fiúk.

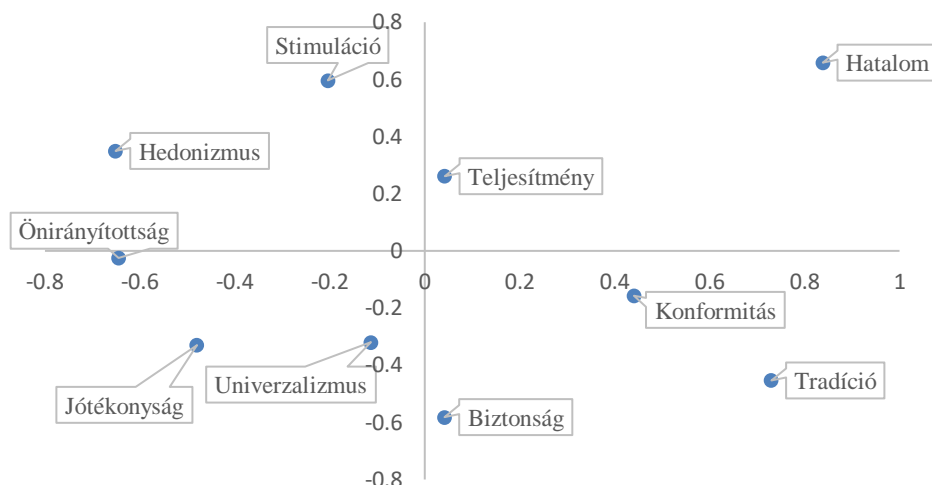
H.1.1. Az önirányítottság értékének fontossága a többi értékhez viszonyítva mindegyik magyar mintán megmutatkozott, feltevésünk igazolódott.

További feltevéseinkben bizonyos értékek preferenciájának *gondozási helytől független* megjelenésére számítottunk.

H.1.2. A teljesítmény relatív fontossága serdülők körében a többi értékhez viszonyítva nem igazolódott. Más mintákhoz hasonlóan a teljesítmény értéke a 6-7. helyen szerepelt a preferenciasorrendben mind a kontroll-, mind a célcsoport körében.

H.1.3. A biztonság többi értékhez viszonyított relatív fontossága sem igazolódott, melyet Nistor és Ilut (2011), valamint Rákó (2010) vizsgálata alapján feltételeztünk.

Az értékskálák egymáshoz való viszonyát két dimenziós térben a multidimenzionális skálázás módszerével tártuk fel, melyhez a skálaátlagokat használtuk. Az eredményeket egy közös ábrán mutatjuk be (ld. 8. számú ábra), mivel kontroll- valamint a célcsoport eredményei között nem mutatkozott szignifikáns eltérés ($S\text{-stress}=0,033$).

8. számú ábra: Az értékek elhelyezkedése kétdimenziós térben a multidimenzionális skálázás eredményei alapján

Az értékek térbeli elhelyezkedése is összevethető Lányi (2008) eredményeivel (ld. 3. számú ábra), valamint Schwartz 2. számú ábrán szereplő, körben ábrázolt értékstruktúrájával (Váriné, 2003). A térbeli elhelyezkedés ugyanis jól mutatja, hogy a serdülő mintánk és a magyar minta eredményei jelentős hasonlóságot mutatnak a négy térfélen megtalálható értékcsoporthoz.

Az értékskálák két faktorba rendeződtek (lásd. 6. számú táblázat) (KMO érték=0,802; df=45; p<0,001). A első faktorban találjuk a nyitottság és az önmegvalósítás értékeit, míg a második faktorban az önkiterjesztés, megőrzés értékei tömörülnek. A jótékonyosság értéke mindkét faktorhoz kapcsolódott.

Értékskálák	Faktorok	
	1	2
Önirányítottság	,748	
Hedonizmus	,776	
Teljesítmény	,747	
Stimuláció	,672	
Hatalom	,573	
Konformitás		,775
Univerzalizmus		,770
Biztonság		,763
Tradíció		,741
Jótékonyosság	,519	,550

6. számú táblázat: A PVQ-40 értékskáláinak rotált faktorsúly mátrixa

4.1.1.1 Aspirációk- A Rövidített Aspirációs Index eredményei

H.2. Az értékekhez hasonlóan feltételeztük az életcélok eltérő hangsúlyát a csoportok között. A cél- és a kontrollcsoportot összevetve azonban nem volt különbség a kérdőív alszámban. Az intrinsek célok mindkét csoportban magasabb értéket kaptak az

extrinzik célokhoz viszonyítva (Kontroll: $M_{\text{intrinzik}}=4,30$; $M_{\text{extrinzik}}=3,64$; $t_{91}=9,37$; $p\leq 0,001$; Célcsoport: $M_{\text{intrinzik}}=4,28$; $M_{\text{extrinzik}}=3,60$; $t_{73}=7,59$; $p\leq 0,001$).

H.2.1. A fentiek miatt nem találtunk különbséget az aspirációs mutatóban sem, melyet az intrinzik és az extrinzik célok skálaátlagának különbsége határoz meg ($t_{164}=-0,151$; $p=0,88$). Vagyis az intrinzik célok relatív előnye nem volt magasabb a kontrollcsoportban, ahogy azt Martos (2010) vizsgálata alapján vártuk. A csoportok többváltozós varianciaanalízissel megnézve sem különböztek az aspirációs mutatóban ($F_{3,161}=1,142$; $p=0,334$), az intrinzik ($t_{164}=0,219$; $p=0,827$), valamint az extrinzik ($t_{164}=0,301$; $p=0,764$), és az egészséggel ($t_{164}=-1,56$; $p=0,121$) kapcsolatos célokban.

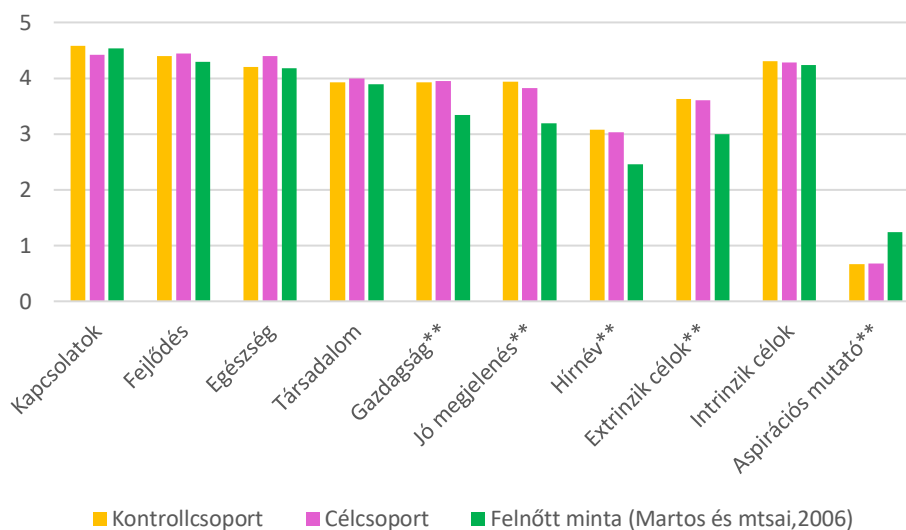
Milyen aspirációk jellemzik vizsgálati csoportjainkat?

A csoportjaink értékeit Martos és munkatársai (2006) eredményeivel vetettük össze (mintájuk elemszáma 537 fő, átlagéletkor 29,1 év). Az eredményeket az 7. számú táblázat tartalmazza. Az intrinzik célokat **pirossal**, az extrinzik célokat **kékkel** jelöltük. Jól látható, hogy a célcsoport egy csere kivételével azonos preferenciasorrendet mutatott Martos mintájával. A skálaátlagok alapján a fejlődés skála ($t_{72}=2,15$; $p=0,35$), valamint az egészség skála ($t_{71}=2,3$; $p=0,24$) a célcsoportban szignifikánsan magasabb értéket mutatott a többi csoporthoz képest. A gazdagságot mindkét serdülő csoport fontosabbnak ítélte a nagyobb, hazai mintához viszonyítva (Kontroll: $t_{88}=6,88$; $p\leq 0,001$; Célcsoport: $t_{72}=6,18$; $p\leq 0,001$), a jó megjelenéshez (Kontroll: $t_{91}=8,25$; $p\leq 0,001$; Célcsoport: $t_{71}=5,15$; $p\leq 0,001$) és a hírnévhez (Kontroll: $t_{89}=6,41$; $p\leq 0,001$; Célcsoport: $t_{72}=4,22$; $p\leq 0,001$) hasonlóan. Ezekből következik, hogy az extrinzik célok fontossága hangsúlyos volt mindkét vizsgálati csoportunk számára (Kontroll: $t_{91}=8,75$; $p\leq 0,001$; Célcsoport: $t_{73}=6,14$; $p\leq 0,001$), így pedig az aspirációs mutatóban is eltértek a tágabb mintától (Kontroll: $t_{91}=-7,98$; $p\leq 0,001$; Célcsoport: $t_{73}=-6,11$; $p\leq 0,001$).

	Kontrollcsoport (N=89)	Átlag	Célcsoport (N=71)	Átlag	Martos és mtsai. (2006) (N=537)	Átlag
1.	Kapcsolatok	4,58	Fejlődés*	4,43	Kapcsolatok	4,53
2.	Fejlődés	4,39	Kapcsolatok	4,41	Fejlődés*	4,29
3.	Egészség	4,20	Egészség*	4,39	Egészség	4,18
4.	Jó megjelenés**	3,93	Társadalom	4,00	Társadalom	3,89
5.	Társadalom	3,92	Gazdagság**	3,95	Gazdagság**	3,34

6.	Gazdagság**	3,92	Jó megjelenés**	3,81	Jó megjelenés**	3,19
7.	Hírnév**	3,07	Hírnév**	3,02	Hírnév**	2,46
8.	Extrinzik célok**	3,63	Extrinzik célok**	3,6	Extrinzik célok**	3
9.	Intrinzik célok	4,30	Intrinzik célok	4,28	Intrinzik célok	4,24
10.	Aspirációs mutató**	0,66	Aspirációs mutató**	0,68	Aspirációs mutató**	1,23

7. számú táblázat: Az Aspirációs Index skáláinak preferenciasorrendje a csoportok, valamint Martos és munkatársai (2006) eredményei alapján (*= $p \leq 0,05$; **= $p \leq 0,001$)

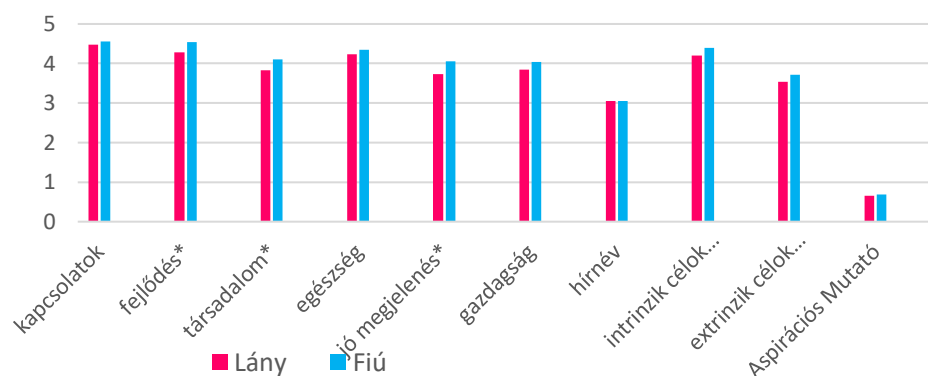

9. számú ábra: Az Aspirációs Index skáláinak preferenciasorrendje a csoportok, valamint Martos és munkatársai (2006) eredményei alapján (*= $p \leq 0,05$; **= $p \leq 0,001$)

H.2.2. Az aspirációs skálák közül a kapcsolatok intrinzik célja relevánsabbnak mutatkozott a gazdagság extrinzik céljánál mindkét csoportban, a különbségük szignifikáns (Kontroll: $t_{88} = -7,64$; $p < 0,001$), Cél: $t_{70} = -4,28$, $p < 0,001$).

Az aspirációk tekintetében is indokolt a nemek szerinti összevetés, a fiúk és a lányok ugyanis különböznek a preferált célok mentén. A kontrollcsoportban a fejlődés skálája ($F_{89} = 2,83$; $p \leq 0,05$) a fiúknál szignifikánsan magasabb sorszámú, vagyis fontosabb cél, mint a lányoknál. A célcsoportban a jó megjelenés ($F_{70} = 3,51$; $p \leq 0,05$), a társadalom ($F_{72} = 0,92$; $p \leq 0,05$), valamint az extrinzik célok skálaátlagai ($F_{72} = 7,44$; $p \leq 0,05$) is a fiúknál magasabb, mint a lányoknál. A nemeket a teljes mintán összevetve a jó megjelenés, társadalom, fejlődés és intrinzik célok skálaátlagai esetén találunk szignifikáns különbségeket, minden esetben a fiúk eredményei magasabbak (lásd 10. számú ábra). Az eredményeket tartalmazó táblázat a 4. számú mellékletben található.

10. számú ábra: A nemi különbségek bemutatása teljes mintán az Aspirációs Index skálán

4.1.2 Jövőkép- A Jövő-orientáció Kérdőív eredményei alapján

H.3. Feltevésünk szerint a fiúk és a lányok eltérő tartalmú célokat tűznek ki maguk elé, vagyis nemi különbségeket is találunk a tartalmi eloszlásokban az aspirációkhoz hasonlóan. A 8. számú táblázat mutatja a leggyakoribb kategóriák megjelenési arányát az összes felsorolt vágy esetén a két csoportban nemekre lebontva.

Tartalmi kategóriák	Kontrollcsoport (N=95)		Célcsoport (N=76)	
	fiú (N=49)	lány (N=46)	fiú (N=36)	lány (N=40)
Oktatás	45%	43%	50%	52%
Munka és karrier	79%	80%	61%	65%
Udvarlás, házasság, gyerekek (jövőbeni család)	61%	61%	66%	65%
Birtokolt tárgyak, anyagi javak	41%	43%	44%	47%
Szabadidő	14%	6%	5%	5%
Self-releváns, globális kérdések	6%	2%	11%	10%
Elvagyódás	6%	8%	19%	15%

8. számú táblázat: Az egyes tartalmi kategóriák előfordulási gyakoriságának százalékos megoszlása az összes említett vágy esetén

A nemek között nem találunk szignifikáns eltéréseket az összes említett vágy tartalmi eloszlását illetően, vagyis **H.3.** hipotézisünk nem igazolódott.

Az említett célokat leggyakrabban az oktatás, munka, „jövőbeni család”, valamint az anyagi javak kategóriába lehetett besorolni. A statisztikai összehasonlíthatóság miatt

az alacsony elemszámú kategóriákat kivettük a további elemzésből.⁸² Így a 16 tartalmi kategóriából alapvetően négygel (Oktatás, Munka, Jövőbeni család, Anyagi javak) foglalkoztunk.

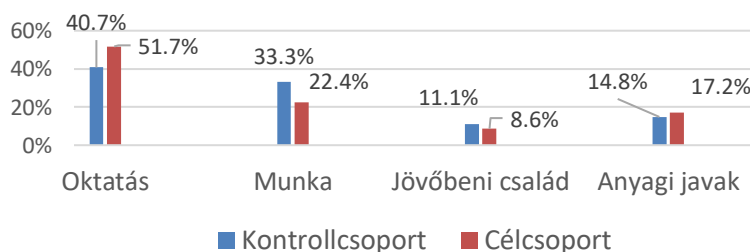
Milyen eltérések találhatók a szakellátásban nevelkedő és a saját családjukban nevelkedő serdülők jövőképe között?

A célcsoport a jövőbeni tervek, vágyak, célok szabad felsorolásakor több vágyat ($M_{\text{kontroll}}=3,49$, $SD_{\text{kontroll}}=1,93$; $M_{\text{cél}}=4,25$, $SD_{\text{cél}}=1,64$) nevezett meg, mint a kontrollcsoport ($t_{161}=-2,64$; $p \leq 0,05$). (Itt fontos megjegyezni, hogy ebben a kérdéskörben a célcsoport szóban, a kontroll pedig írásban válaszolt. Ezen adatfelvételi, módszertani különbségeket az eredmények értelmezése során figyelembe kell venni.)

H.4. Feltételeztük, hogy a gondozásban élő fiataloknál a jövőbeni célok tartalmi mutatói mentén eltérést találunk a kontrollcsoportéhoz képest. Ehhez alapul vehetjük a tartalmi kategóriák százalékos megoszlását (ld. 8. számú táblázat). A gyakoriságra számított 95%-os konfidencia-intervallumok alapján a kontroll- és célcsoport között nincs szignifikáns eltérés (Takács, 2016). Továbbá az adatok elemzését a két csoport körében végezhetjük a vágyak sorrendje alapján (milyen célokat említettek első, vagy első-második helyen), illetve a tartalmi kategóriák helye alapján is (egy adott tartalom, pl. oktatással kapcsolatos vágy hányadik helyen szerepel az egyén felsorolásában).

Először megvizsgáltuk, hogy milyen tartalmú vágyakat említettek a fiatalok első, illetve első-második helyen.

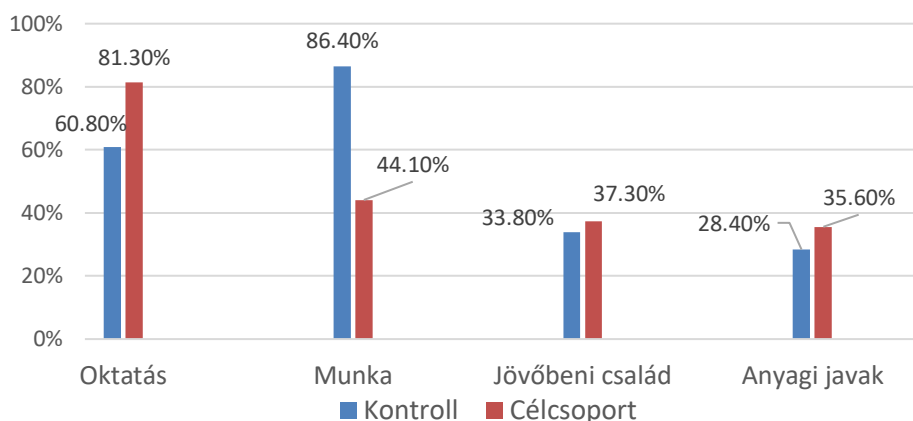
Az *első helyen* említett leggyakoribb vágyak mindkét csoportban az oktatással, iskolával kapcsolatosak (ld. 11. számú ábra). A kategóriák közti válaszok megoszlása nem különbözik a csoportok között ($N_{\text{kontroll}}=81$, $N_{\text{cél}}=58$; khi-négyzet=2,63; $df=3$; $p=0,453$).

11. számú ábra: Az első helyen említett leggyakoribb tartalmi kategóriák százalékos eloszlása a csoportokon belül

⁸² A khi-négyzet próba esetén minden cellában szükséges bizonyos elemszámnak (4-6) szerepelnie, ennek hiányában a próba nem végezhető el (Varga, 2015).

Az *első és második helyen* említett célokat összesítve már találtunk releváns különbségeket. A kontrollcsoport nagy százalékban említett oktatással és munkával kapcsolatos vágyakat (ld. 12. számú ábra), míg a célcsoport esetén inkább csak az iskolával kapcsolatos tervek aránya volt kimagasló (khi-négyzet=22,27; df=8; p<0,05).

12. számú ábra: Az *első és második helyen* említett leggyakoribb tartalmi kategóriák százalékos eloszlása a csoportokon belül

Amennyiben a csoportok válaszait aszerint vizsgáljuk meg, hogy egy adott tartalmi kategóriát (pl. iskola, munka, család...) hányadik helyen említették, a 9. számú táblázatban látható eredményeket kapjuk. Az első helyen egységesen az oktatás témaköre szerepel. A további vágykategóriákat azonban eltérő módon részesítik előnyben a csoportok és a nemek.

Tartalmi kategóriák	Kontrollcsoport			Célcsoport		
	fiú (N=49)	lány (N=46)	összesen (N=95)	fiú (N=36)	lány (N=40)	összesen (N=76)
Oktatás	1,45	1,2	1,3	1,44	1,6	1,53
Munka és karrier	2,33	1,68**	2,01	2,22	2,65**	2,46
Birtokolt tárgyak, anyagi javak	2,35	3	2,68	2,88	2,26	2,54
Udvarlás, házasság, gyerekek (jövőbeni család)	3,03	2,6	2,83	3,38	3	3,18

9. számú táblázat: A főbb tartalmi kategóriák átlagos sorszáma a csoportok között nemek lebontásában

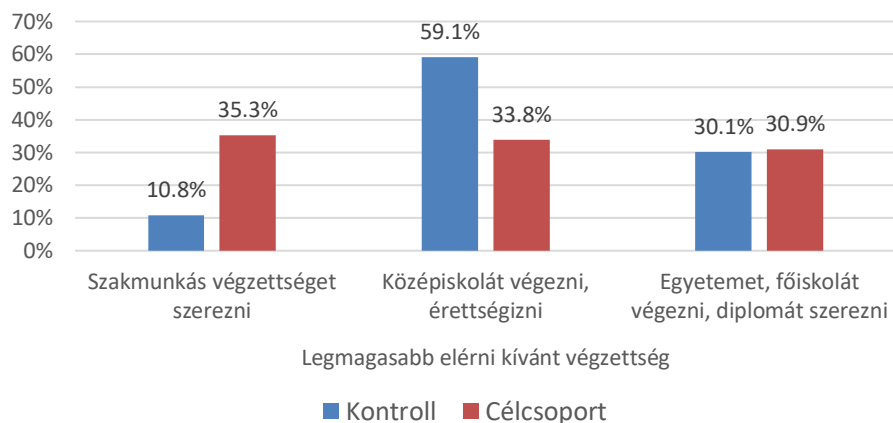
A legfontosabb megnevezett célokat tekintve megfigyelhető a kontrollcsoport lányai esetében az iskola, munka, család sorrendje. A fiúknál, valamint a célcsoportban viszont nem különülnek el ilyen markánsan a preferencia sorrendek. Első helyen az oktatással kapcsolatos célok fogalmazódnak meg, ezt követően azonban a válaszok

átlagos sorszámát eltér a tartalmi kategóriák esetén, így különbségek láthatóak a csoportok válaszmintázataiban.

H.4.1. Feltételeztük, hogy a családjuktól külön élő fiatalok számára a jövőbeni célok között gyakrabban jelennek meg *családdal* kapcsolatos vágyak. Az eredmények alapján ez a feltevésünk nem igazolódott. A célcsoport által megfogalmazott vágyakon belül (ld. 8. számú táblázat) összességében néhány százalékkal több a jövőbeni családdal (udvarlással, házassággal) kapcsolatos terv, míg a preferenciasorrendben inkább későbbre tolódik a jövőbeni család vágya a kontrollcsoportéhoz képest (ld. 9. számú táblázat), azonban ezen különbségek egyike sem szignifikáns ($Z=-1,046$, $p=0,295$). A célcsoport tehát hasonló gyakorisággal és hasonló helyen említ jövőbeni családdal kapcsolatos terveket, mint a kontrollcsoport.

H.4.2. Azt vártuk, hogy célcsoport jövőbeni tervei között ritkábban szerepelnek *munkával, karrierrel* kapcsolatos tervek. Az összes vágy százalékos megoszlását tekintve, illetve a preferenciasorrend alapján is kijelenthető, hogy ez a feltevés igaznak bizonyult. A kontrollcsoport 16, 5%-kal gyakrabban említett munkával kapcsolatos célokat, az ilyen irányú terveket pedig átlagosan fél hellyel előbb említették a célcsoportnál ($Z=-1,972$, $p=0,049$). A nemi bontás alapján kiderül, hogy főleg a lányok eredményeiből adódik ez utóbbi különbség. A kontrollcsoport és a célcsoport lányainak munkával kapcsolatos tervei között releváns különbség mutatkozik a preferenciasorrendben ($Z=-3,668$, $p<0,001$). A fiúk között ilyen eltérést nem találunk.

H.4.3. Feltételeztük, hogy támogató családi háttér hiányában a *tanulás és az iskolai teljesítmény* feltehetően kevésbé jelenik meg a célcsoport tervei között, ezt azonban az eredményeink nem erősítették meg. Az oktatással, főleg az iskola elvégzésével (nem feltétlenül a továbbtanulással) kapcsolatos tervek a leggyakoribb elsődleges tervek között szerepeltek a fiatalok körében, mindkét csoportban (lásd. 9. számú táblázat) ($Z=-1,03$, $p=0,30$). A tervezett legmagasabb iskolai végzettségre vonatkozó kérdés válaszai alapján azonban szignifikáns különbséget találunk a csoportok között (khi-négyzet=16,41 ;df=2; $p<0,001$).

13. számú ábra: A vizsgálati csoportok által megjelölt végzettségi szint megoszlása

A célcsoport közel azonos arányban jelölte meg vágyott végzettségként a három különböző iskolázottsági szintet, míg a kontrollcsoport választása eltolódott az érettségi preferenciájának irányába. A kontrollcsoportban a tanulmányi átlag és a végzettség vágy között közepes pozitív kapcsolatot találtunk ($r=0,37$; $p<0,001$), a célcsoportban ez a vágy az évismétlések számával volt gyenge negatív kapcsolatban ($r=-0,30$; $p=0,01$).

H.4.4. A gondozásban élők körében az *anyagi javakkal, birtoklással* kapcsolatos vágyak erősödését vártuk a kontrollcsoporthoz képest. Az anyagi javakhoz kapcsolódó tervek gyakorisága a tartalmi megoszlását tekintve nem különbözött, továbbá közel azonos helyen (a családdal kapcsolatos terveket megelőzve) szerepeltek mindkét vizsgálati csoport felsorolásában, köztük nem találtunk szignifikáns különbséget ($Z=-0,415$, $p=0,678$).

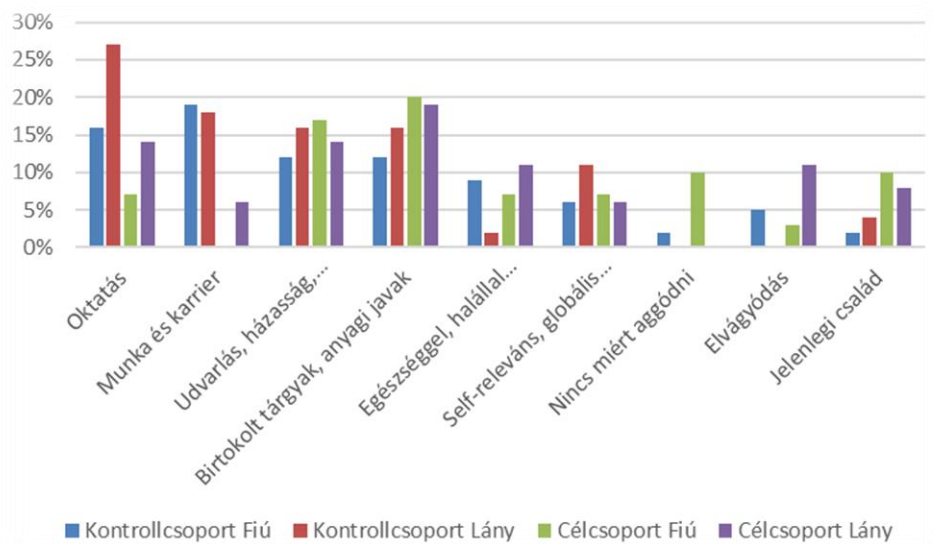
A *globális, általánosságban megfogalmazott* vágyak (pl. szeretnék boldog lenni) sorrendben betöltött helye ($Z=-0,248$, $p=0,80$), valamint aránya sem mutatott statisztikailag szignifikáns különbséget, mivel meglehetősen kis létszámról van szó (a kontrollban 4%, a célcsoportban 10,5%-ban jelent meg ilyen jellegű vágy). A célcsoport szempontjából azonban lényeges Salmela-Aro (2010), továbbá Brunstein és munkatársai (2007) vizsgálatával összevetni az eredményeket, a megfigyelések szerint ugyanis a fejlődési feladatokhoz kapcsolható konkrét személyes célok magasabb, míg az énközpontú, általános célok alacsonyabb szubjektív jóllét mutatókkal járnak együtt.

Hasonlóan alacsony elemszámú volt az *elvágyódást*, a „máshol lenni” igényét kifejező kategória, mely a célcsoport esetén többnyire a gyermekotthonból való elkerülést, vérszerinti családdal való együttélést fejezte ki, míg a kontrollcsoportban inkább a külföldön élés tervét. A célcsoport kétszer gyakrabban említett ilyen típusú vágyakat (ld. 8. számú táblázat).

H.4.5. A jövőorientáció időbeli kiterjedésére vonatkozó feltevésünk ellenőrzéséhez a szabadon felsorolt vágyak után az azok értékelésére vonatkozó válaszokat elemeztük. A kérdés így hangzott: „*Jelöld meg azt az életkort, amikor úgy gondolod, ezek a vágyak valóra válhatnak!*” A megadott életkorból kivontuk a válaszadó életkorát, így kaptuk meg az időbeli kiterjedést. Ezeket az értékeket az első három helyen említett vágy esetében átlagoltuk. A célcsoport értékei minden esetben alacsonyabbak voltak a kontrollcsoportnál, vagyis terveiket közelebbi életkorban tartják megvalósíthatónak. A vágyak átlagos kiterjedése tehát szignifikánsan alacsonyabb a gondozottak körében ($M_{\text{kontroll}}=6,57$, $SD_{\text{kontroll}}=3,95$; $M_{\text{cél}}=5,03$, $SD_{\text{cél}}=3,02$; $t_{104}=2,10$, $p<0,05$), mondhatni „másfél év”.

H.4.6. A megfogalmazott jövőbeni aggodalmak, félelmek kapcsán szintén feltételeztünk tartalmi, valamint a mennyiségi eltéréseket a cél- illetve a kontrollcsoport között. A kontrollcsoport szignifikánsan több aggodalmat nevezett meg, mint a célcsoport ($t_{161}=2,12$, $p<0,05$) ($M_{\text{kontroll}}=1,91$, $SD_{\text{kontroll}}=1,16$; $M_{\text{cél}}=1,55$, $SD_{\text{cél}}=0,96$). Ebben a kérdésben is eltérő volt azonban a válaszadás módja, a kontroll írásban, a célcsoport viszont szóban válaszolt a kérdésre.

Az aggodalmakat a vágyak esetében is használt kategóriarendszer alapján kódoltuk. A célok, tervek esetében tapasztalt főbb tartalmi kategóriák (iskola, munkahely, jövőbeni család, anyagi helyzet) mellett az aggodalmak gyakran kapcsolódtak egészséggel, halállal kapcsolatos kérdésekhez, vagy fejeződtek ki általános, átfogó aggodalmak formájában (pl. *Nem érem el a céljaimat.*; *Boldogtalan, sikertelen leszek.* stb). Emellett a válaszokban többször megjelent (főként a fiúk esetén), hogy „*nincs miért aggódnom*”, így az ilyen jellegű válaszok önálló, új kategóriába kerültek. A célcsoportban az aggodalmak szerteágzóbbak, több területtel kapcsolatosak. A munkával kapcsolatban alig jelennek meg félelmek, viszont a jelenlegi családdal (akikkel nem élnek együtt), az egészséggel, anyagi helyzettel, lakóhelyváltoztatással kapcsolatos aggodalmak gyakoribbak, mint a kontrollcsoportban (lásd 14. számú ábra). Az első említett aggodalom esetén a tartalmi megoszlás különbsége szignifikáns ($\chi^2=9,47$; $df=3$; $p=0,024$) a csoportok között. A nemek között viszont nincs jelentős különbség ($\chi^2=0,84$; $df=4$; $p=0,93$).

14. számú ábra: Az első említett aggodalom tartalmi megoszlása a cél- és kontrollcsoportban, nemi bontásban

4.1.3 Az igazságos világba vetett hit és az egyéni felelősségérzet alakulása- Az igazságos világba vetett hitet mérő skála (Dalbert, 1999), valamint a Felelősségérzetet mérő skála (Szabó, Kékesi, 2016) eredményei alapján

Vizsgálati csoportjainkat összevetettük olyan személyes kognitív beállítódások terén is, mint az igazságos világba vetett hit, illetve a felelősségérzet.

H.5. Célcsoportunkban arra számítottunk, hogy az igazságos világba vetett hit a kontrollcsoportéhoz viszonyítva magasabb értéket vesz fel, tekintettel a gyermekvédelmi ellátásba kerülés körülményeire, a broken home szindrómára (Kálmánchey, 2001). A 10. számú táblázatban található eredmények nem igazolták ezt a feltevést ($t_{160}=-0,148$; $p=0,883$). A két csoport átlaga teljesen megegyezett egymással, 6 fokú skálán átlagosan 3,27 volt az igazságos világba vetett hit.

Csoport típusa	N	Átlag	Szórás
Kontroll	90	3,2629	,88085
Célcsoport	72	3,2859	1,09582

10. számú táblázat: Az igazságos világba vetett hit skálaátlagának összehasonlítása a két vizsgálati csoportban

A kérdőív tételei egy faktorba tömörültek, mely a variancia 49,6%-át magyarázta, szemben az egyetemista mintán elkülönülő személyes és általános világba vetett hit két faktorával (Berkics, 2008). Ez megerősíti Berkics (2008) országos reprezentatív mintán kapott eredményeit, illetve értelmezését, miszerint az igazságosság észlelésének e két aspektusa általánosságban kevésbé elkülöníthető az észlelés és a gondolkodás szintjén.

H.6. Vajon milyen különbséget találunk a csoportok között a felelősségérzet mentén? Hasonló módon, vagy eltérően strukturálódnak az egyes felelősségi szintek a vizsgálati csoportok körében? A Szabó és Kékesi (2016) által meghatározott makro-, mezo-, és mikrofelelősségérzet skáláit hoztuk létre, figyelembe véve, hogy a célcsoport esetében a jelenlegi család boldogságára vonatkozó item nem szerepelt a kérdőívben. Feltételeztük, hogy hasonló szerkezetet tárunk fel.

A csoportok eredményeinek összevetése alapján az egyes szintek között valóban nem találtunk szignifikáns különbségeket ($Z_{\text{mikro}}=-0,262$; $p>0,05$; $Z_{\text{mezo}}=-0,138$, $p>0,05$; $Z_{\text{makro}}=-1,45$, $p>0,05$), vagyis **H.6.** hipotézisünk igazolódott. Érdekes eredmény ugyanakkor, hogy a makroszintű felelősségérzet a célcsoport körében magasabb értéket kapott (lásd 11. számú táblázat).

A felelősségérzet szintjei	Csoport típusa	N	Átlag	Szórás	Rang- átlag
Mikrofelelősség	Kontroll	89	5,0052	,60924	82,37
	Célcsoport	73	4,9165	,80137	80,44
Mezofelelősség	Kontroll	89	3,3361	1,03646	81,96
	Célcsoport	73	3,3813	1,33607	80,94
Makrofelelősség	Kontroll	89	2,5429	1,31860	76,68
	Célcsoport	73	2,9247	1,54081	87,38

11. számú táblázat: A felelősségérzet szintjeinek skálaátlagja a két vizsgálati csoportban

Amennyiben nemek szerint bonjuk két csoportra a vizsgálati mintát, Szabó és Kékesi (2016) eredményeihez hasonló tendenciával találkozunk, vagyis a fiúk mezo-, és makroszinten is szignifikánsan magasabb felelősségérzettel jellemezhetők, mint a lányok. (Mezo szint: $M_{\text{fiú}}=3,56$, $M_{\text{lány}}=3,16$; $Z=-2,28$; $p<0,05$; Makro szint: $M_{\text{fiú}}=3,02$, $M_{\text{lány}}=2,42$; $Z=-2,77$, $p<0,05$)

4.1.4 Egyes célváltozók (jövőkép, felelősség) érzelmi aspektusának feltárása- SST mérőeszköz eredményei alapján

Vizsgálatunkban a szemantikus szelekciós teszt (SST) segítségével egyes célváltozókhoz kapcsolható kategóriaszavak (jövő, tanulás, felnőtt élet, jövőbeni család, felelősség, én) valamint két dimenziószó (két érzelm, az öröm és félelem dimenziói) kapcsolatát vizsgáltuk meg. Arra kerestük a választ, hogy a vizsgálati csoportjaink melyik érzelmhez társítják inkább a jövőhöz, felelősséghez, valamint egy reziliencia prediktorhoz, az én(kép)hez (Masten, Powell, 2003) fűzhető kategóriaszavainkat, vagyis

például az öröm és jövő, vagy a félelem és jövő szavak esetében találunk több azonos választást a piktogramok közül.

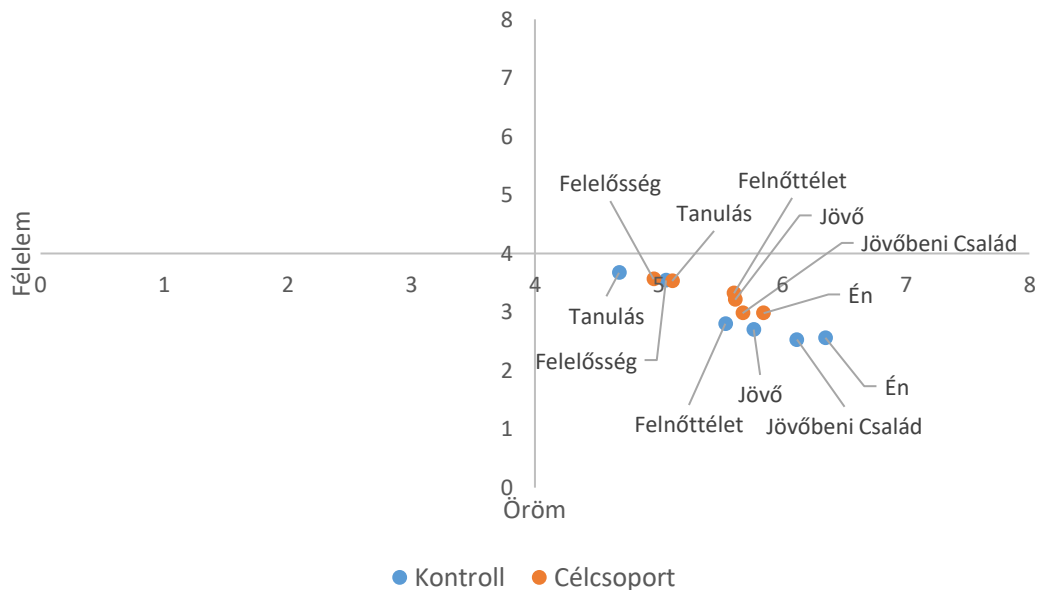
Az SST eredmények statisztikai feldolgozásához Szabó és munkatársai (2013) instrukcióit vettük alapul. Első lépésként a releváns szópárok közti azonos választások számát határoztuk meg (Az azonos választások átlagát a 12. számú táblázatban tüntettük fel.), majd az egybeeséseket elkülönítettük a véletlen választás alapján létrejövő binominális eloszlástól. Az illeszkedésvizsgálat után még egy ellenőrző lépésre volt szükség a véletlen kiszűréséhez, a szópárok átlagának ugyanis szignifikánsan különböznie kell a legvalószínűbb 4-es egybeeséstől, hiszen a teszt a jelentéshasonlósággal magyarázza az egybeesések növekedését. (Az illeszkedésvizsgálat, valamint az egymintás t-próba eredményei a 4. számú Mellékletben található.) Ezek alapján mindegyik szópárt megtarthattuk. Mivel hasonló jellegű vizsgálat a célcsoportban még nem született, nem fogalmaztunk meg előzetes feltevéseket.

A dimenzió- és kategóriaszavak közti azonos választások átlagai alapján, melyet a 12. számú táblázat tartalmaz, láthatjuk, hogy például az öröm és én szavak esetében 8 kiválasztott piktogramból 6,16 volt azonos, míg a félelem és a jövőbeni család esetében ez a szám mindössze 2,7. A kategóriaszavakat többnyire az öröm szóval társították a válaszadók. A félelemhez leginkább a felelősség és a tanulás szavak kapcsolódtak.

Szópárok	Átlag	Szórás	Szign.	Szópárok	Átlag	Szórás	Szign.
Öröm én	6,16	1,21	<0,001	Félelem felelősség	3,52	1,4	0,003
Öröm jövőbeni család	6,07	1,16	<0,001	Félelem tanulás	3,5	1,58	<0,001
Öröm jövő	5,7	1,3	<0,001	Félelem felnőtt élet	3,02	1,56	<0,001
Öröm felnőtt élet	5,57	1,42	<0,001	Félelem jövő	2,92	1,54	<0,001
Öröm felelősség	5,12	1,45	<0,001	Félelem én	2,75	1,62	<0,001
Öröm tanulás	4,99	1,55	<0,001	Félelem jövőbeni család	2,7	1,58	<0,001

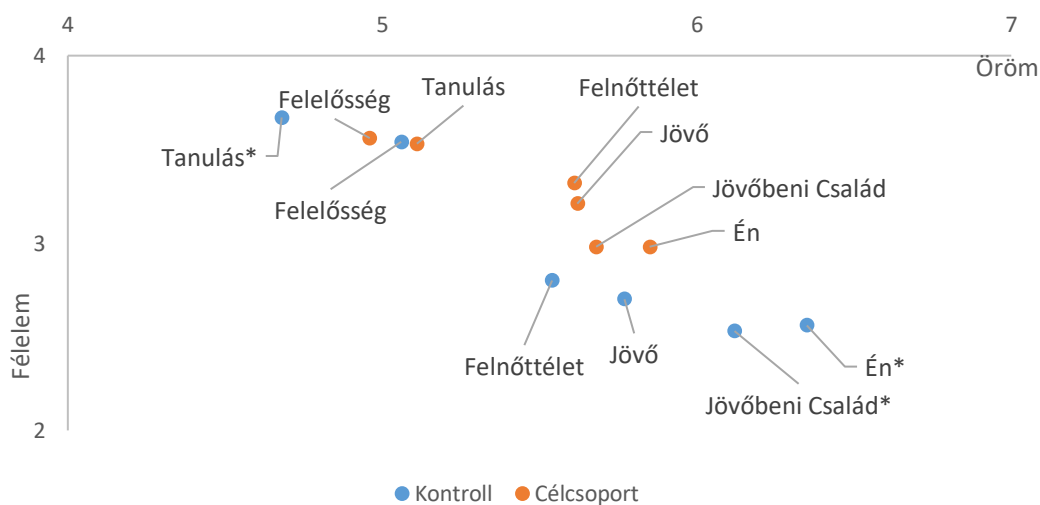
12. számú táblázat: Az SST szavak közti azonos választások átlaga és szórása (*= $p \leq 0,05$; **= $p \leq 0,001$)

A kontroll- és célcsoport külön-külön vizsgált azonos választásai átlaga alapján az öröm-félelem dimenzión elhelyezkedő kategóriaszavakat a 15. számú ábrán láthatjuk.

15. számú ábra: Az öröm és a félelem dimenzióiban megjelenített kategóriaszavak a vizsgálati csoportok esetében

A kategóriaszavak mindegyikét inkább az örömmel párosították a csoportok, vagyis az öröm szóval közös választások minden esetben szignifikánsan magasabbak voltak a félelem szóval közös választásoknál (a Wilcoxon próba részletes eredményei a 4. számú mellékletben található). Elmondhatjuk, hogy az alacsony félelem és magas öröm dimenzióinak megfelelő negyedben helyezkedik el az összes kategóriaszó az egybeesések átlagainak megfelelően. Csak ezt a területet vizsgálva (kinagyítva ld. 16. számú ábra) jobban látható a vizsgálati csoportok értékeinek elhelyezkedése.

16. számú ábra: Az öröm és a félelem dimenzióiban megjelenített kategóriaszavak a vizsgálati csoportok körében

A két vizsgálati csoport a tanulás, valamint az én kategóriaszavak örömmel való viszonyában különbözött szignifikánsan (csillaggal jelöltük a 16. számú ábrán az érintett szavak mellett). A szópárok statisztikai összehasonlításának részletes adatait a 4. számú Melléklet tartalmazza. Az öröm-én szavakhoz választott piktogrammok között több egybeesést találtunk a kontrollcsoportban ($M_{\text{kontroll}}=6,3$; $SD_{\text{kontroll}}=1,07$; $M_{\text{cél}}=5,85$; $SD_{\text{cél}}=1,28$; $Z=-2,26$; $p\leq 0,05$), vagyis ez a csoport jobban társította az én fogalmát az öröm érzelméhez, mint a célcsoport. Az öröm és tanulás szavak esetén a célcsoportban találtunk szignifikánsan több egyezést ($M_{\text{kontroll}}=4,67$; $SD_{\text{kontroll}}=1,58$; $M_{\text{cél}}=5,11$; $SD_{\text{cél}}=1,55$; $Z=-1,96$; $p\leq 0,05$), vagyis ebben a csoportban ez a két fogalom erősebb szemantikai kapcsolatot mutatott. Tendencia volt megfigyelhető az öröm és jövőbeni család szavak kapcsolatánál is ($M_{\text{kontroll}}=6,11$; $SD_{\text{kontroll}}=1,23$; $M_{\text{cél}}=5,68$; $SD_{\text{cél}}=1,28$; $Z=-1,95$; $p=0,051$), a kontroll csoport a jövőbeni család fogalmát a célcsoportnál erősebben társította az örömhöz. A többi szópár esetében nem találtunk szignifikáns különbséget a közös választások mértékében.

A szópárok egymáshoz való viszonyának vizsgálata azt mutatta, hogy a csoportokban az öröm-tanulás, valamint az én-tanulás között erős pozitív együttjárás ($r=0,78$; $p\leq 0,001$), figyelhető meg.

4.1.5 Reziliencia és egyes összetevőinek vizsgálata- A Reziliencia kérdőív (Neill, Dias, 2001; Járai, 2008), valamint az összetevőket mérő kérdéscsoportok elemzése alapján

Található-e különbség a csoportok között a rezilienciamutató, valamint további reziliencia-összetevők tekintetében? Milyen kapcsolat található a reziliencia mutató illetve bizonyos egyéni és szociális védőfaktorok között?

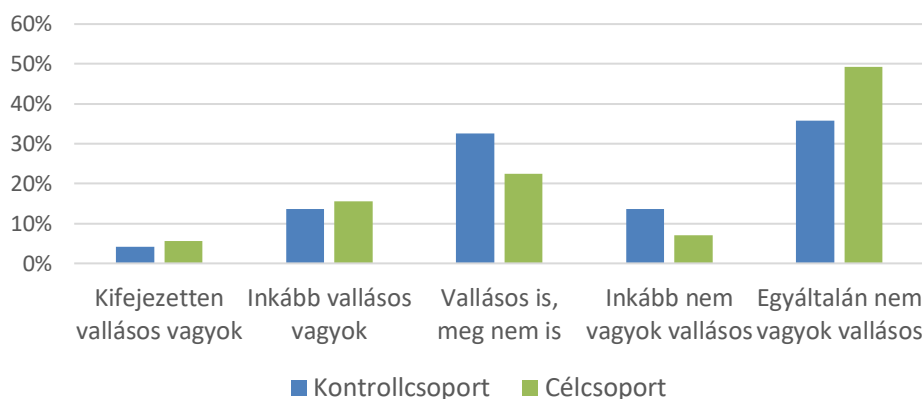
H.7. Feltételeztük, hogy az általános reziliencia mutató tekintetében a gondozásban élő serdülők nem különböznek családban élő társaiktól. A Neill és Dias (2001) által szerkesztett reziliencia kérdőív skálaátlagja ténylegesen nem különbözött szignifikánsan a csoportok között ($M_{\text{kontroll}}=5,43$; $SD_{\text{kontroll}}=0,88$; $M_{\text{cél}}=5,25$; $SD_{\text{cél}}=0,98$; $F_{162}=1,55$; $p=0,201$), vagyis mindössze ezt az egy változót tekintetbe véve a csoportok reziliencia értéke azonosnak mondható.

Vizsgálatunkban szerepelnek azonban további személyes és társas változók, jellemzők, melyek összefüggést mutatnak a reziliencia fogalmával, vagyis a szakirodalom alapján korrelátumoknak és védőfaktoroknak tekinthetők (Örkényi, 2014), olyan külső és belső forrásoknak, melyekből a reziliencia táplálkozik (Masten, 2001).

Ilyen *egyéni jellemzők* a pozitív helyzetmegítélés, belső kontroll, a felelősségérzet, vallásos hit, *szociális jellemzők* pedig a pozitív társas kapcsolatok, proszociális tevékenységekben részvétel, sport fontossága (lásd. 1. számú táblázat). A továbbiakban ezen változók értékeit mutatjuk be a vizsgálati csoportok körében, majd megvizsgáljuk kapcsolatukat a rezilienciával, mely a vizsgálati csoport új felosztásának alapjául szolgál.

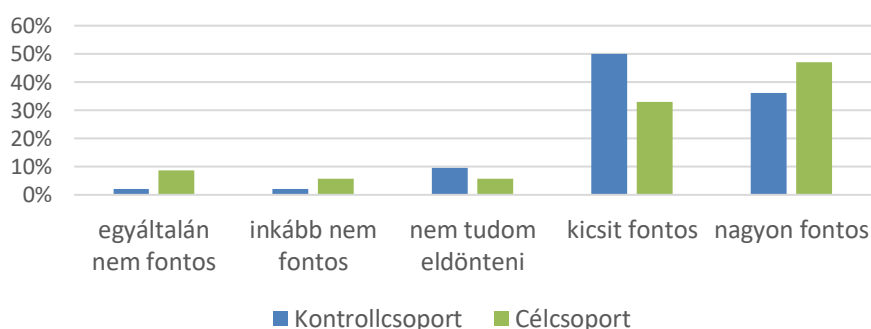
H.8. Feltételeztük, hogy a fenti egyéni és társas védőfaktorok, reziliencia összetevők mentén találunk különbséget a csoportjaink között.

A vallásosság mértékét és a sport fontosságát ötfokú skálán határozták meg a válaszadók. Az eredményeket a 17. és a 18. számú ábrán mutatjuk be. A csoportok válaszainak megoszlása a vallásos hit megítélésében nem mutatott szignifikáns különbséget ($\text{Khí-négyzet}=5,162$; $\text{df}=4$; $p=0,271$; $\text{Rangátlag}_{\text{kontroll}}=80,62$; $\text{Rangátlag}_{\text{cél}}=87,35$; $Z=-0,94$; $p=0,34$).

17. számú ábra: A vallásosság mértékének megítélése a vizsgálati csoportok körében

A válaszadók számára a sport eltérő fontosságú ($\text{Khí-négyzet}=9,524$; $\text{df}=4$; $p=0,049$), az eredmények alapján a célcsoport számára- kis mértékben- relevánsabbnak tűnik ($\text{Rangátlag}_{\text{kontroll}}=64,25$; $\text{Rangátlag}_{\text{cél}}=75,87$; $Z=-1,94$; $p=0,05$). A sportolás gyakoriságában azonban már nem volt különbség ($\text{Khí-négyzet}=5,39$; $\text{df}=4$; $p=0,24$).

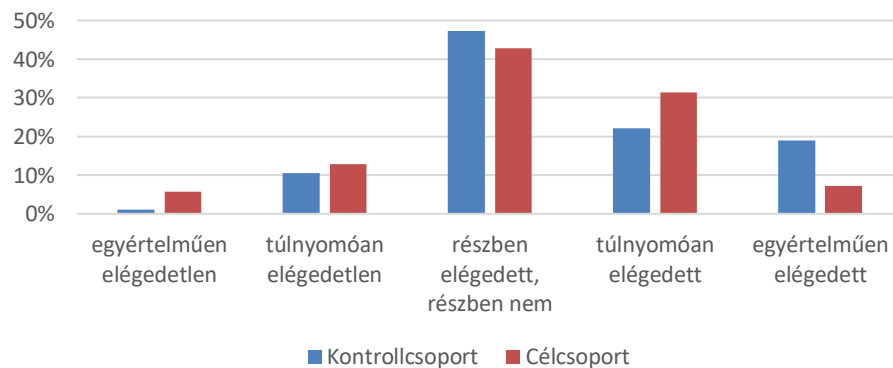

18. számú ábra: A sport fontosságának megítélése a vizsgálati csoportok körében

H.8.1. A gondozásban élők körében negatívabb *önpercepciót* vártunk, mint a kontrollcsoport esetén. A vizsgálatban közvetlenül önértékelésre, énképre vonatkozó kérdések, tesztek nem szerepeltek. Közvetett módon azonban, például a szemantikus szelektációs teszt eredményei alapján információt kaphatunk a válaszadók énfogalmához fűződő érzelmi viszonyáról. A 16. számú ábrának megfelelően a célcsoport a kontrollhoz képest kevésbé társította az én valamint az öröm szavakat egymáshoz, ez a különbség pedig szignifikánsnak mutatkozott ($M_{\text{kontroll}}=6,3$; $SD_{\text{kontroll}}=1,07$; $M_{\text{cél}}=5,85$; $SD_{\text{cél}}=1,28$; $Z=-2,26$; $p=0,024$).

H.8.2. Feltételezésünk szerint a célcsoport általános *elégedettségének*, valamint *saját helyzetének* megítélése negatívabb, mint a családban élő társaiké.

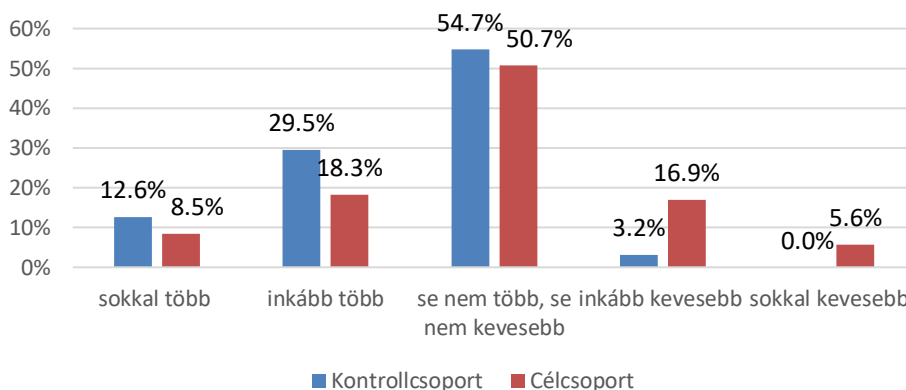
A csoportok jelenlegi helyzetükkel kapcsolatban hasonló általános elégedettségéről számoltak be (Khí-négyzet=8,634; $df=4$; $p=0,071$), bár a rangátlagok a kontrollcsoportban kissé magasabbak voltak (Rangátlag_{kontroll}=86,9; Rangátlag_{cél}=77,7; $Z=-1,30$; $p=0,193$), a különbség nem szignifikáns.

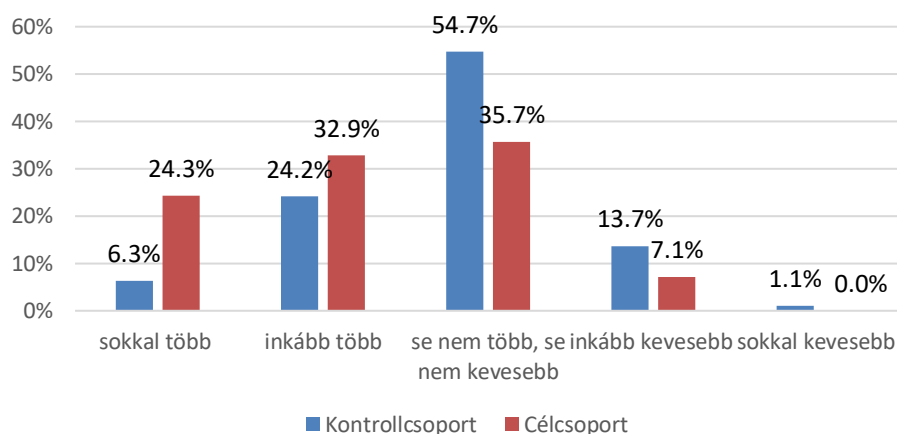
19. számú ábra: A vizsgálati csoportok jelenlegi helyzetükkel kapcsolatos elégedettsége

Az eredmények szerint a csoportok különböztek aktuális helyzetük megítélésében: a célcsoport a 10 fokú lépcsőn a 4., a kontrollcsoport csaknem a 6 fokra helyezte el magát ($M_{\text{kontroll}}=5,89$; $SD_{\text{kontroll}}=1,32$; $M_{\text{cél}}=4,32$; $SD_{\text{cél}}=1,4$; $Z=-6,68$; $p\leq 0,001$). A jövőbeni helyzetüket, a 10 év múlva „tervezett” helyüket is alacsonyabban helyezték el a gondozott fiatalok ($M_{\text{kontroll}}=7,42$; $SD_{\text{kontroll}}=1,48$; $M_{\text{cél}}=6,63$; $SD_{\text{cél}}=1,77$; $Z=-3,12$; $p=0,002$). Viszont a két állapot közti elmozdulás mégis náluk volt hangsúlyosabb ($M_{\text{kontroll}}=1,52$; $SD_{\text{kontroll}}=1,59$; $M_{\text{cél}}=2,36$; $SD_{\text{cél}}=2,24$; $Z=-2,83$; $p=0,005$). Kothencz (2009) vizsgálatában ez az érték 1,7, a jövőbeni átlagos hely pedig 7.

Ezzel összhangban állnak azok az eredmények is, melyek a másokhoz viszonyított akadályok, és lehetőségek értékelése alapján születtek.⁸³ A 20. és 21. számú ábrán külön tüntettük fel a kontroll- és a célcsoport eredményeit. A válaszok eloszlása szignifikáns különbséget mutatott a csoportok között (lehetőségek: Khí-négyzet=16,68; df=4; $p \leq 0,05$; akadályok: Khí-négyzet=15,86 ; df=4; $p \leq 0,05$).

20. számú ábra: A másokhoz viszonyított lehetőségek értékelése a vizsgálati csoportokban

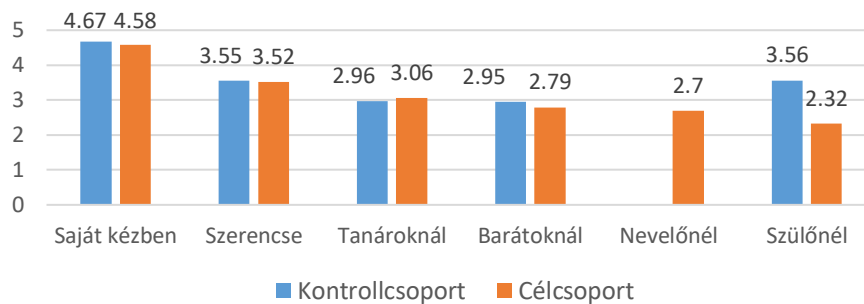
21. számú ábra: A másokhoz viszonyított akadályok értékelése a vizsgálati csoportokban

A célcsoport a lehetőségeket szignifikánsan kevesebbnek, az akadályokat többnek értékelte, mint a kontrollcsoport (lehetőségek: $Z = -3,143$; $p = 0,002$; akadályok: $Z = -3,738$, $p \leq 0,001$).

H.8.3. Azt vártuk, hogy a jövőjük alakítására vonatkozó észlelt kontrollban is eltérést találunk a csoportok között. A célcsoport esetén alacsonyabb belső kontrollérezetre számítottunk (Nurmi, 1991; Gerhardt, 2009), hiszen már a családból történő „kiemelés”, „elhelyezés” nyelvi megfogalmazásai is inkább a külső irányítás jelenlétére utalnak, arra, hogy a fiatalok a gondozási helyváltások passzív elszenvedői.

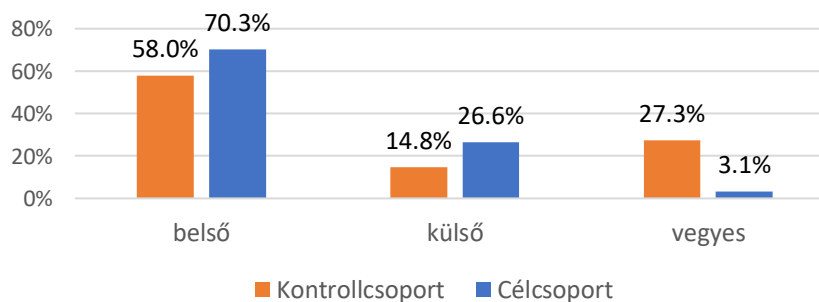
⁸³ Az erre vonatkozó kérdések az 1. számú mellékletben találhatóak.

A válaszadók jövőjük alakításának kontrollja szempontjából ítélték meg önmagukat, valamint szüleiket (gondozottak esetén nevelőiket is), tanáraikat, barátaikat, illetve a szerencse hatását egy ötfokú skálán. A 22. számú ábrán látható skálaátlagok azt mutatják, hogy csoportok válaszaik között csak a szülők kontrollszerepének megítélésében volt szignifikáns különbség ($Z=-4,978$; $p\leq 0,001$). A célcsoport a nevelők szerepét (2,7) erősebbnek ítélte meg a szüleiknél (2,3). A saját, belső kontrollérzet mindkét csoportban a legmagasabb átlagokat (4,63) kapta, melyet a szerencse hatásának fontossága (3,54!) követett.

22. számú ábra: A vizsgálati csoportok jövőjük alakításában észlelt kontroll megítélése

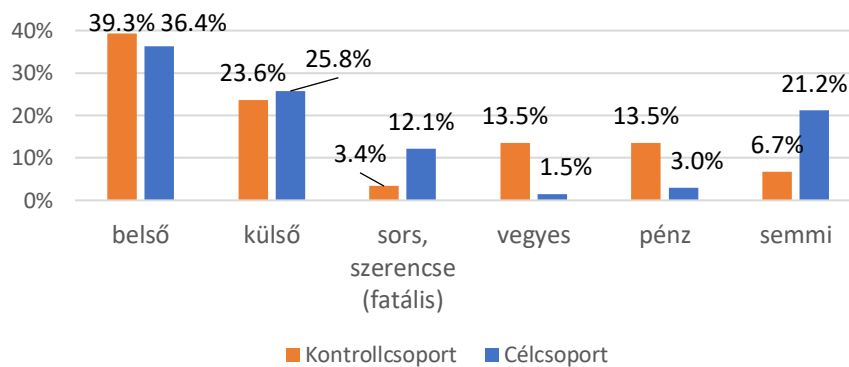
A jövőbeni célok elérését segítő tényezők megítélésének eloszlása a szabad felsorolás értékelése alapján a 23. számú ábrán látható. A válaszok közel kétharmadában belső tényezők jelentek meg (pl. „én”, „kitartás”, egyéb belső tulajdonságok). A célcsoport emellett külső (pl. tanárain), míg a kontroll külső és belső tényezőket együttesen sorolt fel. Fatális tényezők nem jelentek meg a válaszok között. A csoportok válaszaik megoszlása szignifikáns különbséget mutatott ($\chi^2=16,137$; $df=2$; $p\leq 0,001$).

23. számú ábra: A jövőbeni célok elérését segítő tényezők kategóriáinak eloszlása a vizsgálati csoportok körében

A gátló tényezők felsorolása szerteágazóbb kategóriákat eredményezett, hasonlóan a jövőbeni félelmekhez (ld. 24. számú ábra), a különbség a csoportok között szignifikáns ($\chi^2=21,455$; $df=5$; $p\leq 0,05$). A belső tulajdonságok, tényezők mint akadályok

aránya ebben a kérdésben csupán átlagosan 38% volt. A külső tényezők szerepe is hasonló megítélésű volt a csoportok között. A további kategóriák azonban már eltérő arányban jelentek meg. A kontrollcsoport inkább a vegyes tényezők, és a pénz szerepét emelte ki akadályként, a célcsoport viszont nem kontrollálható, fatális tényezőket sorolt fel, vagy tagadta („semmi nem akadályoz” válaszokkal) az akadályok meglétét.

24. számú ábra: A jövőbeni célok elérését gátló tényezők kategóriáinak megoszlása a vizsgálati csoportok körében

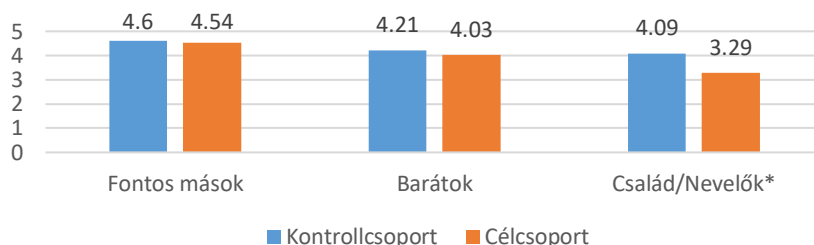
A fenti eredmények nem támasztják alá **H.8.3.** hipotézisünket a célcsoportban észlelt gyengébb belső kontrollal kapcsolatban, azonban ezzel együtt a fatális, nem kontrollálható tényezőknek tulajdonított szerep, vagy éppen az akadályok „tagadása” is jelentős, melyek inkább rizikótényezőknek minősülnek.

H.8.4. Az észlelt társas támogatás mint identitást és jövőképet befolyásoló tényező (Káldy és mtsai, 2010) terén eltérő mintázatot vártunk a célcsoportban a családban élőkhöz viszonyítva. A válaszadók az őket támogató személyek számának megítélésében nem mutattak szignifikáns különbséget ($M_{\text{kontroll}}=7,98$; $SD=5,81$; $M_{\text{cél}}=8,30$, $SD=6,42$; $t_{145}=-0,32$; $p=0,75$), ugyanakkor a hasonló átlagok mellett mindkét csoportban jelentős szórás jellemző.

A Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Skála szövegén változtattunk a célcsoport esetében, a családdal kapcsolatos itemekben a szülők helyett nevelők szerepeltek. A reliabilitás vizsgálat alapján a teszt belső konzisztenciája így is megfelelő értékű maradt (Cronbach-alfa értéke 0,841). A faktorelemzés során három faktor különült el ($KMO=0,771$; $df=78$; $p<0,001$), a kontrollcsoportban a faktorok a szakirodalomnak megfelelően jelentek meg (család, barátok, fontos mások skálája). A célcsoportban az eredeti faktorstruktúra szerint elkülönült a barátok és a szignifikáns mások skálája. A nevelőkre vonatkozó tételek pedig külön faktort alkottak, amibe az egyetlen családra vonatkozó tétel is bekapcsolódott, ez feleltethető meg a „család” alskálának.

A skálaátlagok a 25. számú ábrán tekinthetők meg. A csoportok megegyeznek két faktor értékelésében (Fontos mások: $Z=-0,324$; $p=0,746$; Barátok: $Z=-1,06$; $p=0,289$), azonban a család/nevelők ágens a célcsoportban szignifikánsan alacsonyabb ($Z=-4,954$; $p\leq 0,001$).

25. számú ábra: A Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Skála skálaátlagai a vizsgálati csoportok körében (*=szignifikáns különbség a vizsgálati csoportok között)

A vizsgálati csoportok a család/nevelők felől észlelt támogatásban mutattak különbséget, **H.8.4.** feltevésünk részben igazolódott.

H.8.4.1. Az észlelt társas támogatás mértékében különbséget feltételeztünk a nemek között. A támogató személyek számát vizsgálva a kontrollcsoportban találtunk szignifikáns különbséget a fiúk és a lányok között, hozzájuk hasonlóan a célcsoportban is a fiúk számoltak be több támogató személyről, azonban a lányok átlaga kevésbé maradt el, így köztük a különbség nem szignifikáns. (ld. 13. számú táblázat)

		Átlag	Szórás	t érték	Szign. szint
Kontrollcsoport	Fiú	9,84	6,16	$t_{78}=3,44$	$p\leq 0,001$
	Lány	5,6	4,36		
Célcsoport	Fiú	9,28	7,21	$t_{65}=1,20$	$p=0,234$
	Lány	7,40	5,67		

13. számú táblázat: A vizsgálati csoportokban a nemek körében az észlelt támogató személyek száma

A Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Skála skálaértékeiben a nemek között egyedül a kontrollcsoportban volt jelentős különbség a család skálájában ($M_{\text{fiú}}=4,29$, $SD=0,96$; $M_{\text{lány}}=3,87$; $SD=1,13$; $Z=-2,14$, $p<0,05$), ahol is a fiúk nagyobb észlelt támogatottságról számoltak be a családjuktól, mint a lányok. A célcsoportban a nemek között egyik skálaérték sem mutatott szignifikáns különbséget.

A vizsgálati csoportok összevonása esetén sem találtunk a nemek között szignifikáns különbséget a skálaátlagok területén, érdekes észrevétel ugyanakkor, hogy a lányok csupán a „Fontos mások” skáláján mutattak magasabb átlagokat, a „Barátok” és „Család/nevelők” skálák, valamint a támogató személyek száma alapján a fiúk számolnak be több észlelt támogatottságról, a különbség csak a támogató személyek száma esetén

szignifikáns ($M_{\text{fiú}}=9,6$, $SD=6,5$; $M_{\text{lány}}=6,5$; $SD=5,1$; $Z=-2,95$, $p<0,05$). A nemek különbségére vonatkozó feltevésünk csupán részben igazolódott.

A reziliencia szempontjából eltérő mutatókkal jellemezhető csoportok kialakításának alapjaként megvizsgáltuk a rezilienciaérték és további összetevők, védőfaktorok kapcsolatát. Olyan változókat választottunk ki, melyek a hivatkozott szakirodalmi eredmények alapján korrelátumoknak tekinthetők (Örkényi, 2014).

Változók	Különbség a csoportok között	Kontrollcsoport	Célcsoport	Teljes Minta
Elégedettség	nincs	0,122	0,236	0,182*
Saját helyzet megítélése	van	0,216*	0,001	0,154
Felelősségérzet mikro szintje	nincs	0,617**	0,321**	0,455**
Belső kontroll	nincs	0,195	0,241*	0,219**
Vallásos hit	nincs	0,031	0,118	0,067
Támogató baráti kapcsolatok	nincs	0,353**	0,335**	0,352**
Sport fontossága	van	0,362**	0,319**	0,335**

14. számú táblázat Egyes változók valamint a rezilienciaérték közti korreláció a vizsgálati csoportokban, valamint a teljes mintán (*= $p\leq 0,05$; **= $p\leq 0,001$)

A legtöbb esetben a rezilienciaérték közepesen erős korrelációt mutatott a változókkal, a vallásos hit, valamint a saját helyzet megítélésének változói azonban nem mutattak szignifikáns együttjárást a rezilienciával teljes mintán.

4.2 A reziliens és sérülékeny csoport összehasonlítása

Ezidáig a kontroll- és célcsoport összehasonlítása történt az értékpreferenciák és jövőkép mellett a rezilienciaértékek, valamint további egyéni és szociális védőfaktorok mentén. Találunk kutatásokat, melyek bizonyos alkalmazkodási mutatók, vagy a pszichológiai jóllét mutatói alapján határoznak meg reziliens/nem reziliens (sérülékeny) csoportokat (Örkényi, 2014; Pikó, Hamvai, 2012). Ennek megfelelően a továbbiakban a minta egészéből hoztunk létre egy értékei alapján reziliensnek, valamint sérülékenynek ítélt csoportot.⁸⁴ A rezilienciával szignifikáns kapcsolatban álló egyes a védőfaktorok

⁸⁴ Az egyéni és szociális védőfaktorok értékei alapján létrehozott csoportok elnevezését a könnyebb kezelhetőség miatt választottuk meg. Az elméleti bevezetőben említett definíció (Masten, Powell, 2003)

(ld. 14. számú táblázat kiemelt változói, azaz: 1. *Elégedettség*, 2. *Felelősségérzet mikro szintje*, 3. *Belső kontroll*, 4. *Támogató baráti kapcsolatok*, 5. *Sport fontossága*) standardizált változóiból 2 klaszter létrehozása történt k-központú klaszterezés segítségével. Ezen összetevők magas értékei a reziliens, alacsonyabb értékei a sérülékeny csoportot jellemezték. Mintánkban a vallásosság mértéke nem járt együtt a reziliencia értékével, ezért a klaszterek meghatározásában ezt a változót nem vettük alapul.

	Sérülékeny	Reziliens	Összesen (fő)
Kontrollcsoport	29	64	93
Célcsoport	25	42	67
Összesen (fő)	54	106	160

15. számú táblázat: A reziliens és sérülékeny minta eloszlása a kontroll és célcsoport körében

Az így létrejött klaszterek azonos arányban jelentek meg a kontroll- illetve célcsoport körében (Kontrollcsoport: 69%-31%; Célcsoport: 63%-37%; Khí-négyzet=0,655; df=1; p=0,261) (ld. 15. számú táblázat). Az arányok a nemek körében is megegyeztek (Fiúk: 71%-29%; Lányok: 62%-38%; Khí-négyzet=1,5; df=1; p=0,145). A kontroll- és célcsoport szétbontásával azonban látható, hogy megjelennek nemi különbségek, ugyanis a célcsoportban, a lányok körében a sérülékenyek aránya kimagasló. (Célcsoportban: Fiúk: 75%-25%, Lányok: 51%-49%; Khí-négyzet=3,97; df=1; p=0,040; Kontrollcsoportban: Fiúk: 68%-32%, Lányok: 70%-30% ; Khí-négyzet=0,024; df=1; p=0,528)

4.2.1 Értékpreferenciák (A Schwartz-féle PVQ-40 kérdőív eredményei alapján)

H.9. A PVQ-40 kérdőív értékei, valamint a reziliencia kapcsolatát különböző mérésekkel vizsgálhatjuk (pl. korreláció, faktorelemzés, klaszterelemzés). Teljes mintán az általános reziliencia mutató a teljesítmény értékével mutatott szignifikáns pozitív együttjárást ($r=0,204$, $p=0,009$). Faktorelemzés során a reziliencia mutató az első faktorba sorolódott (KMO érték=0,818; Bartlett Chi-Square=630,77, $df=55$; $p<0,001$), az önállóság, hedonizmus, teljesítmény, stimuláció és hatalom értékeivel együtt.

---

alapján a reziliens csoport tagjai nem tekinthetők feltétlenül reziliens személyiségnek, mivel az egyéni rizikótényező(k)ről, valamint az adaptív működés további jellemzőiről a vizsgálat nem nyújt információkat.

Értékskálák	Faktorok	
	1	2
Önállóság	,777	
Hedonizmus	,763	
Teljesítmény	,754	
Stimuláció	,659	
Hatalom	,547	
Konformitás		,803
Univerzalizmus		,760
Biztonság		,751
Tradíció		,743
Jótekonyság	,519	,530
Rezilienciaskála átlag	,538	,331

16. számú táblázat: A rezilienciamutató és a PVQ-40 értékskáláinak rotált faktorsúly mátrixa

A reziliens és sérülékeny csoportok az univerzalizmus, stimuláció és a biztonság értékének preferenciájában tértek el egymástól szignifikánsan. Ezzel összefüggésben az önmegvalósítás, valamint a nyitottság dimenzióátlagai mentén is szignifikánsan különböztek a csoportok. Mindkét esetben a reziliens csoport részesítette inkább előnyben az önmegvalósítás és a nyitottság értékeit (a részletes eredmények a 4. számú mellékletben található).

A cél- és kontrollcsoport mentén vizsgálva a reziliens és sérülékeny tagokat, azt láthatjuk, hogy célcsoportban nem jelennek meg köztük különbségek az értékpreferenciák mentén, vagyis a sérülékeny és reziliens gondozottak értékpreferenciái megegyeznek (A részletes eredmények a 4. számú mellékletben található.). A kontrollcsoportban viszont a stimuláció, hedonizmus, biztonság értékei mentén eltérnek a reziliens és sérülékeny csoporttagok. A reziliensek körében magasabb hedonizmus és stimuláció, valamint alacsonyabb biztonságpreferencia figyelhető meg.

4.2.1.1 Aspirációk és a reziliencia kapcsolata

H.9.1. Feltevésünk szerint a reziliens csoportot inkább intrinzik aspirációk jellemzik. A reziliens csoportban az aspirációk közül a fejlődés, a társadalom, az egészség skálák átlagai, illetve az intrinzik aspirációk skálaátlagai szignifikánsan magasabbak voltak a sérülékeny csoport ezen eredményeihez viszonyítva (a részletes eredmények a 4. számú mellékletben található). A reziliencia mutató egyébként minden Aspirációs alszámmal szignifikáns pozitív kapcsolatot mutatott a reziliens csoportban a gazdagságot kivéve ($r=0,15$, $p=0,127$). Ezen belül az intrinzik aspirációk jobban korreláltak ($r=0,449$, $p\leq 0,001$) a rezilienciával, mint az extrinzik aspirációk ($r=0,369$, $p\leq 0,001$). Viszont a

sérülékeny csoport aspirációs mutatói nem mutattak szignifikáns kapcsolatot a rezilienciamutatóval ($r=-0,11$, $p=0,42$).

A reziliencia és aspiráció kapcsolatát többváltozós lineáris regresszióval (stepwise módszer) vizsgálva, figyelembe véve, hogy az aspirációk egymással kapcsolatban vannak, azt találtuk, hogy gyenge-közepes a modell magyarázó ereje (korrigált $R^2=0,223$; $F_{2,164}=24,793$; $p\leq 0,001$), amelyben az intrinzik (parciális $r=0,323$) és extrinzik (parciális $r=0,209$) aspirációk alapján becsültük a reziliencia értékét.

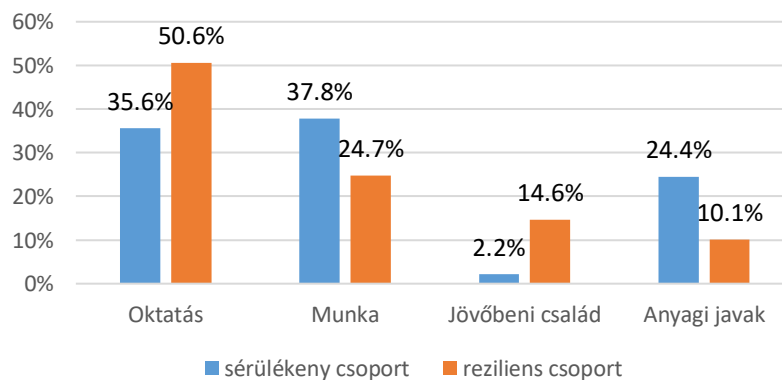
A célcsoportban a reziliens és sérülékeny tagok nem mutattak az aspirációs mutatók mentén különbséget. A kontrollcsoportban azonban az összes intrinzik aspirációt mérő skála, továbbá az egészség és jó megjelenés skálája is szignifikánsan magasabb értéket vett fel a reziliens tagok körében. (a részletes eredmények a 4. számú mellékletben található)

4.2.2 Jövőkép

H.10. Feltételeztük, hogy a jövőkép sajátosságai mentén találunk eltéréseket a reziliens és sérülékeny csoport között. A felsorolt vágyak ($t_{156}=0,115$; $p=0,908$), illetve aggodalmak ($t_{158}=0,377$; $p=0,707$) számában nem találtunk különbséget.

Hasonlóan a kontroll- és célcsoport eredményeinek elemzéséhez a reziliens és sérülékeny csoportok összehasonlítását is végezhetjük a vágyak sorrendje alapján, illetve a tartalmi kategóriák helye alapján is.

Az első helyen említett leggyakoribb vágyak az oktatással, és a munkavállalással voltak kapcsolatosak (lásd 26. számú ábra). A kategóriák közti válaszok megoszlása szignifikánsan különbözött a csoportok között ($N_{\text{sérülékeny}}=45$, $N_{\text{reziliens}}=89$; $\chi^2=11,73$; $df=3$; $p=0,008$).

26. számú ábra: Az első helyen említett leggyakoribb tartalmi kategóriák százalékos eloszlása a csoportokon belül

A tartalmi kategóriák átlagos sorrendjét elemezve **H.9.1.** hipotézisünket megerősíti az az eredmény, miszerint a sérülékeny csoport szignifikánsan előbb említett anyagiakkal kapcsolatos vágyakat ($M_{\text{reziliens}}=2,89$, $M_{\text{sérülékeny}}=2,19$; $Z=-2,08$; $p=0,038$). Ez az érték a célcsoportban különbözik szignifikánsan ($M_{\text{reziliens}}=2,85$, $M_{\text{sérülékeny}}=2,00$; $Z=-2,089$; $p=0,044$), a kontrollcsoportban a különbség nem szignifikáns ($M_{\text{reziliens}}=2,92$, $M_{\text{sérülékeny}}=2,35$; $Z=-0,94$; $p=0,377$)

4.2.3 Az igazságos világba vetett hit alakulása

Eredményeink szerint a reziliens csoport szignifikánsan magasabb igazságos világba vetett hittel (**H.11.**) jellemezhető ($M_{\text{reziliens}}=3,39$, $M_{\text{sérülékeny}}=2,87$; $Z=-2,95$; $p=0,003$; $M_{\text{teljes minta}}=3,27$), mint a sérülékenyek a cél- ($Z=-1,95$; $p=0,05$) és kontrollcsoportban ($Z=-2,27$; $p=0,023$) egyaránt.

5. Megvitatás

Eredményeinket kutatási kérdéseinknek megfelelően több stratégia mentén elemeztük. Először a szocializációs közeg függvényében vetettük össze a főbb kognitív konstruktumokat, vagyis a gondozásban, gyermekotthonban illetve családban élők jellemzőit hasonlítottuk össze. Majd a vizsgálati személyeket a reziliencia összetevők értékei alapján soroltuk reziliens és sérülékeny csoportokba, amiket az egyes változók mentén szintén összevetettünk.

5.1 A célcsoport és a kontrollcsoport összehasonlítása

5.1.1 Értékpreferenciák

Feltételeztük, hogy a halmozottan hátrányos helyzet megmutatkozik a gondozottak értékpreferenciáiban, életcéljaiban, és eltérést mutat a családban élő kortársak értékpreferenciáihoz képest. **H.1.** számú feltevésünk azonban nem igazolódott, a Schwartz-féle PVQ-40 kérdőív által mért preferenciasorrend sem a vizsgálati csoportok, sem a kontrollcsoportban jelenlévő eltérő családszerkezeti formák között nem mutatott jelentős különbséget, vagyis a szocializációs környezet mint releváns érték közvetítő struktúra típusa, valamint a kapott értéksorrend között nem találtunk kapcsolatot. **H.1.1.** hipotézisünk az önirányítottság értékének relatív fontosságáról részben igazolódott, ugyanis mindkét vizsgálati csoportban elsődlegesen preferált értékként jelentkezett az önállóság. A gyermekvédelmi intézmények mellett (Gillian, 1999; Rácz, 2009) a családok részéről is közvetített norma, továbbá mondhatjuk, hogy iskolai, társadalmi

szinten is fellépő elvárás ez a fiatalok irányába, hiszen az önállóvá válás, az autonómia, szabadság, függetlenség elérése (ami ebben az értékben kifejeződik) általános, releváns serdülőkorhoz kapcsolható feladat (pl. Erikson, 2002; Kádár, 1997). Ennek az elvárásnak, illetve egyéni motivációnak a megjelenése pedig az értékrendben egyetemesnek mondható az eredmények alapján.

Emellett gondozási helytől függetlenül eltéréseket vártunk az egyes korosztályok, a serdülők és a felnőttek vélekedéseinek összevetése során. A serdülők eredményei alapján létrehozott térbeli elrendezés követte a korábbi eredményeknek megfelelő alakzatot (ld. 2., 3. számú ábrák). A serdülőknél feltárt legfontosabb (önirányítottság), illetve legkevésbé preferált értékek (hatalom) sorrendje igazodott a felnőttek körében talált sorrendhez (Lányi, 2008), valamint Schwartz sorrendjéhez is. Ennek magyarázatául szolgálhat Schwartz (1992, 2012, 14.o.) univerzális értékstruktúráról szóló elmélete, mely szerint a PVQ-40 kérdőívvel mérhető tíz érték egy „pánkulturális hierarchiába”, illetve olyan struktúrába szerveződik, mely kultúrától, és társadalmi helyzettől függetlenül viszonylag univerzálisnak mondható, és ami az értékek adaptív, társadalomfenntartó funkcióját tükrözi. Az én-átalakulás (játékonyság és univerzalitás), és az önállóság értékei elsődleges fontosságúak, a nyitottság és az önmegvalósítás pedig két külön dimenzió, eltérően helyezkednek el a motivációs kontinuumon. Vagyis az egyes értékek a társas interakciókat, s a csoportok fenntartását szolgálva rendszerbe szerveződnek, ami inkább az életkorral mutat valamelyest összefüggést, mint a szocializációs közeggel.

A preferenciasorrend „közbülső” szakaszán a felnőtt minta eredményei szignifikáns eltérést mutattak a serdülőkhez képest a teljesítmény értékének kivételével. Amennyiben a két dimenzió mentén vetettük össze eredményeinket a PVQ-21 mérőeszközzel kapott eredményekkel (Fülöp és mtsai, megj. alatt), azt láthattuk, hogy a nyitottság és az önmegvalósítás értékdimenzióiban eltértek a serdülő minták eredményei a felnőttekétől (ld. 4. számú táblázat). Az önállóság és hatalom értékeinek hasonló fontossága mellett feltehetően ezt az eltérést a stimuláció és a hedonizmus jóval erősebb preferenciája okozza a serdülők körében. Schwartz (1992) megfigyelései szerint az életkor növekedésével a biztonság fontossága nő a hedonizmussal szemben, ami jellemzően a fiatal felnőttkorban azonosítható tendencia. Ennek megfelelően az általunk vizsgált serdülők esetén még jellemzően az iskolai létforma, illetve vele együtt a stimuláció, valamint a hedonizmus értékek preferenciája „dominált”, míg a biztonság és konformitás értékeinek támogatása inkább a felnőtt mintákat jellemezte. Gondozási helytől függetlenül a hedonizmus relevánsabb értéknek jelent meg, mint a biztonság a

serdülő lányok körében. Ráadásul a biztonság értékét is magában foglaló konzerválás dimenziója minden csoport közül a legkevésbé a középiskolás minta számára volt releváns, így **H.1.3.** számú feltevésünk sem igazolódott, melyre Nistor és Ilut (2011), valamint Rákó (2010) vizsgálata alapján számítottunk. Ennek magyarázata lehet Nistor és Ilut (2011) kutatásában a vizsgált minták életkorának, iskolázottságának, vagyis társadalmi státuszának különbözősége⁸⁵, valamint Rákó (2010) kutatásában az eltérő mérőeszköz használata. A családi biztonság egyébként Murányi (2000) vizsgálatában, továbbá az Ifjúságkutatásokban (Szabó, Bauer, 2009) is fontos értéknek mutatkozott, viszont a Rokeach-féle értékmérő kérdőívben, vagy az Ifjúságkutatásokban szereplő biztonság fogalom más szemantikai környezetben jelenik meg, mint a közvetett értékméréssel operáló PVQ kérdőív biztonság értéke, ahol a család, a nemzet biztonsága, tisztaság, rendszeret kifejezések jelenítik meg ezt az értéket. Mindez az értékutatások objektivitása kapcsán említett szemantikus értelmezési problémára is utal (Váriné, 2003).

Hasonló magyarázat merül fel **H.1.2.** feltevésünk kapcsán, a serdülők körében tapasztalható teljesítmény értékének tanulói szerepükből adódó dominanciájáról (Bilsky et al., 2005; Liem et al., 2011). A fiatalok körében a magyar mintához, illetve Schwartz (2012) univerzális sorrendjéhez hasonló helyet kapott a teljesítmény. Nemi bontásban a lányok körében szignifikánsan alacsonyabb preferenciát találtunk, mint a fiúknál. Az értékpreferenciák sorrendjében betöltött hely alapján azonban nem jelenthetjük ki, hogy a teljesítmény szerepe háttérbe szorulna a serülők körében. Fontos megemlíteni ugyanis, hogy a vizsgálati eszköz által mért érték a társadalmi elvárásoknak megfelelő kompetens viselkedést, sikert méri, nem feltétlenül az iskolai teljesítményt, melynek fontossága a jövőbeni célok vizsgálata során hangsúlyosan megmutatkozott, továbbá a teljesítménnyel kapcsolatban a fejlődési aspirációk is központi helyet foglaltak el a fiatalok céljai között. A PVQ-21 és PVQ-40 mérőeszközökkel mért ellentmondó eredmények mögött az is állhat, hogy nincsenek pontosabb adataink a PVQ-21 kérdőívvel mért preferenciasorrendről a tíz érték esetén, a kétféle kérdőív pedig nem egy az egyben összevethető (Cieciuch, Davidov, 2012).

Eredményeink az értékek kapcsán összességében azt mutatták, hogy a szocializációs körülményekhez képest az életkor jobban kapcsolódott jellegzetes értékmintázatokhoz, a nyitottság és önmegvalósítás értékei inkább a serdülők körében

---

⁸⁵ Az iskolázottság és az énatalakulás, önmeghaladás értékei között pozitív kapcsolatot találtak.

voltak hangsúlyosabbak, a konzerválást kifejező értékek pedig a felnőtteknél. Az eltérő értékpreferenciák ellenére pedig az értékstruktúrák megegyeztek minden vizsgálati csoportban, és követték a Schwartz (2012) által meghatározott univerzális térbeli elrendeződést.

A cél- és kontrollcsoportok közti hasonló értékeket az életkori jellegzetességek mellett módszertani szempontokkal is magyarázhatjuk. A kérdéscsoportok közül a 40 ítemes PVQ kérdőív volt a leghosszabb, legbonyolultabb szövegezésű. Az egyéni kitöltési stílust az értékek lineáris dependenciájával figyelembe vettük, kontrolláltuk, a 6 fokú skálán a célcsoport 4,3-as, valamint a kontrollcsoport 4,2-es skálaátlagai inkább az ítemekkel való egyetértést tükrözik. A kérdőív szövegének „értelmezése”, a válaszok differenciálása egy 6 fokú skálán, vagy az erős megfelelési igény árnyalhatja a válaszok megbízhatóságát. Ennek kifejtésére a módszertani tanulságok részben visszatérünk.

A két csoport közti hasonlóságot magyarázhatjuk az értékszocializáció egyes szintjeivel is (Lepper, 1982, Váriné, 1987). Primer értéktudati szinten a fiatalok tudják, „hogyan kellene”, viselkedésükben mégsem feltétlenül jelennek meg azok az értékek, amiket az aktuális szocializációs közegük közvetít feljűk, mert az informális mező (a gyermekotthon rejtett normái, vérszerinti családból hozott korábbi értékek) szabályai szerinti magatartás zajlik (Vidra Szabó, 2001). Az értékvezérelt magatartáshoz olyan értéktudatosságra van szükség, mely az értékek ismerete mellett azok tudatos választását, és identitásba illesztését, interiorizálását is tartalmazza (Lepper, 1982; Váriné, 1987). Az érték közvetítés sérülése, a szocializációs közegek által képviselt elvek közti inkongruencia esetén azonban az értékek normatív, viselkedést meghatározó ereje csökken (Szakács, Szakács, 1988; Damon, 2004; Kende, Illés, 2011; Rákó, 2010). Vidra Szabónál (2001) „kettős értéktudatként”, míg Kálmáncheynél (2008) az „énazonosság problémájaként” találunk erre utalást. Az erkölcsi fejlődésben hasonló folyamat figyelhető meg. Amennyiben a személy az erkölcsi alapelveket, melyeket ismer (ld. primer értéktudat), identitásába is beépíti, énmeghatározásához felhasználja (morális identitás), valószínűbben fog ezen elvek mentén, erkölcsösen viselkedni (Damon, 2004). Gondozottak esetén a korábban (vérszerinti családban) megalapozott értékek és nézetek dominálhatnak, melyekhez az aktuális szocializációs környezetben, serdülőkorban az elsődleges szocializációs közeg (gyermekotthon) helyett a kortársak érték közvetítő szerepe erősödik fel.

5.1.1.1 Aspirációk, életcélok

Az életcélok területén is hasonlóságokat találtunk vizsgálati csoportjaink között (H.2. és H.2.1.), vagyis az aspirációk, illetve azok alsókálái nem mutattak eltérést a szocializációs körülmények mentén. Mindkét csoportban az intrinzik aspirációk, a fejlődés és a társas kapcsolatok, valamint az egészség bizonyultak a legfontosabb aspirációknak. Ez megfeleltethető V. Komlósi és munkatársai (2006) eredményeinek, akik reprezentatív mintán szintén az egészség, a személyes növekedés és a társas kapcsolatok preferenciáját mutatták ki. Ebből következik, hogy H.2.2. hipotézisünk alátámasztást nyert, a vizsgálati csoportokban a kapcsolatok fontosabbnak bizonyultak a gazdagsággal kapcsolatos aspirációknál.

A csoportok egymástól nem, viszont a felnőtt mintától inkább különböztek. A sorrendben ez alig látható, viszont az extrinzik célok a serdülők körében jóval hangsúlyosabbak voltak, mint a felnőttek esetén. Vagyis a Martos (2010) eredményei alapján várt intrinzik célok relatív előnye a felnőtt mintához képest mindkét serdülőcsoportban csökkent, amit azzal is magyarázhatunk, hogy a kontrollcsoport minimum harmada is egyértelműen hátrányos helyzetű családból származik, vagyis a sajátos perspektíva a hasonló társadalmi helyzethez (HH ill. HHH) is kapcsolódik (Jost, 2003). Az Öndeterminációs elmélet (Deci, Ryan, 1991) és Inglehart (1997) értékelmélete alapján az anyagi biztonság hiánya magyarázhatja a materiális értékhangsúlyt, illetve az ezzel együttjáró extrinzik orientációt, mely a viselkedésirányításban is a külső referenciák szerepét erősíti.

Az értékekhez hasonlóan az aspirációk esetén is megfigyelhető volt egy inkább életkorhoz köthető mintázat, mely a felnőttek eredményeihez képest eltér, ám a szocializációs közeg mentén nem mutatott különbséget a serdülők között. A serdülőkorrrel járó külső és belső bizonytalanság, az önkiteljesedés, önmegvalósítás folyamatainak felerősödése szintén erősítheti az „anyagias” célok, a külső referenciák előnyben részesítését⁸⁶. Ugyanakkor ez az extrinzik hangsúly végig az intrinzik célok mögött maradt.

További magyarázat lehet a serdülők sajátos mintázatára az egyetértésre törekvés, a megfelelési igény fokozott jelenléte (West et al., 2016), melynek kezelési lehetőségeit a módszertani tanulságok részben fejtjük ki bővebben.

---

⁸⁶ Pikó (2008) ilyen külső értékek közé sorolja a pénzt, a karriert, a hatalom és a társadalmi elismerés tényezőit.

5.1.2 Jövőkép

Az elégedetlenség, valamint a jövőkép, a pozitív kilátások hiánya komoly kockázati tényező a szerhasználat, illetve a deviáns magatartásformák megjelenésében (Székely és mtsai., 2013), ezért vizsgálata sok szempontból indokolt és releváns. A jövőkép tartalmi elemei kapcsán nemi különbségekre számítottunk (**H.3.**), ám a fő tartalmi kategóriák aránya (16-ból alapvetően négy nagyobb tartalmi kategóriával foglalkoztunk) sem a nemek, sem a vizsgálati csoportok között (**H.4.**) nem különbözött releváns mértékben.

A sorrendet alapul véve a csoportok első, illetve első-második helyen magas százalékban oktatással kapcsolatos célokat említettek (pl. befejezni az iskolát, szakmát szerezni stb.), ami fontos jelzése annak, hogy az egyes szocializációs intézmények részéről (is) jelentkező külső elvárás, ideális esetben a belső motivációkkal párhuzamosan jelen van a fiatalok jövőképében, és ez továbbra is támogatandó terület (ld. Ferge, 2001), vagyis jövőbeli célok, tervek mindig tükrözik a normatív elvárásokat (Jámbori, 2003). Az egyes tartalmi kategóriák átlagos sorrendjét alapul véve még inkább látható, hogy az iskola befejezése, vagy a továbbtanulás elsődleges célként jelent meg a csoportok körében (**H.4.3.**).

Ugyanakkor az oktatással kapcsolatos tervek egy része megerősítette a korábban gondozottak körében talált, integrálatlan és irreális jövőképre vonatkozó megállapításokat (Rácz, 2003). Míg a családban élők 90%-a érettségire, vagy magasabb iskolai végzettséget szeretne, addig a gondozottak körében ez a szám 65%. Harmaduk szakmát szeretne szerezni, ami az átlagok ($M_{cél}=2,91$) és az évisméltések ($M_{cél}=1,00$) számát tekintve reális elvárás. Rácz (2009) hasonló arányokat talált a szakmunkás végzettség preferenciája kapcsán: a családban élők 11%-a, a gyermekotthonos fiatalok 41%-a jelezte ezt a vágyát. Vizsgálatában a felsőfokú végzettség terve csak 15%-ban jelent meg a gondozottak körében. Mintánkban ez az érték 31%, ami – szintén az átlagokkal és évisméltésekkel összevetve – inkább a realitás hiányát tükrözi. Még lehangolóbb eredményeket kapott Hodosán és Rácz (2009). 20 gondozott interjút elemelve kiábrándult, céltalan fiatalokról számoltak be, akik nem rendelkeztek reális képpel jövőjükéről, lehetőségeikről, és akik a felsőfokú tanulmányi tervek teljes hiányával voltak jellemezhetőek, ez pedig a hátrányos helyzet és az alacsony iskolázottság átörökítésének releváns kockázatát rejt magában. Meg kell jegyeznünk, hogy a nagy százalékban hátrányos helyzetű kontrollcsoport iskolai átlaga alapján ($M_{kontroll}=3,33$), a

30,1%-nyi felsőfokú végzettségre vonatkozó elképzelés sem feltétlenül tekinthető reálisnak.

A cél- és kontrollcsoportban a jövőbeni családdal kapcsolatos tervek azonos arányban jelentek meg a viszonylag távolabbi célok között (**H.4.1.**). A hasonló eredmények mögött állhatnak a serdülőkorra jellemző feladatok, a családtól történő leválás, az önállósodás univerzális jelentősége (Kádár, 1997). Továbbá a kontrollcsoport harmada hátrányos helyzetű, fele nem teljes családban él, így a csoportok közti hasonlóság támogatja Nurmi (1987), vagy Rácz (2006) megfigyelését a pozitív családi minta hiányáról, ami a családdal összefüggő jövőbeni tervek arányát inkább csökkenti.

A jövőkép vizsgálatában emellett különbségek is megmutatkoztak a vizsgálati csoportjaink között.

A munkában elhelyezkedés, karrier tervének eltérő hangsúlya a nemi bontás alapján a lányok vélekedései közti markáns különbségből fakadóan igazolódott (**H.4.2.**). A gondozásban élő serdülő lányok körében ez a kérdéskör inkább későbbre sorolódott, míg a kontrollcsoport lányai mindenkinél korábban említették ilyen jellegű terveiket. Az oktatás, munka, család, anyagi javak vágsorrend, a "kulturális prototípus", a társadalom által közvetített normák „lennyomata” (Jámbori, 2007) valójában csak az ő körükben volt detektálható.

Az átlagos sorszámok alapján elmondható, hogy az anyagi javakkal kapcsolatos vágyak erősen jelen vannak mindkét csoportban (**H.4.4.**) (a kontrollcsoportban lévő fiúk esetén szinte a munkával azonos helyen, a gondozott lányok esetén pedig második legfontosabbként!), megelőzve a családdal kapcsolatos terveket. Ez egybecseng az aspirációk esetében is feltárt anyagi célokkal, a külső referenciák előnyben részesítésével, illetve a Rácz (2006) és Mester (2013) által leírt, gondozottak körében talált eredményekkel, miszerint az anyagi célok megelőzik a családdal kapcsolatos terveket. Mindez a gondozott lányok esetén azért is aggasztó, mert a birtoklás vágyához nem jelent meg „előzményként” a munkavégzés mint „útvonal”. Ezt olyan eredményként értékeljük, mely fontos beavatkozási pontra világít rá a gondozottakkal való munkában.⁸⁷ Az integrációs törekvések sikere ugyanis az iskolai végzettség mellett a sikeres munkába állástól is függ (Rácz, 2016) a gondozott lányoknál azonban ez nagyon alacsony százalékban jelent meg távlati célként. A jövőorientáció komponenseinek

---

⁸⁷ Figyelembe véve ehhez azt a további eredményt, miszerint a célcsoport lányai között kimagasló a sérülékenyek aránya.

befolyásolásában Seginer, Vermulst és Shoyer (2004) modellje alapján önértékelés mint háttérváltozó kiemelt szerepet játszik. Marginalizált csoportok vizsgálata során Béki (2015) kiemelte, hogy a gyakran a munkavállalás helyett a családalapítás jelenhet meg alternatívaként. A fiatalkori gyermekvállalás, az anyává válás az önbecsülés növelésének, az önmegvalósításnak egy formáját jelentheti, ami ugyanakkor éppen a marginalizált csoport helyzetének konzerválásához járul hozzá, mivel a mélyszegénység oka és következménye egyszerre.

További fontos különbségre világít rá **H.4.5.** számú hipotézisünk, mely a jövőbeni tervek időbeli kiterjedésére vonatkozott. A Varga (2008, 159.o.) által „pillanat perspektíva”-ként, vagy Kozma (2003), illetve Hanák (1983) által „itt és most stratégiaként” emlegetett jellemzőt célcsoportunk eredményei alátámasztották. Jövőbeni terveik kiterjedése átlagosan másfél évvel volt rövidebb volt, mint a családban élőké ($M_{\text{kontroll}}=6,57$; $M_{\text{cél}}=5,03$). A jövőbeni tervekben az erős oktatás hangsúlyt, és a munkatervek hiányát is magyarázhatjuk azzal, mintha az iskolán túl még „nem látnának” a fiatalok, modellek híján nem rendelkeznek reális elképzelésekről. Kothencz (2009) ennek megfelelően a távolabbi célok megfogalmazását kiszorító napi problémákról számolt be a gondozottak körében.

Ugyanakkor nem biztos, hogy a hosszútávon tervező, kiterjedt jövőorientáció az érett személyiség és az adaptivitás jellemzője (Váriné, 2004). Bizonyos szociális és társadalmi helyzetek, például bizonytalanság esetén (ami a gondozottak élethelyzetét tekintve sokszor adottnak mondható) az ilyen jövőperspektíva valójában naív, irreális beállítódás. Lewin (1972) is utalt rá, hogy a tervezés csak családi és társadalmi szinten stabil viszonyok esetén lehetséges, vagyis az igényszintet befolyásolja a társadalmi mozgástér, illetve az élettörténeten belüli hely is. A múlt időperspektíváját ugyan nem vizsgáltuk, de a jelen hangsúlyából, valamint az értékek és aspirációk eredményei alapján (önállóság, hedonizmus, stimuláció, külső tényezők fontossága) a vizsgált serdülők mintha a jelenhedonista, esetleg jelenfatalista beállítódást képviselnék Zimbardo és Boyd (2012) időkategóriái közül. Ennek feltérképezése izgalmas jövőbeni irányvonalnak ígérkezik a kutatásban. Az időperspektívák alakíthatók, változtathatóak, ami hatással lehet a döntéseinkre, pszichés egészségünkre, így a gondozottakkal való munkában is szerepet játszó tényezőként kell rá tekintenünk.

5.1.3 Igazságos világba vetett hit és felelősségérzet

Csoportjaink között az igazságos világba vetett hit és felelősségérzet kapcsán sem találtunk különbségeket (**H.5., H.6.**). A cél- és kontrollcsoport tagjai hasonlóan gondolkodtak az igazságosságról az eredmények alapján. A 6 fokú skálán elért 3,2-es átlagérték nem mondható kifejezetten magasnak. Nurmi (1991) és Mester (2013) vizsgálata kimutatta, hogy a konfliktusos családi légkör pozitívan kapcsolódott a kevésbé optimista jövőkép mellett az igazságos világba vetett hit inkább alacsony értékéhez, valamint az alacsony belső kontroll attitűdhöz. Ezen eredményeket, a korábbiakhoz hasonlóan módszertani szempontokkal is magyarázhatjuk. A kvantitatív mérőeszközök, kérdőívek nem biztos, hogy kellően érzékenyek speciális csoportok körében ilyen absztrakt fogalmak vizsgálatára. A kitöltőkben jelentkező megfelelési igény, vagy az értelmezésbeli nehézségek (pl. a méltányosság fogalmának pontos ismerete), csökkenthetik a validitást.

5.1.4 SST eredmények értelmezése

A fentiek fényében, a társadalmi megfelelés kiküszöbölése érdekében fontosnak tartottuk ezen félprojektív módszer használatát. Várakozásunknak megfelelően igazolódott, hogy a gondozottak bizonyos célszavakat jobban társítottak a félelemhez, kevésbé az örömhöz a kontrollcsoporthoz képest, ugyanis az alacsony társadalmi státusz, a kirekesztettség érzése, mellyel gyakran szembesülniük kell, alacsony önbecsülést, szorongást eredményez (Kozma, 2003). Az alacsony önértékelést közvetett módon igazolják ezek az eredmények. A jövőbeni család és az én örömmel való kapcsolata inkább a kontrollcsoportra volt jellemző. Fontos eredmény emellett, hogy a célcsoport jobban társította a tanulást az örömhöz. Az öröm-tanulás, és öröm-én szópárok erős pozitív együttjárását a korábbiakban kifejtett, hosszútávú következmények miatt is releváns szem előtt tartani és erősíteni, hogy a viselkedés szintjén, ha úgy tetszik az átlagokban is megnyilvánuljon (az én-tanulás és a tanulmányi átlag között ugyanis közepesen erős negatív kapcsolat áll fenn). A célcsoport számára a tanulással, iskolával kapcsolatos célok fontosak, ezen motiváltság fenntartása pedig „életbevágó”.

5.1.5 Reziliencia

H.7. hipotézisünk igaznak bizonyult, a csoportok nem különböztek az általános reziliencia mutatóban. Ahogy Masten (2001) megfogalmazza, az „ordinary magic” mindenkire jellemző, rugalmas alkalmazkodókészség. A reziliens és sérülékeny

csoportok kialakítása során is azt láttuk, hogy a szocializációs környezethez nem kapcsolódott ez a jellemző. Tekintetbe véve emellett azt, hogy a reziliencia fejleszthető, elmondhatjuk, hogy fontos beavatkozási pont lehet a gondozottak támogatásának szempontjából, különösen a lányok körében, ahol a sérülékenyek aránya kifejezetten magasnak mondható. A gyakorlatban ez bizonyos személyes kompetenciák, tényezők mint védőfaktorok fejlesztését jelenti (Zolkosi, Bullock, 2012).

Az általános rezilienciamutatón túl találtunk azonban olyan egyéni és szociális rizikó- és védőfaktorokat, amelyekben a vizsgálati csoportok eltértek egymástól (**H.8.**). A csoportok azonos mértékben tartották magukat vallásosnak, a sport viszont valamivel fontosabb volt a célcsoport számára. Mindez egyrészt örömteli, hiszen a sport releváns védőfaktor minden szempontból, pozitív hatásainak felsorolására itt nem vállalkoznánk. Másrészt elmondható, hogy az otthonok által biztosított szabadidős tevékenységek között fontos szerepe van a sportfoglalkozásoknak, és ez megjelenik a fiatalok preferenciájában, vagyis továbbra is támogatandó irányvonal.

A gondozásban élők saját helyzetüket a jelenben és a jövőben, valamint önmagukat is negatívabbnak ítélték, kevesebb lehetőséget és több akadályt láttak maguk előtt a kontrollhoz képest (én-öröm szavak kapcsolata alapján) (**H.8.1., H.8.2.**). Az alacsony önértékelés és helyzetértékelés kifejezetten a rizikófaktorokhoz kapcsolódik. Hanák (1983) kiemelte a hátrányos helyzet újratermelődése kapcsán az objektív és szubjektív hátrányokat. A fenti eredmények fényében elmondhatjuk, hogy a gondozott fiatalok „szubjektíven” megélik az akadályok és a lehetőségek eltolódását kortársaikhoz képest. Ugyanakkor a célcsoport jelentősebb pozitív elmozdulást, értelmezésünkben a pozitív társadalmi mobilitás vágyát fogalmazta meg, mely szintén egy „védelemre, támogatásra” szoruló vélekedés, amíg a realitásban helye van. Tehát az általunk vizsgált gondozottak hátrányosként élik meg helyzetüket, emellett azonban számolnak a felfelé mobilitás lehetőségével, ahogyan ez Kende (2011), vagy Kothencz (2009) kutatásában is megjelent. Kende és Illés (2011) mint identitásvédő reakciót értelmezi marginalizáltak körében. Általános elégedettségüket tekintve nem különböztek a családban élő fiataloktól, akik körében a gyermekvédelmi támogatás aránya legalább 34,7%, vagyis harmaduk hátrányos helyzetűnek mondható. Rákó (2008) elégedettségre vonatkozó kérdésére 4 fokú skálán a gondozottak 53%-a nagyrészt elégedett választ adott, ami hasonló tendenciát mutat.

A csoportok között az észlelt kontrollban nem találtunk különbséget (**H.8.3.**) amit szintén pozitívan értékelhetünk, ugyanakkor a szerencse szerepének jelentősége a

csoporthoz képest nem kedvező. A fatalista attribúciók, hiedelmek ugyanis többnyire a kontrollvesztéssel, kiábrándultsággal, elégedetlenséggel járnak együtt (Kuruvilla, Jacob, 2007), ehhez társulva a gondozott fiúk körében tapasztalható akadályok „tagadása” a testi és lelki egészség szempontjából kevésbé pozitív mutatónak tekinthető. Emellett a szülők kontrollját a családban élők magasabbnak értékelték, míg a célcsoport a nevelők kontrollját a szüleiknél erősebbnek ítélte meg. Ez alátámasztja Zsubrits (2012) megfigyelését, miszerint a gondozottak család hiányában a nevelőkkel alakítanak ki érzelmi kapcsolatot. A célcsoportnál a nevelők veszik át a szülők bizonyos funkcióit (pl. kontroll), ugyanakkor –ahogy a társas támogatottságnál láthattuk- a tőlük kapott támogatás nem ér fel a családban nevelkedők által tapasztaltakhoz. Rákó (2008) szintén a nevelők szülőknél fontosabb szerepét tárta fel. Eredményei szerint a fiatalok a problémamegbeszélés kapcsán jobban tudtak támaszkodni a nevelőikre. A jövőbeni célokat segítő tényezők szabad felsorolásakor érdekes módon fatalista válaszok (sors, szerencse stb.) nem jelentek meg, csak a gátló tényező esetében a célcsoport részéről. Alapvetően a segítő és gátló faktorok esetében is a belső tényezők szerepe volt hangsúlyos, ami a pszichés egészség szempontjából előnyösnek mondható (Masten, 2001, Nurmi, 1993, Örkényi, 2014).

A támogató személyek számát a csoportok azonosan ítélték meg, továbbá a barátok, és fontos más személyek felől is hasonló mértékű támogatásról számoltak be. **(H.8.4.)** A célcsoport azonban a nevelők/család részéről alacsonyabb támogatás észlel, mely helyzetükben sajnos érthető, és az észlelt kontroll kapcsán bemutatott eredményekkel is párhuzamba vonható, vagyis a támogatás mellett a kontroll is alacsonyabb egy családtól eltérő szocializációs környezetben (Zsubrits, 2012). O’Donnell és munkatársai (2002) hátrányos helyzetű serülők vizsgálata alapján azt találta, hogy a kortárs-támogatás erősítheti és ellensúlyozhatja is a kockázati magatartást, szerhasználatot, deviáns viselkedést, ami alapján a pozitív társas kapcsolatok facilitálása szocializációs körülményektől függetlenül fontos beavatkozási pont lehet. Melyhez további szempontot nyújt Wilkinson (2004) kutatása, ami kimutatta, hogy a kortárs-kapcsolatok és a gyermekek mentális egészsége között az önértékelés mediáló tényezőnek tekinthető.

A vizsgálati csoportokat külön és összevontan hasonlítva sem jelent meg a korábbi kutatások által várt női „előny” az észlelt társas támogatottság faktoraiban (Jámbori és mtsai, 2016; Walen, Lachman, 2000), sőt, a szignifikáns különbségek esetén a fiúk eredményei voltak magasabbak. **(H.8.4.1.)** A kontrollcsoportban a fiúk nagyobb családi támogatást észleltek, és több támogató személyről számoltak be, mint a lányok.

A reziliencia összetevőinek mentén összehasonlítva a két csoportunkat azt láthatjuk, hogy számos területen nem különböznek egymástól, és ezt pozitív eredménynek tekintjük. A sport mint védőfaktor, valamint a pozitív mobilitás vágyának támogatása a célcsoport esetén, valamint a pozitív társas kapcsolatok biztosítása a serdülők körében általánosan (továbbra is) figyelmet igénylő területek.

5.2 A reziliens és sérülékeny csoport összehasonlítása

Tekintettel arra, hogy számos változó mentén nem volt jelentős eltérés cél- és kontrollcsoportunk között, ezért egy más szempontból történő csoportosítás is indokolt, melyek mentén a változókat összevethetjük. Ehhez az általános, rugalmas alkalmazkodókészséget, a rezilienciát választottuk mint összetett változót. Az egyes reziliencia-összetevők kiválasztása korábbi kutatások és a jelen eredmények összekapcsolása alapján történt. A sport fontossága pozitívan kapcsolódott a rezilienciához, a korábbi vizsgálatoknak megfelelően (Örkényi, 2014, Masten, Obradović, 2008; Erdei, 2009, Carothers és mtsai, 2006), míg a vallásossággal ilyen együttjárást nem találtunk, így azt a klaszterképző változók közé sem választottuk be. Egy ifjúság körében rezilienciafaktorokat vizsgáló longitudinális kutatás a deviáns viselkedéssel, szerhasználattal kapcsolatban védőfaktorként azonosította a pozitív önértékelést, szülőkkkel, tanárokkal kialakított pozitív kapcsolatot, a szülői kontrollt, a vallás differenciáló szerepét azonban ők sem támasztották alá, a vallásosság foka nem különbözött az általuk vizsgált reziliens és nem reziliens csoportok között (Smith et al., 1995)⁸⁸.

Ezek összegzéseként a kiválasztott öt reziliencia korrelátum alapján sérülékeny és reziliens csoportokat hoztunk létre. Ezekben a csoportokban a különböző szocializációs körülmények azonos arányban voltak azonosíthatók, vagyis a csoportosításban a cél- és kontrollcsoport hasonlóan reprezentálódott, mely ismételen megerősíti az általános, szocializációs körülményektől független, rugalmas alkalmazkodókészség jellegét. Figyelemre méltóak ugyanakkor a nemek közti különbségek, mely alapján a célcsoport lányait hangúlyosabban jellemzik sérülékeny tényezők, így esetükben a beavatkozás még inkább kiemelt jelentőségű. Emellett a reziliencia fejlesztésére irányuló törekvések

---

⁸⁸ Ismételen fontos hangsúlyozni, hogy a reziliens, vagy sérülékeny csoporttagság nem jelenti automatikusan az egyén rezilienciáját, vagy sérülékenységet, mivel ennek egyik alapfeltételét, a traumatizáltságot nem mértük. A célcsoport esetén ezt alapvetőnek tekintettük, viszont a kontrollban ilyen irányú kérdést nem tettünk fel.

rendre megjelennek a hátrányos helyzetűek számára kialakított intervenció programokban is (pl. Cowen et al., 1997), vagyis fontos személyes tényezőről van szó, mely beavatkozási pontként is szolgál. Vizsgálatunkban a reziliens és sérülékeny csoportok között a szociális konstrukciókat is összevetettük.

5.2.1 Értékpreferenciák

A reziliens csoport jellemzően jobban preferálta az önmegvalósítás és nyitottság értékdimenzióit, a sérülékeny csoport viszont a „szemközti” térfélen elhelyezkedő univerzalizmus és biztonság értékeit, a rezilienciamutató ennek megfelelően került egy faktorba az egyes értékekkel (ld. 16. számú táblázat). **H.9.** számú felvetésünk igazolódott. Mindez összhangban áll Sagiv és Schwartz (2000) eredményeivel, miszerint a teljesítmény, az önállóság, és a stimuláció pozitívan kapcsolódik a szubjektív jóllét mutatóihoz, illetve negatívan a szorongáshoz. Schwartz (2012) az értékstruktúrát alakító elvek között kiemelte, hogy a szorongás is befolyásolja az értékstruktúrát, mivel bizonyos értékek (pl. konformitás, hagyomány, biztonság) lehetővé teszik a szorongással való megküzdést, a hedonizmus, önállóság értékei viszont inkább növekedést segítő, „szorongásmentes” értékek. Érdekes módon a reziliens és sérülékeny csoport értékpreferenciák mentén tapasztalt eltérése csak a kontrollcsoportban mutatkozott meg. A célcsoportban nem különültek el ilyen markánsan, vagyis a sérülékeny és reziliens gondozottak nem mutattak értékkülönbségeket.

5.2.1.1 Aspirációk

H.9.1. felvetésünk is igaznak bizonyult, az intrinzik aspirációk jobban korreláltak a rezilienciával, mint az extrinzik aspirációk, viszont a sérülékeny csoport körében ilyen kapcsolatot nem találtunk az aspirációkkal. Flynn és munkatársai (2004) gondozottak reziliencia vizsgálatában magas egészség-, önbecsülés és proszociális viselkedésmutatókat azonosítottak a kontrollcsoporthoz képest. Ezeket az eredményeket Deci és Ryan (2000) Öndeterminációs elmélete alapján is értelmezhetjük: vagyis az autonómia, kompetencia, és pozitív kapcsolatok alapszükségleteinek kielégítése a pszichológiai jólléttel, így a rezilienciával is kapcsolatot mutat (Martos és mtsai, 2006). Az értékekhez hasonlóan az aspirációk mentén sem találtunk eltéréseket a reziliens és sérülékeny gondozottak között, míg a kontrollban a fenti különbségek, a reziliencia és az intrinzik aspirációk kapcsolata megmutatkozott.

5.2.2 Jövőkép, és igazságos világba vetett hit

A reziliens és sérülékeny csoport jövőbeni vágyait illetően (**H.10.**) az oktatással, munkával kapcsolatos vágyak szerepeltek első helyen. Ami releváns különbség a csoportok között, az az anyagi javakkal kapcsolatos tervek hangsúlyában jelentkezett a sérülékeny csoportnál. Tudjuk, hogy az anyagi értékkorrelációk negatív kapcsolatban állnak a pszichés egészséggel (Kasser, Ahuvia, 2002), emellett viselkedés szintjén a pénzkezelés problémáival egyaránt (Dittmar, 2007). Az anyagi célok hangsúlya a sérülékeny gondozottak esetén került leginkább előtérbe, vagyis a célcsoport körében ez különbséget jelent a sérülékeny és reziliens csoport között. Az extrinzik aspirációkhoz hasonlóan az anyagi célok is kapcsolódnak pszichés jólléthez, így a figyelmet szocializációs közegtől függetlenül is fontos ráirányítani.

A reziliens csoport igazságos világba vetett hite (a cél- és kontrollcsoportban egyaránt) mint a pszichés jólléttel kapcsolatban álló mutató (Dalbert, Katona-Sallay, 1996), szintén védőfaktornak tekinthető (**H.11.**), az élet értelmébe vetett hittel egyetemben (Masten, Powell, 2003) (ld. 1. táblázat).

A reziliens és sérülékeny csoportok között a szociális konstrukciók összevetése alapján azt mondhatjuk, hogy a kontrollcsoportban találtunk markánsabb különbségeket, főként az értékek és aspirációk mentén. A célcsoport sérülékeny és reziliens tagjai az anyagi jövőbeni célok preferenciájában mutattak csupán eltérést, vagyis jobban hasonlítottak egymásra ezen változók mentén. Felvetjük, hogy egy serdülőkor előtti szocializáció során megalapozódó, rezilienciával, illetve annak összetevőivel, egyéni és szociális védőfaktoraival szoros kapcsolatban álló egyéni „mintázat” ebben az életszakaszban (a szocializációs közegnél jobban) magyarázza az értékek, aspirációk és jövőkép szerkezetét.

Vizsgálatunk célcsoportját az egyes változók, szociális konstrukciók eredményei alapján családban élő kortársaikhoz hasonló értékpreferenciákkal, aspirációkkal, és jövőképpel jellemezhetjük. Ezen serdülők számára az önállóság, stimuláció és hedonizmus is fontos értékek, hangsúlyosan megjelennek életcéljaikban az extrinzik aspirációk, az anyagiakkal kapcsolatos vágyak. Ugyanakkor elsődleges céljuk az iskola sikeres befejezése, a szakmaszerzés, esetleg továbbtanulás. Körükben ugyanolyan arányban jelennek meg reziliensnek mondható személyek, mint a kontrollban, ugyanakkor a nemi bontás felhívja a figyelmet a gondozott lányok körében magas sérülékenységre. A talált eltérések közül, főképp a jövőképpel kapcsolatban

kiemelendő a munkával kapcsolatos tervek háttérbe szorulása, szintén főként a gondozott lányok körében, az irreális oktatással kapcsolatos tervek, valamint a kontrolltól jóval rövidebb időperspektíva, melyek a társadalmi beilleszkedés sikere szempontjából jelentős tényezők (Rácz, 2016). Emellett önmagukat, helyzetüket kevésbé értékelik pozitívan a családban élőkhöz képest, viszont számolnak a felfelé mobilitás lehetőségével. Értekezésünk zárásaként összefoglaljuk az eddig leírtakat, valamint a módszertani tanulságokat, majd a kitekintésben a limitációkat követően megfogalmazzuk a felhasználási és továbblépési lehetőségeket.

6. Összegzés

Vizsgálatunk problémafelvetése abból a megfigyelésből táplálkozott, miszerint a gondozott fiatalok társadalmi integrációja, illetve pozitív társadalmi mobilitása meglehetősen nehézkes folyamat. A fiatalok gyakran továbbadják a gondozott létet utódaiknak (Hanák, 1983), a hátrányos helyzet újratermelődik. A jelenség egy globális társadalmi kérdéskörbe illeszthető. Az Amerikai Pszichológiai Társaság (2000) állásfoglalása szerint a pszichológia felelőssége ennek megértésében, valamint az erőforrásokra épülő prevenció és intervenció kapcsán kiemelkedő. A segítségnyújtásban ugyanakkor a pszichológusokkal, pszichiáterekkel (gyógyszerekkel), a pszichoterápiás megoldásokkal szemben támasztott elvárások –véleményem szerint- sokszor túlzóak, irreálisak. A gondozásban élő gyerekek pszichés támogatása számos akadályba ütközhet, ilyen például a gyermek alapvető szükségleteinek kielégítetlenséget, mely Maslow (1970) szükségletpiramisa alapján meggátolja a magasabb szintű pszichés szükségletek beteljesülését. Winnicott (2006, 151.o.) szerint „a megfosztott gyerek kezelésének egyértelmű elve nem a pszichoterápia biztosítását jelenti. ...Általánosságban szólva, jelenleg az egyéni pszichoterápia favorizálása nem jó filozófia. Az alapvető teendő a család alternatívájának biztosítása.” Ude-Pestel (1993) egy hátrányos helyzetű, súlyos magatartási zavarokat mutató kislány játékterápiájának bemutatásakor kiemeli, hogy a terápiás órák egy szakaszban rendre Ahmed biológiai szükségleteinek kielégítésével kezdődtek. Amíg Ahmed éhsége és szomjúsága nem csillapodott (kakaóval és májkrémes kenyérral), nem tudták megkezdeni a pszichoterápiás munkát. „Hát te azért jössz hozzám, hogy segíts nekem, Ahmed. És először is úgy tudok neked segíteni, ha jóllaksz.” (Ude-Pestel, 1993, 22. o.) A gondozottak szükségleteinek feltárására irányuló törekvések szerteágazó formáival találkozhatunk. Ehhez vizsgálatunk a szociálpszichológia és a pozitív pszichológia alapvető keretrendszerének felhasználásával kívánt kapcsolódni.

Alapul vettük, hogy a szocializációs tapasztalatok, tartalmak nyomot hagynak a kognitív struktúrákon, melyek társas, társadalmi működésünket, viselkedésünket meghatározzák.

Leíró jellegű vizsgálatunkban célul tűztük ki a gondozásban élők társadalmi beilleszkedését segítő egyéni és szociális tényezők, erőforrások azonosítását, az integráció szempontjából releváns szociális konstruktumok, kognitív beállítódások, motivációs tényezők feltárását, azért, hogy bővítsük a prevenció, intervenció továbbá módszertani javaslatok körét a pozitív szemlélet megtartásával. Arra kerestük a választ, regisztrálhatók-e, és ha igen, milyen különbségek a gondozottak és családban élő kortársaik vélekedései között egyes kognitív tartalmak, vagy bizonyos személyes erőforrások mentén?

Mind az értékek, aspirációk, mind a jövőkép olyan összetett szociális konstruktumok, melyek motivációs és kognitív komponensekkel rendelkeznek, befolyásolják a döntéseinket, viselkedésünket. Szorosan kapcsolódnak identitásunkhoz, pszichés jóllétünkhöz, a serdülőkor időszakához, emellett tanulás útján rendszerbe szerveződő, vagyis - a rezilienciához hasonlóan- alakítható, módosítható tényezők. A vizsgált változók között szerepeltek továbbá az igazságos világba vetett hit, a felelősségérzet, illetve a reziliencia egyes korrelátumai mint egyéni és társas védőfaktorok. Kvantitatív és kvalitatív módszerek felhasználásával került sor a gondozásban élők célcsoportjának, és a hozzájuk korban és nemben illesztett kontrollcsoport vélekedéseinek, jellemzőinek összehasonlítására.

Az eredmények alapján a szocializációs körülmények mentén az egyes kognitív konstruktumok kapcsán csak kisebb különbségeket tudtunk azonosítani. A két vizsgált serdülő csoport jellegzetes életkori mintázatot mutatott az értékek, aspirációk és jövőbeni tervek kapcsán is, mely inkább a felnőtt mintáktól különbözött, nem egymástól. Relevánsnak találtuk az oktatással kapcsolatos célokat, emellett az önállóság, stimuláció, hedonizmus, valamint az anyagi célok, és külső referenciák előnyben részesítése jellemezte a fiatalok érték- és jövőképét. Mindez összhangban áll egyes reprezentáció- és attribúciókutatások eredményeivel, melyek a gyerekek és felnőttek nézetei közti különbségeket a kognitív fejlődés szerepével magyarázták a társas hatások „rovására” (Galli, Fasanelli, 1994; Chafel, Neitzel 2005). Továbbá igazolja a Hankiss (1977) által összegyűjtött faktorokat, melyek az értékek érvényesülését befolyásolják, illetve azok mérését megnehezítik (ld. 2.4.2. fejezet). A munkavállalással, és a jövőbeni családdal kapcsolatos vágyak főként a célcsoport lányai körében viszonylag háttérbe szorultak. Az életkori sajátosságok mellett a hasonló társadalmi helyzet is közrejátszott a csoportok

eredményeiben. A kontrollcsoport harmada hátrányos helyzetű családban él, ráadásul ezen családok csupán felében van jelen mindkét szülő. Vagyis Jost (2003) elméletének megfelelően a halmozottan hátrányos helyzetű csoport a vizsgált kognitív és motivációs tényezők mentén is hasonlított a nagy százalékban hátrányos helyzetű, alacsony társadalmi státuszú kontrollcsoportéhoz. Emellett felvetettük a hasonló értékek és életcélok ellenére detektálható eltérő „kimenet” mögött az értékszocializáció folyamatát (Lepper, 1982, Váriné, 1987), mely az értékek és viselkedés kapcsolatát próbálja megragadni. A primer értéktudat szintjén a nézetek, értékek megegyeztek a csoportok között, viszont a magatartásban különbségek valószínűsíthetők az értékközvetítés feltételezett sérüléséből adódóan a gondozott fiatalok esetében. A csoportok a rezilienciamutató és a legtöbb egyéni és társas védőfaktor mentén sem különböztek egymástól. Viszont a rezilienciaösszetevők mentén kialakított csoportok között a kognitív tartalmakban markánsabb különbségek mutatkoztak. A reziliens tényezők kapcsolatot mutattak az önmegvalósítás és a nyitottság értékeivel, az intrinzik aspirációkkal, míg a sérülékenységgel inkább az anyagi célok jártak együtt. A reziliencia korrelátumai szocializációs közegtől függetlenül azonosíthatók voltak, mely a reziliencia mint „ordinary magic”, vagyis mindenkire jellemző, alakítható, fejleszthető alkalmazkodókészség jellemzőjét tükrözi (Masten, 1997, 2001).

6.1 Módszertani tanulságok

A vizsgálati csoportjaink közti hasonlóságokat egyrészt életkori sajátosságokkal magyaráztuk, melyek kapcsán a szocializációs környezet serdülőkort megelőző, személyiség- és véleményformáló erejét emeltük ki. A hasonlóságok mögött azonban a felhasznált mérőeszközök jellemzői is állhatnak. A gyermekvédelmi kutatások kapcsán korábban már kifejtettük, milyen módszertani „buktatókra” számítottunk, és hogyan próbáltuk ezeket a vizsgálat során kiküszöbölni. A heterogén mintát a bekerülés feltételeinek megszabásával próbáltuk valamelyest homogenizálni, a motiválatlanságot a válaszadók jutalmazásával. A kognitív képességek, az íráskészség esetleges gyengeségét az interjú lekérdezéssel, igyekeztünk ellensúlyozni a célcsoportban (ld. Nurmi, Lainekeivi, 1991). Felmerült, hogy a bonyolult szövegezésű, esetenként hosszú kérdőívek szemantikai értelmezése torzíthatta a kapott eredményeket. A szocializáció során a nyelvi kultúra is továbbadódik. az absztrakciók megértése nehézségekbe ütközhet, így az alacsonyabb státuszúak kérdőíves vizsgálatainak eredményeibe ezeket a nyelvi

akadályokat is számba kell venni (Buda, 1986)⁸⁹. Emellett a társadalmi elvárásoknak való fokozott megfelelési igény, vagy az ún. referencia torzítás⁹⁰ (West és mtsai., 2016) mind hozzájárulhat ahhoz, hogy a kvantitatív mérőeszközök egy speciális minta sajátosságait nem tudták kellő érzékenységgel feltárni. Ezen hatások kezelése új módszertani szempontok beemelését teszi szükségessé.

Értekezésünkben már említettük John Ogbu (1981) megfigyeléseit, miszerint egy kisebbségi csoport megértéséhez, annak sajátos kulturális modelljéhez kell igazodnunk, mely eltérhet a többségi kultúra módszertani eszközeitől. A kvantitatívval szemben a kvalitatív mérőeszközök árnyaltabb képet adhatnak speciális vizsgálati csoportok különbségeiről, mivel a megfelelési igényből adódó torzítást kiküszöbölik. Számos nemzetközi és hazai kutatás kiemelte, hogy a speciális (marginalizált, HHH-ű) csoportok, közösségek vizsgálatában a kvalitatív módszerek alkalmazása indokolt. Kende és Illés (2011) a romakutatásában, vagy saját kutatásunkban (Szabó, 2010) a gyerekek reprezentációit rajzok és interjúk segítségével tártuk fel, az adatokat pedig a kvalitatív tartomelemzés módszerével dolgoztuk fel. A kvalitatív szemlélet szorgalmazására láthatunk további példát az értékutatók (Váriné, 2003; Oyserman, 2015), a reziliencia kutatások (Luthar, 2006), vagy éppen a gyermekvédelem területén zajló (Rákó, 2008, 2010) vizsgálatok körében egyaránt.

Az önértékelés sérülése esetén a pozitív önbemutató, a társadalmi kívánatosságának megfelelés mint motiváció fokozottan jelentkezik. Ennek kezelésére a projektív (pl. mondatbefejezés teszt) és fél-projektív (SST) eljárások jól alkalmazhatók, segítségükkel a cél- és kontrollcsoport közti különbségek feltárhatóvá válnak (Szabó, 2017). A viszonylag strukturált interjúk során rendre megtapasztalhattuk a szóbeli válaszlehetőség biztosításának pozitív következményeit. Az olykor „látványosan motiválatlan” válaszadók is (akiknek a kérdőíveit nem tudtuk felhasználni, mert csak összefirkálták, és nem adtak érdemi válaszokat) az interjúkérdések kapcsán egyre nyitottabbá váltak. Elgondolkodtak a jövőbeni terveiken, értékelték, indokolták azokat. Többször megfigyeltük, hogy jó élmény volt számukra, hogy egy „idegen” elbeszélgetett velük ilyen témákról, hálásak voltak a figyelemért. Ahogy Nurmi és Lainekeivi (1991) is

---

⁸⁹ Bernstein munkásságában egyenesen a nyelvhasználat szerepét, az alacsony nyelvi kulturáltságot hangsúlyozza az alacsony társadalmi helyzet újratermelődésében. (Bernstein, 1971 idézi Buda, 1986)

⁹⁰ Kultúrközi vizsgálatokban figyelték meg, hogy a nem kognitív képességeket (pl. önkontrollt, elégedettséget) mérő önkitalós tesztek paradox eredményei (pl. szegényebbek nagyobb elégedettségről számolnak be) félrevezetőek lehetnek a referencia torzítás következtében, ami a társas összehasonlításokhoz használt referenciapont különbségét jelenti a különböző társadalmi státuszúak esetén.

kiemelte, a verbális fluencia a szóban megfogalmazott válaszok mennyiségére nem volt hatással, emellett az interjú vezetője feltehetően tisztázó kérdéseket, motiválhatta a válaszadót. A validitásproblémák csökkentése érdekében fontos szem előtt tartani, hogy a nehezen megközelíthető egyének, csoportok vizsgálatához egy személyes kapcsolatban létrejövő bizalmi légkör kialakítására van szükség. Az elfogadó figyelem és odafordulás megalapozhatja ezt a kapcsolatot, azonban mindez időigényes folyamat. A közösség alapú kutatások (community-based participatory research, CBPR) ennek figyelembevételével szerveződnek, ugyanis a kutatók az adott közösséget jól ismerő, velük dolgozó szakemberekkel, kulcsszemélyekkel együttműködve a kérdések megtervezésétől kezdve végig a kutatási folyamat egészében „összedolgoznak” (Israel et al., 1998). De eszerint működik a kulturális antropológiában jól ismert terepmunka és a résztvevő megfigyelés mint adatgyűjtési módszerek is (Feischmidt, 2007)⁹¹.

7. Kitekintés

7.1 A vizsgálat korlátai

A vizsgálattal szemben megfogalmazható hiányosságok egy része kapcsolódik a módszertani kérdésekhez. A kontroll- és célcsoport közti hasonlóságok fakadhatnak az életkori sajátosságok mellett a mérőeszközök érzékenységének hiányából, melyek a korábban tárgyalt, kérdőíves mérések esetén jellemző válaszadói stílus problémáira nem adnak megoldást. A célcsoport kérdéseinek felét interjú formájában tettük fel, így a kontrollcsoporttal való összevetés bizonyos témakörökben (pl. a felsorolt vágyak vagy aggodalmak száma) ennek figyelembevételével értelmezhető. A módszertani nehézségek közül nem tudtunk mindent „megoldani”, ugyanakkor a további vizsgálatok számára fontos tanulásként fogalmaztuk meg a kvalitatív szemlélet hangsúlyának szükségességét. Domszky (2013, 13.o.) ennek kapcsán egyenesen úgy fogalmaz, hogy „a gyermekvédelem nem tudomány”... nincs speciális kutatási tárgya, és nincs speciális kutatási metodikája. Problémái tudományos eszközökkel vizsgálhatók, leírhatók, a segítségnyújtás viszont csak személyes, bizalmi kapcsolatban valósulhat meg.”

A minta speciális és heterogén. Minden fiatal egyedi történettel rendelkezik, továbbá a minta alacsony létszámát is szem előtt tartva fontos hangsúlyozni, hogy vizsgálatukból általános, a gondozottak teljes csoportjára vonatkozó következtetések

---

⁹¹ Franciaországban a gyermekvédelemben dolgozó terapeuták ilyen szellemben több órát töltenek a gondozottakkal naponta, együtt főznek, autót szerelnek stb.

levonása nem lehetséges, csupán tendenciákat lehet megfigyelni, melyek szempontokat nyújthatnak a beavatkozási pontok azonosításához.

A reziliencia mérése kapcsán a traumatizáltság, egyéni rizikótényezők és az adaptív működés mint feltételek pontosabb mérése nem történt meg a kontrollcsoportban, ezért a reziliensnek és sérülékenynek nevezett csoportok tagjait automatikusan nem nevezhetjük reziliens vagy sérülékeny személyiségeknek.

Az értékek feltárására egy hosszú kérdőívet választottunk, melynek értelmezése nehézségekbe ütközhetett. Mindezt összevetve az értékutatások objektivitásával kapcsolatos észrevételekkel, melyekről az elméleti bevezetőben értekeztünk, elmondhatjuk, hogy önmagában az értékek, vagy akár a jövőkép mint összetett szociális konstrukciók kognitív komponenseinek vizsgálata nem ad lehetőséget a viselkedéses válaszok magyarázatára, sem bejóslására. További vizsgálati iránylehetőségként fogalmazzuk meg az egyes változók kapcsolatának feltérképezését, modellálását, melyre ebben a feltáró vizsgálatban nem került sor.

7.2 A kutatás hasznosíthatósága: felhasználási lehetőségek, további kutatási irányok

A vizsgálat arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy a kognitív konstrukciók, jövőbeni tervek és a rezilienciátényezők szintjén történő beavatkozás, véleményformálás is releváns szempont a gyermekvédelmi intervenciók sorában, ugyanis ezek a beállítódások szoros kapcsolatban állnak a pszichés egészséggel, és alakításukban a tanulásnak fontos szerepe van. Jelen eredmények, valamint korábbi kutatások alapján célunknak megfelelően különböző szempontokat gyűjthetünk össze, amik a gondozottakkal folytatott programokban megjelenhetnek.

Eredményeink alátámasztják Ferge Zsuzsa (2001) megállapítását, miszerint a hátrányos helyzet továbbörökítésének megállításában az iskolának is kiemelkedő feladata van. A lemorzsolódás megakadályozása és a továbbtanulás biztosítása a gondozottak körében különösen fontos. Hiszen láthattuk az iskolázottsági mutatóknál, hogy a célcsoportban sokan még általános iskolába jártak, alacsonyabb tanulmányi átlaggal, átlagosan egy évvel lemaradva a kortársaiktól.

A rezilienciaösszetevők mentén, az eredmények alapján a *sporttevékenységek*, és a *pozitív társas kapcsolatok* mint szociális védőfaktorok támogatása szintén fontos beavatkozási platformot jelent. A társas kapcsolatok hatását leegyszerűsítve elmondhatjuk, hogy amennyiben a gondozásban élő számára van legalább egy gondoskodó felnőtt kapcsolat, és a fiatal átlagos intellektuális, figyelmi képességekkel

rendelkezik, továbbá képes érzelmei, viselkedése szabályozására, akkor valószínűsíthető a sikeres adaptáció (Klein, Kufeldt, Rideout, 2006). Vagyis, amennyiben ezeket a feltételeket biztosítani tudjuk a fiatalok számára, a felnőttek kielégítik fejlődési szükségleteket (biztonság, valahová tartozás, tisztelet, teljesítmény, hatalom, értelem), akkor az adaptív működéshez szükséges erőforrások, a reziliencia mobilizálható, és megalapozhatja a további pozitív irányú fejlődést. A reziliencia mellett egyébként a felelősségérzet is fejleszthető (Krzywosz-Rynkiewicz, 2012). Mindkét tényezőre láthatunk példát a gyakorlatban.

A gondozottak körében közvetett mérések segítségével mi is azonosítottuk az alacsonyabb ön- és helyzetértékelést, melynek szerepe kiemelkedő a pszichés jóllét szempontjából. Rácz (2009) a továbbtanulási motivációval kapcsolja össze az önértékelést mint kétpólusú rezilienciaösszetevőt (Örkényi, 2014). Donnelly és munkatársai (2008) kimutatták, hogy a pozitív önértékelés ellenállóbbá tesz a kortárskapcsolatokból származó nyomással szemben, ezáltal véd a szerhasználat ellen, mivel csökkenti a szer iránti vágyat, vagyis egészségügyi következményei is relevánsak. Nem véletlenül találjuk meg Volentics (1996) reszocializációs javaslatai közti is az önkontroll, felelősségtudat és szociális készségek fejlesztése mellett hangsúlyosan az énkép korrekciót. A Cowen és munkatársai (1997) által hátrányos helyzetű, traumatizált gyermekek számára kifejlesztett intervenciós programban szintén megjelenik az önértékelés erősítése az énhatékonyság, a problémamegoldás valamint az érzelmkifejezés támogatásával egyetemben. Utóbbi jellemzők azért fontosak, mert a hátrányos helyzettel többnyire együtt járó tartós stressz rontja a serdülők megküzdési módjait; ezáltal kihat az érzelmek kifejezésére, kezelésére, a társas helyzetekre (Thompson, és Meyer, 2007).

Hanák (1983) megfogalmazása alapján az objektív mellett a szubjektív hátrányok hatását sem szabad figyelmen kívül hagynunk a transzgenerációs hatások kapcsán. A szubjektív értékelés fontosságát hangsúlyozva a relatív depriváció elmélete kimondja, hogy az egyén saját anyagi helyzetét nem önmagában, hanem másokhoz, egy referencia csoporthoz, vagy egy korábban megtapasztalt szinthez, vagy várakozásaihoz viszonyítva értékeli (Festinger, 1998). Ez a megfosztottság élmény összekapcsolódva további negatív hatásokkal, előítéletekkel azt eredményezheti, hogy a különböző traumáknak kitett gyerekek (nem csak a gondozottak) nem látnak fényes jövőt maguk előtt (Carothers et al., 2006). Ugyanakkor az átkeretezés lehetősége adott. Ahogy Edith Eva Eger (2017) írja: „Fájdalmas tapasztalataink „ajándékok”. Perspektívát és értelmet adnak nekünk,

lehetőséget arra, hogy megtaláljuk egyedi célunkat és saját erőnket.” Az egyes prevenció programokban, célkitűzésekben ennek megfelelően megfogalmazódik a veszélyeztetett fiatalok támogatása olyan szociálpszichológiai aspektusból is, hogy pozitív célokat, hosszú távú vágyakat tudjanak kialakítani (pl. Trommsdorff, 1994). Rácz és Lénárd (2003) pedagógiai elvként az értékközvetítést (kiemelve a következetesség, bizalom, önbecsülés fontosságát), a felelősségvállalás támogatását, és a perspektívanújtást, vagyis a jövővel foglalkozást, a rövid távú célok tudatosítását fogalmazzák meg javaslatként a gyermekvédelmi intézmények számára. Hüse és Nyírcsák (2005) kutatása alapján ki kell emelni további feladatként a kitűzött célok eléréséhez szükséges képességek fejlesztését, a kortárskapcsolatok támogatását, melyek támogató funkciója felértékelődik a család hiányában, mindezt a fiatalok aktív közreműködésével, bevonásával. A támasz, a valahová tartozás, az „alternatív” út biztosítása is szükséges a szegénység fennmaradását erősítő torz minták átörökítésének megakadályozásához. Ahogy értekeztünk róla, az oktatással kapcsolatos elvárások a fiatalok terveinek szintjén is megjelennek, azonban az ezt követő a munkavállalás már ritkább esetben tűnik fel, aminek oka lehet a jelenközpontúság, mint egyfajta sajátos időperspektíva. Zimbardo és Boyd (2012) viszont ezt is tanulás által alakítható tényezőnek tekinti, vagyis ez a kérdéskör is beavatkozási pont, illetve további kutatási irányvonal lehet (nem feltétlenül csak a gondozott serdülők számára).

Változóink egy része a szerhasználatra hatást gyakorló háttérváltozóknak is tekinthetők (ld. önértékelés), ily módon a tágabb egészségügyi prevenció számára is információval szolgálhat. Annál is inkább, mivel nemzetközi szinten az egészségügyben, a mentális problémák kezelésének folyamatában egyre elterjedtebb a „szükséglet-vezérelt ellátási megközelítés”, ami a szakember(ek) által meghatározott normatív szükségletek mellett a kliens által tapasztalt és kifejezett szükségleteket is feltárja, összeveti, és figyelembe veszi a kezelési terv elkészítésekor, valamint az állapot-követés során egyaránt (Dementrovics, Lackó, 2008, 298.o.).

A kontextusba ágyazottság (ld. pl. Brofenbrenner ökológiai modellje) alapján mind az egyéni, mind a környezeti tényezők körében találunk tehát beavatkozási pontokat. Az egyén környezet összeállása további szempontot jelent a sikeres működés tekintetében (Rácz, 2009). Vagyis az endogén tényezőket ki kell egészítenie a megfelelő exogén faktoroknak is, ilyen például a támogató környezet (érzelmi, anyagi szempontból is), stabil gondozási hely, pozitív példák, jó iskolai légkör. A gondozottak beszámolóí alapján is kiemelkedik a közvetített értékek szerepe az önállóságra nevelésben. Ha érték

számukra a tudás, önmagukkal szembeni elvárásként jelenik meg, és elfogadott, hogy a tanulmányok a jövő megalapozói, továbbá mindezt hitelesen képviselik a környezetükben élő felnőttek (főként nevelők és pedagógusok), akkor ez hozzájárul az iskolai előmenetel támogatásához exogén tényezőként (Rácz, 2009). Tágabb kontextusban ki kell még emelnünk Rákóval (2010) egyetértve a gyermekvédelmi problémák kapcsán a társadalmi felelősségvállalást. Láthattuk, hogy a társadalmi megbélyegzés és kirekesztettség tovább fokozza a gondozottak eleve halmozottan hátrányos helyzetét.

A problémakezelés során ezen erőforrások mozgósítására is rá kívántunk mutatni. A sikeres alkalmazkodás támogatásához, az alapvető alkalmazkodási rendszerek optimális működéséhez a védőfaktorok erősítése mellett persze szükség van a rizikótényezők lehetséges mérséklésére is, ezzel növelve az intervenciós folyamat sikerességét (Masten, Gewirtz, 2006; Masten, Powell, 2003). A kockázati tényezőkkel kapcsolatban Masten és Obradović (2006) kiemelik azt az általános érvényű megfigyelést, miszerint a megelőzés sokkal lényegesebb és költséghatékonyabb, mint a már kialakult rizikófaktorok hatásának kezelése.

A szociális érettség mutatóinak javítása, az aktív társadalmi részvételhez szükséges kompetenciák erősítése különösen jelentős ezen fiatalok körében. Az integráció elősegítéséhez szükség van a személyiségfejlődés támogatására, az önállóság eléréséhez szükséges motiváció, az autonómia alakítására, a védőfaktorok mozgósítására. Ezen szempontokat szem előtt tartva halmozottan hátrányos helyzetűek társadalmi integrációját segítő programok, mérsékelt számban ugyan, de aktívan futnak hazánkban. (pl. Rubeus Egyesület: FIFTI program Rácz Andrea vezetésével; Van Helyed Alapítvány: Van Helyed Rendszer Bódis Kriszta vezetésével, Bagázs Közhasznú Egyesület Both Emőke vezetésével). A fiatalok ön- és társadalom-percepciójának érzékenységét erősíteni kívánó programok sikerrel folynak Európa több országában a Children's Identity & Citizenship in Europe (CICE) nemzetközi szervezet vezetésével. Céljuk az állampolgári nevelés alapelveinek gyakorlati megvalósítása. Reményeink szerint az ilyen jellegű programok gyarapodását segítik megállapításaink, valamint az új szempontok és a szemlélet beemelése, hiszen az 1901-ben, az állami gyermekvédelem alapjait lefektető Széll Kálmán-féle törvényben (1901. évi VII. ill. XXI. törvénycikk) megfogalmazott egylépcsős mobilitás⁹² igénye továbbra is élő feladatot jelent (Volentics, 1996).

---

⁹² A fiatal származási családjánál magasabb szinten tagozódjon vissza a társadalomba.

8. Felhasznált irodalom

- Ábrahám M., Török M. (1998). Rejtett gyász és titkos szerelem –Titok és utókor: a transzgenerációs fantom elmélete. *Thalassa*, 9 (2–3), 152–156.
- Abric, J. C. (1994). Les représentations sociales: aspects théoriques. In: Abric, J. C. (Ed.), *Pratiques sociales et représentations*. PUF, Paris, pp. 10–36.
- Albarracín, D., Johnson, B. T., Zanna, M. P. (2014). *The Handbook of Attitudes*. Psychology Press, New York
- Albert, D., Steinberg, L. (2011). Judgment and Decision Making in Adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 211 – 224.
- American Psychological Association (2000). *Resolution on Poverty and Socioeconomic Status*. Letöltve: <http://www.apa.org/about/policy/poverty-resolution.aspx> Utolsó letöltés: 2017.01.20.
- American Psychological Association (2002). *Developing Adolescents: A Reference for Professionals*. Letöltve: <http://apa.org/pi/families/resources/develop.pdf> Utolsó letöltés: 2017.01.15.
- Axinn, W. G., Thornton, A. (1992). The influence of parental resources on the timing of the transition to marriage. *Social Science Research*, 21(3), 261-285.
- Babbie, E. (2008). *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest
- Bábosik Z. (2001). Értékközvetítés napjainkban. *Új Pedagógiai Szemle*, 12, 3- 10.
- Bagdy E. (2002). *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Banaji, M. R., Prentice, D. A. (1994). The Self in Social Contexts. *Annual Review of Psychology*, 45, 297-332.
- Bauer B., Szabó A. (2005). *Ifjúság2004. Gyorsjelentés*. Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda, Budapest
- Bede N., Vida Zs. (2001). Sikertelen nevelőszülői kihelyezések. *Család, Gyermek, Ifjúság*. 3, 67-71.
- Béki O. (2015). A serdülőkorú gyermekvállalás lehetséges okai egy cigánytelepen. In: Harsányi SZ. G., Szabó B. (Szerk.) *Pro Scientia Aranyérmesek XII. Konferenciája*. Konferencia Kötet. Budapest, 27-30.
- Berkics M. (2008). *A társadalmi viszonyok és a társadalomban zajló versengés igazságosságának észlelése*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Doktori Iskola, Budapest

- Berndt, T.J. (1992). Friendship and friends' influence in adolescence. *Current Directions in Psychological Science*, 1, 156-159.
- Bernstein, B. (1971). *Class, Codes and Control*. Vol.1. Theoretical Studies Towards a Sociology of Language. Routledge and Kegan Paul, London
- Berta J. (2010). A 12-17 évesek érték- és modellpreferenciái a médiahasználat függvényében. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Doktori Iskola, Budapest
- Berta J. (2015). Jövőkép és szerepmodellek. In: Nikitscher P. (Szerk.) *Az iskola szocializációs szerepe és lehetőségei*. OFI, Budapest, 80-110.
- Berta J., Török B. (2015). A szocializáció változó koncepciói In: Nikitscher P. (Szerk.) *Az iskola szocializációs szerepe és lehetőségei*. OFI, Budapest, 9-19.
- Berti, A. E. (1999). Psychological studies on children's understanding of society. In: Ross, A. (Ed.) *Young Citizens in Europe*, CiCe, London, pp. 251-256.
- Bilsky, W., Janik, M., Schwartz, S. H. (2011). The structural organization of human values-evidence from three rounds of the european social survey (ESS). *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(5), 759-776. doi:10.1177/00220221110362757
- Bilsky, W., Niemann, F., Schmitz, J., Rose, I. (2005). Value structure at an early age: Cross-cultural replications. In: Bilsky, W., Elizur, D. (Eds.) *Facet theory: Design, analysis and applications*. Proceedings of the 10th International Facet Theory Conference in Rome, 10-13 July 2005, Agentura Action M, Prague, pp. 241-248.
- Bíró V. (2011). Magas rizikófaktorú serdülők kötődésének és coping mechanizmusainak összefüggései internalizációs és externalizációs problémáival. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, Pszichológia Doktori Iskola, Pécs
- Bombi, A. S. (2002). The representations of wealth and poverty: Individual and social factors, In: Fülöp M., Van Den Dries, A-M. (Eds.) *Young People's Understanding of Economic Issues in Europe*. UK, Stoke on Trent: Trentham Books, pp. 105-129.
- Boudon, R. (2001). *The Origin of Values. Sociology and Philosophy of Beliefs*. Transaction Publishers, New Brunswick-London
- Bowlby, J. (1959). Separation anxiety. *International Journal of Psycho-Analysis*, XLI, 1-25.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and loss. Vol.1. *Attachment*, Hegarth Press, London.
- Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. In *International Encyclopedia of Education*, 2nd ed., (3), Elsevier, Oxford, pp. 1643-

1647. Letöltve: <http://www.psy.cmu.edu/~sieglar/35bronfenbrenner94.pdf> Utolsó letöltés: 2017.02.02.
- Brunstein J. C., Dangelmayer G., Schultheiss, O.C. (1996). Personal goals and social support in close relationships: effects on relationship mood and marital satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 1006-1019.
- Brunstein, J. C. (1993). Personal goals and subjective well-being: A longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*. 65, 1061-1070.
- Brunstein, J. C., Maier, G. W., Dargel, A. (2007). Persönliche Ziele und Lebenspläne: Subjektives Wohlbefinden und proaktive Entwicklung im Lebenslauf. In: Brandtstaedter J., Lindenberger, U. (Eds.), *Entwicklungspsychologie der Lebensspanne: Ein Lehrbuch*. Kohlhammer, Stuttgart, pp. 270-304.
- Brunstein, J. C., Schultheiss, O. C.; Maier, G. W. (1999). The pursuit of personal goals. A motivational approach to well-being and life adjustment. In: Brandtstädter, J., Lerner, R. M. (Eds.) *Action és Self development. Theory and research through the life span*. Sage Publication, London, pp. 169-196.
- Buda B. (1986). *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Animula Kiadó, Budapest
- Bugán A. (1994). *Érték és viselkedés*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bukowski, W. M.; Motzoy, C., Meyer, F. (2011). Friendship as Process, Function and Outcome. In: Rubin, K. H.; Bukowski, W.M.; Laursen, B. (Eds.) *Handbook of Peer Interactions, Relationships, and Groups*. Guilford Press, New York
- Caplan, G. (1976). The family as a support system. In: Caplan, G.; Killilea, M. (Eds.) *Support systems and mutual help: Multidisciplinary explorations*. Grune & Stratton, New York, pp. 19-37.
- Carothers, S. S., Borkowski, J. G., Whitman, T. L. (2006). Children of Adolescent Mothers: Exposure to Negative Life Events and the Role of Social Supports on Their Socioemotional Adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*. 35, 827–837.
- Carr, S. C., Sloan, S. (2003). *Poverty and Psychology: From Global Perspective to Local Practice*. Springer, New York
- Castel, R. (1993). A nélkülözéstől a kivetettségig- a kiilleszkedés pokoljárása. *Esély*, 3, 3-23.
- Ceglédi T. (2012). Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier. *Szociológiai Szemle*, 22(2), 85-110.

- Chafel, J., Neitzel, C. (2005). Young children's ideas about the nature, causes, justification, and alleviation of poverty. *Early Childhood Research Quarterly*, 20, 433–450.
- Cheng, S. T., Chan, C. M. A. (2004). The multidimensional scale of perceived social support: Dimensionality and age and gender differences in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 37(7), 1359-1369.
- Christopher, A. N., Saliba, L. Deadmarsh, E. J. (2009). Materialism and well-being: The mediating effect of locus of control. *Personality and Individual Differences*, 46 (7), 682-686.
- Cicchetti, D., Rogosch, F. A., Lynch, M., Holt, K. D. (1993). Resilience in maltreated children: Processes leading to adaptive outcome. *Development and Psychopathology*, 5, 629-647.
- Cieciuch, J. , Schwartz, S. H. , Vecchione, M. (2013). Applying the Refined Values Theory to Past Data. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(8), 1215 – 1234.
- Cieciuch, J., Davidov, E. (2012). A comparison of the invariance properties of the PVQ-40 and the PVQ-21 to measure human values across German and Polish Samples. *Survey Research Methods*, 6(1), 37-48.
- Cieciuch, J., Schwartz, S. H. (2012). The number of distinct basic values and their structure assessed by PVQ–40. *Journal of Personality Assessment*, 94(3), 321-328. doi:10.1080/00223891.2012.655817
- Cieslik, M. (2006). Reflexivity, learning identities and adult basic skills in the United Kingdom. *British Journal Sociology of Education*, 27(2), 237-250.
- Cole, M., Cole S.R. (2001). *Fejlődéslelektan*. Osiris Kiadó, Budapest
- Correia, I., Dalbert, C. (2008). School bullying: Belief in a personal just world of bullies, victims and defenders. *European Psychologist*, 13, 249-254.
- Correia, I., Salvado, S., Alves, H. V. (2016). Belief in a Just World and Self-Efficacy to Promote Justice in the World Predict Helping Attitudes, but only among Volunteers. *The Spanish Journal of Psychology*, 19, E28.
- Cowen E. L. , Wyman P. A., Work W. C., Kim J. Y., Fagen D. B., Magnus, K. B. (1997). Follow-up of young stress-affected and stress-resilient urban children. *Development and Psychopathology*, 9, 565-577.
- Crawford, E., Wright, M. O., Masten. A. S. (2006). Resilience and spirituality in youth. In: Roehlkepartain, E. C., King, P. E. , Wagener, L., Benson, P. L. (Eds.) *The*

- handbook of spiritual development in childhood and adolescence*. Sage, Newbury Park, California, pp. 355-370.
- Czeizel E. (2007). *Festők, gének, szégyenek*. Magyar festőművész-géniuszok családfaelemzése. Galenus, Budapest
- Csepeli Gy. (2001). *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Csepeli Gy. (2007). Egy különleges longitudinális értékutatás (könyvismertetés) *Pszichológia*, 27 (3), 275-277.
- Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally: About the personal belief in a just world scale's validity. *Social Justice Research*, 12, 79-98.
- Dalbert, C. (2004). The implications and functions of just and unjust experiences in school. In: Dalbert, C., Sallay, H. (Eds.) *The justice motive in adolescence and young adulthood: Origins and consequences*. Routledge, London, pp. 117-134.
- Dalbert, C., Katona-Sallay, H. (1996). The “belief in a just world” construct in Hungary. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27, 293-314.
- Damon, W. (2004). A gyermekek erkölcsi fejlődése. In Pléh Cs., Boross, O. (szerk.). *Bevezetés a pszichológiába*. Osiris Kiadó, Budapest, 453-464.
- Damon, W. (2004b). What is positive youth development? *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 591, 13–24. Letöltve: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0002716203260092> Utolsó letöltés: 2017.01.12.
- Deci, E. L., Ryan, R. M. (2000). The „what” and „why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227-268.
- Demetrovics Zs., Lackó Zs. (2008). A Camberwell Szükségletfelmérési Interjú (Camberwell Assessment of Need) magyar változatának (CAN-R-hu) bemutatása. *Psychiatria Hungarica*, 23(4), 297-303.
- Denzin, N. K. (1988). Triangulation. In: Keeves, J. P. (Ed.) *Educational research, methodology and measurement*. Pergamon Press, Oxford, pp. 511-513.
- Dittmar, H. (1992). *The Social Psychology of Material Possessions: To Have is To Be*. St. Martin's Press, New York
- Dittmar, H. (2007). *Consumer Culture, Identity and Well-Being: The Search for the 'Good Life' and the 'Body Perfect'*. Psychology Press, Hove, NY.

- Dittmar, H., Van Duuren, M.A. (1993). Human nature beliefs and perceptions of the economic world. *The Journal of Foundations of Organisational Research*. 36, 49-62.
- Domonkos T. (2013). Magyar fiatalok és a demográfiai átmenet. In: Székely L. (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 8-37. Letöltve: http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_Iffjusag_2012_tanulmanykotet.pdf
Utolsó letöltés: 2017.02.03.
- Domszky A. (1999). *A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről*. Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet, Budapest
- Domszky A. (2011). A gyermekvédelmi módszertan társadalmi konstrukciója. Letöltve: www.ncsszi.hu/download.php?file_id=1014 Utolsó letöltés: 2017.01.09.
- Domszky A. (2013). A gyermekvédelmi rendszer alakulása és a képzés összefüggései. Letöltve: www.ncsszi.hu/download.php?file_id=1440 Utolsó letöltés: 2017.01.09.
- Donat, M., Umlauf, S., Dalbert, C., Kamble, S. V. (2012). Belief in a just world, teacher justice, and bullying behavior. *Aggressive Behavior*, 38 (3), 185-193.
- Donnelly, J., Young, M., Pearson, R., Penhollow, T.M., Hernandez, A. (2008). Area specific self-esteem, values, and adolescent substance use. *Journal of Drug Education*. 38, 389-403.
- Döring, A. K., Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Groenen, P. J. F., Glatzel, V., Harasimczuk, J., Bilsky, W. (2015). Cross-cultural evidence of value structures and priorities in childhood. *British Journal of Psychology*, 106 (4), 675-699. doi:10.1111/bjop.12116
- Durkheim, E. (1978). *A társadalmi tények magyarázatához*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Edwards, C.P., Knoche, L., Aukrust, V., Kumru, A., Kim, M. (2006). Parental ethontheories of child development: looking beyond independence and individualism in American belief system. In: U.Kim, K-S. Yang & K.-K. Hwang.(eds.) *Indigenous and cultural psychology*: 141-162.
- Eger, E.E. (2017). *A döntés*. Libri Kiadó, Budapest
- Erdei R. (2009). A reziliencia állami gondozott fiataloknál. Letöltve: <http://hu.scribd.com/doc/10054592/A-reziliencia-allami-gondozott-fiataloknal>
Utolsó letöltés: 2016.11.30.

- Erdélyi I. (2004). *Tér és tükör. Mindennapi kísérteteink*, Flaccus Kiadó, Budapest
- Erdélyi I., Káldy Zs. (2010). A perdita-jelenség mint az identitászavar egy sajátos esete. *Pszichoterápia*, 19 (2).
- Erikson, E. H. (2002). *Gyermekkor és társadalom*. Osiris Könyvtár, Budapest
- F. Lassú Zs., Serfőző M., Sándor M., Kolosai N., Pálffy Zs. (2015). Családi struktúra, szülői bánásmód és lélektani rugalmasság összefüggései serdülőkorban. *Alkalmazott pszichológia*, 15(1), 77–92.
- Feagin, J. (1972). Poverty: We still believe that God helps them who helps themselves. *Psychology Today*, 6, 101-129.
- Feischmidt, M. (2007). Az antropológiai terepmunka módszerei. In: Kovács É. *Közösségtanulmány: módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum, PTE–BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest
- Ferge Zs. (2001). A magyarországi szegénységről. *INFO-Társadalomtudomán*, 15(54), 17-26. Letöltve: http://www.fszek.hu/szociologia/szszda/ferge_moi.pdf Utolsó letöltés: 2016. 12. 5.
- Ferge Zs. (2006). Gyermekszegénység elleni Nemzeti Program. *Esély*, 2, 73-108. Letöltve: http://www.esely.org/kiadvanyok/2006_2/GYERMEK.pdf Utolsó letöltés: 2014.10.24.
- Festinger, L. (1998). A kognitív disszonancia elmélete. In: Erős F. (Szerk.) *Megismerés, előítélet, identitás*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 10–16.
- Fiske S. (2006). *Társas alapmotívumok*. Osiris Kiadó, Budapest
- Flynn, R. J., Ghazal, H., Legault, L., Vandermeulen, G., Petrick, S. (2004). Use of population measures and norms to identify resilient outcomes in young people in care: An exploratory study. *Child & Family Social Work*, 9(1), 65-79.
- Forray R. K. (2013). Cigány egészség, cigány betegség. *Educatio*, 2, 177–186.
- Furnham, A., Argyle, M. (1998). *The Psychology of Money*. Routledge, London
- Furnham, A., Gunter, B. (1984). Just world beliefs and attitudes towards the poor. *British Journal of Social Psychology*, 23, 265-269.
- Gábor K. (1996). Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás. In: Gábor K. (Szerk.) *Ifjúságkutatás*. Educatio, Budapest, 13-34.
- Galli, I., Fasanelli, R. (1994). The social representation of poverty: A Naples Pilot Study. *Papers on social representations*, 3(2), 1-128.
- Galli, N., Gonzalez, S. P. (2015). Psychological resilience in sport: A review of the literature and implications for research and practice. *International Journal of*

Sport and Exercise Psychology, 13(3), 243-257.
doi:10.1080/1612197X.2014.946947

- Gardner, M.; Steinberg, L. (2004). Peer Influence on Risk Taking, Risk Preference, and Risky Decision Making in Adolescence and Adulthood: An Experimental Study. *Developmental Psychology*. 41(4), 625– 635.
- Garmezy, N. (1971). Vulnerability research and the issue of primary prevention. *American Journal of orthopsychiatry*, 41(1), 101-116.
- Gáti F. (1987). *Gyermekvédelem az iskolában*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gazsó F. (1988). Társadalmi folyamatok a magyar ifjúság körében. In: Gazsó F. (Szerk.) *Megújuló egyenlőtlenségek–társadalom, iskola, ifjúság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 266-312.
- Gerhardt, S. (2009). A szükséges szeretet- az affektusok hatása a kisgyermek agyfejlődésére. Oriold és Társai Kiadó, Budapest
- Gillian, R. (1999). Enhancing the resilience of children and young people public care by mentoring their talents and interests. *Child and Family Social Work*, 4, 187-196.
- Gillian, R. (2006). Promoting resilience and permanence in Child welfare In: Flynn, R. J., Dudding, P. M., Barber, J. G. (Eds.) *Promoting Resilience in Child Welfare*. University of Ottawa Press. pp. 18-33.
- Goleman, D. (2002). *Érzelmi intelligencia a munkahelyen*. SHL, Budapest
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. In: Baumeister, R. F. (Ed.) *Public self and private self*. Springer, New York, pp. 189-212.
- Greenfield, P.M., Keller, H., Fuligni, A. Maynard, A. (2003.) Cultural pathways through universal development, *Annual Review of Psychology*, 54, 461-490.
- Greenwald, A. G., Banaji, M. R. (1995). Implicit Social Cognition: Attitudes, Self Esteem, and Stereotypes. *Psychological Review*, 102, 4-27.
- Gunnar, M. R. (2000). Early adversity and the development of stress reactivity and regulation. In: Nelson, C. A. (Ed.) The effects of adversity on neurobehavioral development. The Minnesota Symposia on Child Psychology. Vol. 31. Erlbaum, Mahwah, NJ, pp. 163– 200.
- Gunnestad, A., Larsen, A.-M., Nguluka, S. (2003). Resilience in Minorities. Letöltve: <https://www.immi.se/intercultural/nr22/gunnestad-22.htm>. Utolsó letöltés: 2017. 10.09.

- Gy. Kiss E. (2012). A személyiség pozitív erőforrásai. In: Gy. Kiss E., Polyák L. (Szerk.) A személyes és társas tényezők szerepe a rehabilitációs munkában. Egészség Rehabilitációs Füzetek II., Oriold és Társai Kiadó, Budapest
- Gyermekvédelmi törvény: 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatóságról.
- H. Sas J. (2002). Egy napom tíz év múlva. *Educatio*. 11(3), 365-383.
- Halász L., Hunyadi Gy., Marton L. M. (1979). *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Hanák K. (1978). *Társadalom és gyermekvédelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Hanák K. (1983). *Társadalom és gyermekvédelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Hanák K. (1985). A volt állami gondozottak társadalmi beilleszkedése In: Kósáné Ormai V., Münnich I. (Szerk.) *Szocializációs zavarok-beilleszkedési nehézségek*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Hankiss E. (1977). *Érték és társadalom*. Magvető, Budapest
- Hartmann, N. (1972). Az erkölcsi követelmények lényegéről. In: Hartmann, N. (Szerk.) *Lételeméleti vizsgálódások: válogatás kisebb írásaiból*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Hass, M., Allen, Q., Amoah, M. (2014). Turning points and resilience of academically successful foster youth. *Children and Youth Services Review*, 44, 387-392.
- Havasi V. (2009). Az értékrend és életminőség összefüggései. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, Közgazdaságtudományi Doktori Iskola
- Havighurst, R. J. (1948). *Developmental tasks and education* (3rd ed.). McKay, New York
- Healey, C. V., Fisher, P. A. (2011). Young children in foster care and the development of favorable outcomes. *Children and Youth Services Review*, 33(10), 1822-1830. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.05.007>
- Héderné B. E. (2014). A cigány családoknak nyújtott személyes szolgáltatások jellegzetességei. *Esély*, 1, 64-79. Letöltve: http://www.esely.org/kiadvanyok/2014_1/hederne.pdf Utolsó letöltés: 2017. 01.20.
- Hellison, D. (2000). Physical activity programs for underserved youth. *Journal of science and medicine in sport*, 3(3), 238-242.
- Herczog, M. (2001). *Gyermekvédelmi kézikönyv*. KJK Kerszöv, Budapest

- Hills, M. D. (2002). *Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory*. Online Readings in Psychology and Culture, 4(4), 3. <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1040>
- Hochstadt, N. J., Jaudes, P. K., Zimo, D. A., Schachter, J. (1987). The medical and psychosocial needs of children entering foster care. *Child abuse & neglect*, 11(1), 53-62.
- Hodosán R., Rácz A. (2009). Szakmai képzésben részesülő, gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok iskolai pályafutásának vizsgálata. *Család, Gyermek, Ifjúság*. 4, 14-24.
- Hofstede, G. J., Pedersen, P. B., Hofstede, G.H. (2002). *Exploring Culture: Exercises, Stories and Synthetic Cultures*. Intecultural Press, Yarmouth
- Homoki A. (2014). A gyermekvédelmi gondozottak reziliencia vizsgálata a Dél-alföldi és az Észak-alföldi régióban. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, Humántudományok Doktori Iskola, Debrecen
- Homoki A., Czinderi K. (2015). A gyermekvédelmi szempontú rezilienciakutatás eredményei Magyarország két régiójának LHH térségeiben. *Esély*, 6, 61-81.
- Hunyady Gy. (1968). A szociális attitűd és a társadalomszemlélet pszichológiai kutatása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 25 (3), 388–405.
- Hunyady Gy. (2002). Társadalomkép és értékvilág: iskolai tanulók tájékozódása és irányvétele. In: Mészáros A. (Szerk.) *Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága*. Eötvös, Budapest, 287-309.
- Hunyady Gy. (2003). Társadalomkritikus szociálpszichológia: John Jost tanulmányai In: Jost, J. T. (Szerk.) *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 9-26.
- Hunyady Gy. (2006). Szociális kogníció: egy korszakos irányzat és mértékadó képviselői. In: Hamilton, D. L., Fiske, S.T., Bargh, J. A. (Szerk.) *A társak és a társadalom megismerése*. Osiris Kiadó. Budapest, 7-39.
- Hunyady Gy., Székely M. (2003). *Gazdaságpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Husman, J., Lens, W. (1999). The role of the future in student motivation. *Educational Psychologist*, 34(2), 113-125. doi:10.1207/s15326985ep3402_4
- Hüse L., Nyíresák J. (2005). Hátrányos helyzetű fiatalok életésélyei, jövőképe. *KAPOCS*, 4, 52-59.
- Inglehart, R. (1971). 'The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in PostIndustrial Societies', *American Political Science Review*, 65(4), 991–1017.

- Inglehart, R. (1997). *Modernisation and Postmodernisation: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, Princeton
- Inglehart, R. (2008). Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006. *West European Politics*, 31 (1–2), 130-146.
- Israel, B. A., Schulz, A. J., Parker, E. A., Becker, A. B. (1998). Review of community-based research: assessing partnership approaches to Improve Public Health. *Annual Review of Public Health*, 19(1), 173-202.
- Jackman, D. M., MacPhee, D. (2015). Self-esteem and future orientation predict adolescents' risk engagement. *The Journal of Early Adolescence*, 37(3), 339-366.
- Jámbori Sz. (2003). Az iskolai környezet szerepe a serdülők jövő-orientációjának alakulásában. *Magyar Pedagógia*, 103 (4), 481–497.
- Jámbori Sz. (2007). *Hogyan tervezik a serdülők a jövőjüket?* SZEK JGYTF Kiadó, Szeged
- Jámbori Sz., Horváth M. T., Harsányi Sz. G. (2016). Az internetes kapcsolatokban való nyitottság összefüggése az észlelt társas támasszal és az énhatékonysággal. *Alkalmazott Pszichológia*, 16(2), 19–36.
- Janky B. (2016). A szegénység újratermelődése: A struktúrától a kultúráig, és vissza Gondolatok Orlando Patterson és Ethan Fosse „The Cultural Matrix: Understanding Black Youth” című kötete kapcsán. *Socio.hu* Letöltve: http://socio.hu/uploads/files/2016_2/janky.pdf Utolsó letöltés: 2017.01.05.
- Járai R. (2008). *Confirmatory factor analysis of the Hungarian version of Ego resiliency scale*. 8th Alps-Adria Psychology Conference Ljubjana, Slovenia
- Járai R., Vajda D., Hargitai R., Nagy L., Csókási K., Kiss E. Cs. (2015). A Connor–Davidson Reziliencia Kérdőív 10 itemes változatának jellemzői. *Alkalmazott Pszichológia*, 15(1), 129-136.
- Jármi É. (2009). Pszichológusok gyermekotthoni tapasztalatai a családi kapcsolatok működése tekintetében. *KAPOCS*, 8 (4), 43.
- Jodelet, D. (1989). *Folies et Représentations Sociales*. P.U.F., Paris
- Jones, R. M., Vaterlaus, J. M., Jackson, M. A., Morrill, T. B. (2014). Friendship characteristics, psychosocial development, and adolescent identity formation. *Personal Relationships*, 21, 51–67. doi: 10.1111/pere.12017
- Jost, J. T. (2003). *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Osiris Kiadó, Budapest

- Jost, J. T., Banaji, M. (1999). A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat képződése. In: Hunyady Gy., Hamilton, D. L., Nguyen Luu, L.A. (szerk.) *A csoportok percepciója*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 489-518.
- Jost, J.T, Burgess, D. (2000). Attitudinal Ambivalence and the Conflict Between Group and System Justification Motives in Low Status Groups. *Personality and Social Psychology Bulletin* ,26(3), 293-305.
- Jost, J.T., Banaji, M. R. (2003). A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat képződése. In: Jost, J. T. (Szerk.) *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 29-61.
- Jost, J.T., Pelham, B.W., Sheldon, O., Sullivan B. N. (2003). A társadalmi egyenlőtlenség és a rendszer érdekeit szolgáló ideológiai diszsonanciacsökkentés: bizonyíték a hátrányos helyzetűek fokozott rendszerigazoló törekvéseire. In: Jost, J. T. (Szerk.) *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Osiris Kiadó, Budapest. 461-499.
- Józsa V. (2005). Kinek jó és kinek kell a gyermekotthon?. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 5, 18-27.
- Kádár, J. (1997). Oldás és kötés: a korai serdülőkor folyamatai és helyszínei. In Bernáth L.; Solymosi K. (szerk.) *Fejlődéslélektani olvasókönyv.*, Tertia Kiadó, Budapest, 87-108. o.
- Kagiticbasi, C. (2003). A család és a család változása. In: Nguyen, L. L. A., Fülöp M. (szerk.) (2003). *Kultúra és pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 311-334.
- Káldy Zs., Kincses Á., Nagy G., Szakácsné Boros A. (2010). Társkapcsolatok a gyermekvédelmi intézményekben. *KAPOCS*, 9(4), (47).
Letöltve: www.ncsszi.hu/download.php?file_id=1053 Utolsó letöltés: 2017.01.12.
- Kálmánchey M. (2001). Nevelőszülőknél élő gyerekeknél előforduló pszichés problémák . *Család, Gyermek, Ifjúság*, 2, 45-53.
- Kálmánchey M. (2008). „Nevelőszülős gyerekek” leggyakoribb iskolai nehézségeinek pszichológiai elemzése. *Család, Gyermek, Ifjúság*. 6, 7-11.
- Kapitány B. (2012). A hátrányos társadalmi helyzetek generációk közötti átörökítése: egy magyarországi követéses vizsgálat eredményei. *Esély*, 2, 3-37. Letöltve: http://esely.org/kiadvanyok/2012_2/kapitany.pdf Utolsó letöltés: 2014. 11.1.
- Karp, D. R. (2001). Values Theory and Research. In: Encyclopedia of Sociology (2nd ed., Vol. 5) Macmillan Reference, New York, pp. 3212-3227.

- Kasser, T., Ahuvia, A. (2002). Materialistic Values and Well-being in Business Students. *European Journal of Social Psychology*, 32, 137–146.
- Kasser, T., Ryan, R. M. (1996). Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 22, 80-87.
- Katz, D. (1960). The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*. 24,163-204.
- Kecskés P. (2013). A gyermekvédelmi szakellátások átszervezése. Konferencia előadás. Gyermekvédelmi Napok. Budapest. Letöltve: http://www.tegyesz.hu/file/Gyermekvedelmi_napok/GYVN_2013/honlapra/konferencia/Dr_Kecskes_Peter_A%20gyermekvedelmi_szakellatasok_atszervezese.pdf Utolsó letöltés: 2017.02.01.
- Keller T. (2009). Magyarország helye a világ értéktérképén. TÁRKI, Budapest Letöltve: http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_wvs_keller.pdf Utolsó letöltés: 2017.01.25.
- Kende, A., Illés, A. (2011). Szegénység és kirekesztés: Hátrányos helyzetű gyerekek jelen- és jövőképe. *Esély*, 20(4), 72-92.
- Kertesi G. (2005). *A társadalom peremén- Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Osiris Kiadó, Budapest
- Kertesi G., Kézdi G. (2008): A szegénység átörökítésének közvetlen és rejtett csatornáit. In: Szilvási L. (Szerk.) *Módszerek a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikerességének segítésére*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság, Budapest, 35-46.
- Kiss M., Papszt M., Temesi B. (2008). Módszertani megjegyzések a gyermekvédelemben végzett vizsgálatok kapcsán. *Család, Gyermek, Ifjúság*. 17(2), 25-27.
- Klein, R. A., Kufeldt, K., Rideout, S. (2006). Resilience Theory and its relevance for child welfare practice. In: Flynn, R. J., Dudding, P. M., Barber, J. G. (Eds.) *Promoting Resilience in Child Welfare*. University of Ottawa Press, Ottawa, 34-51.
- Kluckhohn, F. R., Strodtbeck, F. L. (1961). *Variations in value orientations*. Row, Peterson, Oxford
- Knafo, A., Roccas, S., Sagiv, L. (2011). The value of values in cross-cultural research: A Special Issue in Honor of Shalom Schwartz. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(2), 178-185. doi:10.1177/0022022110396863

- Koivula, N., Verkasalo, M. (2006). Value Structure Among Students and Steelworkers. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(5), 1263–1273.
- Kopp M. S., Csoboth C. T., Réthelyi J. (2004). Psychosocial determinants of premature health deterioration in a changing society: The Case of Hungary. *Journal of Health Psychology*, 9, 99-109.
- Kopp M., Martos T. (2011). A magyarországi gazdasági növekedés és a társadalmi jóllét, életminőség viszonya. Készült a Jövő Nemzedékek Állampolgári Biztosának megbízásából. Letöltve: http://beszamolo2010.jno.hu/cd/fuggelekek/2_kutatasok_eredmenyei/kopp_gazd_asagi_novekedes.pdf Utolsó letöltés: 2017.01.20.
- Kopp M., Skrabski Á. (2003). Vallásosság és lelki egészség. *Távlatok*, 59 (1), 8-17.
- Kósa É. (2005). A szocializáció elméleti kérdései. In: Vajda Zs., Kósa É. (Szerk.) *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest, 46-113.
- Kothencz J. (2009). *Róluk... Értük...I. Családból kiemelt gyermekek és fiatalok szociológiája*. ÁGOTA Alapítvány. Szeged
- Kothencz, J., Kothenczné, O. V., Balog, M., Pál, M., Balogh, Zs. (2009). *Róluk... értük... II. Családból kiemelt gyermekek és fiatalok pedagógiája*. Gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek és fiatalok („állami gondoskodásban élők”) pedagógiai, pszichológiai, pszichoszociális és szociális munkaköri megközelíthetősége napjainkban. ÁGOTA Alapítvány, Szeged
- Kozma J. (2003). A szegénység pszichológiai vonatkozásai. *Esély*, 2(17), 15-30.
- Kozma T. (1975). *Hátrányos helyzet: Egy oktatásügyi probléma társadalmi vetületei*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Körössy J. (1997). Az énkép és összefüggése az iskolai teljesítménnyel. In: Mészáros A. (Szerk.) *Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 67-86.
- Körössy J. (2016). A pozitív fiatalkori fejlődés elmélete és modelljei. *Alkalmazott Pszichológia*, 16(2), 9–18.
- Kruglanski, J. (2005). *A zárt gondolkodás pszichológiája*. Osiris Kiadó, Budapest
- Krzywosz-Rynkiewicz, B. (2012). Responsibility as a social capital phenomenon in the eyes of young people. International perspective In: Fulop, M., Krzywosz-Rynkiewicz, B., Kovalcikova, I., Petrucijova, J. (Eds.) *Social capital within the Visegrad context: competition and cooperation seen by future generation of business people: Mutual prejudice or mutual respect? IMPULS*

- KSH (2013). Statisztikai Tükör. VII./32. Oktatási adatok 2012/2013. Letöltve: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1213.pdf> Utolsó letöltés: 2014.12.05.
- KSH (2014). Statisztikai Tükör. A javítóintézeti nevelésről. Letöltve: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/javitointezet.pdf> Utolsó letöltés: 2017.09.05.
- KSH (2017). Társadalombiztosítás, szociális ellátás (1960-) Letöltve: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_fsp001.html Utolsó letöltés: 2017.01.11.
- Kuruvilla, A., Jacob, K. S. (2007). Poverty, social stress and mental health. *Indian Journal of Medical Research*, 126(4), 273-278.
- Lányi K. (2008). A környezetvédő viselkedés és az egészségviselkedés összefüggése. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem Multidiszciplináris Bölcsészettudományok Doktori Iskolája.
- László J. (2000). A szociális reprezentáció járványtanáról. *Replika*, 41-42., 281-300.
- Lee, J. A., Sneddon, J. N., Daly, T. M., Schwartz, S. H., Soutar, G. N., Louviere, J. J. (2016). Testing and extending Schwartz refined value theory using a Best–Worst scaling approach. *Assessment*, 1073191116683799. doi:10.1177/1073191116683799
- Legault, L., Anawati, M., Flynn, R. (2006). Factors favouring psychological resilience among fostered young people. *Children and Youth Services Review*, 28, 1024-1038.
- Lénárd K., Rácz A. (2003). A javítóintézeti nevelés, mint támogató intézmény dezintegrációs hatásai. Rubeus Egyesület. Budapest, Letöltve: http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2013/09/21799_summary_javkut1.pdf Utolsó letöltés: 2017.01.10.
- Lenzi, M., Vieno, A., Santinello, M., Nation, M., Voight, A. (2014). The role played by the family in shaping early and middle adolescent civic responsibility. *The Journal of Early Adolescence*, 34(2), 251-278.
- Lepper, M. R. (1982): Social control processes, attributions of motivation, and internalization of social values. In: Higgins, E. T., Rubble, D. N., Hartup, W.W. (Eds.) *Social cognition and social behavior: Developmental perspectives*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 294-330.

- Lerner, M.J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. Plenum Press, New York.
- Lerner, R. M., Lerner, J. V., Almerigi, J. B., Theokas, C., Phelps, E., Gestsdottir, S., Naudeau, S., Jelcic, H., Alberts, A., Ma, L., Smith, L. M., Bobek, D. L., Richmanraphael, D., Simpson, I., Didenti Christiansen, E., Von Eye, A. (2005). Positive youth development, participation in community youth development programs, and community contributions of fifth-grade adolescents: Findings from the first wave of the 4-H Study of Positive Youth Development. *Journal of Early Adolescence*, 25(1), 17–71. Letöltve: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0272431604272461> Utolsó letöltés : 2017.01.12.
- Lewin, K. (1948). Time perspective and morale. In: Lewin, G.W. (Ed.) *Resolving social conflicts*. Harper & Brothers, New York, pp. 103–124.
- Lewin, K. (1972). *A mezőelmélet a társadalomtudományokban*. Gondolat. Budapest
- Liem, G. A. D., Martin, A. J., Nair, E., Bernardo, A. B. I., Hidajat Prasetya, P. (2011). Content and structure of values in middle adolescence: Evidence from Singapore, the Philippines, Indonesia, and Australia. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1), 146-154. doi:10.1177/0022022110383309
- Liu, H., Yu, S., Cottrell, L., Lunn, S., Deveaux, L., Brathwaite, N. V., Marshall, S., Li, X., Stanton, B. (2007). Personal values and involvement in problem behaviors among Bahamian early adolescents: A cross-cultural study. *BMC Public Health*, 7. 135–143.
- Luke, N., Coyne, S. M. (2008). Fostering self-esteem: exploring adult recollections on the influence of foster parents. *Child and Family Social Work*, 13(4), 402-410.
- Luthar, S. S. (2003). *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Luthar, S.S. (2006). Resilience in of development: A synthesis of research across five decades. In: Cicchetti, D., Cohen, D.J. (Eds.). *Developmental psychopathology, Risk, disorder, and adaptation*. Vol. 3., John Wiley & Sons Inc., New York, pp. 739-795.
- Martos T. (2009). Célok, tervek, törekvések. I. Elméleti megfontolások és alkalmazási lehetőségek. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64 (2), 337–358.
- Martos T. (2010). *Életcélok és lelki egészség a magyar társadalomban*. Doktori értekezés. Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola

- Martos T., Szabó G., Rózsa S. (2006). Az Aspirációs Index rövidített változatának pszichometriai jellemzői hazai mintán. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7 (3), 171-191.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and Personality*. Harper and Row., New York
- Masten A.S., Gewirtz A.H. (2006). Resilience in development: The importance of early childhood. In: Tremblay, R.E., Barr, R.G., Peters, R.De V., (Eds.) *Encyclopedia on Early Childhood Development*. Centre of Excellence for Early Childhood Development. Montreal, Quebec, Letöltve: <http://www.child-encyclopedia.com/documents/Masten-GewirtzANGxp.pdf> Utolsó letöltés: 2017.02.04.
- Masten, A. S. (1994). Resilience in individual development: Successful adaptation despite risk and adversity: Challenges and prospects. In: Wang, M., Gordon E. (Eds.) *Educational resilience in inner city America: Challenges and prospects*. Lawrence Erlbaum. Hillsdale, New York, pp. 3-25.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227-238.
- Masten, A. S., Obradovic, J. (2006). Competence and Resilience in Development. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094, 13–27.
- Masten, A. S., Obradović, J. (2008). Disaster preparation and recovery: lessons from research on resilience in human development. *Ecology and Society*. 13(1), 9.
- Masten, A. S., Obradović, J., Burt, K. B. (2006). Resilience in Emerging Adulthood: Developmental Perspectives on Continuity and Transformation. In: Arnett, J. J., Tanner, J. L. (Eds.) *Emerging adults in America: Coming of age in the 21st century*. American Psychological Association., Washington, DC, US, pp. 173-190.
- Masten, A. S., Powell, J.L. (2003). A resilience framework for Research, Policy and Practice In: Luthar, S. S. (Ed.) *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Masten, A.S., Best, K.M., Garmezy, N. (1990). ‘Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity’. *Development and Psychopathology*, 2(4), pp. 425–444. doi: 10.1017/S0954579400005812.
- Mérai M. (2006). *Bűbajos nagyszülők*. József Műhely Kft., Budapest

- Mester D. (2013). A jövő-orientáció háttértényezőinek vizsgálata főiskolai hallgatók körében. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola.
- Módszertani Kiadványok I. (2009). „... sokan vagyunk egyedül...” Utógondozás, utógondozói ellátás Fővárosi Módszertani Gyermekvédelmi Szakszolgálat. Budapest. Letöltve: http://www.tegyesz.hu/file/Magunkrol/Otthonaink/Utogondozo_otthon/utg_tan_teljes_pdf.pdf Utolsó letöltés: 2017.01.12.
- Moreira, V. (2003). Poverty and Psychopathology. In: Carr, S. C., Sloan, S. (Eds.). *Poverty and Psychology: From Global Perspective to Local Practice*. Springer, New York, pp. 69-86.
- Morris, A.S., Silk, J.S., Steinberg, L., Myers, S. S., Robinson, L. R. (2007). The Role of the Family Context in the Development of Emotion Regulation, *Social Development*, 16, 361-388.
- Mummendey, A., Kessler, T., Klink, A., Mielke, R. (1999). Strategies to cope with negative social identity: Predictions by social identity theory and relative deprivation theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(2), 229-245.
- Murányi I. (2000). Nevelőotthonokban élő fiatalok drogfogyasztása és értéktudata In: Barát K., Murányi I., Péntes M. (Szerk.) *Drog – érték – család. Nevelőotthonban élő fiatalok drogfogyasztása és értékrendje*. Észak-kelet-magyarországi Szenvedélybetegségeket Megelőző Egyesület, Nyíregyháza, 49–97.
- N. Kollár K., Szabó É. (2004). *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest
- Nagy J. (2000). *XXI. Század és nevelés*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Neill, J.T., Dias, K.L. (2001). Adventure education and resilience: the double-edged sword. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, 1(2), 35-42.
- Neitzel, C., Chafel, J. A. (2010). “And no flowers grow there and stuff”: Young Children’s social representations of poverty. In: Johnson, H. B. (Ed.) *Children and Youth Speak for Themselves* (Sociological Studies of Children and Youth, Volume 13) Emerald Group Publishing Limited, pp. 33 – 59.
- Neményi M., Messing V. (2007). Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *KAPOCS*, 6 (1) (28)
- Newton, R. R., Litrownik, A. J., Landsverk J. A. (2000). Children and youth in foster care: disentangling the relationship between problem behaviors and number of placements: *Child Abuse & Neglect*, 24(10), 1363-1374.

- Nistor, L.; Petru I. (2011). Self-transcendence Values in Hungary and Romania. A preliminary Analysis of Benevolence and Universalism. *Romanian Sociology*, 9(1), 25-46.
- Nurmi, J.-E. (1991). How do adolescents see their future? A review of the development of future orientation and planning. *Developmental Review*, 11(1), 1-59. doi:[http://dx.doi.org/10.1016/0273-2297\(91\)90002-6](http://dx.doi.org/10.1016/0273-2297(91)90002-6)
- Nurmi, J.-E. (1992). Age differences in adult life goals, concerns, and their temporal extension: A life course approach to future-oriented motivation. *International Journal of Behavioral*, 15(4), 487-508. doi:10.1177/016502549201500404
- Nurmi, J.-E. (1993). Adolescent development in an age-graded context: The role of personal beliefs, goals, and strategies in the tackling of developmental tasks and standards. *International Journal of Behavioral*, 16(2), 169-189. doi:10.1177/016502549301600205
- Nurmi, J.-E. (1994). The development of future orientation in a life-span context. In Zaleski, Z. (Ed.) *Psychology of future-orientation*. Scientific Society of the Catholic University of Lublin. Lublin, pp. 63-74.
- Nurmi, J.-E. (2004). Socialization and self-development. *Handbook of adolescent psychology*, 2, 85-124.
- Nurmi, J.-E. (2004). Socialization and Self-Development: Channeling, Selection, Adjustment, and Reflection In: Lerner, R. M., Steinberg, L. (Eds.) *Handbook of Adolescent Psychology*. Second Edition, John Wiley & Sons Inc., Hoboken, NJ, pp. 85-124.
- Nurmi, J.-E., Lainekeivi, J. (1991). Verbal fluency and the measurement of future-oriented goals and hopes: Comparison of questionnaire and interview data. *Perceptual and Motor Skills*, 73(1), 137-138. doi:10.2466/pms.1991.73.1.137
- Nurmi, J.-E., Poole, M. E., Kalakoski, V. (1996). Age differences in adolescent identity exploration and commitment in urban and rural environments. *Journal of Adolescence*, 19. 443–452.
- Nurmi, J.-E., Poole, M. E., Seginer, R. (1995). Tracks and transitions-a comparison of adolescent future-oriented goals, explorations, and commitments in Australia, Israel, and Finland. *International Journal of Psychology*, 30(3), 355-375.
- Nurmi, J.-E., Poole, M. E., Seginer, R. (1992). Future Hopes and Feares Questionnaire. Department of Psychology, University of Helsinki.

- O'Connor, C. (1997). Dispositions toward (collective) struggle and educational resilience in the inner city: a case analysis of six African-American High School Students. *American Educational Research Journal*, 34, 593-629.
- O'Donnell, L., O'Donnell, C., Wardlaw, D. M., Stueve, A. (2004). Risk and resiliency factors influencing suicidality among urban African American and Latino youth. *American Journal of Community Psychology*, 33(1-2), 37-49.
- Ogbu, J. (1981). Origins of Human Competence: A Cultural-Ecological Perspective. *Child Development*, 52(2), 413-429. doi:10.2307/1129158
- Oppenheim, A. N. (1966). Projective Techniques in Attitude Study. In: Oppenheim, A.N. (Ed.) Questionnaire design and attitude measurement. Heinemann, London, pp. 160–196.
- Gross D. (2013). Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Székely L. (Szerk.) Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. Budapest, 283-315. Letöltve: http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar>Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf
Utolsó letöltés: 2017.02.05.
- Oyserman, D. (2015). Values, Psychological Perspectives. Letöltve: http://dornsife.usc.edu/assets/sites/782/docs/ISB2_24030.pdf Utolsó letöltés: 2017.01.20.
- Örkényi Á. (2014). A serdülőkorú pszichoszociális alkalmazkodást elősegítő és akadályozó családi tényezők és személyiségdimenziók vizsgálata. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
- Örkényi Á., Aszmann A., Balogh Á., Koszonits R., Kökönyei Gy., Németh Á., Páll G., Várnai D. (2005). *Drogfogyasztás állami gondozott fiatalok körében – kutatási beszámoló*. Kézirat, OGYEI, Budapest
- Palareti, L., Berti, C. (2009). Different ecological perspectives for evaluating residential care outcomes: Which window for the black box?, *Children and Youth Services Review*, 31(10), 1080-1085.
- Palareti, L., Berti, C. (2010) Relational climate and effectiveness of residential care: adolescent perspectives. *Journal of prevention and intervention in the community*, 38(1), 26-40.

- Papházi T. (2012). *Gyermekvédelmi statisztikai tájékoztató 2010*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. Letöltve: www.ncsszi.hu/download.php?file_id=204
Utolsó letöltés: 2017.01.06.
- Papházi T., Rácz A., Szombathelyi Sz. (2004). Magyarország szociális rendszere In: Balogh Emese (Szerk.) A szociális ellátórendszer működéséről, kihívásairól. Kapocs könyvek 7. NCSZZI, Budapest, 9-62.
- Parks-Leduc, L., Feldman, G., Bardi, A. (2015). Personality traits and personal values. *Personality and Social Psychology Review*, 19(1), 3-29.
doi:10.1177/1088868314538548
- Parrott, W. G. (2001). *Emotions in social psychology: essential readings*. Psychology Press, Philadelphia
- Pásztor A. (2005). *Ellenzélben Iskolázottsági egyenlőtlenségek a kisebbségi magyar fiatalok körében a rendszerváltozást követően*. Doktori disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Ph.D. program
- Pauwlik Zs. O. (2009). *Szubjektív érték kategóriák és vallásosság/spiritualitás mint mentális egészség meghatározó faktorai főiskolai hallgatóknál*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola
- Piaget, J., Inhelder, B. (2004). *Gyermeklélektan*. Osiris Kiadó, Budapest
- Pikó B. (2008). Serdülők értékorientációja és egészségmagatartása. *Iskolakultúra*. 3-4. 62-68.
- Pikó B. (2010). Előszó. In: Pikó B. (Szerk.) *Védőfaktorok nyomában*. L'Harmattan. Budapest
- Pikó B., Hamvai Cs. (2012). Stressz, coping és reziliencia korai serdülőkorban. *Iskolakultúra*, 9, 24-33.
- Porpácz J., Harsányi Sz. G., Csabai M. (2016). Lelki ellenálló képesség és társas megismerés az információs társadalomban- A lezárás iránti igény, a reziliencia és a szorongás összefüggéseinek vizsgálata magyar egyetemista mintán. *Alkalmazott Pszichológia*, 16(2), 91–108.
- Pulkkinen, L. (1990). Home atmosphere and adolescent future orientation. *European Journal of Psychology of Education*, 5(1), 33–43.
- Rácz A (2006). A gyermekotthoni nevelés kihívásai, a nagykorúságuk előtt álló fiatalok jövőképe. *KAPOCS*, 5(4),25.
- Rácz A. (2009). Gyermekvédelemből a felsőoktatásba – a felsőoktatási részvételt befolyásoló endogén és exogén tényezők . *KAPOCS*, 8(4), 43.

- Rácz A. (2012). Gyermekvédelemben nevelkedettek helyzete a kutatások tükrében. In: Rácz A. (Szerk.) *Gyermekvédelemben nevelkedettek társadalmi integrációs esélyei*. Gyermek- és ifjúságvédelmi tanulmányok. Rubeus Egyesület, Budapest, 3-34.
- Rácz A. (2016). FIFTI –Fiatal Felnőttek Társadalmi Integrációjának szakmai megalapozása. Rubeus Egyesület. Budapest
- Rácz A., Lénárd K. (2003). A javítóintézeti nevelés dezintegrációs hatása. *KAPOCS*, 2(5),
- Rácz L. (2005). Értékek és ifjúság. In: Pikó B. (Szerk.) *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. L'Harmattan, Budapest
- Rágó A., Lukács Á. (2001). A világ képei- a magyarországi gyerekközönség vizsgálata. Utószó In: Müller M. (2001). *Az áruvilág kicsi királyai*. Geomédia Kiadó, Budapest.
- Rákó E. (2008). Gyermekvédelmi kutatások és tanulságaik. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 17, 12-22.
- Rákó E. (2010). Gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyerekek életkörülményei. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem. Humántudományok Doktori Iskola
- Ranschburg J. (1998). Az érzelem és a jellem lélektanából. Fejlődéslélektani Tanulmányok. Okker Kiadó, Budapest, 80-98., 112-122.
- Richters, J. E., Martinez, P. E. (1993). Violent communities, family choices, and children's chances: An algorithm for improving the odds. *Development and Psychopathology*, 5(4), 609-627.
- Rindfleisch, A., Burroughs, J. E., Denton, F. (1997). Family structure, materialism, and compulsive consumption. *Journal of consumer research*, 23(4), 312-325.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of Human Values*. Free Press, New York
- Rosenberg, M. J., Hovland, C.I. (1960). Cognitive, affective, and behavioral components of attitudes In: Rosenberg, M. J., Hovland, C. I., McGuire, W. J., Abelson, R. P., Brehm, J. W. (Eds.) *Attitude Organization and Change*. Yale University Press, New Haven and London, pp. 1-14.
- Ross, C. E., Mirowsky, J. (2001). Neighborhood Disadvantage, Disorder, and Health. *Journal of Health and Social Behavior*, 42, 258-276.
- Rotter, J. (1966). 'Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement'. *Psychological Monographs*, 80(1), 1-28.

- Rutter, M. (1999). Psychosocial adversity and child psychopathology. *The Royal College of Psychiatrist*, 174, 480-493.
- Rutter, M. (2000). Children in substitute care: Some conceptual considerations and research implications. *Children and Youth Services Review*, 22(9-10), 685-703.
- Sagiv, L., Schwartz, S. H. (2000). Value priorities and subjective well-being: direct relations and congruity effects. *European Journal of Social Psychology*, 30, 177–198.
- Sallay H. (2003). A szülői nevelés hatása serdülők jövőorientációjának alakulására. *Magyar Pedagógia*, 3, 389–404.
- Sallay H. (2004). Az implicit igazságosság motívum alakulása és hatásai: a szocializáció szerepe. Habilitációs értekezés, Debrecen
- Sallay H., Münnich Á. (1999). Családi nevelési attitűdök percepciója és a self-fejlődéssel való összefüggései. *Magyar Pedagógia*, 99(2), 157-174.
- Salmela-Aro, K. (2010). Personal goals and well-being: How do young people navigate their lives? *New Directions for Child and Adolescent Development*, 130, 13-26. doi:10.1002/cd.278
- Salmela-Aro, K., Aunola, K., Nurmi, J. (2007). Personal goals during emerging adulthood. *Journal of Adolescent Research*, 22(6), 690-715. doi:10.1177/0743558407303978
- Sandler, I. (2001). Quality and ecology of adversity as common mechanisms of risk and resilience. *American Journal of Community Psychology*, 29(1), 19-61.
- Sándor M. (2009). A versengés, a győzelem és a vesztes fogalma kisiskolás korban. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
- Satir, V. (1999). *A család együttélésének művészete*. Coincidencia, Budapest
- Scales, P. C. (1999). Reducing risk and building developmental assets: Essential action for promoting adolescents health. *Journal of School Health*, 69(3), 113–119.
- Schlenker, B. R., Britt, T. W., Pennington, J., Murphy, R., Doherty, K. (1994). The triangle model of responsibility. *Psychological review*, 101(4), 632.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theory and Empirical Test in 20 Countries. In: Zanna, M. (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*. Academic Press, New York. 1-65.
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of Social Issues*. 50, 19–45.

- Schwartz, S. H. (2003). A proposal for measuring value orientations across nations. *Questionnaire Package of the European Social Survey*, 259-290.
- Schwartz, S. H. (2003). Univerzálák az értékek tartalmában és struktúrájában. In: Váriné, Sz. I. (Szerk.) *Értékek az életben és a retorikában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 105-154.
- Schwartz, S. H. (2011). Studying values: Personal adventure, future directions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(2), 307-319. doi:10.1177/0022022110396925
- Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. Online Readings in Psychology and Culture, 2(1). Letöltve: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116> Utolsó letöltés: 2017.02.04.
- Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., Ramos, A., Verkasalo, M., Lönnqvist, J.-E., Demirutku, K., Dirilen-Gumus, O., Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 663-688.
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of cross-cultural psychology*, 32(5), 519-542.
- Seginer, R. (1995). The hopes and fears of anticipated adulthood: Adolescent future orientation in cross cultural context. In: Trommsdorff, G. (Ed.) *Kinder und Jugend im Kulturvergleich*. Juventa, Weinheim, pp. 225-247.
- Seginer, R. (2003). Adolescent Future Orientation: An Integrated Cultural and Ecological Perspective. Online Readings in Psychology and Culture, 6(1). Letöltve: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1056> Utolsó letöltés: 2017.02.04.
- Seginer, R. (2008). Future orientation in times of threat and challenge: How resilient adolescents construct their future. *International Journal of Behavioral Development*, 32(4), 272-282.
- Seginer, R. (2009). *Future Orientation. Developmental and Ecological Perspectives*. Springer, US
- Seginer, R., Vermulst, A., Shoyer, S. (2004). The indirect link between perceived parenting and adolescent future orientation: A multiple-step model. *International Journal of Behavioral*, 28(4), 365-378. doi:10.1080/01650250444000081

- Shirazi, L.; Biel, A. (2005). Internal-External Causal Attributions and Perceived Government Responsibility for Need Provision, A 14-Culture Study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(1), 96 - 116.
- Sidanius, J., Pratto, F. (2005). *A társadalmi dominancia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Silva-Wayne, S. E. (1995). "Contributions to resilience of Children and Youth. What succesful child welfare graduates say. In: Hudson, J., Galaway, B. (Eds.) *Child welfare in Canada: Research and policy implications*. Thompson Educational Publishing, Toronto, pp. 308-323.
- Silverman, D. (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction* (second edition). Sage, London
- Skehill, C. M. (2001). Resilience, coping with an extended stay outdoor education program, and adolescent mental health. Tézisek. University of Canberra, Australia. Letöltve: <http://www.wilderdom.com/pdf/Skehill2001ResilienceCopingOutdoorEducation.pdf>: Utolsó letöltés: 2012. 11. 30.
- Smith, C., Lizotte, A. J., Thornberry, T. P., Krohn, M. D. (1995). Resilient youth: identifying factors that prevent high-risk youth from engaging in delinquency and drug use. In: Blau, Z. S., Hagan, J. (Eds.) *Current perspectives on aging and the life cycle*, 4, Jai Press, Greenwich, pp. 217-247.
- Smith, E. R., Mackie, D. M. (2002). *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó. Budapest
- Solomon, A.(2001). *The Noonday Demon*. Chatto and Windus. London
- Solyosi K. (2004). A családi szocializáció jellemzői. In: N. Kollár K., Szabó É. (Szerk.) *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest, 74-94.
- Solyosi K. (2004). Fejlődés és szocializáció. In: N. Kollár K., Szabó É. (Szerk.) *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest, 29-50.
- Somlai P. (1997). *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina, Budapest
- Somlai P. (2008). *Társas és társadalmi*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Spitz, R. (1946). Hospitalism: A Follow-up Report. *Psychoanalytic Study of the Child*, 113-117.
- Stöber, J. (2002). Skaldokumentation" Persönliche Ziele von SchülerInnen". *Hallesche Berichte zur Pädagogischen Psychologie*. Bericht Nr. 3. Martin-Luther-Universität, Halle-Wittenberg

- Strand, S. (2014), Ethnicity, gender, social class and achievement gaps at age 16: Intersectionality and 'getting it' for the white working class. *Research Papers in Education - Policy and Practice*, 29, 131-171.
- Strausz Gy. (1990). Nagykorúvá vált állami gondozottak társadalmi beilleszkedése. *Gyermek- és ifjúságvédelem*, 4.
- Super, C. M, Harkness, S. (2003). A gyermeki fejlődés kulturális szerveződése. In: Nguyen Luu L. A., Fülöp M. (Szerk.) *Kultúra és pszichológia*. Osiris Kiadó. Budapest, 335-364.
- Sütőné K. Á. (2004). A szociális készségek fejlesztése kamaszkorban I., *Új Pedagógiai Szemle*, Országos Közoktatási Intézet. Letöltve: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00081/2004-04-ta-Sutone-Szocialis.html> Utolsó letöltés: 2017.02.08.
- Szabó A., Bauer B. (2009). *Ifjúság 2008. Gyorsjelentés*. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest
- Szabó B. (2010). Investigating the Representations of Social Differences in the Function of Family Socialization. In: Cunningham, P., Fretwell, N. (Eds.) *Lifelong Learning and Active Citizenship*. CiCe, London, pp. 731 – 741. Letöltve : http://archive.londonmet.ac.uk/cice/fms/MRSite/Research/cice/pubs/2010/2010_731.pdf Utolsó letöltés: 2017.02.05.
- Szabó B. (2015). Hátrahagyott hátrányok. In: Harsányi SZ. G., Szabó B. (Szerk.) *Pro Scientia Aranyérmesek XII. Konferenciája*. Konferencia Kötet. Budapest, 33-36.
- Szabó B., Szabó É. (2009). Mesés gazdagság – valós szegénység. A 10 évesek képzetei a szegénység és gazdagság okairól és okairól és következményeiről. In: Szabó É., Kőrössy, J. (Szerk.) *Ezerarcú reprezentációk*. Jatepress, Szeged, 19 – 39.
- Szabó É., Kékesi M. (2016). A felelősségérzet koncentrikus szerkezetének vizsgálata középiskolások körében. *Alkalmazott Pszichológia*, 16(2), 53–68.
- Szabó É., Németh R., Náfrádi L. (2013). A Semantic Selection Test – SST– bemutatása egy új eljárás az attitűdök érzelmi aspektusának, valamint az attitűdtárgyak asszociációs kapcsolatainak vizsgálatára. *Alkalmazott Pszichológia*, 13(2), 59-74.
- Szabó É., Secui M., Kőrössy J. (2013). 'Structure and levels of young citizens' responsibility'. In: Cunningham, P. (Ed.) *Identities and Citizenship Education: Controversy, crisis and challenges*. CiCe, London, pp. 284 - 290.

- Szakács K., Szakács F. (1988). A Rokeach-féle értékvizsgálat In: Mérei F., Szakács F. (Szerk.) *Pszichodiagnosztikai vademecum I/2*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Székely A., Susánszky É., Ádám Sz. (2013). Fiatalok kockázati magatartása In: Székely L. (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012*. Tanulmánykötet. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 179-210. Letöltve: http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar>Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf
Utolsó letöltés: 2017.01.20.
- Székely L. (2013). *Magyar Ifjúság 2012*. Tanulmánykötet. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. Letöltve: http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar>Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf
Utolsó letöltés: 2017.01.20.
- Szikulai I. (2004). „*Nem szeretném, hogy befejeződjön*” - A gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek utógondozásának és utógondozói ellátásának utánkövetéses vizsgálata. NCSSZI, Budapest
- Szilvási L. (2008). Egyenlőtlenségek és gyermeki fejlődés – beavatkozási lehetőségek. In: Sallai É. (szerk.) *Társadalmi egyenlőtlenségek, a nem hagyományos családmódel, a szülői viselkedés és a gyermekek fejlődésének összefüggései*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság, Budapest, 13-38.
- Szokolszky Á. (2004). *Kutatómunka a pszichológiában*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szokolszky Á., Palatinus K., Palatinus Zs. (2015). A reziliencia mint a komplex dinamikus fejlődési rendszerek sajátossága. *Alkalmazott pszichológia*, 15(1), 43-60.
- Szöllősi G. (2004). *Gyermekjóléti alapellátás* (segédanyag a szociális szakvizsgálóhoz) Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest
- Szötsné K. Zs., Pap É., Pál K., Jankovics Cs., Mirnics Zs. (2007). „Gyermekvédelmi gondoskodásban és családban nevelkedő serdülőkorúak érzelmi intelligenciája, megküzdési stratégiája és szorongása. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 2, 17-22.
- Tajfel, H. (1981). *Human group an social categories*. Cambridge University Press, Cambridge
- Tajfel, H., Billing, M. G., Bundy, R. P., Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149-178.

- Tajfel, H., Turner, J. C. (1979). A integrative theory of intergroup conflict. In: Austin, W. G., Worchel, S. (Eds.) *The social psychology of intergroup relations*. Brooks/Cole, Monterey, CA, pp. 33-47.
- Takács Sz. (2016). Bevezetés a matematikai statisztikába, Antaresz Kiadó, Budapest
- Taussig, H. N. (2002). Risk behaviors in maltreated youth placed in foster care: longitudinal study of protective and vulnerability factors. *Child Abuse and Neglect*, 26, 1179-1199.
- Thompson, R. A., Meyer, S. (2007). Socialization of emotion regulation in the family. In Gross, J. (Ed.) *Handbook of emotion regulation*. Guilford, New York, pp. 249-268.
- Thompson, R.A., Meyer, S. (2007). The socialization of emotion regulation in the family. In Gross, J. (Ed.). *Handbook of emotion regulation*. Guilford, New York, pp. 249–268.
- Tian, X. (2016). Negative life events and life satisfaction in university students: Belief in a just world as a mediator and moderator. *Journal of Health Psychology*, <http://dx.doi.org/10.1177/1359105316678054>
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Boulder, CO, Westview.
- Trommsdorff, G. (1986). Future time orientation and its relevance for development as action. In: Silbereisen, R. K., Eyferth, K., Rudinger, G. (Eds.) *Development as action in context: Problem behavior and normal youth development*. Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, New-York, Tokyo, pp. 121–136.
- Trommsdorff, G. (1994). Future time perspective and control orientation: Social conditions and consequences. In: Zaleski, Z. (Ed.) *Psychology of future orientation*. Towarzystwo Naukowe KUL., Lublin, Poland, pp. 39–62.
- Turner, J. C., Onorato R. S. (2014). Social Identity, Personality and the Self-concept: A Self-categorization Perspective. In: Tyler, T. R., Kramer, R. M., John, O. P. (Eds.) *The Psychology of the Social Self*. Psychology Press, New York, Hove, pp. 11-46.
- Ude-Pestel, A. (1993). *Ahmed. Egy játékterápia története*. Párbeszéd Könyvek, Budapest
- V. Komlósi A., Rózsa S., Bérdi M.; Móricz É., Horváth D. (2006). Az aspirációs index hazai alkalmazásával szerzett tapasztalatok. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 61(2), 237-250.
- Vajda Zs. (2005). A család. In: Vajda Zs., Kósa É. (Szerk.) *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest, 147-219.
- Vajda Zs., Kósa É. (2005). *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest

- Van den Bos, K., Maas, M. (2009). On the psychology of the belief in a just world: Exploring experiential and rationalistic paths to victim blaming. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(12), 1567-1578.
- Van IJzendoorn, M. H., Palacios, J., Sonuga-Barke, E. J., Gunnar, M. R., Vorria, P., McCall, R. B., Juffer, F. (2011). I. Children in institutional care: Delayed development and resilience. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 76(4), 8-30.
- Varga A. (2002). Cigány gyerekek az oktatásban. In: László J., Forray R. K. (Szerk.) *A roma közösségek kultúrája és iskola pszichológiája*. PTE BTK, Pécs. 178-201.
- Varga A. (2008). Gyermekvédelem és iskolázottság. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola
- Varga A. (2015). *Matematikai Statisztika*, Pólya Kiadó, Budapest
- Váriné Sz. I. (1987). *Az ember, a világ és az értékek világa*. Gondolat, Budapest
- Váriné Sz. I. (1987b). Az értékorientáció és a jövőkép összefüggései különböző ifjúsági rétegekben. In: Hoppál M., Szecskő T. (Szerk.) *Értékek és változások*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 23-43.
- Váriné Sz. I. (2003). *Értékek az életben és a retorikában*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Váriné Sz. I. (2004). A jövőorientáció kutatása a szociálpszichológiában. *Pszichológia*, 24(4), 429-452.
- Váriné Sz. I. (2010). Tizenévesek jogi érzékenysége – fókuszban a felelősséggel. In: Váriné Sz. I. (Szerk.) *Jogtudatról – alulnézetben*. Tizenévesek jogtudata és jogi érzékenysége. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Vasalampi, K., Salmela-Aro, K., Nurmi, J. (2010). Education-related goal appraisals and self-esteem during the transition to secondary education: A longitudinal study. *International Journal of Behavioral*, 34(6), 481-490. doi:10.1177/0165025409359888
- Veczkó J. (2002). *Gyermek- és Ifjúságvédelem: Család- és gyermekérdek*. APC Stúdió, Gyula
- Veczkó J. (2007). *Gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai nézőpontból*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Vekerdy T. (1989). Az értékssocializáció néhány kérdése. In: Mihály O. (Szerk.) *Iskola és pluralizmus*. Edukáció, Budapest, 133-149.
- Veressné G. I. (2002). *Elhanyagolt gyermekek*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

- Vidra Szabó F. (2001). „Soha többé nem megyek haza...!” Gyerekek, állami gondozásban. *Esély*, 5, 12-34.
- Vikár Gy. (1980). *Az ifjúkor válságai*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- Virág T. (1994). A Holocaust-szindróma megjelenése a pszichoterápiás gyakorlatban. *Thalassa*, 5(1-2), 129-138.
- Volentics A. (1996). *Gyermekvédelem és reszocializáció*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Vörös Cs., Kovács M. (2013). A változó család a népszámlálási adatok tükrében. *Statisztikai Szemle*, 91(12), 1213-1227.
- Walen, H. R., Lachman, M. E. (2000). Social support and strain from partner, family, and friends: Costs and benefits for men and women in adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 17(1), 5-30.
- Welch, G.J. (1987). An integrated approach to social work practice. In: McKendrick, B. (Ed.) *Introduction to social work in South Africa*. Owen Burgess Publishers, Pinetown, pp. 152-176.
- Werner, E. (2005). Resilience and Recovery: Findings from the Kauai Longitudinal Study. *Research, Policy, and Practice in Children's Mental Health*, 19(1), 11-14.
- Werner, E. E., Smith, R.S. (2001). *Journeys from Childhood to Midlife, Risk, Resilience and Recovery*. Cornell University Press, Ithaca, London
- West, M. R., Kraft, M. A., Finn, A. S., Martin, R. E., Duckworth, A. L., Gabrieli, C. F., Gabrieli, J. D. (2016). Promise and paradox: Measuring students' non-cognitive skills and the impact of schooling. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 38(1), 148-170.
- Wheaton B, Clarke P. (2003). Space Meets Time: Integrating Temporal and Contextual Influences on Mental Health in Early Adulthood. *American Sociological Review*, 68(5), 680–706.
- Wheaton, B., Clarke, P. (2003). Space Meets Time: Integrating Temporal and Contextual Influences on Mental Health in Early Adulthood. *American Sociological Review*, 68, 680–706.
- Wiebel, W. W. (1990). Identifying and gaining access to hidden populations. In: Lambert, E. Y. (Ed.) *The collection and interpretation of data from hidden populations*. NIDA Research Monographs, Rockville, 98, pp. 4-11.

- Wilkinson, R. B. (2004). The role of parental and peer attachment in the psychological health and self-esteem of adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(6), 479-493.
- Winnicott, D.W. (2006). *Az egyén fejlődése és a család*. Szociális Szakmai Gyűjtemény 2. Animula Kiadó, Budapest
- Zimbardo, P. G., Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1271–1288.
- Zimbardo, P., Boyd, J. (2012). *Időparadoxon*. HVG könyvek, Budapest
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30-41.
- Zimet, G.D., Powell, S.S., Farley, G.K., Werkman, S., Berkoff, K.A. (1990). Psychometric characteristics of the Multidimensional Scale of Perceived Social Support. *Journal of Personality Assessment*, 55, 610-617.
- Zolkoski, S. M., Bullock, L. M. (2012). Resilience in children and youth: A review. *Children and youth services review*, 34(12), 2295-2303.
- Zsámbéki E. (2004). A lakásotthonban élő gyermekek helyzete. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 13 (2), 5-19.
- Zsiros E. (2011). Kortárskapcsolatok. In: Németh Á., Költő A. (Szerk.) *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja 2010- Az Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása című, az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben zajló nemzetközi kutatás 2010. évi felméréséről készült nemzeti jelentés*. Országos Gyermekégeszségügyi Intézet, Budapest, 113-119.
- Zsolnai A. (2006). A kötődés szerepe a gyermekek szociálisfejlődésében. *Új Kép*, 10(1), 3-8.
- Zsubrits A. (2012). A kapcsolat, mint esély- A gyermekvédelmi intézményekben élő serdülőkorú fiatalok kötődésrendszerén belül a nevelőkkel kialakult kapcsolat összetevői. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pszichológia Doktori Iskola

9. Mellékletek

9.1 Melléklet 1.: A célcsoportban felhasznált kérdőívek és a strukturált interjú kérdései

9.1.1 A kérdőív instrukciója

Kérlek, töltsd ki az alábbi kérdőívet! A kitöltés név nélkül zajlik. A kérdéseknél a Te személyes véleményed a fontos, nincs jó vagy rossz válasz. Kérlek, figyelj arra, hogy minden kérdést megválaszolj!

9.1.2 Rövidített Aspirációs Index (Martos, Szabó, Rózsa, 2006)

Mennyire fontos Számodra, hogy az alábbi célokat megvalósítsd a mindennapokban? A megfelelő szám bekarikázásával jelöld, mennyire fontos számodra az adott cél!

1. Egyáltalán nem fontos → 5. Nagyon fontos

	CÉLOM, HOGY...					
1.	Pénzügyeim sikeresek legyenek.	1	2	3	4	5
2.	Fejlődjek, és új dolgokat tanuljak.	1	2	3	4	5
3.	Sok ember tiszteljen, csodáljon.	1	2	3	4	5
4.	Érezsem, hogy vannak emberek, akik szeretnek, és viszont szeretem őket.	1	2	3	4	5
5.	Mindig úgy nézsek ki, ahogyan elképzelttem.	1	2	3	4	5
6.	Munkámmal is hozzájáruljak, hogy a világ jobb legyen.	1	2	3	4	5
7.	Elkerüljenek a betegségek.	1	2	3	4	5
8.	Gazdag legyek.	1	2	3	4	5
9.	Ismerjem és elfogadjam valódi önmagam.	1	2	3	4	5
10.	Híres legyek.	1	2	3	4	5
11.	Mély, tartós kapcsolataim legyenek.	1	2	3	4	5
12.	Vonzó megjelenésű embernek tartsanak.	1	2	3	4	5
13.	Segítsek másoknak jobbat tenni az életüket.	1	2	3	4	5
14.	Egészségesen éljek.	1	2	3	4	5

9.1.3 Reziliencia kérdőív

Mennyire jellemzőek Rád az alábbi állítások? Karikázd be a megfelelő sorszámot!

1. Egyáltalán nem jellemző rám → 7. Nagyon jellemző rám

1.	Ha eltervezek valamit, meg is valósítom azt.	1	2	3	4	5	6	7
2.	Így, vagy úgy, de általában elintézem a dolgaimat.	1	2	3	4	5	6	7
3.	Büszkeséggel tölt el, hogy néhány dolgot már elértem az életemben.	1	2	3	4	5	6	7
4.	Különösebb megerőltetés nélkül végzem a dolgaimat.	1	2	3	4	5	6	7
5.	Jóban vagyok magammal.	1	2	3	4	5	6	7
6.	Úgy érzem, több dologra is oda tudok figyelni egyszerre.	1	2	3	4	5	6	7
7.	Elszánt vagyok.	1	2	3	4	5	6	7
8.	Fegyelmezni tudom magam.	1	2	3	4	5	6	7
9.	Sokféle dolog érdekel.	1	2	3	4	5	6	7
10.	Általában találok valamit, amin nevetni lehet.	1	2	3	4	5	6	7
11.	Magamba vetett hitem átsegít a nehéz helyzeteken.	1	2	3	4	5	6	7
12.	Általában több oldalról megfigyelem a dolgokat.	1	2	3	4	5	6	7

13.	Értelme van az életemnek.	1	2	3	4	5	6	7
14.	Ha nehéz helyzetben vagyok, megtalálom, hogyan jöhetnek ki belőle.	1	2	3	4	5	6	7
15.	Elég energiám van ahhoz, hogy azt tegyem, amit tenni akarok.	1	2	3	4	5	6	7

9.1.4 A Schwartz-féle PVQ-40 (Portrait Values Questionnaire) értékkérdőív

Most röviden jellemzek néhány embert. Arra kérlek, gondold át, Te mennyire hasonlítasz a leírt személyhez! Karikázd be azt a számot, amelyik leginkább kifejezi a véleményed!

1.Egyáltalán nem hasonlít rám→ 6. Nagyon hasonló hozzám

1.	Fontosnak tartja, hogy új elképzeléseket találjon ki és kreatív legyen. Szereti a dolgokat a saját, eredeti stílusában végezni.	1	2	3	4	5	6
2.	Fontos számára, hogy gazdag legyen. Azt akarja, hogy sok pénze és drága holmijai legyenek.	1	2	3	4	5	6
3.	Úgy véli, fontos, hogy a világon mindenkivel egyenlőként bánjanak. Szerinte mindenkinek egyenlő esélyei kell, hogy legyenek az életben.	1	2	3	4	5	6
4.	Nagyon fontos számára, hogy megmutassa tehetségét. Azt akarja, hogy csodálják az emberek, amit csinál.	1	2	3	4	5	6
5.	Fontos számára, hogy biztonságos feltételek között éljen. Elkerül mindent, ami veszélyeztetheti biztonságát.	1	2	3	4	5	6
6.	Azt gondolja, lényeges, hogy az életben sok különböző dolgot csináljunk. Mindig új dolgokat keres, amit kipróbálhat	1	2	3	4	5	6
7.	Úgy véli, hogy az embereknek azt kell tenniük, amit mondanak nekik. Szerinte az embereknek mindig a szabályokat kell követniük, még akkor is, ha senki sem tartja szemmel őket.	1	2	3	4	5	6
8.	Fontos számára, hogy meghallgassa azokat, akik különböznek tőle. Még ha nem is ért egyet velük, meg szeretné érteni őket.	1	2	3	4	5	6
9.	Szerinte fontos az, hogy ne kérjünk többet, mint amennyink van. Úgy véli, hogy az embereknek elégedetteknek kellene lenniük azzal, amijük van.	1	2	3	4	5	6
10.	Minden lehetőséget megragad arra, hogy szórakozhasson. Fontos neki, hogy olyan dolgokat csináljon, ami örömet okoz számára.	1	2	3	4	5	6
11.	Lényeges számára, hogy maga döntsön arról, amit tesz. Szereti szabadon megtervezni és kiválasztani magának programjait.	1	2	3	4	5	6
12.	Nagyon fontos számára, hogy segítsen a körülötte lévő embereknek. Gondoskodni akar jólétükről.	1	2	3	4	5	6
13.	Fontos neki, hogy nagyon sikeres legyen. Szeret magáról jó benyomást kialakítani másokban.	1	2	3	4	5	6
14.	Nagyon lényeges számára, hogy országa biztonságos legyen. Úgy véli, az államnak ébernek kell lennie a külső és belső fenyegetésekkel szemben.	1	2	3	4	5	6
15.	Szívesen vállal kockázatot. Mindig keresi a kalandokat.	1	2	3	4	5	6
16.	Fontos számára, hogy mindig megfelelően viselkedjen. El akarja kerülni, hogy bármi olyat tegyen, amit az emberek rossznak tartanak.	1	2	3	4	5	6
17.	Fontos számára, hogy felelősséget vállalva megmondja másoknak, mit kell tenniük. Azt akarja, hogy az emberek azt tegyék, amit ő mond.	1	2	3	4	5	6
18.	Fontos számára, hogy barátaihoz hű legyen. Ha kell, fel is áldozza magát azokért, akik közel állnak hozzá.	1	2	3	4	5	6

19.	Erősen hisz abban, hogy az embernek ügyelni kell a természetre. A környezetről való gondoskodás lényeges neki.	1	2	3	4	5	6
20.	Számára fontos dolog hinni a vallásban. Mindent megtesz annak érdekében, hogy vallásos hitével összhangban cselekedjen és éljen.	1	2	3	4	5	6
21.	Fontos számára, hogy a dolgok meg legyenek szervezve és világosak legyenek. Valóban nem kedveli a szervezetlenséget.	1	2	3	4	5	6
22.	Szerinte fontos az, hogy a dolgok iránt érdeklődjünk. Szeret kíváncsi lenni és megérteni mindenféle dolgokat.	1	2	3	4	5	6
23.	Szerinte az embereknek az egész világon békében kellene élnie. A béke elősegítése mindenfajta csoport között lényeges számára.	1	2	3	4	5	6
24.	Szerinte fontos az, hogy nagyravágyóak legyünk. Meg akarja mutatni, hogy mennyire jó képességei vannak, mennyire jó valamiben.	1	2	3	4	5	6
25.	Szerinte a hagyományos módon a legjobb dolgokat intézni. Fontos számára hogy őrizze az elsajátított hagyományokat.	1	2	3	4	5	6
26.	Az élet örömeinek élvezete fontos számára. Szereti „kényeztetni” önmagát.	1	2	3	4	5	6
27.	Szerinte fontos az, hogy mások szükségleteire figyelmet fordítson. Próbálja támogatni azokat, akiket ismer.	1	2	3	4	5	6
28.	Úgy véli, mindig tisztelnie kell szüleit és az idősebb embereket. Fontos számára az engedelmesség.	1	2	3	4	5	6
29.	Mindenkivel igazságosan akar bánni, még azokkal is, akiket nem ismer. Fontos számára, hogy a társadalom védelmezze a gyengéket.	1	2	3	4	5	6
30.	Szereti a meglepetéseket. Fontos számára, hogy élete izgalmas legyen.	1	2	3	4	5	6
31.	Mindent megtesz azért, hogy ne legyen beteg. Egészségesnek lenni nagyon fontos számára.	1	2	3	4	5	6
32.	Az életben való előbbre jutás számára igen fontos. Próbál jobban teljesíteni, mint mások.	1	2	3	4	5	6
33.	Fontos számára, hogy megbocsásson azoknak, akik vétettek ellene. Próbálja azt meglátni, mi az, ami jó ezekben az emberekben és próbál nem neheztelni rájuk.	1	2	3	4	5	6
34.	Fontos számára, hogy független legyen. Szeret bízni magában.	1	2	3	4	5	6
35.	Fontos számára, hogy az ország élén egy stabil kormány álljon. Szerinte a rendet meg kell védeni.	1	2	3	4	5	6
36.	Fontos számára, hogy másokkal mindig udvarias legyen. Megpróbál soha nem zavarni vagy bosszantani másokat.	1	2	3	4	5	6
37.	Valójában nagyon szereti élvezni az életet. A jó időtöltés nagyon fontos számára.	1	2	3	4	5	6
38.	Fontos számára, hogy alázatos és szerény legyen. Próbálja magára nem felhívni a figyelmet.	1	2	3	4	5	6
39.	Mindig az akar lenni, aki a döntést meghozza. Szeret vezető lenni.	1	2	3	4	5	6
40.	Fontos számára, hogy a természethez alkalmazkodjon és beleilleszkedjen. Szerinte az embereknek nem kellene megváltoztatniuk a természetet.	1	2	3	4	5	6

9.1.5 Az igazságos világba vetett hit mérő skála

Mennyire értesz egyet az alábbi kijelentésekkel? Karikázd be a megfelelő sorszámot!

1. Egyáltalán nem értek egyet → 6. Teljes mértékben egyetértek

1.	A világ alapjában véve igazságos	1	2	3	4	5	6
2.	Csak elvétve történik velem igazságtalanság.	1	2	3	4	5	6

3.	Úgy gondolom, az emberekkel általában bármilyen területen (munka, család, politika) csak nagyon ritkán történik igazságtalanság.	1	2	3	4	5	6
4.	Rendszerint azt kapom, amit megérdemlek.	1	2	3	4	5	6
5.	A rám vonatkozó fontos döntések rendszerint igazságosak.	1	2	3	4	5	6
6.	Az igazság mindig győzedelmeskedik az igazságtalanság felett.	1	2	3	4	5	6
7.	Ami az életben történik velem, az általában méltányos.	1	2	3	4	5	6
8.	Az emberek nagyjából azt kapják, amit megérdemelnek.	1	2	3	4	5	6

9.1.6 A felelősségérzetet mérő kérdőív (Szabó, Kékesi, 2016)

Mit gondolsz, mennyiben függnek tőled, múlnak rajtad az alábbi dolgok? A megfelelő szám bekarikázásával jelezd, hogy mennyire gondold úgy, hogy az adott dolog tőled függ, rajtad múlik?

Mennyiben függ tőled, múlik rajtad...

1. Egyáltalán nem → 6. Teljes mértékben

1. az egészségi állapotod	1	2	3	4	5	6
2. az, hogy hány barátod van	1	2	3	4	5	6
3. az, hogy milyen a hangulatod	1	2	3	4	5	6
4. az, hogy milyen a tanulmányi eredményed	1	2	3	4	5	6
5. az, hogy milyen a hangulat az osztályban/ csoportban	1	2	3	4	5	6
6. az, hogy felnőttként milyen életet élhetsz	1	2	3	4	5	6
7. jövőbeni családod boldogsága	1	2	3	4	5	6
8. az, hogy hogyan ítélik meg az iskoládat	1	2	3	4	5	6
9. az iskola tisztasága	1	2	3	4	5	6
10. az ország jövője	1	2	3	4	5	6
11. Európa jövője	1	2	3	4	5	6
12. országunk kulturális sajátosságainak megőrzése (pl.: nyelvünk, zenénk stb.)	1	2	3	4	5	6
13. az, hogy milyen pályát választasz	1	2	3	4	5	6
14. az, hogy milyen lesz ez az ország 20 év múlva	1	2	3	4	5	6
15. az, hogy a bolygónk élhető hely maradjon	1	2	3	4	5	6

9.1.7 A célcsoport interjú kérdései

Életút adatok

1. Hány éves korában került gondozásba?
2. Összesen hány évet töltött állami gondozásban?
3. Hány éves korában került jelenlegi gondozási helyére?
4. Ez hányadik gondozási hely az életében?
5. Ismeri a szüleit? IGEN / NEM
- 5/a Ha igen, van-e kapcsolatuk? IGEN / NEM
6. Ha van testvére/i, ismeri a testvéreit? IGEN / NEM
- 6/a Ha igen, van-e kapcsolatuk? IGEN / NEM
7. Bekerülés oka: .....
8. Legutolsó féléve tanulmányi átlaga:.....
9. Évismétlések száma: .....

Demográfiai adatok

1. Nem: 1 - férfi 2 - nő
2. Életkor: ..... év
3. Lakóhely: .....
4. Milyen iskolába jársz jelenleg?
  1. általános iskola 2. szakiskola 3. szakközépiskola 4. gimnázium
5. Hányadik osztályba jársz? .....

Személyes helyzet megítélése

1. Az országban élnek magasabb és alacsonyabb társadalmi helyzetű emberek, gazdagabbak, szegényebbek. Egy 10 fokú lépcsőnek a 10. fokán a legmagasabb, alul, az 1. fokán a legalacsonyabb helyzetű emberek helyezkednek el. Te hányadik fokra helyeznéd magad ezen a lépcsőn 1 és 10 között?.....fok
2. Szerinted melyik lépcsőfokon fogsz elhelyezkedni 10 év múlva?.....fok

Képzeld el egy **átlagos, korodbeli** fiataalt!

3/a Hozzá képest hogyan látod saját **lehetőségeidet** az életben?

1. Sokkal több
2. Inkább több
3. Se nem több, se nem kevesebb
4. Inkább kevesebb
5. Sokkal kevesebb

3/b Hozzá képest hogyan látod az **akadályokat, nehézségeket** az életedben?

1. Sokkal több
2. Inkább több
3. Se nem több, se nem kevesebb
4. Inkább kevesebb
5. Sokkal kevesebb

6. Mindent számításba véve mennyire vagy elégedett azzal, ahogy most élsz?

1. egyértelműen elégedetlen
2. túlnyomóan elégedetlen
3. részben elégedett, részben nem
4. túlnyomóan elégedett
5. egyértelműen elégedett

Vallásosság, sport

4. Melyik állítás jellemző Rád leginkább?

1. Kifejezetten vallásos vagyok
2. Inkább vallásos vagyok
3. Vallásos is, meg nem is
4. Inkább nem vagyok vallásos
5. Egyáltalán nem vagyok vallásos

5/a Mennyire fontos számodra, hogy sportolj?

1. egyáltalán nem fontos
2. inkább nem fontos
3. nem tudom eldönteni
4. kicsit fontos
5. nagyon fontos

5/b Milyen gyakran sportolsz?

1. soha
2. havonta 1-2-szer
3. hetente 1-2-szer
4. hetente 3-4-szer
5. szinte minden nap

7. Társas kapcsolatok

7/a Hogyan látod, összesen hány emberhez fordulhatsz támogatásért/segítségért? ... fő

7/b Mennyire igazak Rád az alábbi állítások?

1. egyáltalán nem → 5. teljes mértékben

1.	Van legalább egy fontos személy a környezetemben, akire számíthatok, ha szükségem van rá.	1	2	3	4	5
2.	Van legalább egy fontos személy a környezetemben, akivel meg tudom osztani az örömet és a bánatomat.	1	2	3	4	5
3.	A nevelőimre mindig számíthatok.	1	2	3	4	5
4.	Megkapom a nevelőimtől azt az érzelmi segítséget és támogatást, amelyre szükségem van.	1	2	3	4	5
5.	Van legalább egy olyan ismerősöm, aki vigaszt tud nyújtani számomra	1	2	3	4	5
6.	Barátaimra mindig számíthatok.	1	2	3	4	5
7.	Számíthatok a barátaimra, amikor a dolgok rosszra fordulnak.	1	2	3	4	5
8.	Tudok a problémáimról beszélni a nevelőimmel.	1	2	3	4	5
9.	Vannak barátaim, akikkel megoszthatom az örömet és a bánatomat.	1	2	3	4	5
10.	Van legalább egy olyan fontos személy az életemben, aki törődik az érzéseimmel.	1	2	3	4	5
11.	A szüleimre mindig számíthatok.	1	2	3	4	5
12.	A nevelőim szívesen segítenek a döntéseim meghozatalában.	1	2	3	4	5
13.	Meg tudom beszélni a problémáimat a barátaimmal.	1	2	3	4	5

8. Most olyan kérdések következnek, amelyek a jövődel kapcsolatos gondolataidra, véleményedre vonatkoznak. Kérlek, sorold fel, Neked milyen **vágyaid** vannak a jövődel kapcsolatban, majd értékeld ezeket a célokat három szempont szerint!

8/a Jelöld meg azt az **életkort**, amikor úgy gondold, ezek a vágyak valóra válhatnak!

8/b. Emellett ötfokú skálán értékeld: mennyire tartod a célokat **fontosnak**!

1. egyáltalán nem fontos → 5. nagyon fontos

8/c. Emellett ötfokú skálán értékeld: mekkora esélyt látsz a **megvalósulásra**! Mennyire valószínű, hogy megvalósul az a vágyad?

1. egyáltalán nem fog → 5. teljesen biztos, hogy megvalósul

Életkor Fontosság Valóság

.....(.....) (.....) (.....)
 .....(.....) (.....) (.....)

9. Szerinted mi **segíthet** a céljaid elérésében? .....

9/b .Szerinted mi **gátolhat** abban, hogy elérd a céljaid? .....

10. Mi az a legmagasabb iskolai végzettség, amit szeretnél elérni?

1. Szakmunkás végzettséget szerezni

2. Középiskolát végezni, érettségizni

3. Egyetemet, főiskolát végezni, diplomát szerezni

11. Most arra lennék kíváncsi, hogy ha a jövődre gondolsz, mi az, ami miatt a leginkább aggódsz? Kérlek, sorold fel ezeket! .....

12. Szerinted a **jövőd alakítása** mennyire függ:

1. egyáltalán semmi hatás → 5. nagy hatás

Tőled?	1	2	3	4	5
A nevelőidtől?	1	2	3	4	5
A szüleidtől?	1	2	3	4	5
A tanároktól, akik tanítanak?	1	2	3	4	5
A barátaidtól?	1	2	3	4	5
Szerencsétől?	1	2	3	4	5

13. Hogyan fejeznéd be a következő mondatokat?

1. Egy jó dolog, amit szeretek magamban, az, hogy.....

2. Mások azt szeretik bennem, hogy .....
3. A legnagyobb nehézséget az jelenti számomra, hogy .....
4. Jobban menne az életem, ha.....
5. Ha egy dolgot meg tudnék változtatni jelenlegi életemben, az az lenne, hogy ...

9.2 Melléklet 2.: Kontroll csoport számára összeállított demográfiai kérdések

1. Nemed: 1 - férfi 2 - nő
2. Életkorod: ..... év
3. Lakóhelyed: .....(helyiségnév)
4. Milyen iskolába jársz jelenleg?
  1. szakközépiskola 3. szakgimnázium 4. gimnázium
5. Hányadik osztályba jársz? .....
6. Legutolsó féléved tanulmányi átlaga:.....
7. Évismétlések száma: .....
8. Kikkel laksz együtt az otthonodban?

		Igen	Nem
1.	Édesanyáddal	1	0
2.	Édesapáddal	1	0
3.	Nevelőanyáddal	1	0
4.	Nevelőapáddal	1	0
5.	Testvéreddel/testvéreiddel	1	0
6.	Más személyekkel (nem rokonokkal)	1	0

9. Családod jogosult-e rendszeres gyermekvédelmi ellátásra?

1. igen
2. nem
9. nem tudom

10. Mi édesapád/ nevelőapád legmagasabb iskolai végzettsége?

1. Nem járt iskolába
2. Nem végezte el az általános iskolát
3. Általános iskolát végzett
4. Szakmunkásképzőt végzett
5. Középsiskolát végzett, érettségizett
6. Egyetemet, főiskolát végzett, diplomája van
9. Nem tudom

11. Van-e rendszeres munkája édesapádnak/ nevelőapádnak?

1. Saját vállalkozásában dolgozik
2. Jár dolgozni, van munkahelye
3. Csak néha jár dolgozni (alkalmi munkái vannak)
4. Nincs munkája, munkanélküli
5. Nyugdíjas
6. Tartósan beteg/rokkant
7. Más egyéb
9. Nem tudom

12. Mi édesanyád/nevelőanyád legmagasabb iskolai végzettsége?

1. Nem járt iskolába
2. Nem végezte el az általános iskolát
3. Általános iskolát végzett
4. Szakmunkásképzőt végzett
5. Középsiskolát végzett, érettségizett
6. Egyetemet, főiskolát végzett, diplomája van
9. Nem tudom

13. Van-e rendszeres munkája édesanyádnak/nevelőanyádnak?

1. Saját vállalkozásában dolgozik
2. Jár dolgozni, van munkahelye
3. Csak néha jár dolgozni (alkalmi munkái vannak)
4. Nincs munkája, munkanélküli
5. Nyugdíjas
6. Tartósan beteg/rokkant
7. Más egyéb
9. Nem tudom

9.3 Melléklet 3.: Személyes célok elemzéséhez használható tartalomelemzési kategóriák

Kategória kódszáma	Kategória
1.	Oktatás (tanulmányok, érettségi, jegyek, egyetemre menni, nyelvvizsga)
2.	Munka és karrier (specifikus foglalkozás, munkába állni, kedvelni a munkát, munkanélküliség, nyugdíj, jól fizető munkahely)
3.	Udvarlás, házasság, gyerekek (randevúk, párkapcsolatok, válás, szülővé válni, nagyszülővé válni)
4.	Szabadidő, vakáció, sportok, utazás (szabadidős tevékenységek, bulik, sport)
5.	Barátok és haverok
6.	Kapcsolat a szülőkkel és más családtagokkal
7.	Egészség és halállal kapcsolatos kérdések (önmagára vonatkozóan, megöregedni, megbetegedni)
8.	A szülők egészségével és halálával kapcsolatos problémák
9.	Katonai szolgálat
10.	Birtokolt tárgyak, javak (ház, autó)
11.	Globális és kollektív (politikai, nemzeti és nemzetközi; másokon segíteni)
12.	Háború és béke
13.	Egyéb
14.	Self-releváns, nézetekkel és világnézettel kapcsolatos kérdések (boldog lenni, megelégedetten élni)
15.	Jövendő gyermekek egészségével kapcsolatos problémák
16. ⁹³	Elvagyódás (aktuális lakóhely elhagyása, elköltözés, lakóhely változtatás)

Forrás: Nurmi et al. (1992) idézi Jámbori (2007)

---

⁹³ A 16. kategóriát a szerző hozta létre.

9.4 Melléklet 4.: Statisztikai eredmények

Az értékek skálaátlagainak összevetése Schwartz és munkatársai (2001) eredményeivel
(* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,001$)

	Kontroll-csoport preferencia-sorrendje	Skála-átlag	Célcsoport preferencia-sorrendje	Skála-átlag	Schwartz és mtsai. (2001) értéksorrendje (N=3410)	Skálaátlag
1.	önirányítottság**	4,71	önirányítottság**	4,73	jótekonyság	4,63
2.	hedonizmus**	4,66	jótekonyság	4,68	önirányítottság	4,23**
3.	jótekonyság	4,59	hedonizmus**	4,64	biztonság	4,16
4.	stimuláció**	4,22	stimuláció**	4,53	hedonizmus	4,02**
5.	univerzalizmus**	4,22	univerzalizmus**	4,47	univerzalizmus	3,96**
6.	biztonság	4,18	teljesítmény*	4,32	teljesítmény	3,94*
7.	teljesítmény*	4,16	biztonság	4,29	stimuláció	3,47**
8.	konformitás**	4,01	konformitás**	3,97	konformitás	3,21**
9.	tradíció**	3,55	tradíció**	3,61	hatalom	3,00**(cél)
10.	hatalom	3,17	hatalom**	3,46	tradíció	2,6**

A PVQ-40 értékskáláinak multidimenzionális skálázással létrehozott dimenziói

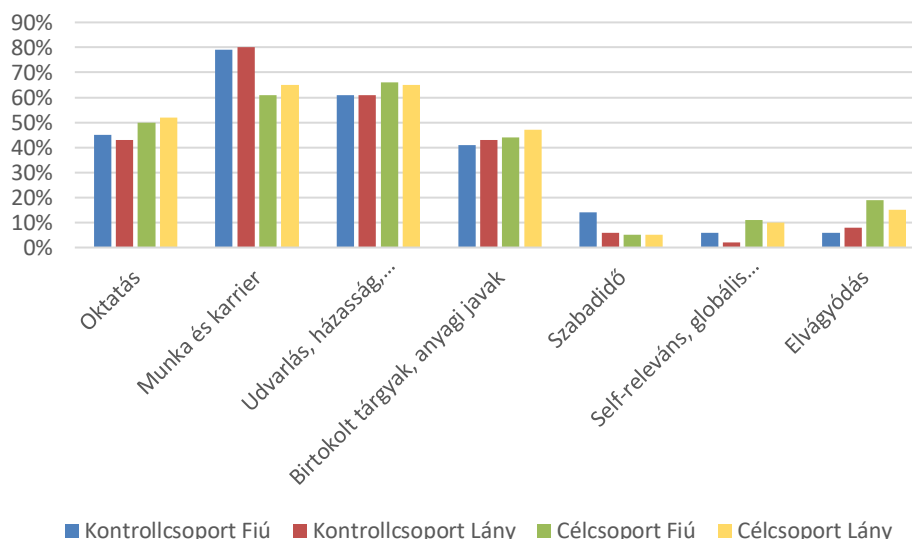
Értékskálák	Dimenziók	
	1	2
Jótekonyság	-,480	-,330
Univerzalizmus	-,113	-,319
Önirányítottság	-,645	-,025
Stimuláció	-,204	,597
Hedonizmus	-,651	,350
Teljesítmény	,042	,261
Hatalom	,838	,659
Biztonság	,042	-,582
Konformitás	,441	-,157
Tradíció	,730	,000

Az Aspirációs Index skáláinak összevetése a nemek között teljes mintán

Skála neve		N	Átlag	Szórás	t érték	df	Szignifikancia szint
Gazdagság	Férfi	80	4,0313	,80483	1,483	160	,140
	Nő	82	3,8415	,82357			
Hírnév	Férfi	81	3,0494	,93074	-,034	161	,973
	Nő	82	3,0549	1,09715			
Jó megjelenés	Férfi	80	4,0500	,85166	2,226	162	,027
	Nő	84	3,7262	1,00122			
Fejlődés	Férfi	81	4,5432	,60310	2,575	162	,011
	Nő	83	4,2892	,65853			
Kapcsolatok	Férfi	80	4,5500	,67317	,771	162	,442
	Nő	84	4,4702	,65100			
Társadalom	Férfi	81	4,1049	,77345	2,180	163	,031
	Nő	84	3,8214	,89052			
Egészség	Férfi	81	4,3457	,82022	,895	162	,372
	Nő	83	4,2289	,84932			
	Férfi	81	4,3951	,53648	2,303	164	,023

Intrinzik célok skálaátlaga	Nő	85	4,1992	,55825			
Extrinzik célok skálaátlaga	Férfi	81	3,7099	,66615	1,437	164	,153
	Nő	85	3,5396	,84560			
Aspirációs Mutató	Férfi	81	,6852	,64185	,228	164	,820
	Nő	85	,6596	,79142			

A leggyakoribb kategóriák megjelenési aránya az összes felsorolt vágy esetén a két csoportban nemekre lebontva

Az SST szópárok binominális illeszkedésvizsgálata és egymintás t-próbája

	N	Min.	Max.	Átlag	Szórás	χ^2	SzF.	Szig.	t	SzF.	Szig.
Öröm jövő	142	2	8	5,7	1,3	397,25	8	<0,001	15,65	141	<0,001
Öröm felnőtt élet	137	1	8	5,57	1,42	336,71	8	<0,001	12,9	136	<0,001
Öröm tanulás	142	1	8	4,99	1,55	139,56	8	<0,001	7,65	141	<0,001
Öröm én	141	2	8	6,16	1,21	861,83	8	<0,001	21,18	140	<0,001
Öröm felelősség	140	1	8	5,12	1,45	146,43	8	<0,001	9,14	139	<0,001
Öröm jövőbeni család	135	2	8	6,07	1,16	662,27	8	<0,001	20,7	134	<0,001
Félelem jövő	132	0	8	2,92	1,54	141,82	8	<0,001	-8,09	131	<0,001
Félelem felnőtt élet	130	0	8	3,02	1,56	116,69	8	<0,001	-7,13	129	<0,001
Félelem tanulás	131	0	8	3,5	1,58	31,56	8	<0,001	-3,6	130	<0,001
Félelem én	133	0	8	2,75	1,62	206,18	8	<0,001	-8,91	132	<0,001
Félelem felelősség	134	0	8	3,52	1,4	23,36	8	0,003	-3,94	133	<0,001
Félelem jövőbeni család	128	0	8	2,7	1,58	214,1	8	<0,001	-9,37	127	<0,001

Az SST kategóriaszavainak örömmel és félelemmel való kapcsolata a vizsgálati csoportok között

Szópárok	Csoport típusa	N	Átlag	Szórás	Z	Szig.
Öröm-Jövő	Kontroll	79	5,7722	1,18700	-,627	N.Sz.
	Célcsoport	63	5,6190	1,43041		
Öröm_Felnőttélet	Kontroll	76	5,5395	1,35096	-,246	N.Sz.

	Célcsoport	61	5,6066	1,51963		
Öröm_Én	Kontroll	75	6,3467	1,07167	-2,260	0,024
	Célcsoport	55	5,8545	1,28262		
Öröm_Tanulás	Kontroll	80	4,6750	1,58134	-1,969	0,049.
	Célcsoport	62	5,1129	1,55874		
Öröm_Jövőbeni_család	Kontroll	78	6,1154	1,23773	-1,954	0,051
	Célcsoport	57	5,6842	1,28394		
Öröm_Felelősség	Kontroll	72	5,0556	1,45243	-,635	N.Sz
	Célcsoport	57	4,9649	1,47557		
Félelem_jövő	Kontroll	76	2,6974	1,39542	-1,569	N.Sz
	Célcsoport	56	3,2143	1,68106		
Félelem_Felnőttélet	Kontroll	74	2,7973	1,48950	-1,750	N.Sz
	Célcsoport	56	3,3214	1,61928		
Félelem_én	Kontroll	68	2,5588	1,59647	-1,169	N.Sz
	Célcsoport	49	2,9796	1,76174		
Félelem_Tanulás	Kontroll	73	3,6712	1,62493	-,756	N.Sz
	Célcsoport	55	3,5273	1,60848		
Félelem_Jövőbeni_család	Kontroll	74	2,5270	1,61519	-1,676	N.Sz
	Célcsoport	51	2,9804	1,55551		
Félelem_Felelősség	Kontroll	71	3,5352	1,40236	-,017	N. Sz
	Célcsoport	59	3,5593	1,47708		

Az SST kategóriaszavak örömmel és félelemmel való kapcsolatának különbsége a kontroll és célcsoport körében

	Kontrollcsoport		Célcsoport	
	Z	Szign. szint	Z	Szign. szint
Félelem_jövő - Öröm_jövő	-6,734	,000	-5,414	,000
Félelem_Felnőttélet - Öröm_Felnőttélet	-6,532	,000	-4,727	,000
Félelem_én - Öröm_Én	-6,742	,000	-5,308	,000
Félelem_Tanulás - Öröm_Tanulás	-2,646	,008	-4,006	,000
Félelem_Jövőbeni_család - Öröm_Jövőbeni_család	-6,760	,000	-5,091	,000
Félelem_Felelősség - Öröm_Felelősség	-4,419	,000	-4,105	,000

Az SST szópárok egybeesésének átlaga, mediánja, szórása

Szópárok	Csoport	Az egybeesések		
		Átlaga	Mediánja	Szórása
Öröm_Jövő	Kontroll	5,7722	6,0	1,18700
	Célcsoport	5,6190	6,0	1,43041
Öröm_Felnőttélet	Kontroll	5,5395	6,0	1,35096

	Célcsoport	5,6066	6,0	1,51963
Öröm_Én	Kontroll	6,3467	7,0	1,07167
	Célcsoport	5,8545	6,0	1,28262
Öröm_Tanulás	Kontroll	4,6750	4,0	1,58134
	Célcsoport	5,1129	5,0	1,55874
Öröm_Jövőbeni család	Kontroll	6,1154	6,0	1,23773
	Célcsoport	5,6842	6,0	1,28394
Öröm_Felelősség	Kontroll	5,0556	5,0	1,45243
	Célcsoport	4,9649	5,0	1,47557
Félelem_Jövő	Kontroll	2,6974	3,0	1,39542
	Célcsoport	3,2143	3,0	1,68106
Félelem_Felnőttélet	Kontroll	2,7973	3,0	1,48950
	Célcsoport	3,3214	3,0	1,61928
Félelem_Én	Kontroll	2,5588	2,0	1,59647
	Célcsoport	2,9796	3,0	1,76174
Félelem_Tanulás	Kontroll	3,6712	4,0	1,62493
	Célcsoport	3,5273	3,0	1,60848
Félelem_Jövőbeni_család	Kontroll	2,5270	2,0	1,61519
	Célcsoport	2,9804	3,0	1,55551
Félelem_Felelősség	Kontroll	3,5352	3,0	1,40236
	Célcsoport	3,5593	4,0	1,47708
Én_Tanulás	Kontroll	5,0513	5,0	1,66630
	Célcsoport	5,3793	5,0	1,42444
Én_Siker	Kontroll	5,6622	6,0	1,40719
	Célcsoport	5,5283	6,0	1,44919

A reziliens és sérülékeny csoport értékpreferenciái közti különbségek

Értékskálák	Rangátlagok		Z érték	Szignifikancia szint
	Reziliens cs.	Sérülékeny cs.		
Jótekonyság	81,13	74,83	-0,82	0,412
Univerzalizmus	73,62	89,56	-2,077	0,038*
Önirányítottság	81,36	74,37	-0,911	0,362
Stimuláció	86,28	64,72	-2,810	0,005*
Hedonizmus	83,60	69,97	-1,776	0,076
Teljesítmény	80,07	75,66	-0,657	0,511
Hatalom	83,9	69,39	-1,891	0,059
Biztonság	73,47	89,86	-2,136	0,033*
Konformitás	76,04	84,80	-1,142	0,254
Tradíció	77,00	82,92	-0,772	0,440
Nyitottság	88,47	60,42	-3,655	0,000**
Konzerválás	80,96	75,15	-0,757	0,449
Én-átalakulás	83,91	69,36	-1,897	0,058
Önmegvalósítás	87,72	61,90	-3,365	0,001**

A kontrollcsoport reziliens és sérülékeny tagjainak értékpreferenciái közti különbségek

Értékskálák	Rangátlagok		Z érték	Szignifikancia szint
	Reziliens cs.	Sérülékeny cs.		
Jótekonyság	48,81	43,0	-0,96	0,336
Univerzalizmus	44,82	51,81	-1,15	0,247
Önirányítottság	47,52	45,84	-0,278	0,781
Stimuláció	53,45	32,78	-3,42	0,001*
Hedonizmus	50,77	38,89	-1,999	0,046*
Teljesítmény	47,59	45,71	-0,311	0,756
Hatalom	49,69	41,07	-1,42	0,154
Biztonság	42,88	56,10	-2,19	0,029*
Konformitás	45,23	50,90	-0,937	0,349
Tradíció	43,95	53,74	-1,622	0,105
Nyitottság	54,57	30,29	-4,01	0,000**
Konzerválás	47,94	44,93	-0,496	0,619
Én-átalakulás	51,29	37,53	-2,27	0,023*
Önmegvalósítás	52,83	34,14	-3,094	0,002*

A célcsoport reziliens és sérülékeny tagjainak értékpreferenciái közti különbségek

Értékskálák	Rangátlagok		Z érték	Szignifikancia szint
	Reziliens cs.	Sérülékeny cs.		
Jótekonyság	32,55	32,42	-0,028	0,978
Univerzalizmus	29,44	37,6	-1,699	0,089
Önirányítottság	34,25	29,58	-0,971	0,332
Stimuláció	33,21	31,31	-0,395	0,693
Hedonizmus	32,98	31,71	-0,263	0,792
Teljesítmény	33,43	30,96	-0,513	0,608
Hatalom	34,73	28,79	-1,234	0,217
Biztonság	31,06	34,90	-0,798	0,425
Konformitás	31,29	34,52	-0,673	0,501
Tradíció	33,34	31,10	-0,465	0,642
Nyitottság	34,6	29,0	-1,165	0,244
Konzerválás	33,49	30,85	-1,539	0,124
Én-átalakulás	33,23	31,29	-0,402	0,687
Önmegvalósítás	35,28	27,88	-0,548	0,584

A reziliens és sérülékeny csoport aspirációs mutatói közti különbségek

Aspirációs Mutató Alskálái	Rangátlagok		Z érték	Szignifikancia szint
	Reziliens cs.	Sérülékeny cs.		
Fejlődés	82,25	67,90	-1,967	0,049*
Társadalom	85,97	61,26	-3,261	0,001**
Egészség	83,33	65,01	-2,511	0,012*

Intrinzik Alskála	86,28	62,48	-3,101	0,002*
-------------------	-------	-------	--------	--------

A kontrollcsoportban a reziliens és sérülékeny csoport aspirációs mutatói közti különbségek

Aspirációs Mutató Alskálái	Rangátlagok		Z érték	Szignifikancia szint
	Reziliens cs.	Sérülékeny cs.		
Fejlődés	48,85	35,67	-2,295	0,022*
Jó megjelenés	49,88	34,73	-2,537	0,011*
Kapcsolatok	49,17	36,46	-2,318	0,020*
Társadalom	50,96	29,74	-3,558	p<0,001**
Egészség	51,66	30,33	-3,674	p<0,001**
Intrinzik Alskála	51,68	30,29	-3,54	p<0,001**